

Stara baśń

Ta lektura, podobnie jak tysiące innych, jest dostępna on-line na stronie wolnelektury.pl.

Utwór opracowany został w ramach projektu Wolne Lektury przez fundację Wolne Lektury.

JÓZEF IGNACY KRASZEWSKI

Stara baśń

Stara baśń

POWIEŚĆ Z IX WIEKU

TOM I

I

Poranek wiosenny świtał nad czarną lasów ławą, otaczającą widnokrąg dokoła. W powietrzu czuć było woń liści i traw młodych, złanych rosą świeżo w ciągu kilku takich poranków z nabrzmiałych pączków rozwitych. Nad strumieniami, wezbranymi jeszcze resztką wiosennej powodzi, złożyły się łotocie¹ jak bogate szycie na zielonym kobiercu. Wschód słońca poprzedzała uroczysta cisza — tylko ptastwo zaczynało budzić się w gałęziach i niespokojnie zrywać się z noclegów... Już słychać było świergot i świsty, i nawoływania drobnej drużyny. Wysoko pod chmurami płynął orzeł siwy, kołując i upatrując pastwy na ziemi. Zawiesił się czasem w powietrzu i stał nieruchomy, a potem dalej majestatycznie żeglował... W borze coś zaszeleściło i umilkło... Stado dzikich kóz wyjrzało z gąszczy na polankę, popatrzało czarnymi oczyma i pierzchnęło²... Zatętniało³ za nimi — cicho znówu.

Las, Świt

Z drugiej strony słychać łamiące się gałęzie, zaszeleścił łos rogaty — wyrżał, podniósł głowę, powietrza pociągnął chrapami — zadumał się, potarł rogami po grzbiecie i z wolna poszedł w las nazad⁴... I znówu słychać było łom⁵ gałęzi i ciężkie stąpanie.

Spod gęstych łóz⁶ zaświeciło oczów dwoje — wilk ciekawie rozglądał się po okolicy... Tuż poza nim, położywszy uszy, pierzchnął przelękły zając, skoczył parę razy i przycupnął.

I milczenie było, tylko z dala ozwała się poranna muzyka lasów... Trąciło o nie skrzydło wiosennego powiewu i gałęzie grać zaczęły... Każde drzewo grało inaczej, a ucho mieszkańca puszczy rozeznąć mogło szmer brzozy z listki⁷ młodymi, drzenie osiczyny⁸ bojaźliwe, skrzypienie dębów suchych, szum sosen i żałośliwe jodeł szelesty.

Szedł wiatr, stąpając po wierzchołkach puszczy i głośniejsze coraz odpowiadały mu bory, coraz bliżej, silniej coraz muzyka grała pieśnią poranną.

Ponad lasy płynęły zarumienione chmury jak dziewczęta, które się ze snu zerwały zbudzone i uciekały, czując, że obcy pan nadchodzi. Szare zrazu niebo błękitniało u góry, poślaczało się u dołu; obłoczki białe jak z rąbku obłonki pościeli rozwiewał wiatr po lazurach. Słońce strzeliło promieniami ku górze... Noc uciekała. Widać było ostatki cieniów i mroków roztapiające się w dnia blasku. Nad strumieniami i łąkami jak dymy ofiarne zakipiały pary przejrzyste, ulatując z wolna ku niebu i ginąc w powietrzu. Ukośne promienie słońca ciekawie zaglądały w głębinę, śledząc, co się przez noc rozrosło, zazieleniało, wykwitło.

Razem z szumem lasu zawtórował chór ptaków — wszczął się gwar wielki... Ożyły w świetle łąki, zarośla, puszcze i powietrzne szlaki — wracało życie.

Ptak

W promieniach wirowały, zwiąjały się, kręciły niespokojne skrzydlate dzieci powietrza, coś szczebiocąc do siebie, do chmur i do lasów.

Kukułki odezwały się z dala, dzięcioły kowale już kuły drzewa.

Był dzień...

U skraju lasu, nad rzeką leniwą, która go przerzynała, wśród gęstych drzew, gdzie cień schował się jeszcze, widać było kupkę gałęzi niby szalas naprędce sklecony; kilka kołków wbitych w ziemię, a na nich nacięte konary jodłowe... Obok tuż było wygasłe ognisko spopielale i kilka w nim niedopalonych głowni. Poniżej, w zielonych bujnych trawach, na sznurach do kołów poprzywiązywanych, pasły się dwa małe, grube, gęstym i najeżonym jeszcze zimowym włosem okryte konie.

Szelest jakiś w lesie znać je nastraszył, poznały nieprzyjaciela, nastawiły uszy, rozdeły chrapy, zaczęły niecierpliwie nogami kopać ziemię; jeden z nich zarżał, a echo po lesie poniosło ten dziki głos, który się rozległ i powtórzył słabiej za łąką...

¹łotoc — rodzaj kaczeńca. [przypis redakcyjny]

²pierzchnęło — dziś: pierzchnęło; pierzchnąć — uciec. [przypis edytorski]

³zatętniało — dziś: zatętniało. [przypis edytorski]

⁴nazad — z powrotem. [przypis redakcyjny]

⁵łom — tu: łamanie. [przypis redakcyjny]

⁶łoz — rodzaj krzewu z rodziny wierzbowatych; wierzb szara. [przypis redakcyjny]

⁷listki — dziś popr. forma N. lm: listkami. [przypis edytorski]

⁸osiczyna — gatunek drzewa, topola osika a. topola drżąca, której liście drżą przy najmniejszym podmuchu wiatru. [przypis edytorski]

Z szałas pokazała się głowa, cała włosami okryta długimi — zarosła rudo; dwoje oczów ciemnych skierowało się naprzód ku koniom, potem ku niebu, ruch się dał słyszeć pod gałęziami. Wkrótce potem, rozgarniając je, wydobył się spod nich człowiek słusznego wzrostu, krępy i barczysty. Długim leżeniem i snem skostniałe wyciągnął członki, ziewnął, strząsnął się, popatrzał na niebo, potem na konie... Te, zobaczywszy go, z wolna zaczęły się zbliżać ku niemu. Nadstawił uszu bacznie. Nic słysząc nie było prócz szumu lasu, śpiewu ptastwa, mruku strumienia.

Człowiek wyglądał dziko; włos bujny, poplątany spływał mu kudłami na barki i osłaniał niskie czoło, tak że oczy wprost spod nich patrzyły. Reszta twarzy także była zarosła, ledwie część policzków, zarumienionych snem i chłodem, dobywała się spod wąsów i brody — wśród których ust prawie znać nie było. Sukienna, wełniana, gruba odzież brunatnego koloru okrywała mu ramiona, pod szyją spięta na guz⁹ i pętlę. Nogi miał też sukniem i skórą poobkręcane, a stopy obwite nią i opasane sznurami. Spod rękawów sukni krótkich dobywały się ręce silne, włosami okryte i opalone. Twarz miała wyraz przebiegły, na pół zwierzęcy, pół człowieczy, zuchwały razem i ostrożny... Oczy biegały żywo... Ruchy ciała zręczne i silne, nie dawały wieku odgadnąć, choć młodość już pozostawił za sobą.

Postawszy chwilę, mężczyzna wrócił ku szałasowi i nogą silnie kopnął w ścianę jego, nie mówiąc słowa. Poruszyło się coś żywo za gałęzmi i wnet spod nich wypłynął chłopię, wydobyło się zza liści — zerwało rześko na nogi... Wyrastek mógł mieć lat z piętnaście, krzepki był i nieco do starego podobny. Twarz mu jeszcze nie porastała, włosy miał krótko ucięte, odzież grubą a wyszarganą, z sukna i płóciennych chust złożoną. Na nogi wstawszy, oczy przetarł kulakami¹⁰; ledwie miał czas resztę snu z powiek opędzić, gdy starszego głos chropawy, w mowie dziwnej, obcej, której na tej ziemi nikt oprócz nich dwu nie rozumiał, zawołał:

— Gerda, do koni! Słońce weszło...

Usłyszawszy ten rozkaz, poparty lekkim potrąceniem w plecy, chłopiec zbiegł ku koniom, odwiązał sznury, skoczył na grzbiet z nich jednemu i poprowadził je o kilka kroków dalej, gdzie trochę piaszczystego, suchego brzegu do wody przystęp dawało. Na piasku widać też było ślady kopyt koni, które już tam wprzód napoju szukały. Konie zaczęły pić chciwie. Chłopię siedzące na jednym ziewało, z ukosa spoglądając ku staremu, który około szałas się krzątał, mrucząc coś sam do siebie.

Byłali¹¹ to poranna modlitwa?

Na ostatek konie napojone podniosły głowy i jak zadumane słuchały lasów szumu; chłopak je sznurem pognął ku szałasowi. Tu już nagotowane¹² leżały, sukniem i skórą poobwijane, juki¹³, które starszy począł na konie zarzucać i przywiązywać. Milczący pomagał mu wyrastek. Na grzbiety koniom zawieszono sukno grube i skóry... Gdy wszystko było w pogotowiu, stary włożył jeszcze pod szałas i po chwili wyszedł z niego uzbrojony. U pasa miał siekierkę jak młot grubą, krótki nóż w pochwie skórzanej, na plecach łuk, przez drugie ramię procę i krótką pałkę drewnianą, krzemieniem nabijaną, którą przed sobą uczepił na koniu. Chłopak też ściągnął swój oręż z ziemi, nóż do pasa i siekierkę, którą do ręki wziął, lekko na grzbiet konia wskakując... Starszy się jeszcze obejrzał na noclegowisko, patrząc, czy czego nie zapomniał na nim; rękami popróbował sakiew¹⁴ na grzbiecie powiązanych i konia swego pod kłodą poprowadziwszy, skoczył nań zręcznie. Już mieli ruszyć z miejsca i starszy się rozglądał, aby wybrać drogę, gdy z gęstwiny naprzeciw, rozgartując¹⁵ ostrożnie leszczynę i kaliny, niepostrzeżona, po cichu wysunęła się głowa ludzka.

Ciekawie, zrazu z jakąś obawą, dwoje oczu jasnych przypatrywało się podróżnym. Zza gałęzi widać tylko było włos płowy, co je otaczał, młodą twarz ledwie zarostem pokrytą, białe zęby w ustach na pół podziwieniem otwartych.

⁹guz (daw.) — guzik. [przypis edytorski]

¹⁰kulak — pięść. [przypis redakcyjny]

¹¹byłali — czasownik z partykułą -li; znaczenie: czy była, czyżby była. [przypis edytorski]

¹²nagotowany — tu: przygotowany. [przypis redakcyjny]

¹³juk — skórzany worek służący do przewożenia bagażu na grzbiecie zwierzęcia. [przypis redakcyjny]

¹⁴sakiew — dziś popr. D. Im od wyrazu *sakwa*: sakw. [przypis edytorski]

¹⁵rozgartować — rozgarnąć. [przypis edytorski]

Podróżny tymczasem ku słońcu spoglądał i na bieg rzeki.

Ponad jej brzegami drogi żadnej śladu widać nie było. Zdawał się chcieć upewnić, czy ma ją przebrnąć, czy z nią czy przeciwko niej się puścić. Konie rwały się już do pochodu niecierpliwe, obrócone na wschód łbami — starszy pomyślał trochę, oczyma łukę zmierzzył, trzęsawiska i bór, potem zwrócił się na piaszczyste wybrzeże, kędy konie pojono. Tu stanąwszy, myślał pewnie, czy bród znajdzie, bo oczy utopił w wodzie, jakby mierzył jej głębiny. Byłby teraz i tę głowę mógł dojrzeć w krzakach, co go szpiegowala — ale się ostrożnie schowała, tylko gałązki opadły i drżały. Powoli konie wchodziły w wodę, która tu nie była grząska ni głęboka; zanurzyły się po brzuchy, zdawało się, że popłyną, ale tuż się znalazła ława piaszczysta i oto już — brzeg drugi... Oba podróżni¹⁶ wylądowali szczęśliwie, ledwie pomoczywszy nogi.

Drugim brzegiem, wyższym nieco i suchszym, wygodniej kroczyć było, choć tuż, tuż, za gęstwiną coś szeleściło dziwnie... „Zwierz spłoszony”, myślał podróżny.

Naokół, oprócz noclegowiska, śladu człowieka nie dostrzegło oko; bór, jak go stworzył Bóg, ku niebu wyrosły bujno, pnie grube jak słupy proste, oschłe z gałęzi od dołu, u góry w zielone wieńce ubrane. Gdzieśgdzie zwalona burzą kłoda, na pół przegniła, pół z kory opadła, pogięte od wichru wyrostki i poschłe od zgrzybiałości, mchami jak futrem na starość odziane olbrzymy.

Jechali. Na wzgórzu coś białe nieopodal. Pod dębem leżał kamień wyłobiony jak misa, nad nim drugi stał gruby i niezgrabny. Ręka niewprawna wyrzeźbiła na nim niby ludzką twarz straszliwą, czapką okrytą u góry. Starszy wstrzymał się trochę, zobaczywszy znak u drogi; obejrzał niespokojnie dokoła i mijając go, splunął nań z pogardą.

W tej chwili świst się dał słyszeć dziwny z krzaków i drzewce ze strzały utkwilo na piersi, w grubej sukmanie starszego. Ledwie poczuwszy pocisk, nie wiedząc jeszcze, czy do bronii ma się brać czy do ucieczki, obracał głowę, gdy chłopak krzyknął. Druga strzała utkwiała mu w nodze.

A z lasu dał się słyszeć śmiech, śmiech dziki jakiś, straszny, niby wycie zwierzęce, niby okrzyk człowieka... Zachichotało, rozległo się, zamilkło... Sroka siedziała na kamieniu, na czapce i, podniósłszy skrzydła, krzyczała, śmiechowi wtórując... A miotła się, jakby i ona groziła.

Konie głosami tymi podżegniete przyspieszyły kroku — ale nieprzyjaciela już ani widać, ani słyszeć nie było... Cisza panowała nad lasami, drzewa tylko uroczyście szumiały.

Starszy mężczyzna kłusował, naprzód konia pędząc skoro¹⁷; chłopak, który strzałę wyszarpnął z nogi, spieszył za nim, pochylony na szyi swojego. Przebiegli tak staj¹⁸ kilkor¹⁹, aż nie słysząc nic, nie widząc pogoni — zwolnili kroku... Starszy się dopiero obejrzał na chłopca ze zbladłą twarzą, z zaciętymi ustami, z wytrzeszczonymi oczyma przyległego do konia. Nie miał nawet czasu od strzały tkwiącej w piersi się uwolnić. Przebiła ona sukno i znać uwięzła w ciele, bo choć w szybkim biegu ugięła się i opadła ku dołowi, trzymała się jeszcze. Tu dopiero, na polance, konia ściągnąwszy, starszy obejrzał się na strzałę i zrzęcznie ją pocisnąwszy — choć syknął z bólu — wydobył, obejrzał ciekawie i do skórzanego na plecach worka wsunął.

Strzała miała z kości białej wyrobione ostrze cienkie, na którego końcu widać było krwi kropelkę.

— Pioruny by w nich były... I burze! — zawołał, warcząc, rudy. — Gdzieś się w krzakach znalazło oko, co podpatrzyło i pomściło za bałwana²⁰... Tyś ranny w nogę, Gerda?

Chłopak, z oczyma jeszcze oblakany i trwoga, milcząc, na nogę skaleczoną wskazywał. Rana jego głębsza była, bo płachty nie wstrzymały strzały.

— No — nic to! Jedna strzała polańska²¹! — zamruczał starszy. — Oni ich nie zatruwają. Obawiałem się, aby ich tam więcej nie było. Znać jeden rozbójnik niestraszny. Nie ważył się, zobaczywszy, żeśmy zbrojni... Ale może zawołać innych, narobić wrzawy... Uchodźć trzeba...

¹⁶oba podróżni (daw.) — dziś popr.: obaj. [przypis edytorski]

¹⁷skoro — szybko. [przypis edytorski]

¹⁸staja — daw. miara długości, licząca ok. 1 km. [przypis edytorski]

¹⁹staj kilkor — dziś popr.: staj kilka. [przypis edytorski]

²⁰bałwan — tu: posąg pogańskiego bóstwa. [przypis edytorski]

²¹polański — przym. utworzony od rzecz. Polanie, nazwy plemienia słowiańskiego. [przypis edytorski]

Spojrzał na słońce.

— Trzymaj się konia, a puść go za mną... Spieszyć trzeba, żeby nas w tym nie zaskoczyli lesie, póki nie dojedziemy do znajomych. Z południa²² na miejscu będziemy.

Chłopak milczał, starszy coś mruczał jeszcze, ku górze patrzył, konia sznurem ściągnął i polecili gęstwiną, nad brzegiem się ciągle trzymając, bez drogi — rzeka gościniec²³ znaczyła.

Puszcza wciąż była dzika, niezamieszkała, milcząca. Raz z dala na wodzie postrzegli jakby głowę ludzką z ciemnym, przyległym do niej włosiem, i dwoje rąk wiosłujących około niej. Lecz gdy się tętent dał słyszeć, znikła, wir tylko było widać nad powierzchnią wody. Minęli ją... I wyszła znowu z głębin... Na włosach czarnych dokoła opleciony był wianek z lotoci... Oczyma strzelała za nimi... Trochę dalej czółno małeńkie jak łupinka ślizgało się, płynąc z biegiem, ponad nim białą chustę widać było... Gdy tętent dał się słyszeć, znikła płachta na dnie i czółenko jak wąż wsunęło się między trzciny, łozy, wiszary²⁴, których tylko wierzchy się chwiały... Kilka kaczek zerwało się przestraszonych, wyciągnęły szyje... Sznurem leciały gdzieś dalej... Plusnęły i padły²⁵.

Podróźni wciąż biegli brzegiem, to szybciej, to wolniej — dwa razy konie poili zmęczone i jechali dalej bez spoczynku — a słońce też podnosiło się coraz wyżej, grzało coraz mocniej. Choć w lesie świeżo było i chłodno, od łąk i piaszków zalatywał oddech gorący.

Nie zmieniała się okolica — bór ciągle szumił nad rzeką. Gdzieniedzie w piasku między pagórkami świeciło jezioro, szerzej rozlewały się wody, to ścisnęły wśród parowu. Mieniały się²⁶ tylko drzewa, sosny i jodły, potem zielonych liści brzozy i lipy, i osiki, i dęby na pół jeszcze śpiące a gluche na wiosnę.

Gdzieniedzie żółtawą ławą leżał piasek, to kępiasta trzęsawica²⁷, którą okrążyć musieli. Przed nimi z dala pomykał zwierz, z łąk pierzchały całe stada łosi i jeleni, dobijając się do lasu, na którego skraju stawały, patrzyły jeszcze ciekawie i gnały dalej, znikając im z oczu. Naówczas łomot stad spłoszonych konie straszył i pędziły żywiej, stuliwszy uszy... Póki sił stało.

Gerda ciągle ręką chwycił za nogę zranioną, czuł, że mu krew ciekła, jakby ciepły sznurek wijący się aż do stopy, i w skórzanym obuwiu zbierała się u nogi, czerwonymi kroplami sącząc się szparami chodaka.

Ale skarżyć się nie śmiał, zawijać rany hubą z drzew lub liśćmi, co by krew zatamowały, nie było czasu... Starszemu też trochę krwi pokazało się między palcami ręki; otarł je o końską grzywę, nie troszcząc się o to. Rozpatrywał się wciąż po okolicy, dawniej znać sobie pamiętnej, jakby szukając miejsca do spoczynku... Lecz nierychło²⁸, nierychło zwolnili biegu.

Tu rzeka, płynąc nizinami równymi, szerzej się rozlewała wśród błot, świeżą zielonością okrytych. Ze wzgórza nagiego, na którym stali, widać było łąki i trzęsawiska, wśród nich moczary i jeziora mnogie, opasane gajami. Kilka strumieni zbiegało się tu z borów ku rzece. Las, wśród którego stanęli, wypalony był i zeschły na znacznej przestrzeni. Gąszcze, co go podszywały, spłonęły do szczytu, daleko więc w głąb jego sięgnąć było można okiem i dojrzyć nieprzyjaciela.

Tu starszy z konia się zsunął, rzucił go, nie patrząc, i legł na ciepłym piasku, obu rękami pot kroplisty ocierając z czoła. Zmęczony był — piersi mu się podnosiły, a że krwawymi palcami dotknął twarzy i ją też sobie całą okrwawił.

Ujrawszy to, chłopak uląkł się i krzyknął.

— Co ci to, Gerda? Czyś ty mężczyzna? Czy się matka twoja omyliła, że ci nie wdziała chust i spódnicy? Kropla krwi, a tyle strachu i wrzasku?

Chłopak mu dopiero wskazał na własną twarz jego.

Krew

²²z południa — dziś: po południu. [przypis edytorski]

²³gościniec — droga. [przypis redakcyjny]

²⁴wiszar — kożuch roślin (czyli *ptło*), trzciny i paproci, porastających torfowisko położone na stromym zboczu; torfowisko wiszące. [przypis redakcyjny]

²⁵padły — tu: przepadły, zniknęły. [przypis edytorski]

²⁶mieniać się (daw.) — zmieniać się. [przypis edytorski]

²⁷trzęsawica — trzęsawisko; teren bagnisty. [przypis edytorski]

²⁸rychło — szybko. [przypis edytorski]

— Nie o moją mi strach — rzekł — choć skórznie²⁹ mam jej pełne, ale o waszą. Twarz, ojcz, macie we krwi całą.

Starszy na ręce swe popatrzył, rozśmiał się tylko i nic nie odpowiedział.

Gerda tymczasem, na ziemi siadłszy, nogę ranną rozzuł i począł czyścić obuwie, potem ranę ocierać i okładać hubą. Stary patrzył na to obojętnym okiem.

W milczeniu dobyli potem z sakiew suszone mięso i placki, które starszy na ziemi rozłożył. Poszedł się wprzód obmyć w wodzie i dłonią jej do ust zaczerpnąć. Gerda za jego przykładem zwlókl się też do wody. Siedli jeść w milczeniu. Konie na chudej trawie leniwie się pasły.

Z lasu wyleciała sroka; uwiesiła się na suchej gałęzi nad głową starego, pochyliła ku niemu i krzyczała. Zdawała się zagniewana, trzepała skrzydłami, podlatywała coraz bliżej... Wołała coś, jakby na gwałt zbierając drugie... Nadciągnęła w pomoc wtóra³⁰ i trzecia i wrzaskliwie to podlatywały, to przysiadły się przy nich. Stary, który się chciał zdrzemnąć, zniecierpliwiony, łuk napiął i strzelił. Nie ranił żadnej; zerwały się z krzykiem, zawirowały w powietrzu i wróciły krakać nad nimi. Gerda z głową zwieszoną, na rękach wsparty, nad końmi czuwał. Las milczał, niebo było czyste; owad tylko, wywołany słońcem do życia, brzęczał, gromadami unosząc się w powietrzu.

Po krótkim spoczynku na konie siedli znowu. Stary się do chłopca zwrócił.

— O strzałach, o krwi, o niczym ani słowa tam... Najlepiej byś nie mówił nic i niemego udawał. Niemcami oni nas tam zowią, choć my ich język rozumiemy. Słuchaj, co gadać będą, zda się to zawsze, ale udawaj, że ci ta mowa obca.. Tak lepiej: milczeć.

Spojrzał nań, czekając, by mu Gerda oczyma odpowiedział. Jechali dalej a dalej. Słońce już się z wolna spuszczać zaczynało ku zachodowi. Brzeg rzeki wyniosły coraz się zniżał, wilgotniejsze otaczało ich powietrze — cień zalegał boru ściany, gdy w dali, nad zaroślami, pokazał się słup dymu siny...

Stary, zobaczywszy go, drgnął z radości czy niepokoju; chłopak też weń oczy wlepił i zwolnili koniom biegu.

Dokoła się las rozlegał³¹ stary, wysoki, gęsty, a łąka nad rzeką zwęzła, płynącą ścieśnionym korytem. W prawo otwarła się łąka, dokoła zasiekami drzew zrąbanych otoczona. Poza nią z szalasów jakichś, chałup z drzewa i chrustu, opasanych tynami³² wysokimi, dobywał się ów słup siny. Zbliżając się ku budom, coraz je lepiej rozeznac można było.

U brzegu, podniesionego trochę, rzeki stały w prostokąt szczególnie zewsząd zamknięte. Od łąki odgradzały je kłody drzew i tyny, pokopane doły i powbijane pale. Na jednym z nich tkwiła zawieszona biała, od deszczów³³ wypłukana, od słońca zwapniała czaszka końska.

Dachy pokryte były kawałami dartymi drzewa, wiszarem i gałęźmi, ściany w słupy z chrustu plecione. W pośrodku tylko z kłód ogromnych w zrąb³⁴ zbudowana wznosiła się chałupa-dwór, do której szopy wkoło przytykały, z nią razem obejście tworząc, w środku którego małe znajdowało się podwórze.

Dojeżdżając, rudy podróżny zwolnił koniowi biegu, oczyma szukając, czy kogo nie zobaczy. Nie widać było żywej duszy. Wahał się jeszcze, jak dać znać o sobie, gdy u brzegu rzeki, na ogromnym, zbłąkanym tu od wieków kamieniu, ujrzał siedzącego starca, który — niepostrzeżony — od dawna go śledził oczyma.

Ubrany był cały w bieli, nic nie mając na sobie oprócz odzieży z płótna grubego. Nogi miał bose, głowę siwą nieokrytą. Ogromna, długa do pasa broda piersi mu osłaniała. Białą wysoką kij trzymał w ręku. Koszulę na wierzch włożoną i do kolan spadającą obejmował pas czerwony. Żadnej zresztą nie miał ani ozdoby, ni broni. U nóg jego dwa psy leżały, do wilków podobne — zaczajone, przypadłe do ziemi, oczyma krwawymi wiodące za podróżnymi. Drgały, leżąc i czekając, kiedy się rzucą.

Las, Ptak

²⁹skórznie — daw. obuwie skórzane. [przypis edytorski]

³⁰wtóry — drugi. [przypis edytorski]

³¹rozlegać się — tu: rozciągać się. [przypis edytorski]

³²tyna a. tyn (daw.) — ogrodzenie drewniane, z gałęzi a. belek. [przypis edytorski]

³³od deszczów wypłukana — dziś: przez deszcze wypłukana. [przypis edytorski]

³⁴w zrąb — daw. technika wznoszenia zabudowań, polegająca na wypełnianiu drzewem lub innymi materiałami ustawionego uprzednio szkieletu z potężnych belek. [przypis edytorski]

Twarz starca spokojna była i poważna, ogorzała, ze skórą jakby spękaną, tak ją fałdy i marszczki pokryły całą siecią gęstą. Nad oczyma siwymi dwa krzaki bujnych brwi sterzczały najeżone. Suchą szyję, którą obnażoną widać było spod koszuli, jak twarz pokrajaną, brunatną, niby węże sine oplatały żyły pod skórą nabrzmiałe.

W chwili gdy podróżny starca zobaczył, ten właśnie na psy zawołał groźnie, ręką im wskazując w tył, za siebie, a kij podnosząc do góry. Podróżni stanęli, rozglądając się ciekawie.

— Pokłon wam, stary Wiszu... — rzekł, z konia nie zsiadając podróżny, pochyliwszy tylko głowę. — Pokłon wam. Każcie waszym psom do zagrody, bo by nas porozdzierały, a my starzy znajomi i dobrzy przyjaciele; choć nie swoi, a nie wrog.

Słowa te powoli wyrzekł starszy łamaną mową Serbów Nadłabańskich³⁵, usiłując przybrać postawę i twarz uprzejmą.

Stary patrzył, nic jeszcze nie odpowiadając. Na psy naprzód zakrzyczał groźnie, aby szły precz, ukazując im zagrodę, bo warczały i zęby szczyrzyły, patrząc na przybyszów, i coraz to się ku nim targały. Nie chciały odchodzić. Gospodarz huknął w dłoń. Na głos ten zza tynu ukazała się ostrzyżona głowa parobczaka, który, rozkaz zrozumiałwszy, psy zawołał, wpędził do obejścia i zamknął za nimi wrota. Słychać je było szczekające i wyjące w szopie.

— Zdrow bywaj, Hengo. Cóżecie to znowu tak daleko w nasze lasy zawędrowali? — rzekł gospodarz.

Rudy, powoli z konia zlazszy i dawszy go chłopcu, który na swoim pozostał, zbliżał się z wolna do starego.

— Ha! Po świecie się tak człek włóczy, ciekaw zobaczyć, jak tam gdzie ludzie żyją — zaczął mówić. — Przy tym też jakaś zamiana robi się może. Lepiej w spokoju mieniac³⁶, czego u jednych zbytek, a drugim brak, niżeli napadać zbrojnie, a z życiem razem wydzierać. Ja, wy wiecie, człowiek spokojny, zaopatruję, komu czego trzeba, aby żyć...

Stary się czegoś zadumał.

— Nie bardzo u nas mieniac jest na co... Skór i futer dosyć pewnie u siebie macie, bursztynu u nas niewiele. Myśmy też nie zwykli bardzo do rzeczy, które wozicie, swoim się radzi obchodzić... Igła z ości tak szyje jak żelazna.

Popatrzał stary na ziemię i znowu się w sobie zadumał.

— Zda się to przecie, co ja wożę — mówił powoli Hengo. — A skąd byście wzięli wszystko, co się z kruszcu robi, gdybyśmy wam tego nie dostawili? Do Winedy³⁷ daleko...

— Albo to kości, rogu i kamienia nie dosyć? — rzekł stary Wisz, wzdychając. — Był czas, że się ludzie tym obchodzili i dobrze im z tym było... Jakeście wy a drudzy wędrowni podwozić zaczęli swoje błyskotki, niewiasty nam popsuliście, chce im się ziarenek świecących na szyję i iglic gładkich, i guzów, i wszystkich tych zabawek, bez których teraz żadna nie stąpi. Nic by to nie było — ciągnął dalej, patrząc więcej w ziemię niż na przybyłego kupca — ale wy... Wy drogę się do nas uczycie, tajemnice nasze wywozicie stąd... I tak samo przyjąć może napaść, jak przyszły świecidła.

Hengo po kryjomu błyskiem oczu bystrym zmierzył starego Wisza i rozśmiał się.

— Próżna to obawa — rzekł. — Nikt o napaściach nie myśli... Ja nie jeżdżę cudzego podpatrywać, ale swoje mieniac. Wy mnie przecie znacie, nie pierwszy raz jestem u starego Wisza... Ja przyjaciel wasz. Żonę miałem z waszej krwi, serbską córkę, a z niej oto tego chłopca, który choć języka waszego nie umie, przecie w nim trocha tamtej krwi zostało.

Wisz, który na kamieniu siadł, a na leżący naprzeciw drugi wskazał Hendze, pokiwał tylko głową.

— Żonę mieliście Serbkę znad Łaby³⁸ — odezwał się — mówiliście mi o tym. Ale jakeście do niej przyszli³⁹? Hę? Pewnie nie po jej woli?

Roześmiał się Hengo.

Pies

Handel, Obyczaje, Niemiec,
Wróg

³⁵ Serbowie Nadłabańscy — szczep słowiański, osiadły między Odrą i Sudetami. [przypis edytorski]

³⁶ mieniac (daw.) — zamieniać. [przypis edytorski]

³⁷ Wineda — na pół legendarne słowiańskie miasto u ujścia Odry, mające być ważnym ośrodkiem handlowym. [przypis edytorski]

³⁸ Łaba — rzeka w Niemczech i Czechach o długości 1165 km. [przypis edytorski]

³⁹ przyjąć do czegoś (daw.) — zdobyć coś, zyskać; tu: jakeście do niej przyszli: jak ją dostaliście. [przypis edytorski]

— Starzy jesteście — odparł — wam tego mówić nie trzeba. A gdzież to na świecie niewiast się o ich wolę pytają? Gdzie się inaczej żonę bierze jak ręką zbrojną? Tak jest u was, u nas i na całym świecie... Bo one woli nie mają.

Kobieta, Pozycja społeczna

— Nie wszędzie — wtrącił stary. — Młodemu woli nie dają, a stare u nas szanują. Choć im rozumu odmawiają, przecie duchy przez nie mówią i wiedzą one więcej niż wy... Te więdźmy⁴⁰ nasze...

Potrząsnął głową; milczeli chwilę.

— Na noc was o gościnę proszę — odezwał się Hengo. — Co mam z sobą w węzełkach, pokażę... Zechciecie co wziąć, dobrze, a nie będzie zgody, nie pogniewamy się o to.

Gość, Gospodarz, Obyczaje

— O gościnę prosić nie trzeba — zawołał Wisz, wstając. — Kto raz spał pod dachem naszym, zawsze ma pod nim spocząć prawo. My wam radzi. Kołacz⁴¹ i piwo, i mięso się znajdzie; baby strawę wieczorną już warzą. Chodźcie ze mną.

Wisz wstał z kamienia i przodem go wiodąc, ku wrotom się skierował.

II

Gdy stary, na kamieniu siedząc, rozmawiał z przybylcem z tej ziemi, którą krajem „niemych”, języka narodu nieznających zwano — zza tynu⁴² i zagród głów ciekawych zaczęło się ukazywać mnóstwo.

Obcy, Obyczaje

Rzadkością to było, ażeby w taką lasów głębinę i puszczy wnętrza docisnąć się śmiały obcy człowiek. Więc gdy się ukazali ludzie i konie nieznane, a parobczak począł psy zamykać, co żyło w zagrodzie — choć z dala i przez tynu wierzchołki, przez płotów szpary — biegło się dziwić obcemu.

Widać było białe chusty niewiast zamężnych, włosy dziewcząt z wiankami zielonymi, głowy mężczyzn z długimi włosy i postrzyżone parobków, i dziecinne oczy przelekle spośród gęstych kuddełków, którymi się im czoła jeżyły. Podnosiły się one nagle i niknęły, ukazywały i pierzchały... Stare nawet baby, drząc, wyglądały zza płota, a że się obcego lękały, rwały trawę i ziemię, rzucając je na wiatr, i pluły przed się, aby im jakiego nie rzucił czarui.

Czary, Zabobony

Stara Wiszyna — a imię jej było Jaga — zobaczywszy, że się wiodą ku wrotom z gościem rudym, wystąpiła, usta zakrywając fartuchem, naprzeciw mężowi, dając mu gwałtowne znaki, aby z nią pomówił na osobności. Już się do wrót zbliżali, które im otwierać miano, gdy im zastąpiła drogę.

— Po co tu obcego, Niemca wieście? — szepnęła wylękła. — Możnaż to wieście, co on z sobą niesie? Jakże on uroki rzucić może?

Handel, Niemiec, Obcy, Strach, Czary

— Ten ci to sam, Hengo znad Łaby, co to naszyjniki przywoził i szpilki, i noże... Przecie się nam nic nie stało. Nie ma się go co obawiać, bo kto za zyskiem goni, temu czary nie w głowie.

— Źle mówicie, stary mój — odparła Wiszowa. — Gorszi to ludzie od tych, co z nożami i maczugami napadają. Ano wola twoja, nie moja...

I szybko ustąpiła, mruczając, nie oglądając się już za siebie, aż weszła do dworu wewnątrz zagrody. A że na inne niewiasty w podwórku po kątach poprzytulane skinęła, pierzchnęły wszystkie, chowając się, gdzie która mogła. Parobków tylko kilku i dwu synów gospodarza zostało.

Hengo wszedł, rozglądając się trwożliwie, choć męstwem nadrabiał.

Chłopak jego, z konia nie zniżając, z nim wjechał w podwórze. Ludzie wszyscy stali, patrząc na nich ciekawie i szemrać⁴³ między sobą.

Wisz prowadził do świetlicy.

Chata w zręb na mech budowana, stara, w pośrodku się wznosiła, wyżej nad inne szopy — drzwi do niej wiodły z progiem wysokim, ale obyczajem starym bez zamka żadnego, bo ich nigdy nie zawierano⁴⁴. Z sieni w lewo była izba wielka. Tok⁴⁵ w niej ubity

Dom

⁴⁰więdźma — tu: kobieta doświadczona, znająca życie; od *wiedzieć*: ta, która wie. [przypis edytorski]

⁴¹kołacz — bułka pszenna, biała, delikatna, jedzone często tylko od święta pieczywo. [przypis redakcyjny]

⁴²tyń — płot z gałęzi a. belek. [przypis redakcyjny]

⁴³szemrać — rozmawiać półgłosem, szeptać. [przypis edytorski]

⁴⁴zawierać — tu: zamykać. [przypis edytorski]

⁴⁵tok — podłoga z ubitej gliny; klepisko. [przypis edytorski]

gładko, posypyany był zielem świeżym, w głębi ognisko z kamieni stało, na którym nigdy ogień nie gasnął. Dym się dobywał z niego przez nieszczelny dach ku górze⁴⁶. Ściany i belki, i wszystko szkiło się od niego czarno. Dokoła przy ścianach ławy na pniach były przymocowane. W rogu stał duży stół, a za nim dzieża⁴⁷ do mieszania chleba, białym płótnem okryta.

Nad nią wisały wianki już poschłe i wiązki różnego ziele.

Na stole, ręcznikiem szytym zasłanym, chleb też nadkrojony leżał i nóż przy nim mały. U drzwi na ławie stał ceber⁴⁸ z wodą i czerpakiem. W kącie, w głębi widać było żarna⁴⁹ małe i kilka bodni⁵⁰ chustami poosłanianych.

Niewielkie okno, zasuwane wewnątrz okiennicą, stało teraz otworem, tyle światła wpuszczając, ile go do rozpatrzenia się w izbie było potrzeba. Gdy Wisz i Hengo przestąpili próg, stary podał rękę gościowi i pokłonił mu się, mówiąc, a zarazem wskazując.

— Oto chleb, oto woda, oto ogień i ława. Jedzcie, pijcie, ogrzejcie się, spocznijcie i niech dobre duchy będą z wami.

Hengo się niezgrabnie pochylił.

— Błogosławieństwo temu domowi! — odezwał, krztuszając się. — Niech go choroba omija i smutek.

To mówiąc, na ławie przysiadł, a Wisz, ukroiwszy chleba kawałek, rozłamał go z nim i, do ust podnosząc, zjadł, co też i obcy uczynił.

Trwało to chwilę... Gość już był uroczyście przyjęty i pozyskał prawa pewne. Niewiasty się nie ukazywały, ale że na cudzoziemca przez szpary patrzeć musiały, znać było z tego, że szepty i stłumione śmiechy dolatywały do uszu jego.

— Teraz — odezwał się Hengo po chwili — kiedyście mnie przyjęli w gościnę, póki jeszcze dzień jasny, pokażę wam, co wiozę z sobą. Niech oczy widzą, że zwodnictwa⁵¹ nie ma. A jest popatrzeć na co!

Stary nic nie mówił, ruszył się tedy ku drzwiom; jeden z czeladzi do szopy go poprowadził, gdzie już konie z chłopcem stały.

Gerda spoczywał, na drzewie siadłszy, ciekawie się rozglądając i przysłuchując. Sakwy przy nim na ziemi leżały. Hengo ujął z nich dwie i z taką siłą i zręcznością zarzucił je sobie na ramiona, jakby unikał pomocy obcej lub chciał się popisać zręcznością. Przez podwórze też, niosąc je, umyślnie zdawał się stąpać lekko i zwinnie, jakby wcale obarczony nie był. Pochyliwszy się nieco we drzwiach, wszedł do dworu i tu, przy okienku, około ławy szerokiej sznury rozplątywać począł.

Chłopcy domowi ciekawym go otoczyli kołem. Z wielką wprawą i zręcznością Niemiec sakwy otworzył, pomyślał chwilę i obejrzawszy się ku staremu, zaprosił go ku sobie.

— Ale, cóż to? Wy sami tylko? — odezwał się. — A niewiastom waszym ani nawet oczu nacieszyć nie dozwolicie? Jam już człek niemłody, mnie też ani się wstydzić, ani lękać nie macie powodu.

Wisz zawahał się nieco, potem ręką dał znak i sam podszedł ku drzwiom bocznej komory. Tu stara Jaga na straży stała, drzwi sobą zapierając, ale nie pomogły groźby jej i obawy; gdy stary gospodarz dał swobodę, niewiastki⁵² i dziewczęta tłumnie wpadły do izby. Pędziła je ciekawość, a strach hamował; i zaledwie wparły się do świetlicy wąskimi drzwiami, poczęły nazad uciekać. Pierwsza, co rudego Niemca oczy spotkała, krzyknęła i cofnęła się; za nią jak pierzchliwe stado pobiegły inne. Śmiechy, szepty i łajania Jagi razem zmieszane słyszeć się dały.

⁴⁶dym się dobywał (...) przez nieszczelny dach — jest to opis tzw. kurnej chaty. [przypis edytorski]

⁴⁷dzieża — drewniane naczynie do rozczyniania mąki. [przypis redakcyjny]

⁴⁸ceber — duże naczynie wykonane z drewnianych deszczulek ułożonych pionowo jedna obok drugiej i spiętych razem dookoła obręczami; w dwóch dłuższych, przeciwległych deszczulkach znajdowały się otwory, przez które przekładano drąg, dzięki czemu naczynie mogły nieść dwie osoby; w cebrach noszono najczęściej wodę. [przypis edytorski]

⁴⁹żarna — przyrząd do ręcznego mielenia zboża, złożony z dwóch kamieni: dolnego, nieruchomego, często wgłębionego dla pomieszczenia ziarna oraz górnego, ruchomego, służącego do miażdżenia ziarna na mąkę. [przypis edytorski]

⁵⁰bodnia — duża drewniana beczka; od jej nazwy pochodzi określenie zawodu osoby zajmującej się wyrobem takich i podobnych naczyń, *bednarza*. [przypis redakcyjny]

⁵¹zwodnictwo — oszustwo. [przypis edytorski]

⁵²niewiastka (daw.) — synowa; nazwę tę tłumaczy się tak, że była to osoba wchodząca do rodziny, o której się nic nie wiedziało. [przypis edytorski]

Gospodarz

Handel, Kobieta,
Mężczyzna

Hengo tymczasem, klęcząc przy ławie, dobywał z sakiew coraz coś nowego, ukradkiem ku drzwiom spoglądając. Oczy jego tam i sam ciekawie biegały, choć udawał, że tylko towarem swym jest zajęty. Lękając się i pragnąc, walcząc ze strachem i ciekawością, dziewczęta, jak woda na jeziorze, to się ode drzwi na izbę posuwały, to cofały nagle, jakby do komory nazad uciekać chciały. Niemiec, którego bystre oczy najwięcej siały trwogi, coraz mniej na pozór zważał, co się tam za nim działo, niby nie widział, niby się nie zajmował niczym, tylko towarem, który na ławie rozkładał.

A było go pod dostatek, świecił i porywał oczy. Leżały naprzód igły długie do spinania chust, misternie się zamykające, a posplatane tak z kruszczu jasnego, jak gdyby plecione były ze lnu lub wełny. Niektóre z nich miały guzy błyszczące, inne popłątane były jak łodygi kwiatów, gdy zwiędną. Do wyboru było dosyć. Leżały dalej naszyjniki bogate, obwieszane blaszkami, kółkami i dzwoneczkami. Hengo je sobie do szyi przykładął, nic nie mówiąc, a pokazując, jak się na suknie bogate i piękne wydawały.

Jedne naszyjniki plecione były jak dziewcząt kosy⁵³, inne gładkie, z mocnego kruszczu, szyi od pocisku i strzały bronić mogły.

Na długim sznurze cała kopa⁵⁴ może kolców⁵⁵ kruszczowych wisiała, nanizanych jak obwarzanki, które na rękach noszono. Były większe i mniejsze, i takie, co wężem rękę niewieścią aż do łokcia opasać mogły. Drugie, dla mężczyzn przeznaczone, mocniejsze były i grubsze. Pierścieni też miał Hengo do wyboru bogactwo wielkie, kowanych⁵⁶ i plecionych, wyrzynanych mądrze i ozdobnie.

Dla mężczyzn powabniejsze były siekierki długie, noże z pochwami, dłuta i kliny, na ramiona kładzione kręgi, których ani miecz, ani strzała przebić nie mogła.

Tę gdy na ławę wykladać począł, rzucili się chciwie parobcy, aż oczy im do nich zaświeciły i ręce zadrżały. Stary Wisz nawet przystąpił bliżej, a temu, z pochwy skórzanej wydobywszy go, podał Hengo mieczyk błyszczący, wykrojony jak liść kosaćca⁵⁷, u pięści piękną rękojęścią opatrzony.

Gospodarz, w prawą go rękę ująwszy, uśmiechnął się rad, przypatrując się ostrzu, które od słońca świeciło.

— Lepsze to — zawołał, śmiejąc się, Hengo — od waszych starych kości i kamieni; więcej wytrzyma, lepiej broni i wnukom służyć będzie. Czy człowieka czy zwierzę dzikie, byle prawica silna, zmoże; a doma⁵⁸ też tym wiele zrobić potrafi, kto umie.

Gdy to mówił, a męski sprzęt ów ukazywał parobkom, niewiasty się powoli, jedna drugą naciskając, zbliżyły tak, iż prawie głowami nad ławą zawisły, pożerając oczyma spinki, pierścienie, naszyjniki i kolce.

Hengo ostrożnie zwrócił na nie oczy. Wszystkie odziane były w bieli; przecież wśród czeladzi i służby rozeznac było łatwo między nimi dwie hoże niewiastki gospodarza i dwie córki jego w zielonych wiankach, z kosami długimi. Grubszym płótnem okryta czeladź z tyłu się trzymała.

Z dwojga dziewcząt jedna — ta, która najbliżej stała — piękna była tak, że i między najcudniejszymi mogła otrzymać pierwszeństwo.

Lice też miała bielsze i mniej opalone, znać może więcej siedząc za tkackimi krosnami niż po polu biegając. Biała i rumiana, z usty⁵⁹ różowymi, wielkie oczy szafirowe wlepiła z kolei w pierścienie, to w cudzoziemca, to nimi wodziła po siostrach i braciach.

Lecz wzrok się jej nie palił do tych błyskotek. Ręce trzymała na piersiach złożone, a śmieiej rozglądała się niż towarzyszki. Na białej koszuli jej spływał sznur nieforemnych obłamów bursztynu, do których niebieskie i czerwone ziarna się mieszały. Na głowie ruciany wianuszek⁶⁰ świeży zieleniał wesoło. Twarze innych śmiały się dziecinnie, jej lice smutno i poważnie patrzyło. Między wszystkimi zdawała się panią.

Klejnót

Kobieta, Uroda

Dar, Obyczaj, Czary

⁵³kosa (daw.) — warkocz. [przypis redakcyjny]

⁵⁴kopa — daw. jednostka obrachunkowa, 60 sztuk (5 tuzinów). [przypis edytorski]

⁵⁵kolec — tu: kółko; por. kolczuga: pancierz z drobnych, splecionych z sobą kółek. [przypis edytorski]

⁵⁶kowany — kuty. [przypis edytorski]

⁵⁷kosaciec — irys. [przypis edytorski]

⁵⁸doma — w domu. [przypis redakcyjny]

⁵⁹usty — dziś popr. forma N. lm: ustami. [przypis edytorski]

⁶⁰ruciany wianuszek — wianuszek z ruty, rośliny o drobnych żółtych kwiatach, będącej symbolem panieństwa; ruta — znana jest od starożytności jako zioło lecznicze, służące także w kuchni do nacierania mięs w celu zachowania ich świeżości; daw. wierzono również, że ruta chroni przed złym urokiem. [przypis edytorski]

Hengo parę razy spojrzał ku niej; dziewczę zarumienione cofnęło się nieco; lecz wnet, odzyskawszy śmiałość, na pierwsze miejsce wróciło. Niemiec wziął nieznacznie z ławy jeden z pierścieni i na palcu go potrzymawszy przeciw oknu, wyciągnął ku dziewczynie.

— Niech to będzie mój gościniec⁶¹ za gościnę — rzekł, podając go pięknej córce Wisza, która zmieszana, dumnie spoglądając, cofnęła się i potrząsnęła głową.

— Przyjmijcie go, on wam szczęście przyniesie — rzekł Niemiec.

Nie mówiąc nic, nie posuwając ręki, dziewczyna cofnęła się powoli. Ojciec na nią spojrzał; potrząsnęła⁶² głową i skryła się za inne. Hengo więc podał go drugiej siostrze, która, zapłonawszy mocno, rękę wyciągnęła fartuszkciem okrytą i podarek z radością przyjęła. Wnet bratowe i czeladź skupiły się około niej, aby to cudo oglądać. Szybko pobiegły z nim do komory, do matki. Słychać było szeptanie długie, jakby gniewne, a po chwili wyszła obdarowana, w końcu fartuszek niosąc zawinięty kawałek bursztynu ciemnego. Spojrzała na ojca, który głową skinął, i nic nie mówiąc, na ławie go przed Niemcem położyła.

— Weź to! — rzekł Wisz. — Nam się za gościnę podarków brać nie godzi.

Z uśmiechem Hengo zabrał bursztyn, obejrzał go i wpuścił do worka, który miał pod suknią. Nim to jednak uczynił, splunął nań nieznacznie, aby czary odpędzić.

Wisz zamyślony stał, na kiju się oparłszy; nóż obejrżany położył i milczał posępnie. Chłopaki szeptały między sobą, to biorąc ostrożnie z ławy siekiere i noże, to je z żalem nazad składając. W oczach ich łatwo czytać było, że się im tych skarbów chciało, ale gospodarz jeszcze się był nie odezwał, a bez niego nic się tu nie działo. Był głową domu i panem. Woli swej nikt tu nie miał, jeśli on mu jej nie podał. Hengo, co miał pod ręką rozłożywszy, patrzył zwycięsko po otaczających.

Niewiasty wróciły, parobczaki stały. Milczenie panowało w izbie; wtem oczy starego padły na coś leżącego wśród innych ozdób na ławie, czego znać nie widział w życiu. Był to świecący krzyż z uszkiem, do noszenia na szyi. Błyszczał tak jakoś, że oczy wszystkich zwrócił na siebie.

— A to co jest? — zapytał stary, wskazując...

Hengo zdaje się, że dopiero teraz postrzegł, iż go wydobył, i pochwycił skwapliwie.

— A! To... — zawołał zmieszany — To jest znak. Dla ludzi innej wiary niż wasza... Który im szczęście przynosi...

— Namże on by nie przyniósł szczęścia? — zapytał Wisz.

Hengo zamilkł i schował go do worka. Nastąpiła znowu chwila milczenia. To schowane tak szybko godło tajemnicze obudzało ciekawość, lecz Niemiec już się z nim ukrył.

— Trudno się to oprzeć — odezwał się gospodarz. — Kiedy samo co pod dach przychodzi, a do życia pomóc może. Za dawnych czasów, ledwie u księdzów⁶³ i żupanów⁶⁴ coś podobnego widzieć było można, teraz i my, kmiecie, ważyć się na to musimy. Nie wyjdzie z domu dziewczka, żeby jej do wiana⁶⁵ nie dać kółców i szpilek.

Skinął na starszego syna, poszeptał mu na cicho. Wyszło ich zaraz dwu z izby. Wisz na ławie siadł i po jednym odkładać począł, co dla siebie i swoich chciał zatrzymać — wybrał piękny miecz liściasty, siekierek kilka, młotów, nożyce, kilka pierścieni, dwa naszyjniki z wisiadłami... Myślał i liczył, czy tego będzie dosyć.

Wtem Hengo zdjął z ławy dwa chrześzczące naramienniki i podniósł je do góry.

— Staremu Wiszowi by się to zdało — zawołał — i przystało.

— Po co? — rzekł gospodarz. — Chyba, aby mi synowie włożyli do mogiły... Na wojnę iść już nie myślę, na to są chłopcy doroste⁶⁶, a doma co mi po tym?

— Rzekliście „do mogiły” — odezwał się Hengo. — Niech was bogowie długo chowają. Ano i do grobu to wziąć nie szkodzi... Wszak ci u was zwyczajem, że na stos się ubiera i zbroi, jak takiemu bogatemu kmieciowi przystało.

Stary ręką zamachnął w powietrzu.

Gospodarz, Władza

⁶¹gościniec — tu: podarunek dawany w podziękę za gościnę. [przypis edytorski]

⁶²potrząsnęła — dziś popr. potrząsnęła a. potrząsła. [przypis edytorski]

⁶³ksiądz (starop.) — tu: ksiądz. [przypis edytorski]

⁶⁴żupan — naczelnik żupy, czyli okręgu; odpowiednik kasztelana a. (w Europie Zach.) komesa. [przypis redakcyjny]

⁶⁵wiano — posag. [przypis redakcyjny]

⁶⁶chłopcy doroste (daw. forma) — dziś: chłopcy dorośli. [przypis edytorski]

— Co mi tam! — rzekł. — Chcieć i brać łatwo, ale co dać za to? Nie bardzośmy zapaśni⁶⁷.

— Juźci, choć bursztyn i skóry macie, bo wam tu do morza bliżej, a i w ziemi go tu kopiecie.

Wisł patrzył na drzwi, skąd się powrotu synów spodziewał. Ukazali się też wkrótce oba⁶⁸, jeden dźwigając wór duży, drugi na plecach niosąc pęk spory skór różnych, powiązanych pyskami. Rozłożono to na ziemi. Niemiec chciwie w worku grzebać się zaczął, aż mu oczy błyszczwały. Wydobywał po jednym⁶⁹ bryły mułem i ziemią okryte, gdzieniegdzie jasnymi oblasy połyskujące. W tych zdawał się świecić jakby zamknięty płyn jakiś, który stęzał i zmarzł na kamień. Skóry też zwierza zabitego zimną włosem świeciły lśniącem, a gdy Niemiec palcami ich próbować zaczął, nic mu w nich sierści nie pozostawało.

Dopiero się targ rozpoczął, milczący, bez słowa. Hengo odkładał, co mieć pragnął, stary głową trząsł i odrzucał. Razy kilka tak liczono skóry i to, co na stole leżało, ważono w rękach kawały bursztynu, ujmowano i dodawano.

Wisł, to Niemiec trzęsł głową. Jeden, to drugi coś ustępował, jeden narzucał, to drugi... Szło to powoli, niekiedy przestankami dzielone długimi, w ciągu których umowa zerwaną się zdawała. Hengo niby swój towar chciał pakować, chłopcy skóry brać zaczynali. Ociągano się z tym jednak, aż nareszcie Hengo rękę wyciągnął i stary w nią uderzył dłonią. Zgoda zawarta została. Wisł zgarnął, licząc, swój nabytek i natychmiast rozdzielać go począł wśród powszechnych oznak radości. Ściskano go za kolana. Dwór cały odzywał się wykrzykami. Niemiec wiązał skóry i pakował bursztyny.

Pot mu ciekł z czoła, napił się wody i usiadł na ławie.

— Patrzcież no — odezwał się gospodarz. — ileśmy to wam dać musieli, a wiele⁷⁰ od was bierzemy. We dwie garście się to zmieści. Czemu wasze ma być tak drogie, a nasze tak tanie?

Hengo uśmiechać się począł.

— Naprzód — rzekł — tom ci ja niemal stawił życie⁷¹, wioząc wam tu towar do dworu. Niezdrowo to przedzierać się lasami. A to, co ja wożę, tego ziemia nie rodzi, ani ludzie robią, ale duchy po pieczarach mieszkające, które małych człowieczków mają postać. Oni aż do wnętrzości ziemi za tym kruszczem wdzierać się muszą. Taki człowiek, jak ja, wiele świata przejechać musi, zanim się do nich dostanie i cokolwiek wyprosi. Ani dzień, ani dwa, ale miesiące i lata wędrować trzeba, nim się człowiek do nich dobije.

Życie się stawia co dzień i od dzikiego zwierza, i od obcych ludzi, którzy radzi złupić podróżnego. Choć się rzeki i góry, i parowy zna, często się zbłądzi, głodem przymrze, nie dośpi... A rad, kto wyjdzie ze skórą całą. Co za dziw, że dużo wziąć potrzeba. Wam w las pójść za zwierzem, którego u was pełno, to zabawka; bursztyn samo wyrzuca morze albo ziemia rodzi...

Wisł milczał, słuchając. Parobcy i synowie rozstąpili się ku ognisku i w głąb świetlicy, każdy chwalić się tym, co otrzymał. Niewiasty, szepcząc, kryły się w komorze i jedna tylko córka gospodarza, piękna Dziwa, w przymkniętych drzwiach wyglądała ciekawie.

Rozmawiali powoli, słuchano ich pilnie.

— A jeśli wam tak ciężko i niebezpieczno — mówił stary — po co wędrujecie? Macie swoją chatę i pole?

Hengo brwi namarszczył.

— Dlaczego wy na łowy idziecie, choć zwierz bywa dziki? Człowiek się rodzi do swojego życia i odmienić go nie może. Nie tyle za bogactwami goni, co za dolą⁷² swoją, która go w świat pędzi. Narody całe płynęły nieraz kędyś ze wschodu, ze starych siedzib na nowe. Albo to im tam ziemi brakło? Tak i mnie duch mój włóczyć się każe.

— A dużoście już świata zjeździli? — zapytał Wisł.

Hengo się uśmiechnął.

Handel

Podróż, Handel,
Niebezpieczeństwo

Podróż, Los

⁶⁷zapaśny — posiadający zapasy czegoś; zasobny. [przypis edytorski]

⁶⁸oba — dziś: obaj. [przypis edytorski]

⁶⁹po jednym — dziś: po jednej. [przypis edytorski]

⁷⁰wiele — tu: ile. [przypis edytorski]

⁷¹stawić życie — ryzykować życie. [przypis edytorski]

⁷²dola — tu: los. [przypis edytorski]

— Tak dużo, że nie zapamiętam, z ilu rzek piłem wodę, przez wiele gór wierzchołkim się przedzierałem, widziałem dwa morza... A języków, którem słyszał, nie zliczę... A ludzi różnych...

— Przecież ze wszystkich narodów naszych pono najwięcej — odezwał się stary. — My, Polanie, rozmówić się możemy i z tymi, co u Odry⁷³, i co nad Łabą siedzą, i z Pomorcami⁷⁴, i z Ranami⁷⁵ na Ostrowiu, i z Serby⁷⁶, i z Chrobaty⁷⁷, i Morawiany⁷⁸, i aż do Dunaju⁷⁹... I dalej. A któż policzy... Jest nas jako gwiazd na niebie.

— Hm! — mruknął Hengo. — I nas też niemało...

— A ziemi też dla wszystkich dosyć — dokończył Wisz. — Każdy u siebie doma ma, czego mu trzeba: ziemię matkę pod nogami, słońko nad głową, wodę w strumieniu, chleb w rękach.

Hengo słuchał milczący.

— Tak ci jest — rzekł — przecie jedni drugich nachodzą; i z głodu, i z chciwości, i dla niewolnika, gdy go zabraknie.

— Dzieje się tak u was — przerwał stary. — My wojny nie pragniemy ani w niej smakujem. Nasi bogowie pokój miłują jako my.

Niemiec się skrzywił.

— Kto wam tu co robi? — mruczał. — Kraj szeroki, pustynie; łatwo by wejść, ale wyniść trudno.

— Myśmy też — rzekł Wisz — od was się nauczyli bronić i wojować, bośmy tego dawniej nie znali. Prawda, że tam u zachodu wasze duchy lepszy oręż kują, ale i nasz kamień stary, i pałka niczego.

— Myśmy już o kamieniu zapomnieli — odezwał się Hengo. — Pogrzebaliśmy stare młoty po mogiłach i już ich prawie nie widać. Nie zdał się już teraz kamień, gdy o kruszce łatwo, a ludkowie nasi po pieczarach coraz więcej go znoszą.

— My też mamy go od morza i od ładu, z różnych stron przywożonego — ciągnął Wisz. — Przecie dzieci uczymy kamień szanować, bo go pierwsi bogowie pokazali, jak obrabiać, praojcom naszym. I każdemu do grobu wkładamy młot, siekierę bożą, kamienną, aby się u swoich bogów nią wyświadczył, kim jest i skąd idzie. Inaczej by go nie poznali. A będzie tak na wiek wieków i u wnuków naszych.

Hengo słuchał ciekawie. Wtem stary podniósł się z ławy i sięgnął ręką na półkę, ponad dziechę chlebną, gdzie rzędem leżały młoty i siekiery kamienne, poprawiane w drzewo i powiązane mocno. Ujął ich kilka w rękę, pokazując Niemcowi.

— Po dziadach, pradziadach myśmy je odziedziczyli — mówił. — Były one ofiary bogom i łby wrogom, i zwierzom rogi. Gdyby nie kamień, nie byłoby człowieka i życia. Z kamienia powstał człowiek i kamieniem żył. Z niego wyszedł ogień pierwszy, żyto kamień stał na mąkę i błogosławiony jest. Wasz kruszec zjada woda i ziemia, i powietrze, a kamienia nieśmiertelnego nic nie pożre.

To mówiąc, młoty swe z poszanowaniem na półce położył.

W ciągu rozmowy niewiasty służebne koło ogniska się kręciły, rozpalając je. Przez drzwi od komory otwarte dozorowała je Jaga. Pracowały z nimi niewiastki i córki, tylko Dziwa w wianku, z założonymi rękami, z dala się temu zachodowi przypatrywała. Najmłodsza była w domu, najpiękniejsza i najukochańsza, a pieśni najśliczniejsze śpiewała. Matka ją najciekawszych baśni uczyła, ojciec najstarszymi podaniami karmił. Wiedzieli wszyscy, że ją duchy nawiedzały, że we snach szeptały jej o tym, o czym nikt, ani ojciec, ani matka, ani siostry nic nie wiedziały. Kto chciał wiedzieć przyszłość, jej pytał — pomyślała, popatrzała, powiedziała. A pieśni się u niej rodziły tak jak na wiosnę nad strumieniem kwiaty. Gdy na rozstajach i u świętych źródeł ofiary składano, nikt tam

Dziedzictwo, Bóg

Kobieta, Duch, Poezja,
Bóg, Pozycja społeczna

⁷³Odra — rzeka w Europie Środkowej, w zlewisku Morza Bałtyckiego, na terytorium Czech, Polski i Niemiec. [przypis edytorski]

⁷⁴Pomorcy — rosyjscy osadnicy nad Morzem Białym. [przypis redakcyjny]

⁷⁵Ranowie — plemię zachodniosłowiańskie, zamieszkujące wyspę Rugię. [przypis redakcyjny]

⁷⁶Serby — Serbowie. [przypis redakcyjny]

⁷⁷Chrobatowie — plemię słowiańskie zamieszkujące na Łysej Górze, rywalizujące z Polanami o panowanie nad krajem. [przypis redakcyjny]

⁷⁸Morawianie — plemię słowiańskie zamieszkujące Morawy na terenie dzisiejszych Czech. [przypis redakcyjny]

⁷⁹Dunaj — druga co do długości (po Woldze) rzeka w Europie (2888 km). [przypis edytorski]

nie przodował, tylko ona jedna; i szanowali ją wszyscy, a z młodzieży nikt nawet spojrzeć na nią nie śmiał zuchwale. Wszyscy wiedzieli, że ją sobie duchy wybrały za oblubienicę.

Dlatego, gdy drugie siostry i bratowe same w las się iść lękały, tam gdzie duchy latają, unosząc się nad strumieniami, nad jeziorami, nad górami i wąwozami — Dziwa szła śmiało, wiedząc, że się jej nic złego nie stanie, że niewidzialna ręka zwierza i wilkołaka odeгна, smoka i węża nie dopuści.

U ogniska warzyła się i piekła wieczerza, a że gość był w chacie, dostatniejsza niż powszednio. Ćwierć kozłowa obracała się u ognia, w wielkim garncu warzyło mięsiwo z krupami. Jaga też zawczasu w cebraż drebniący utoczyć kazała piwa; jeden z chłopców przyniósł miodu, który tylko dla gości dawano. Znać było dostatek w domu, bo i nabiału nie brakło, zwierzyny, kołacza i chleba.

Wszystko to na stół zniesiono, a Wisz skinieniem gościa zaprosił; sam siadłszy w rogu, gdzie jego miejsce było. Niżej na ławach synowie siedli, a niżej jeszcze parobcy...

Dziewki i niewiasty, nie śmiejąc usiąść z mężczyznami, służyły. W milczeniu zabrano się do mięsa, palcami je odrywając; tylko Hengo, noża na skórzanym pasku dobywszy, dla siebie krajać je zaczął. Na ten obcy zwyczaj dziwnie patrzano, bo krom⁸⁰ chleba dużego wszystko się palcami brało i jadło. Postawiono garnuszki i czerpaczki przed siedzącymi z wodą, piwem i miodem. Wisz złał trochę na ziemię. Głodny podróżny raczył się i popijał do syta, a nierychło mu na myśl przyszło, iż dziecko głodne w szopie przy koniach zostawił. Szepnął więc coś staremu Wiszowi, który głową pokiwał.

— Jedzcie spokojnie — rzekł. — Nie zapomną o nim. U nas obyczaj nie tylko o panu pamiętać, ale i o sługach, a gdybyście psy mieli z sobą, i te by głodu nie zaznały. Zwierzęta też, którym bogowie mowę odjęły, kto wie, co w sobie noszą? Przecie naszą mowę rozumieją, w życiu nas strzegą, a po śmierci żałują.

Mówił to, właśnie patrząc na psy swoje, które dobywszy się z zamknięcia, gdy zwierzęta wieczerzę, wcisnęły się do chaty i pod stół, kości gryząc, które im rzucano.

Słońce się miało ku zachodowi, gdy najadłszy się i napiwszy, Wisz wstał. Tuż za nim wszyscy z ław ruszyli. Podniósł się i Hengo; miejsce opróżniając dla niewiast, wyszli na podwórko z chaty.

Stary, na kiju się opierając, Niemca z sobą powiodł ku rzece, dawszy mu wprzód sakwy zrzucić w szopie, bo się nazajutrz do dnia⁸¹ w drogę wybierał. Siedli znowu oba na tych samych kamieniach nad wodą. W łożach śpiewały słowiki. Nad błotami zwijały się czajki krzykliwe i niespokojne, w lesie kukulka coś liczyła po jednym, a na moczarach bąk kiedy niekiedy, jak stróż na czatach, hukał z daleka. O kilkanaście kroków od nich dwa bociany, których gniazdo na szopie widać było, wieczorną odbywały przechadzkę, dzióbując żabki przestraszone...

III

Pomilczawszy chwilę, Wisz spojrzął na Niemca.

— Dostaliście się tu szczęśliwie. A dalej? Dokąd myślicie?

— Dokąd? — z wolna powtórzył, jakby nie chcąc się z tym zdradzić, co zamierzał, Hengo. — Dokąd? Ot, sam dobrze nie wiem. Wy tu na znacznej przestrzeni sami ze swoimi siedzicie i panami jesteście... Ja, żem tu już raz się kiedyś zabłąkał, przywlokłem się i teraz. Dalej puszcza, iść choćby za rzeką obłąkać się łatwo, a na złych ludzi trafię gromadę, tórzy z życiem nie puszcza. Po lada jakich chałupach w lesie tłuc się nie myślę, pożytku z tego mało... Ale... Toć też gdzieś, nieopodal kneź⁸² wasz siedzi... Gdyby do jego grodu nad jeziorem nie było daleko... Puściłbym się...

Wisz brwiami siwymi ruszył, a ręką w prawo, nie mówiąc nic, pokazał.

— Jestże ci kneź... Na grodzie nad jeziorem, a do niego w dzień niespełna stanąć łatwo. Kneź, kneź! — powtórzył z przekąsem. — Ten kneź już sobie prawa do wszystkiej naszej ziemi rości, po wszech kniejach poluje, a ze swymi zbrojnymi ludźmi czyni, co chce... To srogi człek, jemu się w paszczę dostać jak wilkowi głodnemu... Ano, i na wilki ludzie sposoby mają.

Jedzenie, Obyczaje, Obcy,
Gość, Mężczyzna, Kobieta

Zwierzęta, Pies

Władza, Wolność, Wojna

⁸⁰krom — oprócz. [przypis redakcyjny]

⁸¹nazajutrz do dnia (daw.) — jutro przed świtem. [przypis edytorski]

⁸²kneź — kniaź; tytuł władcy. [przypis edytorski]

Niemiec zmilczał.

— Wasz ci to kneź, nie obcy — rzekł po chwili. — Trzeba przecie, żeby naród miał głowę i wodza. A co by począł, gdyby go wróg naszedł?

— Niech nas od tego bogi bronią — mówił stary. — My to wiemy, póty naszeż woli⁸³, dopóki pokoju. Przyjdzie wojna, z nią iść musi niewola. A kto z wojny skorzysta? Nie my, ino kneź nasz i jego słudzy. Nam wróg chaty popali, bydło zajmie, oni niewolnika nabiorą dla siebie i łupu. Tyle z tego, że nam dzieci poginą; a kto padł w wojnie, temu i mogiły nie usypią, krucy⁸⁴ ciała rozniosą.

I westchnął.

— Pan to jest mocny, ten, co na grodzie siedzi? — spytał Hengo.

— Bogi mocniejsze od niego — mruczał Wisz — a i gromada silną bywa... Ja nie wiem więcej, dań⁸⁵ mu dają, jaką każe, i znać go nie chcą; ani jego, ani całego ich Leszków plemienia.

— Wyście u siebie panem — dorzucił, pochlebiając, Hengo.

— A pewnie — rzekł Wisz. — Gdybym nim tu nie miał być, toć są jeszcze ziemie puste; poszedłbym, jak ojcowie chadzali, z moimi gdzie indziej, gdzie wojna nie dochodzi i niewola. Zaorałbym nową granicę wołami czarnymi i siadł.

Jakiś półuśmieszek szyderczy Niemcowi się po ustach przesunął i dodał:

— Hej no, gdybyście mi odpowiedzieli a ukazali drogę do Gopła⁸⁶, a do stolba⁸⁷ kneziowego... Kto wie? Powłóklbym się jeszcze... Zobaczyć i tego świata trochę.

Gospodarz pomyślał nieco.

— Czemu nie! Próbujcie szczęścia — rzekł. — Z waszych tam już niejeden bywał, niejednego też może znajdziecie. Kneź ma żonę z niemieckiego kraju, po niemiecku rad rządziłby nami.

Wstał stary z kamienia.

— Słońce nie zaszło jeszcze, macie dobre nogi? — zapytał. — Pójdziemy za las, na górę, skąd świata widać niemało... Stamtąd wam drogę ukażę łatwo... Chcecie za mną?

Niemiec, który luk i procę zostawił we dworze, prawie będąc rozbrojony, zawahał się nieco.

— Tak? Z rękami gołymi? — spytał.

— Jam tu na mojej ziemi — odparł stary obojętnie — mnie tu zwierz nawet szanuje. Innej broni nie potrzebuję — dodał, róg wyjmując z zanadza — nad tę jedną. Gdy się głos rozejdzie po lesie, zrozumieją.

Szli więc razem. Od strumienia lekko się podnosząc ku górze, zielona łąka wiodła ich ku lasom. Stary wśród zasieków znalazł przełaz i ścieżkę. Wprędce byli już wśród ciemnej gęstwiny — a tu Wisz jak w domu, choć nigdzie śladu drogi żadnej nie było, kierował się, nie patrząc prawie. Hengo drapał się za nim — milczeli, idąc, oba... Wzgórze, niezbyt wyniosłe, z wolna, nieznacznie wspinało się, lasem okryte. W zaroślach ptastwa mnóstwo zlatywało z gałęzi, na których się już noclegować zabierało.

Zdawały się gniewne na starego gospodarza, że ich spokój zakłócił. Mignęły sine skrzydła kraski, srocza w białej spódnicy podniosła się, gderząc, podlatując, przysiadając i zrywając się przed nimi, aby ich łajac, przeprowadzając dalej. Spod drzewa, u którego czatował, mignął lis żółtym ogonem, zawinął się i znikł, wsunawszy się do jamy. Na gałęziach pomykały wiewiórki, ledwie dojrzone, tak zwinnie skakały z jednego wierzchołka na drugi. Stary po drodze podnosił głowę ku barciom⁸⁸, bo ich tu pełno było na drzewach; reszta pszczół spóźnionych wracała z łąk, niosąc plon, cisnąc się do nich przed rosą, aby im skrzydła nie ocieżyły.

Szli tak coraz głębiej, a Niemcowi, nienawykłemu do pieszej wędrówki, za starym trudno było nadążyć. Wtem las się rozstał, polanka, trawą bujną zarosła, wierzch wzgórza okrywała. Wśród wielkiej płaskiej przestrzeni wznosiła się sypana mogiła, z której

Pszczola

⁸³wola — tu: wolność. [przypis edytorski]

⁸⁴krucy — dziś popr. forma lm.: kruki. [przypis edytorski]

⁸⁵dań (daw.) — tu: danina. [przypis edytorski]

⁸⁶Gopło — jezioro w Polsce, położone w województwie kujawsko-pomorskim i wielkopolskim [przypis edytorski]

⁸⁷stolb a. stolp (daw.) — wieża obronna, wolno stojąca, wzniesiona w obrębie murów zamku; donżon. [przypis edytorski]

⁸⁸barć — naturalne siedlisko pszczół. [przypis edytorski]

widok rozlegał się na okolicę, jak oko sięgnąć mogło. Wspaniały był i wielki... Wisz, stanąwszy tu i oglądając się po swej ziemi, mógł się czuć panem. Hengo, spojrzawszy na niezmierną przestrzeń u nóg swoich rozłożoną, stanął zdumiony i widocznie rozradowany. Dolina, którą mieli u stóp swoich, była w większej części lasami okryta. Zachodzące słońce jaskrawym blaskiem ją oblewało, promienie czepiały się wierzchołków drzew gdzieś niedaleko w złotych odbijających jeziorach i przeglądających między drzewami i łąkami rzek wstęgach.

Patrząc nań z góry, rzekłbyś, że cały kraj ten, cały świat zarastała puszcza jedna, szeroka jak morze i jak morskie równiny siniejąca w oddaleniu. Jak fale też kołysały się bliższych drzew wierzchołki. Wśród tej ciemnej zieleni jodeł i sosen, gdzieś niedaleko młodych złocistych lip i brzoź, i majowych łąk zieloność się przebiegała. Dalej ściśnięte drzewa już oku nic widzieć nie dopuszczały nad wierzchołki, nad które mało starszych samotnie strzelało ku górze. Głuchy szum zaledwie chwytało ucho... W dwóch tylko miejscach sinego dymu słupy wznosiły się ku górze, niezgięte żadnym wiatru powiewem... Na widnokręgu pasami długimi rozścielały się do snu mgły wieczorne.

Wisz wskazał Niemcowi w prawą stronę.

— Tam... W końcu dnia z końmi waszymi dostaniecie się łatwo. Trzymajcie się ciągle rzeki, a minąwszy do niej wpadające strumienie, szukajcie brodu i przejdźcie na drugą stronę.

Chciał mówić dalej, gdy ucho jego, do chwytania i rozumienia najmniejszego szelestu nawykłe — coś z dala uderzyło. Zatrzymał się, głowę spuścił i słuchał.

I Hengo też w dolinie pochwycił jakiś oddalony tętent głuchy, który się zdawał przybliżyć. Wiszowi twarz się zachmurzyła, ręką pokazał na kierunek i spytał:

— Rozumiecie? A teraz — dodał — chodźmy; boję się, czyśmy wilka nie wywołali z lasu. Tętent słyszę... Jeżeli jedzie kto, to chyba kneziowscy słudzy, utrapiona zgraja, która nigdy z próżnymi nie odchodzi rękami. Smerdowie⁸⁹ jego i posłańcy... Po co? Wiedzą chyba oni sami. Dokąd? Nigdzie jak do Wisza, u którego miód stary stoi...

Stary poruszył się z żywością prawie młodzieńczą i, nie patrząc już prawie na Niemca, posunął się tą samą drogą w dół, którą na górę wchodzili. Lecz teraz pędził żywiej i przesunąwszy się przez las — spoza ostatnich drzew ujrzeli rychło zieloną łąkę, a na niej brzegiem rzeki posuwających się pięciu konnych, na których Hengo ciekawie zwrócił oczy.

Przodem jechał dowódca, parami za nim czterej inni... Łatwo w pierwszym poznać było starszego, koń pod nim rośniejszy i okazańszy ubiór odznaczał kneziowego sługę. Był to barczysty chłop, z włosami długimi, które mu gruby kark okrywały. Na głowie miał czapkę ze sterczącym przy niej piórem białym. Odzież na nim z sukna jasnego obszycie miała czerwone, u boku miecz sterczał w pochwie, na plecach łuk nad głową się podnosił i łubiany⁹⁰ wór na strzały.

Jadący za nim w rękach trzymali toporki, zbrojni też w łuki i proce, obwieszeni sakwami... Wisz, zobaczywszy jeźdźców, jak noc się zachmurzył — porwał róg zza koszu i trzy razy prędko raz po raz zatrąbił, do chaty znać oznajmując⁹¹ o nadjeżdżających.

Gdy głos ten się dał słyszeć, jeźdźni na koniach poruszyli się żywiej i pierwszy z nich obejrzał dokoła, szukając sprawcy... Mógł już z brzegu rzeki, nad którą jechał, zobaczyć Wisza, a ten też niezwłocznie pospieszył na przełaj, ku niemiłym gościom.

— Ej! Gadziny przekłete! — mrucał, idąc. — Smoki nienasycone... Smerda pański! Bodaj ich razem obu pioruny ze skóry darły! — Odwrócił się do Niemca. — Wam to na rękę, bo was pewnie i wasze sakwy ze sobą chętnie zabiorą, ale mnie...

Hengo nie okazywał twarzy wcale, czy był rad lub nie spotkaniu.

— Juścić — rzekł — gdyby co złego groziło, prawa gościnności bronić mnie każą.

— Jeżeli ja sam siebie od nich obronię — mruknął Wisz. — Pięciu ich, nie tak to straszna rzecz, moi chłopcy powiązaliby ich na skinienie, ale u stołba znajdzie się ich dziesięć razy tyle, gdyby się mścić chcieli.

⁸⁹smerda (daw.) a. smerd — sługa książęcy (tu: w randze przełożonego); u Słowian: wolna ludność chłopska popadła w zależność od księcia. [przypis edytorski]

⁹⁰łubiany — wykonany z łuby, czyli tzw. dartki drzewnej: długich, cienkich pasów struganych z miękkiego drewna, służących do wyplatania koszy itp. [przypis edytorski]

⁹¹oznajmując — dziś: oznajmiając. [przypis edytorski]

Szli co prędzej ku zagrodzie.

Smerda kneziowski jadący przodem konia zatrzymał, starego poznawszy lub się domyślając gospodarza. On i jego towarzysze mniej się mu jednak niż Niemcowi przypatrywali. Czuli w nim obcego, a obcy dla nich zawsze był dobrym obłowem...

Gdy podeszli, starzec się Smerdzie pokłonił, chociaż ten mu nie myślał oddać powitania. Skłonił się i Hengo, ale mu twarz pobladła, czuł, że chciwe oczy wszystkich na niego się skierowały.

— Kogóż to z sobą prowadzicie, stary? — wołał Smerda. — Obcy? Skąd?

Czterej jezdni wnet go obścapiłi dokoła.

— Znad Łaby jestem, przekupień, człek spokojny, nieobcy... — rzekł, nabierając śmiałości trochę, Hengo — nieobcy, bom tu nieraz bywałem z towarem... Wszędy mnie swobodnie przepuszczano...

— Znamy my tych ludzi spokojnych! — krzyknął, śmiejąc się, Smerda. — Znamy... Kto wie, na co wypatrujecie drogi po kraju, szukacie brodów po rzekach, zaciosujecie znaki po drzewach... Aby potem poprowadzić...

— Spokojny człek — odezwał się Wisz powoli. — Dajcie mu pokój, chleb z nim łamałem.

— A mnie co do tego? — zawołał Smerda gniewnie. — Kneź surowo zakazuje, aby się tu obcy po kraju nie wałęsali. — Pójdzie z nami.

— Pojadę z wami po dobrej woli, miłościwy panie — rzekł szybko Hengo — A gdy na twarz padnę przed kneziem, łaskę u niego zyszczę⁹², bo pan jest sprawiedliwy... Jam samowtór⁹³ z chłopięciem... I cóż ja złego zrobić mogę?

— Związać mu ręce! — krzyknął Smerda. — Ano, zobaczmy...

Gdy to mówił, dwóch pacholków skoczyło z koni, aby rozkaz jego wykonać. Smerda skierował się ku zagrodzie.

Stali tu już parobcy i synowie, stała we drzwiach stara Jaga, z równie starą sługą — żadnej z młodszych niewiast widać nie było.

Na znak dany przez ojca wszystkie się ukryły po kątach i zbiegły do lasu, aby się z obcymi ludźmi zuchwałymi nie spotykać. Wyjaśniła się⁹⁴ też twarz Wisza, gdy w podwórku ani córek, ani synowej żadnej nie zobaczył.

Smerda zlaźł z konia u wrót, ludzie jego także; dwu z nich poprowadziło Henga z sobą, wydrwiwając się z niego, popychając i bijąc. Ręce już miał w tył związane sznurem, którego koniec trzymał jeden z pacholków. Konie poszły do szopy, ludzie wprost kroczyli do dworu. Tu Jaga, pokłonami ich witając, zapraszała. Wisz stary szedł zamyślony i chmurny. Zaszumiało wnet w izbie, gdy obcy się do niej wcisnęli. Smerda padł na ławę, pierwsze, gospodarskie zajmując miejsce. Wołali już piwa i miodu, które zaraz niesiono, aby sobie gardła zalali. Gospodarz, nic nie mówiąc, z dała zajął miejsce na ławie.

— No, stary gospodarzu — ozwał się Smerda — wy to już wiedzieć powinniście, z czym my jedziemy... Należy kneziowi dań...

— A dawnoście ją brali? — mruknął stary.

— Myślicie się rachować z nami? Kmieć z kneziem? — rozśmiał się Smerda.

— Kmieć z kneziem, bo ja tu, na tej ziemi, kneziem jestem — mówił Wisz. — Ze skóry nas drzeć pod pozorem obrony.

Smerda chciał się śmiać, ale, popatrzywszy na starego, rychło mu ochota odeszła; spowolniał⁹⁵ jakoś.

— Pijcie i niech wam tak będzie na zdrowie, jako życzę — dodał stary. — A potem o sprawie.

Kneziowski sługa, pomyślawszy, stał się łagodniejszy; czerpakiem piwa z cebra nabrawszy, począł je chciwie żłopać. Towarzysze też jego garnuszkami czerpać jęli, aby ugasić

⁹²zyszczyć (starop.) — zyskam, pozyskam. [przypis edytorski]

⁹³samowtór (daw.) — sam z kimś, we dwóch; przysłówek oznaczający wykonywanie jakiejś czynności przez dwie osoby; samotrzyć — sam z dwoma towarzyszami, we trzech; samoczwór — sam z trzema towarzyszami, we czterech; samopiąć — sam z czterema towarzyszami, w pięciu; samoszóst — sam z pięcioma towarzyszami, w sześciu itd. [przypis edytorski]

⁹⁴wyjaśniła się — tu: rozjaśniła się, rozpogodziła. [przypis edytorski]

⁹⁵spowolnić — tu: spokornieć; zachowywać się „po (według) czyjejś woli”. [przypis edytorski]

pragnienie. Hengo związany stał u progu. Chwilę trwało przerywane chlipaniem milczenia. Smerda wąsy otarł i zwrócił się do Niemca.

— Gdzie twoje konie i sakwy?

— Znajdą się jutro razem ze mną przed kneziem — rzekł Hengo. — Proszę was, w pokoju mnie zostawcie.

— Zrobię z tobą, co chcę! — krzyknął Smerda.

Wisz chciał bronić obcego, gdy Hengo z rękami związanymi, za sobą sznur wlokąc, szybko podszedł do siedzącego na ławie Smerdy, przysunął mu się do ucha, zasłonił dłonią i żywo, długo coś mu szeptać począł. Z twarzy nie widać mu było przestachu... Gdy mówił, z wolna lice kneziowskiego sługi mieniło się⁹⁶, marszczyło, rozjaśniało. Popatrzał z ukosa na Niemca, głową potrząsnął i rzekł do swoich ludzi:

— Rozwiązać mu ręce! Pojedzie jutro z nami, na grodzie się z nim rozprawim.

Uwolniony tak cudownie od sznurów, które mu ręce krępowały, Hengo ze spuszczoną głową usiadł w kącie. Smerda, już co innego mając na myśli, zwrócił się do starej Jagi.

— Matko stara — zawołał — a gdzież to niewiastki i córki wasze? Radzi byśmy na nie popatrzeli, gładkie mają liczka.

— I dlatego wam ich nie pokażę — wtrącił gospodarz. — Co wam do nich?

A Jaga dodała:

— Nie ma ich od rana. Poszły w las wszystkie za grzybami, za rydzami, chyba i na noc nie powrócą.

— W las! — zaśmiał się Smerda, któremu zawtórowały śmiechy jego towarzyszków, piwem rozochoconych. — Oj! Szkodaż to, szkoda, żeśmy ich po drodze nie spotkali. Byłoby się z kim zabawić, choćby i do jutra.

Wisz spojrzął z ukosa na mówiącego, któremu śmiech zamarł na ustach.

— Przy takiej zabawie — rzekł Wisz — jakby was ojciec i bracia zastali, moglibyście i na wieki w lesie pozostać, a nigdy z niego nie wrócić. Wilcy z krukami tylko by o was wiedzieli.

Cicho, ponuro wymówił te słowa. Smerda je usłyszał i zachmurzył się. Drudzy znowu około kadzi z piwem chodzili i on też, milcząc, do niej powrócił. Tymczasem na dany znak synowie Wisza podeszli do rozmowy, podsunęła się i Jaga, a Wisz z wolna poszedł naprzód ku ognisku, potem od niego ku drzwiom, gdzie się z wiadra wody napił. — Tu nieopodal rozwiązany siedział Hengo, gospodarz dał mu znak i wyszli razem do sieni.

Nic nie mówiąc, stary ręką ukazał Niemcowi na drzwi i wrota — dając do zrozumienia, by uchodził, lecz Niemiec — obejrzawszy się, szepnął mu do ucha:

— Ja się ich nie boję, nic mi nie robią. Dostanę się z nimi do knezia. Towaru tylko nie wezmę z sobą wszystkiego, by darmo się nie wozic z ciężarem.

Wisz popatrzał nań zdziwiony.

— Dlaczegoż uchodzić nie chcesz? Spod mojego dachu na co ma cię spotkać nie-szczęście?

Hengo uśmiechnął się chytrze, głową potrząsając.

— Nie boję się, nic mi nie robią... Wykupię się im, bądźcie spokojni, tylko wam jedną sakwę zostawię.

Milczeniem gospodarz zgodził się na to, a Niemiec wysunął zaraz ku szopie, skąd parobek wyniósł po chwili sakwę, którą w komorze ukryto. Hengo, podziękowawszy gospodarzowi, wrócił do izby i siadł znowu w swoim kącie, nim postrzeżono, że go nie stało⁹⁷.

W izbie gwar był i śmiechy.

Smerda orzeźwiał też po piwie, ze starą babą żarty strojąc, a towarzysze mu rozgłośnym śmiechem wtórowali. Trwało to aż do nocy, wniesiono łuczywo suche, którego drzazgi, między kamienie wetknięte, zapalono, aby izbę oświecały.

Zobaczywszy światło, Smerda się dopiero obejrzał za gospodarzem dookoła.

— Gdzież gospodarz? — zawołał.

Kobieta, Mężczyzna, Ojciec,
Brat, Obyczaj

⁹⁶mienić się (starop.) — zmieniać się. [przypis edytorski]

⁹⁷że go nie stało (daw.) — że go brakowało. [przypis edytorski]

Wisz stał u progu chaty — trąciła go Jaga, niechętnie się zawlókł do środka. Ludzie mu widocznie nie w smak byli. Zobaczywszy starca, Smerda wstał, idąc ku niemu, skinął i na podwórze z sobą prowadził.

— Od knezia jadę do was i do drugich kmieci, i żupanów⁹⁸ — rzekł. — Kneź was pozdrawia uprzejmie.

Stary skłonił głowę i po siwych włosach powiódł zafrasowaną pomarszczoną dłoń.

— Pozdrowienie łaskawe — rzekł. — Ano, na tym nie koniec. Kiedy zdrowia życzysz, pewnie czego żąda, inaczej by o kmieciu nie wspomniał.

Smerda brwiami ruszył.

— Ludzi nam bardzo, bardzo brak — rzekł. — Jednego ze swoich dać musicie do kneziowskiej drużyny. Wszak ci to ona was i ziemi broni.

— Cóż to? Na wojnę myślicie? — rzekł Wisz.

— My jej nie wydamy⁹⁹ nikomu, ale na grodzie ludzie muszą być pogotowiu, do obrony — mówił Smerda. — Dwóch nam zmarło z zarazy, jednego zwierz rozdarł w lesie, a kneź też ubił jednego, trzeba nam ludzi... U nas się źle nie dzieje... Głodu nie mają, jedzą razem ze psy kneziowskimi, a po całych dniach na brzuchach się wylegają. I piwa się im nie skąpi. Przyjdzie wyprawa, z łupu się co dostanie.

— Albo się pójdzie w niewolę — dodał Wisz.

— Jeżeli nie dwu, jednego musicie dać — zakończył Smerda.

— A jak żadnego? — zapytał Wisz.

Smerda się zamyślił.

— To was na sznurze powlokę do grodu — rzekł Smerda.

— Chociem kmieć wolny? — spytał gospodarz spokojnie.

— Mnie co do tego! Kneź przykazał.

— Tak, tak! — zawołał Wisz, zadumany patrząc w ziemię. — Wziął się obyczaj taki. Patrzcie tylko, żeby was kiedy kmiecie na postronkach nie ciągnęli, jak się im naprzykrzy.

Zmilczał posłaniec.

— Nie przeciwie się¹⁰⁰ — szepnął po cichu. — Kneź tymi dniami zły bardzo... Przez sen, gdy w podsieni zadrzemie, zgrzyta zębami i jak wilk człapie. Na kmieciów się odgraża bardzo. Zamiast dwu, dajcie mi jednego człowieka. I skórę na kozuch, bo mi się mój dobry podarł na usługach.

Zamyślony stał gospodarz długo w podwórzu, skinął potem na Smerdę, by z nim szedł; wrócili do chaty. Na ławie siadł stary, kij między nogi wzięwszy, wsparł ręce na nim i po chłopcach swoich poglądał, jakby szukał ofiary.

— Hej, Sambor — odezwał się do stojącego z tyłu za gromadką, śmiejącego się z dworakami chłopaka. — Sambor, chodź tu!

Przywołany tym imieniem parobczak wyprostował się i podszedł.

— Tobie w polu nie bardzo się chce robić, a koło domu też nie lepiej — rzekł do niego. — Więcej leżysz i śpiewasz, niż pracujesz... Ty byś się zdał do lekkiego chleba, przypasawszy mieczyk, drugich ganiać i piórko za czapkę wetknąwszy, popisywać się urodą. Ty na kneziowski dwór pójdiesz z ochotą?

Nagle zagadnięty parobczak, choć mu się niedawno twarz śmiała, posmutniał nagle. Oczyma niespokojnymi potoczył dokoła — zobaczył, jak mu się Smerda przypatrywał ciekawie, ogarnęła go trwoga i padł przed starym na kolana.

— Ej! Ojcie panie, po cóż mnie w niewolę dajecie? — krzyknął.

— Co za niewola — przerwał Smerda. — Będziesz wojakiem. U knezia lepiej niż tu, a jak się spodobaś panu, kto wie, co będzie z ciebie.

Wisz po schylonej jego głowie ręką pogładził.

— Musi jeden iść za wszystkich... — rzekł. — Na ciebie kolej, Sambor.

Stara Jaga, opodał stojąca, ręce załamała, bo choć parobczak synem jej nie był, ale się w chacie wychował i jak dziecko własne go kochano.

⁹⁸żupan — naczelnik żupy, czyli okręgu; odpowiednik kasztelana a. (w Europie Zach.) komesa. [przypis edytorski]

⁹⁹wydać wojnę — wypowiedzieć komuś, wszcząć z kimś wojnę. [przypis edytorski]

¹⁰⁰przeciwie się (daw.) — sprzeciwiać się. [przypis edytorski]

Drudzy parobcy tym oznajmieniem strwożeni cofnęli się w głąb — opuściła ich wesołość. A tuż i Smerda dłoń szeroką na ramię Samborowi położył, jakby go brał w posiadanie.

— Pójdiesz z nami — rzekł.

Podniósłszy oczy, parobczak spotkał wejrzenie Wisza, skierowane ku niemu — które doń coś mówiło, coś, co oni tylko dwaj rozumieli.

Sambor się uspokoił i wstał, smutny jeszcze, ale milczący, nie narzekając już na losy swoje.

Kto by się wsłuchał był w głosy, które wewnątrz chaty się ozwały, gdy Jaga wyszła, załamawszy ręce — domyśliłby się, że tam niewiasty za Samborem zawodzić musiały. Nikt jednak nie śmiał ozwać się głośniejsz, aby obcy nie posłyszeli głosów niewieścich i nie domyślił, że się od nich pochowały¹⁰¹. Dano jeść przybyłemu Smerdzie i ludziom jego, a piwo z cebrów dokończywszy, wszyscy poszli do spoczynku. Wisz ich zaprowadził do obszernej szopy, na siano. Obok niej stały konie niemieckie. Niemca też puszczono, nie bardzo się troszcząc o niego — i szedł przy nich nocować.

Gospodarz z Samborem sami pozostali w podwórku. Chłopak chciał zacząć rozmowę, gdy stary dał mu znak, aby z nim za wrota szedł, i wywiódł go nad rzekę. Księżyc wschodził nad lasami. Siadł stary, milcząc długo. Słowiki tylko krzyczały...

— Nie płacz ty i nie narzekaj — począł po cichu Wisz. — Nikt nie wie, gdzie go jaka dola czeka. Chcieli wziąć jednego z was, a ja bym i sam im dał... Bo mi tak było potrzeba... I nie tylko mnie, ale i drugim.

— Za cóż ja idę? — nieśmiało spytał Sambor.

— Boś ty rozumniejszy od drugih — mówił stary. — Bo masz oczy i język, bo więcej nas kochasz niż drudzy, bo ja tobie ufam i miłuję cię. Jesteś obcy, a mam cię za syna. Posłałbym syna... Oni oba ziemianie i rolniki, i myśliwce, i bartniki... A ty śpiewać lubisz, ale myśleć umiesz.

Zatrzymał się trochę, wsłuchując się w wieczorną ciszę — a potem mówił dalej, głos zniżając:

— Słuchaj, Sambor, ja ciebie nie na zgubę ślę, ale z potrzeby. Wielkie się u nas rzeczy gotują, kneziowie nas za łby chcą wziąć, postrzyc w niewolniki i Niemców z nas porobić. Z Niemcami się znoszą¹⁰²... Nam dojadło¹⁰³ to... My nic nie wiemy, co oni tam robią, aż nam na szyję więzy spadną. Ty idź, patrzaj, słuchaj, nastaw uszy. Musimy wiedzieć, co się u nich dzieje. Po to ja tam ciebie ślę... Usta zamknij, oczy otwórz, posłuszny bądź... Kłaniaj się nisko... A o nas nie zapominaj. Czasem tam kto z bliźniakami¹⁰⁴ przyjdzie, z pokłonem... Powiecie mu, co posłyszycie. Przyszedł czas... Przyszedł czas... Albo Leszki nas spętają, albo my ich wyżeniam i wydusim. Ano... Pst! Pst!

Stary palce położył na ustach. Sambor przystąpił doń i objął za kolana.

— A! — rzekł. — Iść między obcych, porzucić was, ciężka to dola. Myślałem: z wami poczęło się życie i przy was skończy.

Wisz przerwał mu.

— Nie na wieczność tam idziesz — rzekł cicho. — Jak będzie pora, skiniemy na cię, powrócisz... Nauczysz się tam wiele, napatrzysz, dowiesz, bo cię się strzec nie będą. Na Kupale¹⁰⁵, na Koladę¹⁰⁶ do mnie ci pozwolą... A od stolba do nas nie kraj świata!

I pogłaskał go po głowie... Ale Samborowi mimo tych obietnic ciężko na sercu było.

— Mój ojcie — szeptał tęskno. — Co ty każesz, ja muszę. Ale ja tu tak jak wolny był, tam idę na pętą i pod grozę. U was my wszyscy dziećmi, tam wszyscy niewolnikami. Gorzki to chleb, co go w pętach jeść potrzeba.

¹⁰¹ *ze się od nich pochowały* — że się przed nimi pochowały. [przypis edytorski]

¹⁰² *znosić się z kim* — zmawiać się. [przypis edytorski]

¹⁰³ *dojeść komuś* — dokuczyć; tu: forma 3.os.lp.r.n. dojadło: dokuczyło. [przypis edytorski]

¹⁰⁴ *bliźniaki* — tu: gliniane naczynie złożone z dwóch połączonych ze sobą dzbanów, w którym noszono jedzenie pracującym w polu itp.; dwojaki. [przypis edytorski]

¹⁰⁵ *Kupała* — święto pogańskie ludów słowiańskich, bałtyckich, niektórych germańskich, celtyckich i ugrofińskich, przypadające na najkrótszą noc roku (przesilenie letnie, z 21 na 22 czerwca). Święto ognia, wody, słońca i księżyca, urodzaju, płodności, radości i miłości; jego obchody skupiały całą lokalną społeczność. [przypis edytorski]

¹⁰⁶ *Kolada* a. *Szczodre Gody* — święto obchodzone w okolicach najdłuższej nocy kalendarzowej, w tradycji słowiańskiej celebrujące przesilenie zimowe. [przypis edytorski]

Wisz, jakby skarg tych słuchać nie chciał, nie odpowiedział na nie.

— Patrz a ucz się — powtarzał. — Zapamiętaj wszystko. Nam się stamtąd wszystkim niewola gotuje, jeśli o sobie nie pomyślimy. A kto z nas wie, co się w tym wilczym dole praży i smaży? Żaden z kmieciów nie ma tam swojego. Ja tam twoje oczy posyłam za moje. Kneź sroga bestia, ale pokłony lubi; bij mu je, zyszczesz łaski, nie będą się taić przed tobą. Piją, a po pijanemu wygadają, co u trzeźwego na myśli.

Stary szeptał coraz ciszej, kiedy niekiedy chłopaka bijąc po ramieniu... Ten stał z głową zwieszoną, zachmurzony; księżyc już się był podniósł¹⁰⁷ w górę i świecił w rzece odbity, gdy po długiej rozmowie się rozeszli. Sambor jak wkuty na podwórku pozostał, oparty o wrota. Psy przyszyły mu się łąsić do ręki, pogłaskał je. Słuchał śpiewu słowików i kłopotania żab, i hukania bąka na błotach, jakby chciał sobie w pamięć wrazić tę muzykę nocną puszczy, którą nierychło znowu usłyszeć się spodziewał.

Sen go nie brał — siadł na kłodzie i przesiedział noc całą do dnia.

Już się we dworze niewiasty ruszać zaczęły, gdy parobczak poszedł, obchodząc zagrodę, ku tylnym wrotom, jakby się tam kogo spotkać spodziewał.

Jaga wyszła naprzód i pospieszyła ku niemu.

— Samborze, mój miły, nie trwóż się i nie tęsknij. Powrócisz.

Ale sama łzę fartuchem otarła. Wtem przez drzwi wpółotwarte pokazała się Dziwa, która, w rękach trzymając kosy, zadumana plotła je powoli. Spojrzała na chłopaka i smutnie mu się uśmiechnęła.

— Co ty tak stoisz ponury? — rzekła powoli, głosem jakimś spokojnym, a jak śpiew przeciągłym. — Co tobie? Nie wstyd ci mieć strach w sercu, a łzy w oczach? Nie każdemu dano siedzieć w chacie i spoczywać, różne losy, różne dole. Dobrej myśli bądź! Czasem ja widzę, widzę daleko, widzę jasno, czasem ja jutro odgadnę... Nie smuć się, Sambor. Złego ci się nic nie stanie.

— Szkoda mi was porzucić — rzekł chłopak — a tęskno będzie.

— I nam za wami! — rzekła Jaga.

— Nam za wami! — powtórzyła Dziwa. — Ano, wy do nas wróćcie.

— Kiedy? — zapytał Sambor.

Dziwa puściła z rąk włosy, oczy utopiła w ziemię, całą jej postać przybrała uroczysty wyraz i poczęła mówić z wolna, nie patrząc na chłopca:

— Wróćcie, wróćcie, gdy nad Gopłem łuna stanie, trupy spłyną po jeziorze... Kneź stary z lasu wyjedzie, nowe przyjdzie panowanie, gdy popioły wiatr rozwieje, kiedy kru-cy się nasycą, kiedy bartnik zbierze pszczoły. Kiedy zrąb nowy postawią nad Lednicą¹⁰⁸ u jeziora. Powróćcie, zdrowi, cali... Z jasnym mieczem, z jasnym czołem.

Coraz ciszej mówiąc, zamilkła, podniosła oczy na stojącego przed sobą Sambora i rękami obiema śląc mu pożegnanie, z uśmiechem, jakby oprzytomniona nagle, chwyciła rozpuszczone kosy, wbiegła do chaty i drzwi zatrasnęła za sobą.

IV

Wszystko się już budziło po szopach i oborach... Parobcy szli wypędzać stada... Dziewczęta czerpały wodę u studni. Smerda ze swoimi wstawał, napędzając do drogi, Hengo chłopca śłał do wodopoju, na ognisku stare sługi rozpałały ogień. Wisz, który sen miał lekki, z siermięgą na plecach zarzuconą wyszedł o kiju obejrzeć naprzód, jaki się dzień obiecywał.

Niebo nad rankiem szare chmury okryły, od strony tylko wschodu rumieniały one, a choć wiatru czuć nie było na ziemi, górą obłoki pędziły żywo, wyprzedzając się i kłębiąc. Nad błotami stały gęste opary, poruszały się — to bledniejąc, to szarzejąc. Rosa kroplista, biała okrywała trawy i szklila się na zielonych liściach młodych. W szopie słychać było beczące owce, na pastwiskach rżące konie, u brzegu mruczącą rzekę i jeszcze zawodzącego nieznużonego słowika.

Dwa kruki z zachodu z wolna ciągnąc, zatrzymały się nad chałupą i poleciały dalej leniwo... Stary obejrzał się za nimi i pokiwał głową.

¹⁰⁷się był podniósł — daw. forma czasu zaprzeszłego używana dla mówienia o czynności poprzedzającej inną, również przeszłą. [przypis edytorski]

¹⁰⁸Lednica — jezioro w Polsce, na Pojezierzu Gnieźnieńskim. [przypis edytorski]

Kobieta, Proroctwo, Wizja

Wieś, Świt

Sługi z szopy niosły świeżo udojone mleko kobyłe. W izbie stał już znów ceber piwa i placki dla gości, aby o głodzie ze dworu nie wyjechali. Na ławie Wisz zawczasu położył niedźwiedzią skórę, której mu było żal, ale Smerdzie ją trzeba było dać, aby złej woli nie miał i nie skarżył przed panem.

Sambor, posłuszny, już węzełek swój na drogę wiązał, skórnie ozuwał i mocno około nóg sznurował... Procę i łuk nałożył na siebie, toporek u pasa uwieszał. Smutnoż mu było. A przecież, młody, pocieszał się trochę, że na białym świecie dużo zobaczy... Więcej za jeden dzień¹⁰⁹ niż w zagrodzie za życie całe.

I żał mu było wszystkich, bo ku chacie spoglądał, ale oprócz starej Jagi, która mu kołacz do torby przyniosła, nie zobaczył już nikogo. Parobcy tylko na szyi mu się wieszali.

Smerdowi towarzysze, on sam i Hengo, i gospodarz stary, zebrali się około ogniska. Wszyscy jechać spieszyli, bo się im zdało, że deszcz lunie prędko, tak groźne ciągnęły chmury; tylko Wisz spokojny ręczył, iż się niebo rozpogodzi.

Niemiec nie zdawał się frasować¹¹⁰ wcale, że go zabierano do kneziowego grodu, szedł jakby po dobrej woli, choć oczy towarzyszków chciwie się na jego sakwy zwracały. Milczący Gerda więcej nadeń był strwożony i z tego nikt się słowa nie dopytał.

Śmieli się z niego wszyscy, palcami wytykając: „Niemy!”.

Po dobrej chwili, najadłszy i napiwszy się, ruszyli wszyscy do koni. Sambor staremu do nóg padł, ale ten, skinąwszy tylko, odprawił go sucho. Konia mu z domu nie dawano — musiał więc pieszo zdążać za drugimi.

Smerda ruszył przodem, za nim czterej jego towarzysze, około których szedł nowozaciężny z głową spuszczoną, dalej Hengo z chłopakiem. Tak wyciągnęli za wrota i brzegiem rzeki się kierując, wkrótce znikli w zaroślach z oczów staremu Wiszowi. Sambor, obejrawszy się, nie dojrzał już nic, tylko słup dymu nad zagrodą wzbijający się ku górze.

Jak przepowiedział stary, tak się stało — mały tylko jak rosa deszczyk przekropił, zapachniały po nim brzozy, niebo się jasne zza szarych zaczęło ukazywać obłoków. Cała chmur nawala zbiła się na zachodzie, nad głowami podróżnych wyjaśniło się i blade słońce wyjrzało zza przejrzystych rąbków jak oblubienica, gdy się z pościeli podnosi. Podróżni jechali w milczeniu. Konie ich same prawie torowały sobie drogę, choć znaku jej żadnego nie było.

Smerda, jadąc, drzemał — spali też na koniach, choć ciągle się budząc, jego towarzysze; Hengo tylko i Sambor czuwali.

Jadąc to samym rzeki brzegiem, to się spinając nieco ku górze — łąkami na przemiany i gąszczami, które konie łamały, liście w pyski chwytając — posuwali się dalej coraz, milczący... Tuż na prawo stały lasy ciemne, podszyte, szeroko zwieszając gałęzie. Gdzieś tam z tych głębi puszczy gniły strumień, trawą i mchami obrosły, dobywał się, szemrząc, i ciekł do rzeki wąskim korytem.

Ćwierć dnia tak już upłynęło, gdy na pagórku ujrzeli kamień wielki, a dokoła niego pomniejsze, ustawione jakby na straży. Niektóre z nich już były w ziemię zapadły, na innych mech siwy porastał... Stary, zgarbiony człek, z kijem białym, około kamienia się przechadzał. Było to prastare uroczysko, gdzie niegdyś składano ofiary... Stary, około kamienia stanąwszy, ręce wyciągnął, coś mruczał i ziele jakieś nań rzucał. Lecz wprędce go z oczów stracili.

Dalej sypana mogiła wysoka stała u brzegu, cała darnią porosła, u dołu zarzucona zielonymi gałęziami. Tu każdy, ułamawszy wic po drodze, rzucił ją wymijając; Hengo tylko, choć patrzył ciekawie, wstrzymał się od tej ofiary.

— Co to za mogiła? — zapytał Sambora.

— Leszkową się zowie — odparł chłopak. — Tu kneź stary, broniąc wrogowi przejścia rzeki, strzałą rażony zginął. Wojsko się rzuciło, najeźdźnika rozbiło, a panu swemu, po garści rzucając ziemię, mogiłę usypało... Pod mogiłą skarby wielkie być mają, których duchy pilnują. Raz w rok na Kupalę otwiera się mogiła i może wniknąć po skarby, kto chce, a brać, ile mu się podoba; ale musi spieszyć z powrotem, bo gdy kury zapieją, zamyka się mogiła i niejeden już w niej pozostał.

Rozstanie

Zabobony, Obrzędy

Grób, Obrzędy, Czary

¹⁰⁹za jeden dzień — dziś: w jeden dzień; w ciągu jednego dnia. [przypis edytorski]

¹¹⁰frasować się — martwić się. [przypis edytorski]

Samborowi ze smutku na baśń się zebrało, mówił więc, jak jeden chciwy skarbów parobek podkraść się nocą kupałową pod mogiłę, jak w nią wszedł, znalazł gmachy wielkie, cudne izby pełne złota, i jak coraz idąc dalej, nie opatrzył się, aż kury zapiały... I rok go cały nie było... Dopiero gdy się znowu otwarła, wyszedł z niej żywy, ale niemy, gdyż duchy mu usta zamknęły, aby ich tajemnic nie zdradził.

Dalej kraj było widać ludniejszy nieco, w prawo i lewo po gajach dymiło się w chizynach¹¹¹, nad rzeką spotykali gęsto wygasłe ogniska i końskich kopyt ślady... Tu i owdzie leżała kość biała...

Około południa stanęli w dębinie zielonej, gdzie i pasza dla koni była obfita, i woda blisko — dla wypoczynku. Tu zsiadłszy, wszyscy pokładli się w cieniu, a kto co miał, spożywał. Sambor dobył białego kołacza Jagi, popatrzał nań i schował — głodnym być wołał, niż go stracić... Był to kołacz domowy!

Słońce jak wczoraj dopiekało, najmniejszy prawie powiew wiatru nie ochładzał skwaru. Naokół znowu nic więcej widać nie było, jeno lasy i gęstwiny, łąki i moczary. Gdzieś niedaleko w kotlinie leżało jezioro jasne, lśniące jak oko, zdając się przyglądać krajowi, nad nim jak rzęsy sterczały trzciny i jak brwi pasy lasów stały.

W pół dnia wszystkie nawet ptastwo ucichło, brzęczały tylko koniki i polatywały bąki, milczenie wielkie do snu kołysało. Smerda drzemał, Hengo, brwi ściągawszy, coś rachować się zdawał, gdy Sambor w dali głos ludzki posłyszał.

Nie widać było nikogo, uszu jednak dolatywało śpiewanie powolne, które się coraz zbliżało. Cichy to był i stłumiony śpiew, drżącym nucony głosem samemu sobie, brzęk jakby poruszanych strun mu towarzyszył. Słów jeszcze nie mogło pochwycić ucho — ale nuta była żalosna, grobowa, smętna.

Wszyscy ciekawie oczy zwrócili ku brzegowi rzeki, skąd się głos dobywać zdawał.

Dołem, wybrzeżem piaszczystym, szedł starzec ślepy, mały go chłopak prowadził. Włókł się z wolna, w rękę trzymał gęślę¹¹², po strunach jej przebiegając ręką drżącą. Smerda, który się przebudził, ujrzawszy go z góry, zawołał:

— Bywaj tu, stary!

Ślepiec się zatrzymał, z wolna głowę podniósł i oczy białe, krwawymi obwiedzione powiekami.

— Bywaj tu stary, chodź, spocznij — powtórzył Smerda. — Placka przełamiemy z tobą i posłuchamy pieśni.

Śpiewak struny przebiegać zaczął palcami, ale pieśń się przerwała. Stanął, myślał, potem chłopcu dał znak kijem i ku wzgórzu iść zaczęli.

— Dokąd idziesz, stary? — spytał Smerda.

— Albo wiem? Po świecie... — rzekł ślepiec. — Z pieśniami idę od chaty do chaty.

To mówiąc, miejsce, na którym stał, począł kijem obmacywać i ostrożnie osunął się na ziemię. Gęślę złożył na kolanach, dumął. Pomilczawszy nieco, jakby życie jego pieśnią być musiało, jakby mu ona, nie wylewając się z piersi, nabrzmiewała w nich, jakby mu była tchnieniem, bez którego ostać się nie mógł, niezrozumiale, cicho, sam sobie nucić zaczął.

Milczeli wszyscy. Jeden z pacholków dobył z torby placek i położył go na rękach starego, który powoli do ust zaniósłszy, gryźć począł. Chłopak, który go wodził, poszedł do rzeki garnuszkiem zaczerpnąć wody.

Sambor siadł przy nim.

— Stary Słowanie — rzekł — na noc zajdźcie do Wiszowego dworu... Tam was ugoszczą radzi.

— Na noc? Do Wiszowego dworu? Nie moimi nogami — rzekł ślepiec. — Nogi stare i starte. Dybię nimi powoli... Jak ślimak się wlokę... A co ujdę kawał drogi, sięść i spocząć każą nogi. A do Wisza, do starego, daleko... Daleko...

— Przecie wy tam zajdziecie — mówił Sambor. — A gdy u wrót staniecie, pozdrówcie ich tam od tego, co dziś ich pożegnał.

— Wy z Wiszowej zagrody? — spytał stary. — A któż z wami, a wielu... Czuję ludzi dokoła? Chociaż oczy nie widzą...

¹¹¹chizyna (z ukr.) — chata, chałupa. [przypis edytorski]

¹¹²gęśla a. gęśle — ludowy instrument strunowy, smyczkowy. [przypis edytorski]

Wtem Smerda wtrącił:

— Kneziowscy ludzie... Hej! Do grodu jedziemy, do stołba. I ten z nami. A wy byliście na grodzie?

— Dawniej... Dawniej! — rzekł stary. — Teraz tam nie ma po co... Tam mieczyki śpiewają i żelazo gra... Pieśni słuchać nie ma czasu.

Westchnął.

— A po co kneziowi pieśń? — zawołał Smerda. — To babska rzecz.

— A wojna... Wojna — jakby sam do siebie mówił ślepy Słowan — wojna dzikich zwierząt sprawa. Póki obcy duch nie zawiał na Polany, orali ojcowie i śpiewali, i bogów chwalili w pokoju, oręża nie potrzebowali, chyba na zwierza...

Smerda się rozśmiał.

— Eh-e! — rzekł. — Nie te to czasy!

— Nie te święte czasy, co bywały — ciągnął śpiewak ślepy. — Nie te czasy, gdy u nas gęśli bywało więcej niż żelaza, a śpiewu niż płaczu. Dziś ślepy gęslarz lasom pieje¹¹³, a słuchać go nie ma komu. Niech się uczą lasy, jak żyli ci, co śpią po mogiłach, po kamiennych. A jak pomrą starzy, pieśń z nimi pójdzie do ziemi, synowie o sprawach ojców wiedzieć nie będą, zamilkną mogiły. Stary świat padnie w ciemności...

Mówił tak z wolna, a słowo w pieśń przechodziło nieznacznie i nie postrzegł się, jak nucić zaczął. Ręce, chleb porzuciwszy, same po strunach biegać zaczęły, a struny skarżyć się i płakać.

— Jam może śpiewak ostatni — rzucił Słowan. — Mnie oczy wybrano w młodości, aby dusza w drugi świat patrzała. Jam wszystkie ziemie zwędrował, a nie widział żadnej, od Dunaju huczącego do Białego Morza¹¹⁴, od Chorbatach Gór¹¹⁵ wierzchów, aż do lasów u Łaby. Niosły mnie nogi, nie oczy, bez drogi; gdzie dola wiodła, gdzie się ludzi zebrała gromada. Siadałem na ziemi, stawali kołem nade mną, niewiasty plaskały w dłonie, starzy po ojcach płakali. Szedłem od uroczyska do uroczyska, od mogiły do mogiły, od źródła do źródła... Hen, hen, aż gdzie się kończy ludzka mowa.

Zamilkł. Smerda pół słuchał, pół drzemał. Gdy ustał, odezwał się.

— Śpiewaj, śpiewaku, dalej.

— O czym wam śpiewać? — mruczał jakby sam do siebie ślepiec. — Wam pieśni innej potrzeba, wy starej nie rozumiecie. O czym śpiewać? O praojcach znad Dunaju, o prapraojcach ze wschodu, o braci znad Łaby i Dniepru¹¹⁶? Wy ich nie znacie, o białych i czarnych bogach, o Wisznu¹¹⁷ i Samowile¹¹⁸?

Głos mu się zniżał, głowa trzęsła...

— Dawniej bywało inaczej! Śpiewaka witały gromady, wiodła starszyzna pod święty dąb, nad święty źródło, na horodyszczu¹¹⁹ wiecowe, na żalniki¹²⁰ mogilne. Starzy i młodzi stawali kołem, słuchali... Miód i piwo przed ślepym stało, wianki mu kładli na skronie. Na grodzie kneź dawał mu ławę okrytą, miejsce poczyste¹²¹. Dziś my pastuchom śpiewamy na wygonie... O głodzie i wodzie.

— Śpiewaj no, stary... Śpiewaj! — rzekł Smerda.

— Śpiewaj nam! — powtórzyli za nim drudzy...

Słowan w struny uderzył.

— Hej! Hej, posłuchajcie... Starej pieśni znad Dunaju.

Cicho się stało dokoła — on nucił słabym głosem:

¹¹³pieje — tu: śpiewa. [przypis edytorski]

¹¹⁴Białe Morze a. Morze Białe — morze śródlądowe, stanowiące część Oceanu Arktycznego, położone między Półwyspem Kolskim a wybrzeżem północnej Rosji. [przypis edytorski]

¹¹⁵Chorbate Góry a. Karpaty — łańcuch górski w środkowej Europie, ciągnący się łukiem przez terytoria ośmiu krajów: Austrii, Czech, Polski, Słowacji, Węgier, Ukrainy, Rumunii i Serbii. [przypis edytorski]

¹¹⁶Dniepr — rzeka w Rosji, na Białorusi i Ukrainie, w zlewisku Morza Czarnego (dl. 2285 km). [przypis edytorski]

¹¹⁷Wisznu — w hinduizmie bóg przenikający wszystko i wszystko w sobie zawierający, związany ze światłem, ogniem i Słońcem. [przypis edytorski]

¹¹⁸Samowila a. Samodiwa — demon folkloru bułgarskiego, pokrewny rusalkom. [przypis edytorski]

¹¹⁹horodyszcz — miejsce, na którym stał dawniej gród. [przypis edytorski]

¹²⁰żalnik (daw.) — cmentarz. [przypis edytorski]

¹²¹poczysty — będący oznaką czci wobec kogoś; godny, naczelny, najważniejszy. [przypis edytorski]

— Zza rzek siedmiu, zza gór siedmiu, znad Dunaju pieśń ta leci. Król dunajski w wielkiej trwodze; z wielkim ludem Czytaj idzie. Zabrakło mu ziemi doma; siołom¹²² roli, bydłu paszy i do Boga Wiszny woła: „Lud umiera, daj mi ziemi”. Bóg się ulitował, rzecze: „Tam, za Dunaj idź z gromadą, na pustynie, na szerokie. A ty, królu na Dunaju, nie waż mu się stać oporem”. Ręce łamie król w rozpacz! Czytaj zawojuje ziemię, Czytaj państwo mi podbije! Czy pokojem iść czy wojną? Czy mu opór stawić zbrojno? Dziewki woła: „Radź, dziewczyno...”. Kamiana mu radzi: „Królu, wojsko postaw nad Dunajem. Nie zwojuje ludu twego”. Czytaj idzie, tłumy za nim; kędy przyjdzie, lud zabiera, iść mu każe. Dziewki płaczą, on im rzecze: „Łzy otrzyjcie, wiodę was w zielone kraje, kędy dzicy ludzie żyją, roli orać nie umieją... Będziem uczyć i panować...”. Dziewkom oschły łzy i idą... Idą, idą, Dunaj biały stał na drodze... Z wzdętą wodą... Lody na nim roztajały... Król Dunaju strzeże brzegu. Wojsko wielkie, jak przejść wody? Jak pokonać wojska siłę? Myśli Czytaj, myśli, woła: Na kolana, do modlitwy, Bogu módlcie się Koladzie, Samowile, co wiatr trzyma. Niech rozpuści wiatrom wodze, niechaj Dunaj lodem stanie. Przejdziemy go suchą nogą”. Padli na twarz przed Koladą, modlą się do Samowily. Wiatry przyszły, Dunaj ścięły, wojska idą suchą nogą. Król dunajski słuchał rady. Wojsko zebrał, stoi w polu, u Dunaju legł obozem... Samowila wiatrem smaga i na Dunaj wieje mrozem, a gorącym wojsko pali. Przeszli Dunaj... A gdzie stało wojsko, kośćmi pobiełalo. Kamiana patrzy i płacze. Czytaj wnet zajmuje ziemię, pługi idą w żyzne pole, bydło ryczy, domy stają, ludzie uczą się siał ziarna. O Kamiano, rada marna! Przeciw Bogom nic nie nada¹²³. I Kamiana leci błada, w biały Dunaj głową pada. Pieśń się o tym ludziom pieje. Bóg wam zdrowia niechaj daje, a pieśń przy mnie niech zostaje...

Skończył śpiewak, panowało milczenie.

— Inną jeszcze — zawołał Smerda. — Nie żałuj nam, stary!

Ślepiec znowu uderzył w struny.

— Dłuższa to pieśń, od Chorbackich Gór — rzekł — młodsza pieśń, może się wam spodoba lepiej.

I nutę wziął też inną, rańniejszą a ognistszą, i słowa mu żywiej biec zaczęły, a białe oczy połyskiwały straszno.

— Wisło biała, matko biała, czemu mętne wody twoje? Jakże mętne być nie mają, kiedy do nich łzy padają? Lud u brzegu ręce łamie, ręce łamie i ratunku woła, a ratunku nie ma... Smok w pieczarze siadł pod górą; co zobaczy, to pochłonie, co pochwyci, to pożera. Kiedy z głodu ryczy wściekły, cała góra drży od ryku. Kiedy syty dysze¹²⁴ w jamie, oddech powietrze zaraża... Noc i dzień spoczynku nie ma: pola puste, lud ucieka, zwierz do lasu goni z trwogą... Trzody wypłenił i ludzi, dławi niewiasty i dzieci, a nigdy pastwy nie syty, ciągle ryczy, ciągle dyszy. Czymże zgładzić żmiję, smoka? Miecz mu skóry nie przebije, pałka czaszki nie roztrzaska, gardła mu nie zduszą dłonie i piorun go nie zabije, i woda go nie pochłonie, i ziemia go nie przykryje. Krak na grodzie smutny siedzi, myśli, дума, brodę zwija, podparł się i patrzy w ziemię. „Jak mam pożyć¹²⁵ tego smoka, jak potworę tę umorzyć¹²⁶?”, myśli miesiąc, myśli drugi, smok żre ludzi, myśli trzeci, a smok ryczy... „Rady! Rady!”, płacze, ręce załamuje, „Jak mam pożyć tego smoka, jak potworę tę umorzyć?”.

Siedem razy miesiąc¹²⁷ rośnie, siedem razy się roztapia, aż Krak Skubę wołać każe. „Skubo, złeź, rób coś rzekę¹²⁸: zabij wołu, owcę zabij, wnętrzności wyrzuć do wody, a smoły weźmij gorącej, a siarki nabierz palącej, a węgla, nabierz czerwonych. Wypchaj ścierwo siarką, smołą, podrzuć je pod smoczą jamę, kiedy żmij¹²⁹ zaryczy z głodu. Smok niech ogień ten pochłonie, niech mu wnętrzności przepali, niech pęknie dzika potwora”. Poszedł Skuba i tak czyni, jako mądry król rozkazał. Zabił wołu, owcę zabił, nadział siarką, węglem, smołą, do pieczary je przywleka.

Śpiew

¹²²siolo — wieś. [przypis edytorski]

¹²³nie nada (z ros.) — nie wolno (w domyśle: czynić). [przypis edytorski]

¹²⁴dysze — dziś popr. forma 3 os. lp: dyszy. [przypis edytorski]

¹²⁵pożyć — tu: zmóc, zwalczyć, pokonać. [przypis edytorski]

¹²⁶umorzyć — tu zabić; sprawić, żeby ktoś umarł. [przypis edytorski]

¹²⁷miesiąc (daw.) — księżyc. [przypis edytorski]

¹²⁸coś rzekę — co ci mówię. [przypis edytorski]

¹²⁹zmij — tu ogólnie: gad. [przypis edytorski]

Gdy smok wyje z głodu wściekły i głodną paszczę otwiera: Naści strawę, żmiju-smo-
cze. Polyka straszna paszczęka, ryknie, aż drży góra cała i gród ze stolbami się chwieje.
W smoku palą się wnętrzności, trzewia ogień mu wyżera. I z jamy głowę wywleka, leci
do Wisły i żłopie. Żłopie, aż się nadął cały i, rycząc, rozpukł¹³⁰, i zdycha.

Wtem Krak z mieczem idzie z grodu, łeb żmii strasznej ucina, na żerdź go wtyka
wysoko. Patrzaj, narodzie mój miły, że się twe męki skończyły. Ptacy niosą wieść we-
sołą, wiatry polami z nią biegą, niech rolnik wychodzi z pługiem, niech pastuch bydło
wyżenie¹³¹, niech dzieci idą na łąki. Nie ma już smoka na ziemi.

Nad smoczą jamą na górze gród się kamienny podnosi, tam Krak króluje spokojny,
na cztery strony spoziera, cztery zwojował narody. A broda rośnie mu siwa i już mu
piersi zakrywa, już i do kolan mu sięga. A kiedy dotknie się ziemi, król wie, że umrzeć
mu pora. Ni się weseli, ni smuci, że swe królestwo porzuci, dwu synów ma już u boku
i córkę, Wandę, ma jedną. Broda dorosła już ziemi. „Przyszła już na mnie godzina; weźcie
królestwo na dwoje. Siostrze dać królewskie wiano i życie w braterskiej zgodzie. Płacz
po swym ojcu, narodzie!”. Naród zapłakał i ciało niesie na górę Lassotę¹³², na stosie go
posadzili, tryznę¹³³ z obiatą¹³⁴ sprawili, popioły Kraka zebrali, każdy wziął po garści ziemi,
szli i sypali, dopóki mogiła w górę nie wzrosła.

Kraj na pół bracia dzielili, poczną panować Krak z Lechem. I Krak ma ziemi połowę
i Lech połowę ma ziemi. Lech patrzy na brata z trwogą: „Starszy mi kark zgniecie nogą.
Jedźmy do lasu na łowy, bracie, na zwierz dzikiego, jedźmy razem w puszcę ciemną...
Będziemy gonić jelenie, będziem zabijać niedźwiedzie”. Siedli na koń, siostra z wieży
prosi: „Nie jedźcie na łowy! Krucy dziś krakali rano i sen miałam w nocy krwawy. Weź-
cie czeladź, weźcie z sobą, zwierz jest dziki, las jest czarny”. A Krak śmieje się i rzecze:
„Zwierz i las nie straszny dla nas”. Aż w puszcę ciemną wjechali; wtem młodszy staje
i rzecze: „Tutaj ci, bracie, umierać, ja całe państwo zagarnę”. Rzekł i młotem w skroń mu
ciska, aż krew szkarłatna wytryska i Krak na ziemię upada. Co tu czynić z ciałem brata?
Z ziemi wilcy je wygrzebią, po trupie poznają ludzie. Mieczem go rąbie na ćwierci, tnie
go na drobne kawały i na rozstajach je grzebie. Piaskiem białym przysypuje, nogami ubi-
ja ziemię. Księżyc i gwiazdy patrzyły, puszcza ich widziała ciemna; księżyc, gwiazdy nie
wydały, puszczy nikt nie słuchał głosu.

Jedzie na gród Lech i płacze, suknię rozdarł, ręce łamie: „Biada mi, oto zwierz srogi
brata zagryzł w ciemnym lesie. Krew widzicie na mej szacie, bom go bronił nadaremno”.
Lech wziął po nim ziemią całą i sam panował na grodzie. Na rozstajach kędy ciało białym
piaskiem przysypane, jasne lilije wyrosły, kwitną i z wiatrem bujają, wiatrom, jęcząc,
powiadają: „Tutaj jest Kraka mogiła, ręka brata go zabiła”. Ludzie idą nocą drogą, dziwne
głosy słyszą z trwogą, wiatr odwiedza Kraka ciało. Na zamek niosą je ludzie, starszyzna
na gród się zbiera. Niechaj ten, co zabił brata, idzie z ziemi na kraj świata, kędy oczy go
poniosą.

Wanda została jedyna, która bogom ślubowała. Ona będzie nam królową. „Jak mam
być królową waszą, kiedy bogom ślubowała, że męża nie będę miała?”. „Wanda morza,
Wanda ziemi, Wanda powietrza królowa”, naród śpiewa i wykrzyka: „Córka Kraka niech
panuje!”.

Na granicy, na rubieży, Niemiec siedzi jak lis w jamie, wieść do niego szybka bieży,
dziewka siedzi na stolicy, wianek ma miasto¹³⁵ korony, kądziel miasto miecza trzyma,
męża nie chce, pana nie ma!

Rytgar kupy zbiera zbrojne, na bezbronny kraj, na wojnę. I stanęli na granicy, i śle
posły do dziewicy: „Mężem twoim chcę być, Wando, lub tve ziemi ogniem, mieczem
przejdziem, spalim i wysieczem”. Już pola wojsko zalewa i las oszczepów się jeży, świecą
tarcze, chrzęszczą bronie. Przyszły posły, Wanda staje. „Ślubowałam bogom wiarę, męża
nigdy mieć nie będę. Chcecie wojny? Wojsko sprawię, niech rozstrzyga bitwa krwawa”.

Brat, Władza, Podstęp,
Morderstwo, Las, Ciało,
Kłamstwo, Prawda, Kara,
Wygnanie

Kobieta, Król, Władza,
Bóg, Małżeństwo, Mąż,
Niemiec, Chciwość,
Zwycięstwo, Ofiara

¹³⁰rozpukł — rozpękł; pękł; por. wyrażenie: *śmiać się do rozpuku*. [przypis edytorski]

¹³¹wyżenie — wypędzi (na pastwisko). [przypis edytorski]

¹³²Lassota a. Lasota — wzgórze w Krakowie. [przypis edytorski]

¹³³tryzna — stypa; starosłowiański uroczysty obrzęd pogrzebowy obejmujący ucztę, wspomnienie zmarłego
oraz urządzone na jego cześć igrzyska. [przypis edytorski]

¹³⁴obiata — ofiara składana bogom u daw. Słowian. [przypis edytorski]

¹³⁵miasto (daw.) — zamiast. [przypis edytorski]

Posły poszły, wojska płyną, pola, góry wnet obsiadły, Wanda z mieczem, skronie w wianku, przodem jedzie, twarzą świeci. Patrzaj Niemcze, licz swe siły. Spojrzał Rytgar, kędy były, ani śladu ani slychu, pierzchło wojsko w lasy, góry. Sam się został Rytgar srogi. Losy swoje klnie i bogi, miecza dobył, pierś przesywa, „Królujże, Wando szczęśliwa”. Zwycięska wraca królowa... I na gród swój naród woła. Wyszła z wianuszkiem u czoła, w sukni białej, z kwiatkiem w dłoni.

„Pozdrawiam was, cni ojcowie. Przyszła na mnie ma godzina, życiem bogom ślubowałam, na raz oddam im je całe, niż o rękę bić się mają ci, co ziemi pożądam. Wiedźcie mnie do Wisły brzegu, nad głębinę, nad wir wielki”, rzekła i w Wisłę się rzuca. Naród płacze swej królowej, cały się zbiega do ciała i sypie pani mogiłę, i pieśń o niej wieczną śpiewa.

Bóg wam zdrowie niechaj daje, a pieśń przy mnie niech zostaje...

Nieopodał siedzący Hengo, gdy o Rytgarze zaśpiewał stary, jął dyszeć i sapać tak, że go ślepiec poczuł. Wnet też, ledwie dokończywszy, poczał, kijem się o ziemię opierając, podnosić. Pomogli mu Sambor i pacholcy.

— Cóż ci to, stary? — zapytał Smerda.

— Obcegom poczuł — rzekł trzęsącym głosem Słowan. — Przed obcym śpiewałem... Jakbym miód lał w kałużę!

I wnet, mruczając niespokojny, z nasepionymi brwiami, wyrwać się zaczął do pochodu, chłopca przed sobą kijem gnając. Nie śmiano go wstrzymywać. Parę razy gniewny odwrócił głowę i oddalił się szybko, dłonią ucisnąwszy struny, aby dźwięku wydać nie śmiały, usta zacisnąwszy, aby się z nich głos nie dobył.

V

Cała też gromada do koni zaraz ruszyła, bo czas było w dalszą drogę. Tuż i rzekę w bród przebywać było potrzeba, a Gerda na swojego konia wziął Sambora... Na przeciwnym brzegu widniało pólko, zasiane i obrzucone zasiekami¹³⁶, ale niedźwiedzie go nocą splądrowały. Las był tu przerzedzony, pnie w nim sterczały poopalane. Dalej pasło się koni stado i zbrojny człek go pilnował z rogami u pasa, a pałką nasiekiwaną¹³⁷ w rękę. Znowu przejechali gaj i tu dopiero szersza pola przestrzeń przed nimi się odkryła. Nieopodał już widać było jezioro wielkie, w którym się słońce zachodzące przeglądało. Nad wodami jego ptastwo unosiło się stadami, czółna stały u brzegów, inne przesuwały w dali.

Hengo i Sambor, podniósłszy oczy, ujrzeli w odległości wysoką, szarą wieżę wyniosłą: stolb grodowy, który okolicy panował. Stał nad brzegiem samym, posępny jakiś i straszny, a dokoła pod nim cisnęły się zręby budowli, szopy i chaty.

— To kneziów gród¹³⁸! — z dumą zawołał Smerda, zwracając się ku Niemcowi i wskazując stolb w oddaleniu. — Przybędziemy na czas, nim się do snu zabiorą.

Towarzyszom oczy zaświeciły, Sambor ponuro spojrział przed siebie, konie zaczęto żywiej popędzać, tak że parobczak biegiem je doganiać musiał. Niemiec spode łba rozpa-trywał się bacznie.

W miarę jak się zbliżali, gród coraz wyraźniejszym się stawał. Wieża z szarych kamieni w oczach im rosła; u podnóża jej rozeznawali dwór malowany, chaty, zabudowania, szopy, w części wałami osłonięne. Do muru stolbu przypierały obszerne, z drzewa wzniesione domostwa, z dachami ze szczap drewnianych, przez które teraz miejscami dym się dobywał. Około grodu ludzi i koni widać było gromady i stada. U brzegu poili bydło parobcy. Na wałach chodzili zbrojni ludzie, w żelaznych czółkach na głowie, z dzidami w rękę...

Wał i rów głęboki oddzielał od lądu grodzisko, przezeń most zamykany prowadził warowny i hać¹³⁹ na jeziorze... Jechali długo, nim nareszcie pod wrota ciasne przybyli; poznano Smerdę i otworzono je zaraz; a za nim jadącego ujrzawszy Hengę, ciekawi cisnąć się zaczęli i dopytywać.

¹³⁶zasiek — tu: rodzaj ogrodzenia z gałęzi, nielączonych ze sobą, lecz luźno rzuconych. [przypis edytorski]

¹³⁷pałka nasiekiwana — pałka drewniana ponacinana tak, aby z jej głowicy sterczały ostre drzazgi. [przypis edytorski]

¹³⁸kneziów gród — daw. forma D. lp; dziś: gród knezia. [przypis edytorski]

¹³⁹hać — grobla z pni i gałęzi drzew. [przypis edytorski]

Obcy, Poeta, Poezja

Zamek

Niemiec i teraz nie okazywał po sobie trwogi, z konia zlął, cugle wziął w rękę i postępowal spokojnie za swym przewodnikiem. Minawszy hać i mosty, weszli w obszerne podwórze, na którego końcu jednym stała wieża, niemająca wnijsia¹⁴⁰ od dołu, bo do niej dostawano się tylko po drabinach. Tuż do niej przypierały kneziowskie izby i komory, a przed nimi ciągnęło się podsienie długie, na drewnianych słupach oparte. W pośrodku dworu, którego ściany i słupy białe, żółte i czerwono okraszone były, wznosiło się szersze wnijsie, na grubszych wsparte podporach, misterniej rzeźbionych. Tu wokół stały ławy szerokie, a z tego siedzenia podwórze całe, wszystkie budowy, wały, jezioro i bramę widać było.

Gdy Smerda z ludźmi swymi zajeżdżał na podwórze, w którym się dość kręciło czeladzi¹⁴¹, u wnijsia stał właśnie w kołpaku¹⁴² z futrem i piórem białym, średniego wzrostu, przysadzistej postawy mężczyzna z twarzą czerwoną, czarnym włosiem długim, rzadką brodą, dzikim a ostrym wejrzeniem. Zdawał się stąd dozorować, co się na zamku działo. Sam strój jego oznajmywał¹⁴³ pana, oblicze więcej jeszcze. Suknię miał tym prawie krojem, co wszyscy, z szerokimi rękawami, ujętą pasem nasadzonym mosiężnymi i srebrnymi ozdobami, szyję obnażoną, na nogach skórznie sznurami wełnianymi, czerwonymi poopasywane. Lecz suknia była z cienkiej tkani, lamowana bogato, za pasem tkwił miecz w świetnej oprawie, a na łańcuszku takiż nóż wisiał.

Stojący ręce obie założone miał za pas, czapkę na oczy nasuniętą, brwi zmarszczone i postawę groźną. Zaledwie go z daleka ujrzawszy, spokojniał Smerda, z konia zeskoczył, głowę obnażył i pochylony poszedł ku niemu. Zbliżając się, przygiął się niżej jeszcze, rękę do stóp pańskich przykładając.

— A kogóżeś to pojmał na drodze? — zawołał głos gruby i schrypły. — To nie swój?

— Znad Łaby, Niemiec, przekupień — począł Smerda stłumionym głosem. — On się tu pono nie pierwszy raz po kraju wałęsa... Znalazłem go w gościnie u kmiecia Wisza, kto wie, w jakich naradach? Dlatego kazałem mu jechać za sobą. Ale mi się nie opierał wcale, owszem uręczył¹⁴⁴ mi, że był do Miłości Waszej wysłany i pragnął jej czołem uderzyć...

Milcząc, popatrzał kneź na mówiącego i na Hengę, który stał z dala, jakby w oczekiwaniu. Nie dał zrazu odpowiedzi żadnej i po długim namyśle zbył Smerdę obojętnie.

— Niech tam na waszych rękach zostanie... U mnie dziś goście, czasu nie ma... Nie dać mu zażyć głodu, nakarmić i napoić... Jutro rano przyprowadzicie go do mnie...

Smerda powtórnie do stóp się pokłonił.

— Od kmiecia Wisza wziąłem parobka, zdrow i silny, będzie oszczep i dzidę nosił. Ludzi mamy mało, miłościwy panie... Sykał, stary wąż, ale musiał go dać...

— Sykają oni wszyscy — mruknął kneź — aż ja im pyski pozatulał i milczeć a słuchać nauczę... Znam ja ich, stara, wilcza swoboda wije się im po głowach... Ślepe dziady, pieśni o niej śpiewając, ludzi buntują... Dicz tę w pęta wziąć trzeba...

Smerda się nie ważył odpowiadać, stał z pochyloną głową i zwieszonymi rękami.

— Wisz! Wisz! — ciągnął dalej, przechadzając się po wystawie¹⁴⁵, kneź. — Znam ja go, on się tam na puszczy sądzi kneziem¹⁴⁶ i panem, a mnie znać nie chce...

— I bogaty — szepnął Smerda. — Jaki tam wszystkiego dostatek! Ludzi, stada, dobytku, piwa i miodu... Kto go wie, może nawet kruszcu, srebra i złota! Ze wszystkimi kmieciami tak, miłościwy panie...

— Do czasu... — zawarczał kneź i usiadł na ławie.

Smerda poszedł spełnić rozkazy. Hengo też czekał na nie, nie oddalając się od sakwy swojej, na którą wiele chciwych oczu skierowanych było.

— Miłościwy pan aż jutro dopiero do siebie was przypuści — rzekł mu Smerda po cichu. — Macie czas spocząć i język nagotować. Przykazał mi, abym was głodem nie

Przywódca

Rodzina, Okrucieństwo,
Konflikt

¹⁴⁰wnijsie (daw.) — wejście. [przypis edytorski]

¹⁴¹czeladź — służba we dworze. [przypis edytorski]

¹⁴²kołpak (z tur.) — wysokie, spiczaste zakończone nakrycie głowy bez daszka, obszywane futrem. [przypis edytorski]

¹⁴³oznajmywać — dziś: oznajmować a. znamionować. [przypis edytorski]

¹⁴⁴uręczyć — dziś: zaręczyć, zapewnić. [przypis edytorski]

¹⁴⁵wystawa — tu: ganek; zadaszona przybudówka przed wejściem. [przypis edytorski]

¹⁴⁶on się (...) sądzi kneziem — uważa się za kniazia. [przypis edytorski]

morzył, a u nas też nikt z niego nie umarł, chyba w lochu pod więz... — dodał z uśmiechem. — Dziś — szepnął na ucho Niemcowi — dziś jego miłość ma chmurne czoło i oczy krwawe... Lepiej, że was na jutro odłożył... — Zbliżył się jeszcze bardziej do ucha Hendze. — Nie dziw, że trochę gniewny, wczoraj mu, słysz, synowca¹⁴⁷ przyprowadzili, który był zbiegł i z kmieciami się wachał... Trzeba mu było, sadząc¹⁴⁸ do ciemnicy, oczy wyłupić, aby szkodliwym nie był. Zawsze to swoja krew... I Leszek.

Smerda potrząsł ramionami.

— A i ludzi jego dwu musiano powiesić... Szkoda, zdaliby się na wojaków, zdrowi byli, ano niebezpieczne wilki...

Smerdzie czy się gadać chciało, czy sobie Niemca zaskarbiał, ciągnął dalej uwagi swoje:

— Nielatwe tu panowanie, lud niedobry... Z kmieciami nieustannie spory, ale ich po trosze kneź wytrzebi, karmi, poi... Za język ciągnie... A w końcu...

Rozśmiał się dziko i spojrzął ku domostwu.

Hengo miał też czas rozpatrywać się po dworze, a że wiele świata i grodów widywał, dlatego może tu nic go nie dziwiło i strachem nie ogarniało, choć twarzami dzikimi był otoczony i ludzie zdawali się tylko czekać skinienia, aby się rzucić na niego. Obchodzili go, przypatrywali się i słyszał, jak dokoła powtarzano: „Niemy, niemy!”.

Wtem, gdy tak stał, jak gdyby na coś oczekując, ujrzał schludnie odziane pacholę¹⁴⁹, z długimi włosami na ramiona, które mu kiwnąwszy głową, dało znak, aby szedł za nim.

Gerdzie polecivszy konie, Hengo, posłuszny, w trop udał się za przewodnikiem.

Przez szeroką bramę w ścianie dworu weszli z nim na drugi grodu dziedziniec. Tu inaczej jakoś i nie tak po wojennemu wyglądało. Podsienia malowane były jasno i ku słońcu obrócone, na sznurach w nich wisiały schnące bielizny i odzież niewieście. Kilka starych drzew rosło w pośrodku. W głębi widać było przesuwające się białogłowy i bawiące się w piasku dzieci.

Pacholę, palec na ustach położywszy, z wolna prowadziło Henga ku drzwiom w bocznym dworze, a gdy się te otwarły, znalazł się w pięknej izbie, której okiennica szeroko otwarta była na jezioro. Brzask wieczora wchodził tędy do środka.

Znać było mieszkanie niewieścią przystrojone ręką.

Przepelniała je woń jakichś ziół jakby świeżo powiędłych. Na drewnianym stołku przykrytym poduszką, naprzeciw komina, na którym ogień się palił, siedziała niewiasta w sukni wełnianej, fałdzystej, w zasłonach białych, otaczających twarz i głowę, na której licu resztki wielkiej niegdyś piękności znać było. Z niej teraz tylko para oczu czarnych, palających została. Obok na małej ławce drobne garnuszki, miseczki i kubki stały i zioła leżały pękami nagromadzone.

Z ciekawością patrzała na wchodzącego, gdy ten pokornie kłaniał się jej do samej ziemi — uśmiechnęła się i odezwała doń w języku lasów Turyngii¹⁵⁰, mową, która serce Hengi rozradowała:

— Skąd jesteś?

— Miłościwa pani — rzekł Niemiec, oglądając się po izbie, w której ciekawe kręciły się niewiasty — jestem zza Łaby, ale nawykłem włóczyć się po świecie, a do domu rzadko zaglądam... Trochę tutejszego języka umiem, więc wożę im towar z zachodu i mieniam go z nimi.

— Mieniasz? Na cóż? — spytała niewiasta. — A cóż z tej dzicy i nędzy wynieść można? Złota ni srebra, ni żadnego kruszcu nie mają... Jak zwierzęta po lasach żyją... Miał u nich nie ma ani wsi nawet... A ludzie...

Westchnęła. Hengo się ciekawie wpatrywał w siedzącą, sięgnął nieznacznie do kieszeni, dobył z niej pierścien z kamieniem i z dała go ukazał. Ujrzawszy go, zerwała się z siedzenia niewiasta, dała znak ciekawym, aby odeszły precz, odprawiła pacholę za drzwi i żywo przybliżyła się do Niemca. Ten przykląkł na jedno kolano.

Dziecko

Klejnót, Wiadomość, Znak

¹⁴⁷synowiec — syn brata. [przypis edytorski]

¹⁴⁸sadząc — tu: wsadziwszy. [przypis edytorski]

¹⁴⁹pacholę — starsze dziecko (najczęściej chłopiec), którego jeszcze nie można zaliczyć do młodzieży. [przypis edytorski]

¹⁵⁰Turyngia — kraina w środkowej części dzisiejszych Niemiec (obejmująca m. in. Weimar, Jenę, Erfurt i Eisenach); od V w. księstwo plemienia Turyngów, w połowie VI w. podbite przez Franków, schryścianizowane w VIII w., od początku w. IX (ok. 804 r.) jedna z marchii państwa Karola Wielkiego. [przypis edytorski]

— Ty mi przynosisz posłanie od mojego ojca? — zawołała.
— I od synów waszych, miłościwa pani — dodał, powstając, Niemiec.
— Od synów — powtórzyła, ręce załamując radośnie i podnosząc je nad głowę. —
Mów, mów mi o nich długo, wiele...

Siadła znów w krześle, opierając się na dłoni, to spoglądając na Hengę, to na ogień, przy którym zioła się jakieś smażyły, a woń ich ostra izbę napelniała.

— Ojciec stary — mówił posłaniec — miłość waszą pozdrawia. On mi na znak dał ten pierścień, aby wiara dana mi była.

Zbliżył się na krok i zniżył głos nieco.

— Dochodziły tam wieści różne... Ojciec miłości waszej był niespokojny... Gotów jest przybyć na pomoc z ludźmi, gdyby jakie groziło niebezpieczeństwo... Z tym mnie posyła.

Niewiasta zmarszczyła brwi, biała jej ręka podniosła się z oznaką lekceważenia.

— Kneź wam powie sam, czy mu tego potrzeba — rzekła — lecz damy rady i bez pomocy przeciw stryjom, synowcom i kmieciom... Są różne sposoby...

To mówiąc, jakby mimowolnie popatrzała na ogień i zioła.

— Kmiecie od dawna się burzą, ale już ich wielu nie stało. Ubywa co dzień... Nie boim się ani ich, ani nikogo, gród mocny, ludzi dużo... A mój pan miłościwy umie ich pożyć. Mów mi o dzieciach... Widziałeś ich obu?

— Na me własne oczy — rzekł Niemiec. — Piękniejszych młodzianów nie ma na świecie, ani lepiej robiących bronią i koniem... Wszyscy się im dziwią...

Niewieście rozjaśniło się lice.

— Mogliby już do domu powracać — dodał Hengo — aby stanąć u boku miłościwego pana...

— Nie, nie! — przerwała siedząca. — Na to nie czas jest jeszcze. Nie chcę, aby patrzyli, co tu się dziać musi, nie chcę, aby zawczasu z własną krwią do walki występowali... Przyjdzie spokój wkrótce, naówczas ich zawołamy... A! Ja ich nie widziałam tak dawno — dodała. — Odebrano mi ich dla wojennego rzemiosła, by się go u dziada i u naszych uczyli... Tyle lat! Tyle lat... Widziałeś ich obu? — powtórzyła.

— Niejeden raz — mówił Hengo. — Choć parę lat starszy, kneź Lech jak rówieśnik obok brata wygląda. Oba silni i zdrowi... Ciskają włóczniami jak nikt... Strzelają z łuków do ptasząt... Najdziksze dosiadają konie...

Błyszczały oczy matki.

— Piękniż są?

— Nie mogą być piękniejsi nad nich! — odpowiedział Hengo. — Wzrost wyniosły, twarze jasne, modre oczy, jasne włosy...

Uśmiech poigrał po ustach słuchającej, ale zarazem dwie łzy perliste zbiegły po twarzy bladej.

Cichsza zaczęła się długa rozmowa, gęsto posypany pytania...

Mrok już padał i tylko światło ognia oświecało izbę, a Niemiec stał jeszcze i nie mógł nasycić ciekawości macierzyńskiej; w ostatku go odprawiła skinieniem: „Do jutra”.

Sambora puszczono swobodnie w podwórcach, mógł się też w nich rozglądać. Na wstępie schwycił go Kos, pacholek dawniej mu znany, i poprowadził do komory, w której się drużyna¹⁵¹ mieściła. Nie było jej teraz, gdyż jedni na wałach, drudzy na usłudze na dworze, inni na haci stali, a gromadę całą zasadził był kneź w bocznej izbie, uzbrojoną, nie bez celu. Miał kmieci w gościnie...

Kos tak nienawidził knezia, któremu służyć był zmuszony, jak większa część dworni¹⁵² jego z lasów gwałtem pobranej. Z Samborem zrozumieli się od słowa...

— A i ciebie tu do tej wilczej jamy wciągnęli — szepnął pacholek.

— Siłą, mocą — odparł Sambor.

— A wiesz ty, jakie tu życie? — spytał Kos.

— Czuję — rzekł Sambor.

— Niewola! Niewola! — poczał wzdychać parobek. — Robią nami jak wołami, znęcają się jak nad psami. Psom kneziowski ci też lepiej.

Ojciec, Córka, Matka, Syn,
Nauka, Tęsknota

¹⁵¹drużyna (daw.) — oddział wojska. [przypis edytorski]

¹⁵²dwornia — służba dworska, czeladź. [przypis edytorski]

Jęli¹⁵³ tedy wzdychać oba, a że parno było w komorze; wyszli razem na wał pod wieżę. Kos wskazał małą dziurę w murze, która nad ziemię wychodziła.

— Synowca tam spuścili wczora — szepnął — oczy mu wylupiwszy... Samem patrzył, jak go ludzie trzymali, a stary Zrzęga nożem mu żrenice wyjmował... Krew jak lzy ciekła... Nie krzyczał nawet... A litości też nie prosił, bo wiedział, że jej tu nie znajdzie... Potem go wpół ująwszy, powrozem spuścili do ciemnicy i tam mu wodę i chleb dają, póki nie zdechnie... Na dworze się odgrażają, że tak będzie i innym...

— Jeżeli się to synowcowi dostało, a cóż będzie kmieciom naszym? — ozwał się Sambor.

Kos ramiona ścisnął.

— Będzie toż samo, albo i gorzej — rzekł — jeśli w czas rozumu nie dostaną.

Ze dworu słychać było stłumioną wrzawę... Śmiechy i wykrzyki.

— Tam się to kneź weseli — mówił pacholek — bo tak się zawsze u niego zaczyna, póki do zwady i do nożów nie przyjdzie przy biesiedzie¹⁵⁴... I dziś trudno, by się skończyło inaczej... Wprzód tylko da sobie im podchmielić, bo po pijanemu łatwiejsza sprawa... Kmieci tak po kilkunastu ściągają na gród, łaskawie przyjmują, a mało kto wyjdzie cały... Po trochu ich wytrzebi, reszta cicho siedzieć musi.

Popatrzał ciekawie na Sambora.

— Cóż wasi na to? — zapytał.

— Ja nie wiem — rzekł ostrożny przybylec¹⁵⁵. — Pewno by radzi co robić, a nie mogą albo może czekają...

— Baby oni są! — zawołał Kos.

— Gród mocny — odezwał się przybyły.

— Mocny — rzekł Kos — ale i kamienie się walą... Jak postoi, mocniejszy będzie, bo mu ludzkie czaszki za podwaliny staną...

— Drużyna liczna...

Pacholek się uśmiechnął.

— Gromady liczniejsze od niej po mirach¹⁵⁶ — rzekł cicho. — Gdyby rozum miały... U nas tu po niemiecku wszystko... Kneziowa, miłościwa pani, Niemkini rodem, Niemiec się też płacze niejeden. Młodsze żony i nałożnice także zza Łaby... I obyczaj załabiański, bo kneź swobody mirów i gromad znać nie chce... ani o wiecach słyszeć... Dziewki niemieckie prawią, że go słyszały mówiącego, jak sam sobie nie da rady, to Niemców sprowadzi.

Położył się Kos na ziemi, a że blisko okna byli od lochu, gdy ucichli, posłyszeli jęk, który nim wychodził. Głuche stękanie człowieka szło jakby spod ziemi.

— Co on zawinił? — zapytał Sambor.

— Najwięcej tym, że to krew ta sama, a on swojej krwi mieć tu nie chce, bo się jej boi... Któż wie? Zadano mu¹⁵⁷, że z kmetami¹⁵⁸ się zmawiał, obiecując im dawną przywrócić swobodę...

Oba zamilkli. Poza nimi na podwórzach buchały niekiedy wrzawliwe śmiechy stłumione, a po nich następowała cisza, to niby śpiewy, nucone półgłosem. Na drugim cypłu zamkowym psy jakoś żałośnie wyły chwilami i każdy głośniejszy śmiech wywoływał to skomlenie dziwne. Nad jeziorem księżyc czerwony wznosił się jakby krwią umyty... Chmura siwa jak chusta na pół mu związywała czoło. Jakiś smutek i groza były w powietrzu... Parobczak, który wczoraj słuchał nad rzeką słowika, dziś tu karmił się psów wyciem i krakaniem kruków. Czarna ich gromada podlatywała nad wieżą.

Sambor popatrzał ku górze.

— E! To nasi goście codzienni — odezwał się Kos ze śmiechem — albo też towarzysze, bo z wieży nigdy nie zlatują. Zawsze tu są w pogotowiu na trupa, a rzadki dzień, żeby go nie mieli... Ku wieczorowi zwijają się niespokojne, bo czas, aby im rzucono strawę... Zobaczycie, że i dziś darmo nie będą krakały...

Podstęp, Pijaństwo

Księżyc, Ptak, Pies, Omen

¹⁵³jęć (daw.) — zacząć. [przypis edytorski]

¹⁵⁴biesiedzie — dziś popr. forma Msc. lp: biesiadzie. [przypis edytorski]

¹⁵⁵przybylec — dziś: przybysz. [przypis edytorski]

¹⁵⁶mir (daw.) — wspólnota, gmina u daw. Słowian. [przypis edytorski]

¹⁵⁷zadano mu — tu: zarzucono mu. [przypis edytorski]

¹⁵⁸kmet — kmieć; samodzielny gospodarz. [przypis edytorski]

VI

Hengo, wyszedłszy od kneziowej pani, powrócił na pierwsze podwórze. Znalazł tu oczekującego na siebie Smerdę, który go zaprowadził do ciemnej izby, gdzie czeladzi jeść dawano. Okno jej, jak wszystkie zamykane ze środka drewnianą zasuwą, wychodziło w dziedziniec, a że naprzeciw były komory kneziowskie, mogli słyszeć i po trosze widzieć, jak tam biesiadowano.

Wieczór był ciepły, w izbach duszno, wszystkie więc okna stały otworem; w jasnych izbach, oświetlonych lucywnem u komina, liczna się cisnęła i gwarna drużyna.

Kneź znać lubił myśl wesołą i miód stary, bo biesiada, szmerem głośnym poczęta, wkrótce zahuczała śpiewami i wykrzykami.

Wesołość też przechodziła chwilami jakby w kłótnią walkę i spory, głosy się podnosiły warczące, głużyły je drugie, potem nastawała cisza, a po niej wybuchy coraz swarliwsze. Chociaż żadnego wyrazu pochwycić stąd nie było można, sam ton zwiastował, iż z wesołości zrodziła się zajadłość dzika... Ludzie jednak, oswojeni zapewne ze zwykłym biegiem uczt na grodzie, spokojnie słuchali tego wrzenia i huku. Hengo tylko oglądał się trwożliwie, a Smerda, spostrzegłszy to, rzekł doń z uśmiechem:

— Wszystko to kmiecie, żupany¹⁵⁹, starszyna. Kneź ich poi, to im się po miodzie wyrzyna czasem co zuchwalszego, on też, miłościwy pan nasz, niecierpliwy bywa... Jak się czasem zetną... Co ma być? Zadławi którego pochwyciwszy... Mniej jednym będzie¹⁶⁰... Bywa, że się z sobą zajedzą, a na pięści pójda i jeden drugiego zabije... A nam co do tego?

Śpiew z izb dobywający się oknami do ryku był czasem podobny, a śmiech do wycia, a gniew do warczenia psów, które się gryźć mają... Ale wnet ucichało i wołano tylko na głos radośnie, zwycięsko, póki znowu od słowa do słowa nie zawrzała i nie zagotowała się waśń, wśród której już i szczęk mieczów dawał się słyszeć. Hendze się zdawało, jakoby głos knezia rozeznawał, który grzmiał jak piorun wśród szumu burzy. Po nim znów nastawało milczenie.

Późno być zaczynało, księżyc się wznosił nad jeziorem, na dworze cisza, tym lepiej dozwalała słuchać wrzawy uczt. Hendze po podróży na sen się zbierało, ale Smerda go trzymał na ławie i ciekawość też przykuwała do niej.

W świetlicach kneziowskich po tych wybuchach nastąpiło trochę spokoju. Z daleka widać było ręce podnoszone z czaszami, którymi miód pito... Głosy chryply...

Po długim milczeniu i głuchym szmerze ozwał się kneź; mówił coś, śmiejąc się i szydząc... Ledwie dokończył, podnosić się znowu zaczęła jakby zażegniona¹⁶¹ przezeń wrzawa. Już jej nawet ten głos nakazujący, ciągle śmiechem przerywany, pohamować nie mógł.

Kneź śmiał się, a raczej ryczał ze śmiechu, gdy inni miotali na się obelgami. Słysząc było jakby tłuczone naczynia, potem runęły ławy z łoskotem wielkim i stoły, światło zasłaniały cienie jakieś, miotające się wściekle, z rękami w górę podniesionymi, krzyk okropny rozległ się w sieniach i w dziedzińcu.

Czeladź zerwała się wystraszona. W izbach kneziowskich burza jakaś szalała... Stuk, łomot, łamanie, jęki, wołanie ratunku, które nagle jakby naciskiem silnej dłoni ustawało... Wszystko to razem pomieszane we wrzawę dziką, a ponad tym śmiech ciągły.

Nagle Hengo, wychyliwszy się, ujrzał we drzwiach u podsienia oświeconą księżycem masę czarną. Była to kupa ludzi związana rękami, nogami splątana, zębami się trzymająca, mordująca, dusząca, która jak wał¹⁶² jaki wytoczyła się w podsienie, a z niego po kilku stopniach runęła w podwórzec, na ziemię. Tu spadłszy, ta ciżba cała, splątana z sobą, dusić się zaczęła, tarzając się w piasku, gniotąc i mordując. Widać było błyszczące miecze, które gardel szukały, i ręce duszące leżących... Kneź sam jeden stał na podsieniu, wzięwszy się w boki — i śmiał się.

Ruchoma ta masa ciał ludzkich pełzała po podwórzu, nie mogąc się rozsypać, gdzieś niegdzie tylko został trup nieruchomy, rozkrzyżowany i splaszczony...

¹⁵⁹żupan — naczelnik żupy, czyli okręgu; odpowiednik kasztelana a. (w Europie Zach.) komesa. [przypis edytorski]

¹⁶⁰mniej jednym będzie — dziś: mniej o jednego będzie. [przypis edytorski]

¹⁶¹zażegniony — rozniecony; por. podżegać. [przypis edytorski]

¹⁶²wał (daw.) — fala. [przypis edytorski]

Uczta

Bijatyka, Zbrodnia

Śmierć, Śmiech

Na ziemi w czerwonych krwi kałużach przeglądał się księżyc błady. Niedobitki, pełznąc pod wschody, jęczeli, kilku usiłowało wstać i padło nazad, od ran i upojenia straciwszy siły. W gardłach umierających słychać było złowrogie rżenie. Mało kto powstał z tego pobojuwiska, a po chwili tylko konwulsyjne ciało drganie zdradzało, że jeszcze w nich była resztką życia...

Gdy ucichło wreszcie, kneź plasnął w szerokie dłonie. Na ten znak Smerda, skinąwszy na czeladź, rzucił się z nią razem w podwórze.

— Do jeziora z tym ściernem! — krzyknął kneź. — Oczyszczyć podwórze! Precz z tym plugastwem... Precz z tym gnojem!

Mówiąc to, dopijał miodu z kubka, który postawił na ławie, i siadł na niej sam, ociężały.

Chociaż księżyc świecił jasno, zapalono smolne łuczywa i pan miłościwy mógł z podniesienia przypatrzeć się towarzyszom swej biesiady, dogorywającym od mordu i miodu.

Kilku na pół żywych stało opartych o słupy, krwią brocząc ziemię, dysząc jeszcze zajadłością, z jaką walczyli z sobą, nogami depcząc trupy... Na ziemi we krwi dogorywali, rzucając się, inni.

U stóp wschodów leżał starzec z włosiem białym, krwią oblanym; konał i przeklinał.

— Bodajes szczęście marnie, ty Chwoście przeklęty... Ty...I krew twoja... I potomstwo, i ród, i imię... Bodajes zginął i przepadł skróś ziemi!

Kneź śmiał się i temu klątwami wyzywającemu duchy.

Przez wrota od drugiego podwórza widać było wyglądające ciekawie głowy niewieście, przestraszonymi oczyma wpatrujące się w rzeź straszną.

Czeladź tymczasem ze Smerdą na czele zawijała się około oczyszczenia podwórza z trupów, odzierali ich prędko z sukni, obrywali miecze i nożów pochwy, obnażali z obu-
wia... Potem odarte ciała nieśli na wały i z nich rzucali w jezioro, nie patrząc, choć w nich były życia reszty. Słychać je było spadające w wodę z pluskiem i śmiechy towarzyszące za każdą razą¹⁶³ temu pogrzebowi... Bo czeladź bawiła się tym ciskaniem do jeziora... Kru-
ki, z wieży zerwawszy się, poleciały nad wodą i zaczęły krążyć nad nią, podniósłszy krzyk i wrzawę.

Hengo siedział na ławie osłupiały, ruszyć się nie śmiejąc; odrętwiał, patrząc... Trwoga ogarnęła go też może o samego siebie... Nie umiał sobie wytłumaczyć, co się stało, co to byli za ludzie i dlaczego kneź zamiast żalu lub gniewu, tylko śmiech miał na ustach.

Niepokój, który go ogarniał, nie dał mu dłużej pozostać w izbie ciemnej, wysunął się w podwórze oświecone księżycem i dogorywającymi na ziemi łuczycami. Stał w dali, lecz właśnie kneź z ławy się ruszył i poczał, chwając się, przechadzać się po podsieniu; nucił coś wesołego... Bystre jego oko dostrzegło Niemca w cieniu.

— Chodź tu! Ty! — zawołał. — Tu!

I pokazał mu jak psu na nogi swoje. Hengo trwożliwie naprzód postąpił. Po chodzie, mowie, ruchach, łatwo mógł poznać, że miłościwy pan był pijany.

— Ot! Dobra wieczera! — zawołał do niego. — Widziałeś, Niemcze, jak się zabawili wesoło... Gorąco im coś było, poszli się kąpać do jeziora! Psubraty... Wszystko się to samo za gardła wzięło i wyrznięto... Sami, sami... Moich tam ludzi nie było... Od czego miód i rozum, od czego? Ej! Wy, Sasy¹⁶⁴ i Franki¹⁶⁵ przekłete... Mądrzy wy jesteście, ha? A kto by z was tak się tego owadu¹⁶⁶ pozbyć potrafił?

Kneź śmiał się i brał w boki.

— Zostanie się po nich dość dla ludzi odzieży, a dla mnie ziemi i koni... Dobra wieczera i miodu na nią nie żal!

Śmiał się znowu.

— Napijże się i ty miodu, mordo ruda! — wrzasnął nagle.

Hengo się nisko kłaniał, dziękując, ale nie pomogło nic... Pacholę mu ogromny kubek przyniosło, a gdy się od niego wzdragał, kneź gwałtem mu do gardła łać kazał...

Trup, Korzyść, Obyczaj

Uczta, Morderstwo,
Korzyść, Władza

Pijaństwo, Alkohol,
Obyczaj

¹⁶³za każdą razą — dziś: za każdym razem. [przypis edytorski]

¹⁶⁴Sasy a. Sasi, a. Saksoni — plemię pochodzenia germańskiego, osiadłe w średniowieczu w Westfalii i Dolnej Saksonii. [przypis edytorski]

¹⁶⁵Franki a. Frankowie — zachodniogermańska federacja plemion, w III w. n.e. zamieszkująca tereny na północ i wschód od dolnego Renu. [przypis edytorski]

¹⁶⁶owadu — owadów. [przypis edytorski]

Chwyciło go dwu i, śmiejąc się, chłopiec nalał w otwartą palcami gębę. Podziękowawszy za to poczęstowanie, już chciał odchodzić, bo się lękał o własną głowę, gdy kneź, na ławie usiadłszy, pozwał go ku sobie. Musiał iść pod stopnie i stanąć przy nich...

— Coś widział, powiedz staremu grafowi... — począł półsenny. — Jakem zagaił¹⁶⁷, tak dokończą... Nie ujdą mi te harde głowy... A dla synów zostawię spokój w domu... Nadto kmiecie bujali... Trzeba ich okiełznać było... Powiedz, że się ich nie boję... Że się bez pomocy obejdę... Żem żmij tych i padalców wydusił już dosyć i do reszty ich wymorduję...

Jakby sobie coś przypomniał, ręką skinął, aby się Hengo zbliżył doń jeszcze. Zwiesił głowę z ławy poręczy ku niemu.

— Widziałeś moich chłopców? Porośli? — począł, nie dając mu czasu na odpowiedź. — Muszą być już spore? A silne? Czy się w matkę urodą udali czy w ojca? Nie zgnuśnieją tam oni? Czy chodzili już na wyprawę?

Hengo szeptał odpowiedź zastosowaną do żądań miłościwego pana, którego się lękał, ale kneź drzemał, oczy mu się zamykały... Mówił jakby sam do siebie:

— Ja wam ład zrobię... Ja wam zaprowadzę, Łado¹⁶⁸... Za brody wieszać każę nad drogą... Jam tu jeden pan i kneź... Moja wola, nie wasza! Precz z tym padłem¹⁶⁹... Precz!

Oczy mu się otwały, postrzegł stojącego Henga, przypomniał go sobie i uśmiechnął się.

— Widziałeś polowanie? — powtórzył. — Dobrze łowy... Zwierzyna tłusta... Kruki moje będą miały co jeść...

Nucić coś począł i zdrzemnął się jeszcze.

— Bratanek bez oczów... Jeszcze dwu zostało, a i tych mi przyprowadzą... Sprzysięgali się już na mnie... Życiam mu nie wziął... Niech gnije w ciemnicy...

Liczyć począł na palcach.

— Wojtas... Żyruń... Giezło... Kurda... Mściwój... Pięć zagród. Baby jutro spędzić każę... I stada...

Śmiał się, mruczał i drzemał tak. Hengo nie śmiał się ruszyć bez dozwolenia. Sambor też, wysunąwszy się zza stolba, bo go sen nie brał, podkrał się, by widzieć miłościwego pana... Słyszał mruczenie i śmiech, a może słowo jakie do uszu mu doleciało, popatrzał nań niepostrzeżony groźnie, głową potrząsł i cofnął się do komory.

Kneź tymczasem, zwiesiwszy na poręczy głowę, usnął snem twardym; chrapanie słychać było ciężkie, a głosem tym wywołana ukazała się ze drzwi białogłowa w namitce¹⁷⁰ i dwoje pacholąt. Napilego¹⁷¹ ujęli mimo oporu pod pachy i zaciągnęli raczej niż poprowadzili do łóżnicy. Zatrzasnęły się za nim drzwi.

Hengo, czując już miód w głowie, powłókł się przełękły, trzymając się ściany, do swoich koni i tam legł na słomie półżywy.

W dziedzińcu pogasły światła, księżyc tylko oświecał czarne krwi kałuże i jęczących jeszcze u podsienia rannych kilku, z których krew też płynęła, ale miodem upojeni, nie czuli, jak im uciekało życie. Czeladź i dwornia¹⁷², śmiejąc się, pokazywała ich palcami.

— Tak im wszystkim będzie... Kmieciom i żupanom, i władynom... Co się kneziowi opierają.

Dano im konać powoli. Smerda obchodził wszystkie kąty podwórza, reszta dworni do snu opóźnionego się wlokła. Cisza po wrzawie biesiadnej zapanowała na grodzie, tylko psy wyły, poczuwszy krew i trupy, a krucy¹⁷³, krakając¹⁷⁴, to leciały na jezioro, to wracały na wieżę, gdzie miały gniazda swoje.

Rano, gdy się Hengo zbudził, dzień już był biały; stał nad nim Gerda i za suknię go ciągnął gwałtownie, bo Niemca do knezia wołano. Gdy, obmywszy się, pospieszył

¹⁶⁷ *zagaić* — zacząć rozmowę, dyskusję, obrady itp. [przypis edytorski]

¹⁶⁸ *Łada* — w mitologii słowiańskiej bogini miłości, płodności, wiosny i wegetacji, a także zgody (tj. ładu; stąd nazwa); u Jana Długosza miała być boginią wojny, odpowiadającą Marsowi w mit. rzym. [przypis edytorski]

¹⁶⁹ *padło* — padlina. [przypis edytorski]

¹⁷⁰ *namitka* — chusta osłaniająca szyję i podbródek, wiązana na czubku głowy, noszona daw. przez kobiety; podwika. [przypis edytorski]

¹⁷¹ *napity* — upity, pijany. [przypis edytorski]

¹⁷² *dwornia* — dworzenie, czeladź dworska. [przypis edytorski]

¹⁷³ *krucy* — dziś: kruki. [przypis edytorski]

¹⁷⁴ *krakając* — dziś: kracząc. [przypis edytorski]

doń, zastał go samego, siedzącego w izbie na dole; przed nim na misie pieczone mięso, w kubkach piwo i miód na stole. Twarz miał chmurną, oczy krwią naciekle; długo patrzył na Niemca, nim usta otworzył.

— Wiem, z czym cię tu posłano — odezwał się dumnie. — Powiedz im ode mnie, że dziękuję... Pomocy ich ja potrzebować nie będę, a gdyby do tego przyszło, zawołam... Wolę się obejść bez nich... Bo darmo nie pójdą i gębę im zatkać niełatwo... Ja ich znam... Wracaj szybko, oddaj pokłon... Niech chłopców wojować uczą... Niech rosną... Wróć, gdy nakażę, teraz nie pora... Ja tu jeszcze czyścić muszę, a nie szybko robactwa się zbęde... Stary graf niech będzie spokojny — dodał — choć lud dziki, do swobody nawykły, ja mu ją ukrócić potrafię.

Napił się z kubka i zadumał podparty, potem wzgardliwie niemal dał Niemcowi odprawę.

Zaledwie wyszedł stąd, gdy go toż samo co wczoraj pacholę do kneziowej pani pozwało z towarem. Zabrawszy więc węzeł swój, powlókł się na drugie podwórze, gdzie jak wczora czekała nań błada pani, dokoła otoczona dworem niewieścim. Twarze to były smętne i choć niedawno krasne może, dziś już powiędłe i blade jak ona. Hengo wiedział, co ma gdzie na jaw wydobyć. W chacie Wisza nie pokazywał innego kruszcu, tylko lichszy żółty i czerwony¹⁷⁵, tu dobył pierścienie srebrne, a nawet złote listki i kwiaty z cienkich blaszek wyrabiane, którymi zwyczaj był suknie naszywać. Niewiastom trochę się lica zarumieniły na widok świecideł, poczęły do nich przyklękać, brać je w ręce i przykładac na ciemnych sukniach, jak by się też na nich wydawały. Ani się opatrzył Hengo, gdy mu niemal wszystek jego towar rozebrany rozszedł się po rękach. Stał, nic mówić nie śmiejąc, gdy drzwi otwarło pacholę i wszedł miłościwy pan z czapką na czoło nasuniętą. Z progu popatrzał na niewiasty, młodszym twarzom przyglądając się oczyma palającymi i uśmiechając się do nich. Rzucił okiem i na towar, ale ze wzgardą, a gdy kneziowa pani odezwała się, że dla jej dziewczek zdałoby się to wszystko, śmiejąc się, nakazał Niemcowi, ażeby zostawił, co przyniósł.

Przekupień nie śmiał nawet wspomnieć o zamianie lub wynagrodzeniu, a kneź też o niej nie zdawał się myśleć. Wreszcie, gdy kupiec, chcąc resztki ocalić, sznurować począł sakwę, rzekł mu porywczo:

— Grafowi powiedzcie, że my to od niego za podarek dla Brunhildy przyjmujemy... Niech on wam za to płaci... Nie macie tu czego stać długo... Wracać wam zdrowiej i nie oglądać się za siebie...

Nie czekając już, aby mu tę radę powtórzono, ruszył Niemiec, sposępniawszy, i był już za drzwiami, gdy kneziowa pani, znać ulitowawszy się nad nim, wysłała jedną z dziewczek powiedzieć mu, by się nie frasował, że mu sama za towar nabrany wynagrodzi. Wstrzymał się więc w sieni, czekając na starą babę, która wyszła milcząca i powiodła go za sobą do bliskiej komory. Tu skór wisiały pęki i różnego dostatku siła¹⁷⁶ nagromadzonego kupami. Dano mu sobie wybierać i Hengo, ciesząc się, że nie będzie zupełnie odarty, łańcuszkiem srebrnym jeszcze obdarzwszy podskarbinę, skór na plecy nabrawszy, ile chciał, do koni co rychlej powrócił.

Niepokój jakiś na grodzie, wrzaski i wołania u wrót ostrzegały go, ażeby, nie czekając tu dłużej, z życiem i mieniem uchodził. W pierwszym podwórzu dobitniej jeszcze słychać było poza wałami odzywające się głosy tłumne.

Wrota stały zaparte, od mostu i haci dwornia pańska wchodu broniła. Wyszedłszy, ujrzał Hengo, że gromady pieszych, konnych, a między nimi i niewiasty wnijsia się na gród dopominały.

Smerda i jego pacholki, nie dopuszczając, biczami i dzidami odpierali naciskających się. Płacz, narzekania, przekleństwa, groźby rozlegały się dokoła...

Były to rodziny kmieci i władków, wczorajszych gości na grodzie, które już wieść doszła o morderczej biesiadzie. Wyprzeć się jej nie można było, trupy odarte tuż około haci pływały, niektóre z nich fala powynosiła na brzegi. Niewiasty we łzach wyciągały do nich ręce, klęcząc na piasku i włosy sobie rwąc z głowy.

Handel, Dar, Kobieta,
Męczyzna, Władza, Pycha

¹⁷⁵kruszec żółty i czerwony — miedź a. mosiądz. [przypis edytorski]

¹⁷⁶siła (daw.) — wiele, mnóstwo. [przypis edytorski]

Trupy — byli to ich ojcowie i mężowie... Bracia i synowie stali tuż na koniach, zębami zgrzytając, miotając na Chwostka przekleństwa.

Wrzawa rosnąca musiała dojść uszu knezia, który na podsieniu u wnijsia się ukazał, stanął, wziął w boki i patrzył ponuro na czeladź swą, ujadającą się z tłumem na haci u mostu.

Tłum narastał co chwila.

Ściśnięte pięści wyciągano ku kneziowi, ale się śmiał z tej bezsilnej złości.

Trwało to dosyć długo, aż dwu czy trzech wybranych Smerda puścił pieszo w dziedzi-
niec. Szli z głowy¹⁷⁷ obnażonymi, płacząc, sami coś mówiąc do siebie, pogrążeni w smut-
ku, a stanąwszy u wnijsia, gdzie na podwyższeniu czekał kneź, chcieli się do niego ode-
zwać, ale ich uprzedził.

— Za co mnie wyklinacie? — zawołał. — Psie syny, nieposłuszne! Co ja wam winien? Jam ich ręką nie tknął, jam żadnego zabijać nie kazał, choć mogłem i warci byli, aby im głowy pospadały... Po co się sami poważnili i zajedli? Zakrwawili mi izbę, zwalali podwórze, zamącili spokój... Jak psy się sami gryzli i pozagryzali...

Podniósł pięści.

— Dobrze im tak! Stara słowiańska wola¹⁷⁸ po głowach wam chodzi! Będzie tak wszystkim, co się jej dopominają. Trupy sobie na jeziorze połówcie, nie bronieć... A do domów, póki głowy całe... Jam nie winien ich śmierci...

Jeszcze mówił to, gdy spod tynu¹⁷⁹, gdzie gęste rosły łopiany, pokrzywy i łozy, ruszyło się coś, podniosło... Wstał jakby trup blady, chwiejąc się na połamanych nogach. Twarz miał obmazaną krwią zaschlą, oko jedno wybite, z którego spiekła toczyła się ropa. Wstał i rękę podniósł, i jak omackiem na głos idąc, gdzie stały dzieci kmiecie, począł krzyczeć chropawym głosem:

— On nie winien! Czar u duru¹⁸⁰ dał nam w miodzie... Szczuł brata na brata, jątrzył i nawoływał, aż nam oczy krwią naszły i pamięć odbiegła... On nie winien! On! On! — powtarzał, wlokąc się coraz bliżej pokaleczony biesiadnik, który noc całą pod tynem w chwaście przejęczał. — On... On! Psi syn... Sam, nie my... Bodaj zginął marnie!

Schylił się, pod nogami zobaczywszy leżący kamień, na którym jeszcze wczorajszej krwi przyschłej widać było ślady, i porwawszy go z całą siłą, cisnął na stojącego. Pomimo osłabienia taka była moc gniewu, co nim miotał, że kamień, oknem wpadłszy do izby, sprzęt jakiś zdruzgotał. W tej chwili czeladź kneziowa leciała nań już, sznur z pętlą na głowę zarzuciła staremu, który się zachwiał, padł, z gardła dobył mu się głos chrapliwy... I trupa już ciągnęli po ziemi oprawcy ku wałom.

Z groźnym mruczeniem stojący kmiecie cofnęli się, zobaczywszy to ciało u nóg swoich, i poszli nazad niezaczepiani ku mostowi, gdzie na nich konie i ludzie czekali, a wkrótce później cała ich gromada, krzycząc nazad odciągała. Niewiast tylko kilka zostało u mostu, aby ciała pomordowanych pozabierać.

Z grodu teraz czeladź się na hac wysypała, nie żeby im dopomóc, lecz by młodsze wypatrzeć. Z tych dwie czy trzy, mimo wrzasku, na gród wciągnięto, a kneź, przypatrując się dokazującej drużynie, uśmiechał tylko.

Wkrótce ucichło wszystko... Widać było tylko poniżej, jak starsze niewiasty odno-
siły ciała, które jezioro na brzeg rzuciło, jak drugie czołnami płynęły ku trupom, które widniały z dala.

Hengo pośpiesznie przywiązywał do koni resztki swego towaru i mienia, aby co prędzej z grodu wyruszyć. On i Gerda, więcej jeszcze od ojca wystraszeni, spieszyli, by przed południem znaleźć się za wałami.

Tu się z nimi zetknął czekający na nich Sambor. Smutny i zakłopotany, do Niemca się zbliżył. Obejrzał się naprzód¹⁸¹, czy ich kto z czeladzi nie podsłuchuje.

— Człowiecze dobry — rzekł — bo mi się zda, że złym nie jesteś... Czy wracasz koło Wiszowego dworu?

Nie śmiejąc czy nie chcąc mówić, Hengo skinieniem głowy potwierdził ten domysł.

Wina, Zbrodnia, Uczta,
Pijaństwo, Bijatyka,
Kłamstwo

¹⁷⁷głowy — dziś popr. forma N. Im: głowami. [przypis edytorski]

¹⁷⁸wola — tu: wolność. [przypis edytorski]

¹⁷⁹tyń — ogrodzenie. [przypis edytorski]

¹⁸⁰dur — tu: środek odurzający. [przypis edytorski]

¹⁸¹naprzód — najpierw. [przypis edytorski]

— Zanieście tam pokłon ode mnie — dodał. — Tęskno mi za nimi, choć tu nam zabawy nie braknie i dobrze na zamku u knezia... Czego chcecie... Śmiechu dosyć! Powiedźcie im jeno¹⁸², coście widzieli i jak my tu ucztuujemy! Będą się radowali, że mnie tu oddali... Uciekłbym może nazad i ani mur, ani woda, ani kłoda by mnie nie wstrzymała, gdyby nie to, że tu tak wesoło... Powiedźcie — powtórzył — coście widzieli.

Hengo to na niego spozierał, to na zamek i wieżę, to na swoje konie, którym sakwy poprawiał; pilno mu się wyrwać było, a głosu się własnego obawiał, kiwnął więc tylko głową w milczeniu...

— Powiedźcie tam — dodał Sambor — że wczoraj dużo kmieci ubyło... I jak im piękny pogrzeb sprawili... Obiecują nam, że tak ochoczo będzie co dnia... W lochu pod wieżą, nie licząc bratanka z wylupionymi oczyma, jest też kmieci kilkoro... Na innych powoli kolej przyjdzie...

Hengo, ciągle potrząsając głową i oglądając się coraz niespokojniej dokoła, wreszcie dał znak chłopcu, aby ustąpił. Nie było czasu do stracenia; Niemiec i syn jego siedli na konie. Kneź patrzył ze drzwi, jak ruszali, ale nie rzekł już nic. Za wrotami i hacią dopiero Hendze się jakoś lżej zrobiło... Wolał już puszczyć niż taką gościnę...

Żwawo więc pognali konie tą samą drogą, co wczora, równie pustą, jak wprzód była. Dopóki wieżę szarą i kruki nad nią latające widać było, Niemiec się oglądał bojaźliwie, jakby się lękał jeszcze, by go nie zawrócono. Gerda, trzęsąc się ze strachu, słowa do ojca nie śmiał przemówić. Wkrótce też znaleźli się w lesie i tu dopiero bezpiecznymi się uczuli.

Droga, którą ze Smerdą razem przebyli, nawykłemu do włóczędzy pamiętną była. Lękał się jej wszakże Niemiec, aby nie spotkać groźniejszych towarzyszków niż ślepi gęślarze; pospieszał, rozglądając się dokoła, obmyślając zawczasu, gdzie na nocleg stanie, bo dniem jednym do zagrody dobieć się już nie spodziewał. Śmielej teraz dążyli do brodu już znanego, aby się przebrać na drugi brzeg rzeki. Nie spotykali nikogo. Z dała tylko kozy pierzchały i ptactwo wodne zrywało się z rzeki z krzykiem, unosząc się na dalsze błota.

Wieczór już nadchodził, gdy Hengo postrzegł kamień na górze, obwiedziony wieńcem z głazów, o którym zachował pamięć od wczora. Tu, ustąpiwszy nieco od rzeki w głąb lasu, wyszukał łąkę zieloną, na której by się konie paść mogły, i ognia naniecili¹⁸³, aby nim odegnać zwierza. Sklecieli potem szałas z gałęzi i do snu się ukladli¹⁸⁴.

Majowa noc przeszła prędko, a nade dniem¹⁸⁵ naciągająca burza z piorunami i ulewą z noclegu ich spędziła. Hengo też śpieszył niespokojny, lecz nim na konie siedli, chwycił Gerdę za ramię.

— Patrzałeś i słuchałeś — rzekł — co się na grodzie działo... Kazałem ci milczeć i z językiem matki się nie wydawać! Milczże i teraz... Bądź niemy...

Pogroził mu stary, chłopak nań patrzył osowiałymi oczyma; dosiedli koni i puścili się, śpiesząc, do Wiszowego dworu. Deszcz lał jeszcze, ślizgały się konie, zwolnić więc biegu wkrótce musieli, a południe już było, gdy dym ujrzeli i zasieki, i na łące pasące się kłaczki ze źrebiętami, które niewiasty doily.

Wisz stał na wyniosłym brzegu i patrzył, psy siedziały przy nim na straży. Niemiec pozdrowił go z dała, a stary wnet ku niemu schodzić zaczął. Stróżki już biegnąc się rzuciły na obcego, gdy je odwołano i Wisz, grożąc, do milczenia zmusił.

Szły więc za nim posłuszne.

W oczach starego widać było ciekawość, zdawał się dziwić, że Niemiec z grodu dobył się cało... Patrzył na niego, na sakwy i konie.

— O! Prędkościę jakoś z grodu wrócili — rzekł z uśmiechem. — Jakże się tam powiodło?

— E! Nie było co robić długo na tym grodzie — odezwał się Hengo. — Mnie też spieszno dobyć się z tego nieznanego kraju.

To mówiąc i zapewniwszy się, że go psy nie zjedzą, Hengo konie oddał chłopcu, a sam począł iść z gospodarzem. Gdy zostali sami, kmieć popatrzał nań, jakby mu z oczów chciał czytać.

¹⁸²jeno (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

¹⁸³naniecić — dziś: rozniecić. [przypis edytorski]

¹⁸⁴ukladli — dziś: ułożyli. [przypis edytorski]

¹⁸⁵nade dniem — nad ranem. [przypis edytorski]

— Co słyhać na grodzie? — spytał.

Hengo zmilczał.

— Nie patrzałem ja wiele, nie słuchałem też dużo — rzekł po namyśle. — Wasz parobek tylko pozdrowić was kazał... Dobrze mu tam...

— Młodemu dobrze wszędzie — odezwał się gospodarz i westchnął.

Z odpowiedzi widać było, że Niemiec do mówienia ochoty wielkiej nie miał. Wisz rzucił parę pytań ostrożnych i, zbyty odpowiedziami krótkimi, umilkł.

Młodego chłopca we wrotach parobcy powitali jak znajomego i z końmi go do szopy poprowadzili. Gerda, jakby zimnicy¹⁸⁶ dostał, drżał jeszcze cały od wczorajszego strachu i dzisiejszego deszczu zimnego. Ulitowano się nad nim. Jeden z parobków, nie wiedząc, że język rozumie, wziął go za rękę i prawie gwałtem wprowadził do chaty, gdzie ogień jasny palił się od rana.

Niewiasty chleb właśnie miesiły, mąkę siały¹⁸⁷, a sługi śpiewając żarna obracały.

Mało było robót na polu i w domu, przy których by ówczesnym obyczajem wszystkich Słowian nie śpiewano. Śpiew był towarzyszem wszelkiej pracy, zwłaszcza niewieściej. Jak ptaki nuciły dziewczęta, całą młodość prześpiewując... Pieśni uczono się z mową razem. Śpiewano, trzodę pędząc na pastwisko, pieśni do Honiły¹⁸⁸, nucono, pasąc ją i wracając z pola, śpiewano u kądzieli, u żaren, u dzieży-matki, u krosien, ze smutku i z radości, ze łzami i łkaniem, u wesela i pogrzebu. Były pieśni prastare, których się córki od matek uczyły, aby je oddać swym dzieciom, poświęcone wiekami, z których się — jak mówiło przysłowie — słowa wyrzucić nie godziło; ale były inne, co wprost z serca płynęły, a ten, co je wyśpiewał pierwszy, sam nie wiedział, skąd i jak mu przysły i jak się złożyły.

Podśluchał je drugi, coś do nich przyczynił, zmienił trzeci i tak rodziły się z ojców nieznanych wiele¹⁸⁹, szły jak grosz, do skarbnicy niewidzialną ręką rzucony, mnożąc dobro ogólne.

Gdy mały Gerda wszedł zziębły i siny, a od progu posłyszał te pieśni, które niegdy¹⁹⁰ w smutku na obczyźnie matka jego rodzona nuciła po cichu — poruszyło mu się serce, w piersi zakipiało i łzy z oczów pociekły. Zapomniał, że się nie powinien był wydać ze swą mową, że mu kazano być niemym i głuchym i z ust mu się wyrwało mimowolnie:

— Macierz moja!

W progu stała Dziwa, patrząc, słuchając, śpiewając, jednej jej uszu doszedł ten wyraz chłopca, który wnet się zarumienił, spojrział wzrokiem wylękłym i skrył się w kąt ciemny. Dziwa postąpiła ku niemu, rękę położyła na ramieniu — poczuła, jak drżał cały.

— Nie bój się — rzekła. — Ja cię nie zdradzę.

Poszła zaczerpnąć garnuszką piwa, postawiła je na chwilę przy ogniu, potem, przez fartuch ująwszy, przyniosła Gerdzie, który chciwie je pochwycił, podnosząc ku niej łzawe oczy.

Wejrzeniem tym dziecinnym, które złagodziło wspomnienie matki, przemówił do niej. Wzięła go za rękę i wiodła do sieni, bo w izbie wciąż się śpiewy rozlegały. Gerda ujął jej rękę, jak niegdyś matki, pocałował. Na rękę łza przylgnęła.

— Mnie mówić zakazano! — szepnął. — Ojciec ubiłby, gdyby się dowiedział. A! nie wydajcie mnie. Ja nie jestem niemy, matka miała waszą mowę i z waszej krwi była.

Dziwa pogłaskała go po mokrych włosach.

— Mów bez obawy — rzekła cicho. — Co na grodzie widziałeś?

— A! Straszne a okropne rzeczy, od których włosy wstają na głowie i dreszcz po kościach bieży¹⁹¹. A! Krew widziałem... Krwi kałuże, jęki słyszałem noc całą i śmiech, jakby puchacza głos.

Zamilkł, oglądając się z obawą.

— Mów, chłopcze — rzekła — jakby ci rodzona kazała.

Łagodny głos jej do serca mu trafiał.

— Słowo twoje nam potrzebne — dodała, gładząc chłopię po twarzy.

Śpiew, Praca, Słowo,
Dziedzictwo

Matka, Dziecko, Śpiew

¹⁸⁶zimnica — febra. [przypis edytorski]

¹⁸⁷mąkę siać — przesiewać mąkę. [przypis edytorski]

¹⁸⁸Honiło a. Gonidło — bóstwo pasterzy słowiańskich. [przypis edytorski]

¹⁸⁹wiele — tu: wielu. [przypis edytorski]

¹⁹⁰niegdy — niegdyś. [przypis edytorski]

¹⁹¹bieżyć (daw.) — iść; tu: rozchodzić się. [przypis edytorski]

I pochyliła mu się do ucha, a on z płaczem opowiadać jej zaczął, co wczoraj na grodzie się działo, jak wrzała biesiada krwawa, jak w podwórzu zjadali się¹⁹² kmiecie pijani, jak nagie ich trupy do jeziora rzucano, kneź śmiał się, a krucy krakali¹⁹³ i psy wyły z radości czy z trwogi. Mówił, jak głodna psiarnia pańska biegła potem krew ciepłą chleptać w kałużach, jak z rana zawodziły i płakały niewiasty, jak znoszono trupy i miotano groźbami.

Mówił — a Dziwa bladła, spokojna jej dziewicza postać mieniła się¹⁹⁴ w rycerską, oczy zdawały się spod powiek ogniem strzelać, a ręce się białe ścisnęły, jakby miecz w nich trzymała... I czoło podnosiło się coraz wyżej, to krwią okrywając, to błądząc.

Kończył Gerda opowiadanie, gdy Wisz i Hengo nadeszli; chłopiec, strwożony, aby się jego wielomówność nie wykryła, ledwie miał czas prześlizgnąć się pod chruścianymi ścianami szop do koni i tu przypadł, tuląc się pod kawałem sukna, który naciągnął na siebie. Dziwa stała długo w miejscu jak przykuta, a gdy Wisz, przechodząc, spojrzął na nią, mógł z twarzy wyczytać, że w jej duszę padło jakieś zarzewie, od którego zakipiała. Dała tylko znak ojcu powiekami, aby szedł i nie pytał.

Gdy Hengo wstąpił na próg izby, nagle wszystkie niewieście zamilkły głosy, śmiech tylko przeleciał jak wiatr po liściach i słychać było żarna, jak zgrzytały, jak syczał ogień, wrzała woda i reszty deszczu ze strzech spływały na kamienie u przyzby.

Gościa przyjęto uprzejmie. Niemiec chmurny siadł za stół, usta mu się otworzyć nie chciały, na czole miał jakby kamień, co mu nawet oczu otworzyć nie dawał ani spojrzeć jasno. Na próżno Wisz zagadywał, próżno stara Jaga, misę przyniosłszy ze strawą, pytała o Sambora — on nic nie wiedział. Po burzy niebo się rozpogodziło. Czarna chmura, co ją przyniosła, stała jeszcze z dala nad lasami, po ciemnej jej szacie latały pioruny węzami, ale nad dworem śmiało się niebo lazurowe i świeciło słońce. Ptaki otrząsały skrzydła zmoczone i świergocząc, zwijały się około chaty. Jaskółki nosiły już muł na gniazda, a wróble klóciły się zapalczywie o znajduwane ziarna. Bocian na gnieździe wybierał się w drogę i na długich stojąc nogach, strzepywał skrzydła, a dziób zadarłszy do góry, klekotał.

Zaledwie trochę zjadłszy, Niemiec wstał, by pożegnać gospodarza, jakby go paliło z powrotem.

Odebrał swoje sakwy, objuczył konie i dosiadłszy je, wprędce znikł z oczów gospodarza, w las wjechawszy.

Wisz patrzył za nim, stojąc we wrotach, gdy nadeszła Dziwa. Obrócił się do niej stary i uśmiechnął łagodnie. Ile razy spojrzął na nią, na tę krasę¹⁹⁵ i wesele domu, na twarz mu jasny występował promień. Uśmiech jej mu odpowiadał zwykle, lecz teraz stała zamyślona i smutna. Skinęła na ojca i powiodła go z sobą ku rzece.

— Nic wam nie mówił Niemiec? — spytała.

— Milczał jak grób — rzekł stary.

— A mnie szczęśliwsza dola dała z niemego chłopięcia dostać języka — poczęła Dziwa. — Syn Henga straszne mi opowiadał rzeczy. Trzeba, abyś o nich wiedział, ojcie, coraz groźniejsze od grodu na nas wiatry wieją... Posłuchaj! Chłopiec nie kłamał, drżał jeszcze cały ze trwogi, mówiąc, i płakał.

Dziwa zaczęła po cichu opowiadanie. Wisz sparty na kiju, słuchał ze spuszczoną głową. Nie dał po sobie poznać nic, na pozór zimny jak kamień, córce mówić dozwolił, nie wtrącając słowa. Zamilkła już, gdy on jeszcze się słuchał zdawał.

Aż nierychło głowę podniósł i tchnął ciężko piersiami starymi.

— Pora — rzekł — co ma być, to się stanie... Wiec zwołać potrzeba, dawno go nie było i ludzie się rozbili, chodząc samopas. Czas się ze swoimi naradzić, posłać wici¹⁹⁶, zebrać braci. Niech głowę starą wezmą, jeżeli chcą. Co dla gromady i miru naszego potrzeba, to zrobią. A ty, Dziwo, milcz!

Córka zbliżyła się i ująwszy rękę, pocałowała.

— Kolada pomoże! — szepnęła.

Lud, Spotkanie, Tajemnica

¹⁹²zajadać się — tu: zagryzać się; przen. zabijać się wzajemnie. [przypis edytorski]

¹⁹³krucy krakali — dziś: kruki krakaly. [przypis edytorski]

¹⁹⁴mienić się (daw.) — zmieniać się. [przypis edytorski]

¹⁹⁵krasa — uroda, piękno. [przypis edytorski]

¹⁹⁶wici — znaki przekazywane od dworu do dworu, zwołujące na wiec lub wojnę. [przypis edytorski]

VII

Godzina nie upłynęła, gdy stary Wisz ukazał się znowu w progu dworu, ale tak zmieniony, iż poznać go było trudno. W domu chodził bosy i w płótnie, teraz się odział jak do podróży i postać przybrał inną. Okryty był brunatną siermięgą nową, sinymi pasy obszywaną, na nogach miał skórznie nowe, których sznury krasno¹⁹⁷ były farbowane, na głowie kołpak¹⁹⁸ futrzany i pióro przy nim. U pasa wisiał miecz błyszczący i proca, na plecach łuk i strzały. Stąpił też jak wojak stary, wyprostowany, z podniesioną głową — i lat mu w tym stroju ubyło.

U wrót trzy konie gotowe, okryte suknem, czekały; dwóch parobczaków, czysto odzianych i zbrojnych, trzymało je, gotowych z gospodarzem do drogi. Co żyło w chacie, wyszło żegnać ojca i cisnęło się do ręki. Szła Jaga też niespokojna, fartuchem łzy ocierając, bo czuła, że coś w tym groźnego być musiało, gdy Wisz, co od dawna już nie ruszał się ze dworu, chyba po barciach i lesie — sam, tak nagle, nie mówiąc nikomu dokąd i po co, jechać musiał.

Ona i Dziwa poszły za nim aż do konia siwego, który spokojny stał, nogą grzebiąc, głowę obrócił ku panu, zarżał i czekał, aż nań siądzie. Chciał jeden z parobczaków pomóc staremu, lecz Wisz, jakby mu nagle siły przybyło, skoczył rażno na grzbiet siwego, głową swoich pozdrowił, ręką wskazał na drogę w las — i ruszyli w milczeniu. Długi kawał jechali nad rzeką. W jednym miejscu kilka nędznych chałup stało nad wodą, na kołkach sieci wisiały, parę czółen wywróconych odpoczywało na piasku. Chałupy, jak bobrowe domki, ubogo wyglądały, na pół w ziemi, pół nad nią, a biedniej jeszcze ludzie, których dwu na pół nagich głos Wisza wywołał. Była to osada z błędnych ludzi złożona, zowiąca się Rybaki, która na ziemi kmiecia niedawno wyrosła. Kilkoro dzieci nagich, od dymu okopconą niewiastą, zgiętą i starą — pierzchnęli na widok pana; tylko dwaj rybacy jakąś odpowiedź na pytania wymruczeli przez zęby. Spojrzenia ich rzucane na Wisza, kose¹⁹⁹ były, nieufne i strwożone.

Nieco dalej znowu chatek kilka w lesie, druga osada podobna, Bodniarze²⁰⁰, stała jakby pusta... U drzwi tylko klepki i wióry, porozsypywane naczynia świadczyły o zajęciu mieszkańców. Na ten raz²⁰¹ nie było żywej duszy, niewiasty z dziećmi wyszły do lasu na grzyby, mężczyźni musieli drzewa szukać na klepki. Drzwi jednak wszystkich chałup stały niepozamykane, bo taki był zwyczaj po całej ziemi, a żaden podróżny nie nadużył nigdy tej gościnności poczciwej. W każdej chałupie leżał chleb, nóż i stała woda. Stały otworem loszek, spiżarnia, wszystko.

Jeden z parobczaków Wisza poszedł się napić i wrócił natychmiast do konia. Stąd już nawrócili w lewo na lasy i gęstwiną jechali — bez drogi, lecz tak się kierując bezpiecznie i pewno, jakby mieli przed sobą szeroki gościniec. Myśliwym znane było każde uroczysko... Zwalona kłoda, dolina w lesie i strumień.

Jechali tak w milczeniu do nocy ciemnej; gwiazdy już świeciły na niebie, poprzedzając księżyc, gdy noclegować stanęli. Chłopcy w mgnieniu oka szalas dla starego skłęcili — jeden na straży został przy koniach, puszczonej na paszę, drugi przy Wiszu.

Noc przeszła spokojnie, o brzasku wszyscy gotowi byli do drogi, stary wstał od nich wcześniej — na konie siedli i Wisz sam wskazywał dalej, kędy jechać mieli, bo naokół w swoim mirze²⁰² i opolach²⁰³ nie było grudki ziemi, która by mu znaną nie była. Myśleć i namyślać się nie potrzebował, instynkt myśliwskich plemion grał w nim jeszcze z całą siłą, on las czuł i w obcym nawet wiedziałby, jak się obrócić.

Chwytał niekiedy silniej powietrze, a ono mu oznajmowało²⁰⁴, czy w pobliżu dąbrowa była, łąka, moczary czy pola. Mówiła do niego trawa, co rosła pod stopami, pochylenie

Strój

Dom, Obyczaje, Gość

¹⁹⁷krasny — jaskrawoczerwony. [przypis edytorski]

¹⁹⁸kolpak (z tur.) — wysokie, spiczasto zakończone nakrycie głowy bez daszka, obszywane futrem. [przypis edytorski]

¹⁹⁹kosy — tu: spode łba. [przypis edytorski]

²⁰⁰Bodniarze — nazwa miejscowości od zajęcia mieszkańców, *bednarzy*, zajmujących się wyrobem beczek, cebrałów itp. [przypis edytorski]

²⁰¹na ten raz — tym razem. [przypis edytorski]

²⁰²mir (daw.) — wspólnota, gmina u daw. Słowian. [przypis edytorski]

²⁰³opole (daw.) — terytorium kilku gmin współdziałających ze sobą. [przypis edytorski]

²⁰⁴oznajmować — dziś: oznajmować. [przypis edytorski]

gałęzi, mech, który na drzewach rosnął²⁰⁵, krzewy, co las podszywały. Lot ptaków uczył go nawet i zwierz, którego płoszyli, i kierunek, w jakim on od nich uciekał.

Ku południowi już wjechali na łąkę szeroką, której środkiem płynął strumień. W dali, na podniosłym nieco brzegu, widać było dwór obszerny z zagrodą i dym nad nim.

Ujrawszy domostwo, stary dobył rogu i zatrąbił raz, drugi i trzeci. Jechali tymczasem, coraz się zbliżając ku zagrodzie, około której mnóstwo roilo się ludzi.

Jeden z nich, konia bez uzdy z łąki porwawszy, skoczył nań i rękami go poganiając z obu stron szyi, a trzymając się grzywy, wybiegł naprzeciw starego — popatrzał na Wisza i szybko nazad popędził.

Znać, że i tu mało kto w gościnie bywał, bo czeladź u wrót cisnęła się ciekawa, a zza tynu²⁰⁶ widać było bielejące niewiast namitki²⁰⁷. Jeszcze nie dojechali do zagrody, gdy we wrotach ukazał się słuszny²⁰⁸ mężczyzna, odziany po domowemu, koszula na wierzch, w lekkim przyodziewku na ramiona narzuconym. Gęsty, jasny włos spływał mu na ramiona, młoda bródka zarastała rzadko rumiane lice, które się śmiało dużymi, niebieskimi oczyma. Rękami z dala już witał przybywającego, weseląc się gościem, stary mu też ślał pozdrowienie, a nie dojeżdżając do wrót, konia wstrzymał i zsiadł z niego.

— Bywajcie mi w dobrą godzinę, gospodynie²⁰⁹ miły — wołał młody gospodarz. — Takiego gościa, jak stary Wisz, nigdy się moja chata nie spodziewała.

To mówiąc, z poszanowaniem, jak do ojca zbliżył się do starego i rękę mu chciał całować.

— Rad wam jestem jako słońcu! — mówił dalej wesoło. — Ale się i smucę też, bo zamiast stare kości trząść do młodego Domana, mój ojciec, nakazałbyś do niego, to by się u drzwi twych stawiał.

— Zachciało się też i staremu świata zobaczyć a popatrzeć, czy się tam co na nim nie zmieniło — odezwał się Wisz.

Uściskali się i pod rękę go ująwszy, wiódł Doman do świetlicy. I tu dwór stał w obejściu, dokoła zabudowany w prostokąt, z szopami razem i chlewami. Znać tylko było młodego gospodarza, który pragnie, aby mu się w oczach domostwo śmiało, bo ściany były wybielone i podsienie ostawione słupkami misternymi. Na nich gdzieniegdzie wiązki ziela wonnego wisały: macierzanka, dziewanny i cząbry. Niewiast cale²¹⁰ widać nie było, bo się te przed obcym kryły... Izba też, do której weszli, czysta była i schludna, a znać w niej niewiasty nie gospodarzyły, bo ognisko, w pośrodku z kamieni ułożone, było wygasłe. W kącie skórą wilczą zasłane widać było łóżce, po ścianach łuki, miecze, proce, rogi zwierząt i skóry z nich świeżo zdarte. Na stole leżał chleb biały, którym się rozłamali, i Doman starca naprzód posadził, sam stojąc przed nim. Ledwie go skłonił, by usiadł przy nim podle²¹¹. W oczach wesołego gospodarza żywa malowała się ciekawość, ale z pytaniem nie spieszył. Wisz też zrazu o gospodarstwie mówił i lesie. Wtem miód podał chłopak, gospodarz przepił do gościa.

Sami jedni w izbie byli.

— Jużście to zgadli — odezwał się stary — żem przybył tu nie darmo. A ja wam powiem, że z wieścią niedobłą. Żle a coraz nam się gorzej dzieje.

— To róbmy tak, aby lepiej było — odparł Doman.

— Wkrótce mirów, wieców i nas, kmieci, i starego obyczaju nie stanie — mówił Wisz z wolna. — Pójdziemy w pęta wszyscy. Mówią tak ludzie, iż w starych głowach lęgnie się narzekanie jak kwas w starych statkach²¹², ale osądzicie sami, czy się to bez jaja wylęgło. Kneź i Leszki wszystkie za wolnych już nas ludzi nie mają. Kmiecie i władzyki, co się na

Spotkanie, Dom,
Gospodarz, Obyczaj

²⁰⁵rosnął — dziś popr. forma 3.os.lp: rósł. [przypis edytorski]

²⁰⁶tyń — ogrodzenie z gałęzi a. pni drzewnych. [przypis edytorski]

²⁰⁷namitka — chusta osłaniająca szyję i podbródek, wiązana na czubku głowy, noszona daw. przez kobiety; podwika. [przypis edytorski]

²⁰⁸słuszny — tu: słusznego wzrostu i postury; wysoki i postawny, barczysty. [przypis edytorski]

²⁰⁹gospodynie — panie (jako tytuł oznaczający nie tylko szacunek, ale i stosunek podwładnego do władcy); W. od M.: *gospodyn* a. *gospodzin* (archaizacja). [przypis edytorski]

²¹⁰cale (daw.) — wcale. [przypis edytorski]

²¹¹podle — podług, wedle, obok. [przypis edytorski]

²¹²statki (daw.) — naczynia. [przypis edytorski]

tej ziemi urodzili, z czernią²¹³ idą na równi z niewolnikami. Rabów²¹⁴ z nas czynić chcą. Odgrają się, tępią jak pszczoły, gdy ul do dna chcą wyprzątnąć i gnilca w nas szukają. Chwostek nad Gopłem dokazuje. Dwa dni temu sprosił kmieci na ucztę do siebie, dali im jakiegoś duru w napoju, Niemka go tam syci na naszą zgubę. Wśród ucztę jęli się gryźć i bić między sobą, niemal wszyscy się wymordowali. Trupy Chwostek do jeziora kazał powrzucać jak padło²¹⁵. U Samona dziewczkę hożą zabrano gwałtem, a kneziowa pani dała ją mężowi na zabawę. Po zagrodach tłuką się²¹⁶ smerdy jego i gwałty czynią, zabierają ludzi, niewiastom nie dają pokoju. Nikt nie pewien ani chaty, ani pola, ani komory, ani dzieci. Mamyż my to tak cierpieć²¹⁷ i po niewieściemu jak baby z płaczu zawodzić, ręce łamać? Mów, Domanie.

Domanowi lice płonęło, wargi się trzęsły, hamował się, milczał, a gdy stary dokończył, rzekł:

— Hej, hej! Dawno bo należało na to gniazdo osie iść i nogami je stratować.

— Słowo się prędko rzecze, Domanie — zawołał stary — a ręką to nie tak łatwo. Twardo siedzi to gniazdo, do stołba przylepłe²¹⁸.

— A stołb też pono²¹⁹ nie duchy stawili z kamienia, ale ludzie, to też go ręce ludzkie wyrwać mogą — rzekł Doman.

— Nie mów tak — odezwał się Wisz. — O stołba początku nikt nie wie. Stał już za praszczurów²²⁰ naszych. To pewna, że lud, co go stawili, nie nasz był i znikł z tej ziemi.

Doman zmilczał.

— Nam we dwu — dodał stary — nie rozsądzać o tym, ale poczynić coś trzeba gromadą, a dzieci ratować.

Spojrzał na młodego gospodarza, który też oczów jego szukał.

— Trzeba rozesłać wici po kmieciach i władkach, a zwołać starszyzny wiec walny. Niech się miry nasze i opola zbiorą; zaczniemy my, pójdą zatem drudzy.

— Wasze słowo za rozkaz stanie — rzekł Doman. — Niech niosą wici. Ano, mówić mi dozwolicie. Kogo wołać i kędy²²¹? Wiecie to dobrze, że Chwostek ma swoich i między kmieciami, że Leszki się rozrodziły i poswatały, a jest ich siła, że my nie sami... Trzeba więc ostrożnie i cicho wprzód języka dostać²²², wprzód się może rozsluchać i obliczyć, nim z garstką wystąpimy, bo nas zduszą.

— Nie inaczej i ja myślałem — odezwał się Wisz. — Wiem ci to dobrze, że nie zbywa Chwostkowi na druhach i że między naszymi też znajdują się z nim pobratani; ale i to wiem, Domanie, że własny jego ród Leszy niecały z nim będzie. Stryjów zgębił i w kmiecie obrócił, synowcom powylupiał oczy, drudzy ze strachu wychylić się z grodzisk nie śmieją. Ci z nami trzymać będą.

— Na wiecu się to obradzi lepiej — odezwał się Doman. — Zwołujmy wiec.

— Nim wici rozesłemy — przerwał stary — pojedźmy po dworach, nie mówiąc nic, aby języka powziąć. Jedźmy razem, Domanie, i po kmieciach, i po Leszkach.

— Jedźmy, ojczyźnie Wiszu — potwierdził Doman — jam gotów. Spoczniście u mnie, dalej ja ruszę z wami.

— Jak myślicie? Dokąd? — spytał stary.

— Z kmieci... Do starego Piasta, na naradę; ubogi człek, ale mądry... Milczy, ale więcej wie od tych, co gadają.

Wisz głową skinął.

— A dalej?

— Z Leszków choćby do Miłosza... — mówił Doman.

— Tego synowi wylupiał on oczy.

Liczyli tak dwory, gość palec na ustach kładł.

Konflikt

Tajemnica

²¹³czerni — tu: pospólstwo. [przypis edytorski]

²¹⁴rab (daw.) — niewolnik, sługa. [przypis edytorski]

²¹⁵padło — padlina. [przypis edytorski]

²¹⁶tłuc się po zagrodach — jeździć od zagrody do zagrody. [przypis edytorski]

²¹⁷cierpieć — tu: znosić. [przypis edytorski]

²¹⁸przylepły — dziś: przylepiony. [przypis edytorski]

²¹⁹pono (daw.) — podobno; przecież. [przypis edytorski]

²²⁰praszczur (daw.) — przodek. [przypis edytorski]

²²¹kędy (daw.) — gdzie. [przypis edytorski]

²²²dostać języka — wypytać. [przypis edytorski]

— Krom²²³ nas dwu niech o tym nikt nie wie. Jedziemy na łowy.
— Jedźmy na łowy. Ludzi waszych zostawicie u mnie, we dwu ruszymy, tak lepiej.
— Tak lepiej — dodał Wisz.
— Gdzież my wiec zwołamy? Boć stanie na tym, aby się zebrali, dawno go nie było — rzekł Doman.

— Gdzie? Tam, gdzie on od wieków bywał, nowego miejsca ni szukać, ni znaleźć. Na Żmijowym uroczysku, nieopodal od dębu świętego i źródła, w okopie na horodyszczu, gdzie ojcowie, dziadowie i pradziady się nasze zwoływały. Tam nam też stanąć wszystkim i radzić.

W oczy sobie popatrzeni.

— Uroczysko to w głębi lasów, bezpieczne, błotami opasane dokoła. Lepiej tam niż gdzie indziej. Gdyby się starszyny zebrali gromadą przy naszej czy waszej zagrodzie, mściłby się kneź i palik. Tam, kto wie? I posłuchu²²⁴ może mieć nie będzie.

— Posłuchu? — rozśmiał się Doman. — Ma on swoich wszędzie, doniosą mu, byleśmy się ruszyli tylko, ale nie przetoż się lękać mamy i siedzieć po norach. Z wieków się ludzie na wiece zbierali, czemu by i dziś nie mogli? Pilno obeślem wiciami.

— Tak — rzekł Wisz — pošemy dwu po dworach, zagrodach, chatach, aby starszyna przyszła, lecz wiedzieć wprzód musimy, kogo wołać i kto z nami stanie. Godziłoby się wziąć kłatwę²²⁵ na ogień i wodę.

Naradzać się zaczęli po cichu. Stało na tym, że wiec być ma koniecznie i że się temu nie sprzeciwią ludzie, więc już naprzód myślano, jak nieznacznie go zebrać, a że na Kupalę gromady się i tak po uroczyskach schodziły, przed Kupalą dzień wybrać chciano.

Wisz i Doman zgodzili się na to zawczasu. Na wici czasu było dosyć, a do Kupali też nie tak daleko, aby rzecz poszła w odwłokę²²⁶.

Gwarzyli długo... Naradzali się w izbie po cichu aż do zmierzchu. Stał miód na stole, ale go prawie nie tknęli. Pochmurniały czoła, zasępiły się oczy nawet wesołemu Domanowi. Przebrało się w końcu i rady, i słowa, ręce sobie podali i gospodarz wywiódł starca za zagrodę pod lipę, która na wzgórzu stała. Ledwie się tam ukazali, że dworu za panem skoczyło całe psów stado, bo myśliwiec był wielki. Obsiadło ich dokoła. Młodzież też, czeladź, dwór stanąwszy z dala — jakby na coś oczekiwać się zdawała. Doman ku nim, oni patrzali ku niemu.

— Chciałbym was zabawić i ugościć — odezwał się gospodarz. — Staremu nie w smak młode pieśni, bo są płochy. Czymś byśmy was przyjąć przecie radzi i pokazać, że my od snu nie puchniemy i u ognia nie drzemiemy. Hej, Ścibor! — krzyknął Doman, znak dając ręką. — Sam tu!

Dorodny chłop, któremu też oczy ogniem pałały, na zawołanie się stawiał.

— Lepszego dnia na naszego wilka nie znajdziemy — odezwał się Doman. — Przed kim się pochwalić, jeśli nie przed starym Wiszem. Dajcie go tu z zagrody, pokażemy, że się dzikiego zwierza nie boim.

Skoczył Ścibor rażno, a za nim ozwały się głosy ochocze. Psy wnet zagnano do zagrody, kilka tylko zostawiwszy na sznurach. Wisz i Doman wstali spod lipy — zbliżając się do wrót, przy których już się chłopaki gromadzili. Gospodarz kazał wziąć oszczepy i poczał ludzi rozstawiać dokoła. Sam też ujął dzidę z żeleźcem, zajmując stanowisko w oddali. Psy na powrozach trzymali parobcy, a rwały się czując, że je nie darmo więżą.

Klasnął w ręce pan i wrota, skrzypiąc, otwarły się.

Wilk, który dni kilka w niewoli przesiedział, zahukany był i wylękły, nierychło korzystał ze swobody. Wołano nań, bijąc kijami o ściany od podwórza, a ruszać się nie chciał, skulony kłapiąc tylko zębami. Nagnano go przecie ożogami²²⁷ do wrót i głowa jego w nich się ukazała; wnet też, rozglądnąwszy się ostrożnie, naprzód skoczył i stał.

Zabawa, Polowanie,
Okrucieństwo, Pies,
Zwierzę

²²³krom (daw.) — oprócz. [przypis edytorski]

²²⁴posłuch — tu: wywiad, wieść. [przypis edytorski]

²²⁵kłatwa — tu: przysięga; por. wyrażenie: *kląć się na coś*. [przypis edytorski]

²²⁶pójść w odwłokę — odwlec się, przeciągnąć. [przypis edytorski]

²²⁷ożóg — kij do poprawiania ognia, usuwania popiołu i żużla w piecu (piekarskim a. kowalskim); tłąca się głownia. [przypis edytorski]

Cicho przysiedli czatujący, psy tylko wyc poczęły, wilczyśko się ruszyło, zrazu krokiem niepewnym, potem szybciej coraz, patrząc ino²²⁸, kędy²²⁹ umykać ma do lasu.

Ucieczka była trudna, bo zewsząd ludzie zabiegali. Doman nań godził pierwszy, biegnąc żywo na przelaj, aby go nie mógł wyminąć. Gdy się leniwo poruszał zwierz, spuszczone psy, a te się wnet nań rzuciły. I łowy rozpoczęły się wtedy na dobre.

Jeden i drugi z chłopaków śmielej zabiegli wilkowi z oszczepami, cisnął któryś z daleka i trafił słabo po grzbiecie — psy zatrzymały za uda i szarpać poczęły. Doman, korzystając z tego, przypadł i z wielką zręcznością w otwartą paszczę wbił mu dzidę, na miejscu kładąc kudłacza.

W czasie tych łowów dla zabawy krzyk, śmiechy i klaskania w ręce po dworze się rozlegały; dziewczęta, na płoty wlaższy, zachęcały i nawoływały, dzieci wywijają kijami. Stary Wisz nawet parę razy za mieczyk chwycił, nie mogąc się w spokoju utrzymać. A gdy wilczyśko, brocząc posoką²³⁰ ziemię, zwaляło się i psy je dławic poczęły, dopieroż zbiegli się wszyscy z bliska oglądać zabitego.

Kilka dni temu pojmał go w lesie któryś z ludzi Domana, ogłuszywszy uderzeniem w głowę tak, że na poły przybitego związano i na dwór przywieziono, gdzie się wylizał i odżył, aby posłużyć teraz do zabawy.

Zwleczone potem zabitego, a zaczęto próbować luków i procy. Doman ze wszystkich najzręczniejszy był, choć drudzy też czynili, co mogli, aby mu sprostać. Wisz patrzył tylko, a wdychał, że mu ręce stare drżały. Niegdyś i on tak dokazywać umiał.

Gdy zmierzchno i łuczywa w izbie pozapalano, siedli radzić jeszcze i długo na osobności szepotali z sobą — aż Doman posłanie swe staremu ustąpiwszy, drugie dla siebie w tej izbie kazawszy położyć, do spoczynku zaprosił.

Jak dzień tedy pozrywali się; konie od wczora były zapowiedziane, ludzie, choć im się chciało bardzo jechać razem z panami, musieli zostać w zagrodzie.

Do dworu Leszka Miłosza drogi przez lasy było na dzień cały. W torbach na plecach mieli jadło, w drewnianych, smołą wylanych fiaskach po trosze miodu. Konie, nawykłe do trzęsawisk i lasów, nie lękały się podróży. Doman jechał przodem.

Dla pośpiechu wybrano krótszą drogę, wiodącą przez moczary i gąszcze nieprzebyte. Gdzieś tam ogromne stopy drzew wiatrem obalonych, na pół pogniętych, trawami bujnymi porośniętych, gałęzmi i korzeniami posplatanych, tamowały przejazd, musieli je objeżdżać dokoła; indziej gnile²³¹ rzeczułki ze śliskimi brzegi²³² trudno konie przebywały. W ostępach²³³ tych, które rzadko człowieka widywały, zwierz, nie tak płochliwy, zrywał się niemal spod stóp jeźdźców... Na drzewach świeciły ogniste żbików ślepie, pod krzakami mruczały niedźwiedzie, stada łosiów i jeleni z ogromnym chrzęstem pierzchały przed nimi. Gęste nawet drzew wierzchołki pełne były ptactwa, gniazd i wiewiórek — które im nad głowami szeleściły...

Wnętrze puszczy tajemnicze, ciemne, straszne, ledwie promienie przepuszczało słoneczne i gdy pod wieczór wydobyli się z tych zapadłych gęstwiny na suchszą łąkę, oba raźniej odetchnęli.

Tu musieli się otrząsać z liści, gąsienic, mchów i porostów, którymi puszcza ich okryła.

W dali już dym widać było. Na wzgórzu łysym postrzegli wysoki bardzo wał z ziemi, zielonym darniem²³⁴ okryty, zza którego tylko gęstwina drzew się ukazywała. Spośród nich unosił się dym wstęgą siną ku górze, znak ludzkiego mieszkania i życia. Wały, otaczające grodzisko, tak wysoko sięgały, iż spoza nich budowli żadnych dostrzec nie było można.

Gdy się zbliżyli, postrzegli wśród okopów z ziemi, wąski przesmyk wysokim zaparty częstokołem²³⁵... Na zewnątrz żadnego znaku życia. Wrota stały zamknięte. Podjechali

Podróż, Droga, Las

Dom

²²⁸ino (daw., gwar.) — tylko. [przypis edytorski]

²²⁹kędy (daw.) — gdzie, którędy. [przypis edytorski]

²³⁰posoka — krew. [przypis edytorski]

²³¹gnily — dziś: zgniły a. gnijący. [przypis edytorski]

²³²brzegi — dziś popr. N. Im: brzegami. [przypis edytorski]

²³³ostęp — trudno dostępne miejsce w lesie. [przypis edytorski]

²³⁴darniem — dziś r.ż.; popr. forma N.: darnią; *darni* — warstwa gleby przerośniętej gęsto splecionymi korzeniami traw i in. roślin, używana do umacniania nasypów. [przypis edytorski]

²³⁵częstokół — ogrodzenie z zastrzonych na górze bali drewnianych; palisada. [przypis edytorski]

ku nim, a nikt się nie ukazał, choć na wyżynach wału kilka ludzkich spostrzegł postaci. Wisz zatrąbił.

Stali jednak długo, nim zza tynu wysokiego ukazała się głowa ludzka, okryta skórą łba wilczego.

Stary dopraszał się wnijsia — ale pacholek mruczał, że kneź Miłosz nie dopuszcza do siebie nikogo. Musiano uporu zażyć i po kilkakroć wywoływać strażę, nim ich narzecie wpuszczono. Wrota się rozwarły, przebyli ciemną drogę przez gruby okop, który grodzisko opasywał, i znaleźli się w podwórku starymi drzewy²³⁶ porośłym. Lipy i dęby z pniami olbrzymimi, z szeroko rozpostartymi gałęzmi, osłaniały niemal przestrzeń całą. Poza nimi, w cieniu, niska budowla ciemna, drewniana, rozkładała się szeroko ze swymi podsieniami szerokimi i wysokimi dachy²³⁷.

Ponure, skórąmi okryte postacie jakieś włóczyły się tu i owdzie. Ogromne psy, kościste a chude, przyszyły na podróżnych zawarczyć i obwąchać ich dokoła. Nierychło zjawił się zgarbiony starzec, niskiego wzrostu, zakapturzony, o kiju. Z tym się zrozumieć i rozmówić nie było prawie można.

Mrucząc, jednak powiódł ich za sobą. Wieczorny zmierzch i cień drzew w budowli niskiej, z małymi okienkami, już mało co widzieć dozwalały.

Gdy ich do świetlicy wpuszczono, stali długo wprzód, nim oczy ich oswoiły się z mrokiem i coś rozeznac mogli. Na ognisku paliły się dogasające polana.

W głębi, na skórach leżał olbrzymiego wzrostu starzec, z brodą wyrosłą długo, której włosy jak trawa, nie kręcące się, proste spadały mu niemal do kolan. Brwi nawieszane zakrywały mu oczy, głowę miał zupełnie łysą. Trzymał ją właśnie wspartą na kościstej dłoni. Nogi jego spoczywały na czymś czarnym, co się ruszało opieszale. Nierychło Wisz dostrzegł swojskiego²³⁸ niedźwiedzia, który mrucząc, podścielał się pod pańskie nogi...

Dwie sroki chodziły, skacząc po podłodze.

Gdy weszli z wolna, kneź Miłosz się nie ruszył, oczy tylko ku nim skierował, wlepił w nich i czekać się zdawał, by oni poczęli rozmowę. Sroki tymczasem pobiegły w kąt, a niedźwiedź głowę zwróconą ku ścianie odwrócił, ziewnął szeroko i znowu ją na dawnym miejscu położył.

W izbie było duszno nieznosnie, a stary kneź trząsł się z zimna.

— Kneziu Miłoszu — odezwał się Wisz powoli — pozdrawiamy was.

— Ktoś ty taki? — zapytał głos ponury i gruby, jakby z głębin wychodzący.

— Kmieć Wisz z sąsiadem Domanem.

Kneź milczał.

— Dozwolicie mówić z sobą?

— Mówić, ze mną? — począł ten sam głos dziki. — Ja nie mam nic do ludzi ani oni do mnie! Czego chcecie?

— Rady dobrej — rzekł Wisz.

— Jam jej sobie nie znalazł, drugim też dać nie potrafię, gdzie indziej po to idźcie — odparł kneź.

— Żle się u nas i z nami dzieje — ciągnął stary z wolna, nie zważając na odprawę — wasz i nasz wróg gnębi nas coraz okrutniej.

— Kto?

— Chwostek — rzekł, obelżywego tego nazwiska używając, starzec.

Rozśmiał się dziko leżący Miłosz.

— Mnie on już nie uczyni więcej nic. Pozbawił mnie dzieci, gdyby wziął nawet życie... Nie dbam o nie. Idźcie sobie szukać indziej rady i pomocy.

— I pomsty nie chcecie? — spytał Wisz. — Wszak ta się wam za dzieci słusznie należy. Zabity jeden, oślepiiony drugi, nie została wam na starość pociecha żadna, a ma to zostać bezkarne?

Kneź milczał długo, aż zerwał się gniewny.

— Precz albo na was spuszczyć Maruchę! — zawołał. — Chwost was tu nasłał, żebyście mnie za język ciągnęli... Psie syny jakież... Won stąd!

²³⁶drzewy — dziś popr. N.lm: drzewami. [przypis edytorski]

²³⁷dachy — dziś popr. N.lm: dachami. [przypis edytorski]

²³⁸swojski — tu: oswojony. [przypis edytorski]

— Kneziu Miłoszu — odezwał się chłodno Doman — ja jestem syn tego, co wam życie zbawił, a Wisz nigdy nie zdradził nikogo. My kmicie jesteście, nie niewolniki.

Zawarczało coś na łożu tak, że trudno rozeznaczyć było, niedźwiedź czy pan się odzywał — potem sapanie słyszeć się dało i głos jęczący.

— Idźcie po radę, gdzie rozum jest, u mnie go nie ma. We mnie z bólu wyszło wszystko, siłęm stracił, pamięć, nawet do pomsty ochotę. Idźcie, mścijcie się za mnie, a gdy mu serce wydrzecie, przynieście je mnie, pożrę je i umrę... Dawno mi się umrzeć należało, wołam o śmierć, nic więcej! Nic więcej! Moje dzieci, kwiaty moje, syny moje. Cóżem ja wart bez nich? Na co mi bez nich życie?

Twarz zakrył rękami obiema i zamilkł. Wiszowi serce się ścisnęło na widok tej boleści, stali niemi. Starzec jęczał. Nierychło podniósł oczy i począł łagodniejszym już głosem:

— Idźcie ode mnie, biedne ludziska, czego wy tu szukać możecie? Ja już nie mam nic! Nic! Niech się świat spali, niech go morze pochłonie, niech ludzie umrą, mnie już gorzej ni lepiej nie będzie. Kwiaty moje! Syny moje, moje dzieci!

I znowu zanurzył głowę w dłoniach i płakał. Oni stali, nie wiedząc, czy jeszcze czekać mają czy odstać precz, aby go na próżno nie dręczyć. Jęknąwszy silnie, Miłosz się podźwignął i siadł, rękami trzeć począł twarz i czoło. Klasnął w dłonie. Z bocznej izby, uchylivszy drzwi, wysła niewiasta tak olbrzymiego wzrostu jak starzec, wychudła i żółta, z głową zawitą chustami tak, iż oczy spod nich zaledwie widać było. Płaszcz ciemny okrywał białe ubranie niewieście. Spojrzała ode drzwi na obcych i zawahała się nieco. Niosła w ręku dzbanuszek i kubek. Stary już palce drżące ku niej i napojowi wyciągał. Milcząc, nalała mu i podała. Pocałował pić chciwie. Dopiero jakby orzeźwiony, popatrzał na Wisza i Domana, a niewiastę skinieniem odprawił.

— Mówcie — rzekł — cóż wy poczynąć chcecie? Co? Zwołacie wiec, aby się na nim pokłócić i zwaśnić? Będziecie radzić, jeździć, mrużyć, a on was po jednemu na powrót wyłowić! Zaprosi na ucztę i jednych na drugich poszczuje! Co wy mu zrobicie? Wiece się waszego nie boi, ani was, ani pogroźek waszych. — Rozśmiał się. — Połowa z was będzie z nim, pół przeciwko niemu! Rozda wasze ziemie tym, co na was mu pomogą! Nic mu nie zrobicie. Gdy ludzi zabraknie, przyjdą w pomoc Niemcy i kraj spustoszą, a krnąbrnych powiodą w niewolę.

I rzucił się znowu na łożo.

— Kneziu — rzekł Wisz — trudna to sprawa, wiemy o tym, ale się Chwosta pozbyć musimy. Zginie z nas wielu, wielu zdradzi, padnie dużo, w końcu i jego nie stanie. Przyszliśmy się spytać, kneziu Miłoszu, jak wiec postanowi na gród, dacie nam swoich ludzi? Będziecie z nami?

Stary milczał długo.

— Nie — rzekł — serce bym mu wyrwał, gdybym mógł sam, gdy wy mu je wyrwiecie, uraduję się, a na niego z wami nie pójdę... To kmicza sprawa... Jam kneź! Jam Lech! A pamiętajcie o tym, że gdy go zmożecie, on ma dwóch synów za Łabą. Tym się nic nie stanie, ci wrócą z Niemcami i pomszczą się na was... Próżne wasze jęki, próżne. Nie on, to dzieci was zabiorą w niewolę; nie on, to ja bym was uczył, co kmicieć, a co kneź! Nie byłbym lepszy... — mrużał niezrozumiale.

Wisz spojrzał na Domana.

— Cóż rzec więcej — zawołał. — Wy mu i o tym, coście słyszeli od nas, jutro znać dacie?

Kneź się rozśmiał, a niedźwiedź zamruczał.

— Między nim a mną nie ma mowy, namowy, ni rozmowy. On mój wróg, ja jego — zawołał Miłosz. Dadzą o tym znać inni, powywiesza was na dębach. Niech wiesz! Nie ma moich dzieci. Synów moich nie ma. Kwiatów moich nie ma. Niech świat ginie!

Jęknął i głowę zanurzył w posłanie — Wisz skinął i wyszli ze świetlicy. Za nimi słychać było płacz, mrużenie i krzyki dwóch srok, które, ośmielone wyjściem obcych, klócić się zaczęły.

Na podsieniu czekał na nich starzec zgarbiony. Wyszli z nim razem pod stare dęby w podwórze.

— Tak wasz kniaź zawsze? — spytał Wisz.

Ojciec, Syn, Żaloba,
Cierpienie, Rozpacz

Serce, Zemsta, Rodzina,
Pozycja społeczna, Ojciec

— Ile razy obcych widzi — szepnął stary, wzdychając. — Czasem i po nocach duchy go męczą, że się zrywa i krzyczy głosem wielkim, aż, co żyje na zamku, pobudzi. Biedny człek! Biedny!

Chcieli mimo wieczora opuścić zaraz smutne grodzisko Miłosza, lecz i tu święte prawo gościnności zachowane było. Staruszek zaprosił do izby osobnej, gdzie dla nich postawiono wieczerzę i zgotowano posłanie. Sam on poszedł z nimi, choć z niego słowa się dopytać nie było podobna. Wszystko na tym żałobnym dworze milczące było i przygnębione, zdając się czekać tylko śmierci i — końca.

VIII

Nieopodal od brzegów jeziora Gopla, na skraju lasów, był dwór i zagroda Piastuna, którego też i Piastem przez skrócenie zwano. Do niej dążyli, opuściwszy o brzasku smutne grodzisko Miłoszowe, Wisz stary i młody Doman. Kilka już dni spędził starzec na koniu, a czuł się niemal więcej krzepkim²³⁹, niż gdy doma²⁴⁰ na kamieniu u rzeki siadywał, z dala przypilnowując gospodarstwa.

Ze wszystkich kmieciów okolicy tej Piastun był najmniej zamożnym, a najbardziej poważanym przez braci. Ród jego siedział na jednym miejscu od prastarych czasów, dziad i pradziad gospodarzyli w sąsiednich lasach, głównie pilnując barci²⁴¹ leśnych i myślistwa. Mało co pola wydartego²⁴² mieli, a te zasiewali tylko, aby im chleba nie zabrakło. Było już w obyczaju ich, aby się zbytnio o dostatki nie troszczyć. Nie rosły też one w ich rękach. Znano tę ubogą, starą chatę naokół z gościnności słowiańskiej, dom stał otworem, wstępował do niego każdy jak do gospody, żywił się i brał w drogę, co mu było potrzeba.

Dwór w zręb zbudowany z całych drzew, mało co ociosanych, niski był i stary. Dach i ściany jego czerniały od dymu, podsienia były wąskie, słupki w nich z prosta rzezane²⁴³. Sam Piastun, żona jego Rzepica, małe pachole, synacek, składały całą rodzinę. Czeladzi było sporo, a i ta niemal do niej się liczyć mogła, bo tak się z nią po staremu obchodzono, jakby do krwi i rodu należała.

Tu jeszcze nowy obyczaj, który się od niemieckich krajów powoli wciskał, wcale był nie zajrzał²⁴⁴. I dlatego może Piastuna szanowano a radzono się, że pod tą ubogą strzechą przechowywały się skrzętnie dawne podania: o ojców wierze, obyczaju i zwyczaju. Gęślarze i śpiewacy gościli tu często, a gdy który z nich się zjawił, wieczorami siadali kołem wszyscy, zimą około ogniska, w lecie koło lip starych w podwórzu i słuchano ich a uczono się od nich przeszłości. W obrzędach weselnych, przy postrzyżynach, na pogrzebach, Piastun rej wodził, bo najlepiej wiedział: i jakie pieśni do której chwili przystały, i jaką ofiarę składać, i co gdzie czynić należało. W sądach też, jeśli się w mirze lub na opolu czasu pokoju trafiło zabójstwo, on prawo stare najlepiej wiedział, jak zastosować. A gdy on co rzekł, nie było już się co sprzeczać i sporzyć²⁴⁵.

Mały ten człek między bogatymi kmieciami więcej znaczył od najzamożniejszych. Szli z dala do Piastuna ludzie, a gdy go doma nie zastali, bo często w lesie barcie swe podpatrywał, czekali nań dzień i dwa, póki nie przyszedł i nie siadł ich słuchać; a miał ten zwyczaj, że mówił niewiele i niełatwo, że wyzywał wprzód na słowa, myślał długo, ale gdy na ostatek, wśród ogólnego milczenia rzekł swoje, tego potem nie odmienił. Ludzie o tym tak dobrze wiedzieli, że gdy ten wyrok zapadł, nie śmieli nic przeciw niemu powiedzieć.

Poszanowanie to dla Piastuna, który, choć w pobliżu grodu mieszkał, nigdy kneziowi nie dworował²⁴⁶ ani się do niego cisnął, zjednało mu na pańskim dworze nienawiść. Lecz nie tykano go, bo się wpływu jego na innych lękano. Ująć się też nie dawał niczym,

Gość, Obyczaje

Pozycja społeczna

Rodzina, Sługa

Dziedzictwo

Pozycja społeczna, Mędrzec

²³⁹krzepki — silny. [przypis edytorski]

²⁴⁰doma — dziś: w domu. [przypis edytorski]

²⁴¹barć — naturalne siedlisko pszczoł w lesie, zwykle umiejscowione w dziuplach, wydrążonych gałęziach i pniach drzew. [przypis edytorski]

²⁴²pole wydarte — w domyśle: zarośłom leśnym. [przypis edytorski]

²⁴³rzezany — tu: rzeźbiony. [przypis edytorski]

²⁴⁴był zajrzał — daw. czas zaprzeszły, wyrażający czynność wcześniejszą od innej, również dziejącej się lub dokonanej w przeszłości. [przypis edytorski]

²⁴⁵sporzyć — dziś: spierać, toczyć spory. [przypis edytorski]

²⁴⁶dworować — tu: zachowywać się służalczo, jak dworak. [przypis edytorski]

a najmniej pochlebstwem, którego nie słuchał nawet. Nazywano go też hardym, a może i był nim w istocie, choć przeciwko małym nigdy się nim nie okazywał.

Mąż był lat naówczas średnich, liczył ich sobie poza czterdzieści, wzrostu niewy-
niosłego, krzepki i na pozór niczym się nieodznaczający. Tylko w oczy mu spojrzawszy,
widzieć w nich było łatwo, że poza nimi rozum mieszkał spokojny a silny. Gdy inni na-
ówczas ludzie dla samego obudzenia strachu zwykli byli gniewać się, miotać i więcej może
okazywać złości a gniewu, niż go mieli w istocie, Piastun nie dawał się nikomu przywieść
do namietności. Surowy był, milczący, na oko chłodny i wytrzymały. Znano go jednak
z tego, że gdy dla przykładu trzeba było użyć mocy i ukarać, spełniał bezlitośnie, co po-
stanowił. Nosił się jak człek prosty i od parobka go niemal we dnie pracy rozpoznać było
trudno; nie lubił błyskotek i jaskrawych drobnostek, za którymi inni przepadali, a nade
wszystko nie znośił, by się co w stroju i domu zmieniał z obyczaju dawnego.

Gdy inni miewali nieraz po kilka żon, bo zwyczaj tego nie bronił, Piastun żył z jedną,
a żona u niego nie była w tej niewolniczej podległości trzymana co u innych. Godzili się
też z sobą we wszystkim, tak że lepszego stadła²⁴⁷ ludzie nie znali.

Pracowano tu od dnia do nocy, a on sam rzadko w domu siadywał, co jeśli się trafiało,
znać, że około roli nieopodal dworu coś miał do czynienia.

Gdy nazajutrz z południa zjawili się tu, lasami przedarłszy, nie chcąc być postrzeżeni,
Doman i Wisz, znaleźli gospodarza właśnie z kobiałką na plecach, na drodze do lasu
i barci. Wstrzymali więc go na drodze, Wisz z konia zsiadł i pozdrowił.

— My do was — rzekł.

— Zawracajmyż do chaty — odparł Piastun.

— Albo lepiej siądźmy gdzie pod drzewy, na uboczu, bo wasz dwór na oczach, ludzi
w nim obcych często bywa wiele, a nam trzeba się naradzić po cichu...

Piastun się popatrzył nań zdziwiony, nie sprzeciwiając się jednak; ręką wskazał bliską
polankę w lesie, gdzie szopka była na siano, taka jakie dawniej po słowiańskich krajach
odrydami zwano. Stała ona teraz otworem i chruściane jej ściany półprzezroczyste do-
zwalały widzieć dokoła, gdyby się kto przybliżał. Wewnątrz para kłód sosnowych u wrót
jakby umyślnie leżała, aby na nich przysiąść można.

Konie puszczono na łączkę, aby się pasły, siedli pod dachem w odrynie, gdzie spieka
nie dokuczała. Piast, nie mówiąc jeszcze słowa, kobiałkę, którą na plecach niósł, odkrył
i dobywszy z niej chleb i ser, położył je przed gośćmi, ale ci ich nie tknęli.

Wisz tedy pierwszy mówić począł:

— Siedzicie pod samym grodem i pod bokiem Chwostka — rzekł — wam więc dużo
nie trzeba prawić o tym, co się u nas i z nami dzieje... Po tośmy do ciebie przyszli, aby
się radzić... Wiec zwołać trzeba...

Strzymał się Wisz, gospodarz słuchał, milcząc, Doman gorętszy dodał:

— Jeśli się zawczasu nie poradzi, wybiją nas do szcztu... Musimy się bronić... Daw-
nym obyczajem nie co innego poczynać, tylko zwołać starszyznę...

Stary wciąż słuchał jeszcze; więc Wisz szeroko mówić począł, jak to dawniej w mirach
bywało, a co się dziś działo, i jak z wojskowych dowódców kneziowie na niemiecki sposób
panami się czynić chcieli, co cierpiano od rozrodzonych kniaziątek... I jak na to ratunku
skorego²⁴⁸ było potrzeba.

Piastun mu dał mówić, wcale nie przerywając; i on, i Doman, szeroko wszystko wy-
łuszczyli, nareszcie zamilkli, oczekując, co on powie. Piastun myślał, głowę spuszczoną
trzymając, i odezwał się nareszcie.

— Ja wam coś powiem o prastarych czasach... Słyszeliście to od ojców waszych, a oj-
cowie od ojców swych słyszeli, że nasza mowa ciągnęła się dawniej daleko za Łabę, nad
Dunaj; za Dunajem, nad sine morze i na zachód aż do Gór Czarnych²⁴⁹. Był to czas
szczęśliwy, gdyśmy na niezmiernej przestrzeni byli sami jedni, a sąsiedzi w domu co ro-
bić mieli. Chodziliśmy naówczas bez mieczów, z gęślami, rolę uprawiali, w otwartych
siedzieli chatach i gospodarzyli w mirach bez wszelkich kneziów... Dawne to czasy... Od

Spotkanie

Przemiana, Obraz świata,
Społeczeństwo,
Przodkowie, Historia

²⁴⁷stadło — para małżeńska. [przypis edytorski]

²⁴⁸skory — szybki. [przypis edytorski]

²⁴⁹Góry Czarne — prawdopodobnie chodzi o południowo-wschodni maszyn górski, stanowiący część Gór
Wałbrzyskich w Sudetach Środkowych. [przypis edytorski]

morza przypadli jedni, od gór zaczęli napastować drudzy... Z orężem w dłoni niewolniczy a karny lud... Musieliśmy się bronić... Skończyło się szczęście nasze, śpiewanie i spokój... Zamorskich wodzów trzeba było wziąć, stolby murować, grodziska stroić i bić się... A stara swoboda zawsze się nam przypominała... Kneź nam był wrogiem... I cóż? Ot, plemię nasze wyciskają powoli Niemcowie i wycisnęli je już z sadyb dawnych, i pod nogami nam co dzień ziemi ubywa...

Zamilkł Piastun, a po chwili dodał:

— Kneziów się zbędziemy, a Niemcy nam na kark wleżą...

Wisz się poruszył.

— Nie chcemy się ich zbywać — odrzekł — ale tego Chwosta tylko na innego zamienić... Wiecie dobrze, iż on pierwszy z Niemcami trzyma... Ród jego cały serce tam ciągnie... Znajdziemy innego... Dosyć się naszej krwi ulalo... Wieceu nam trzeba...

Znowu pomilczał gospodarz.

— Trzeba nam wieceu i trzeba zmiany — rzekł — ale i wieceu niełatwy, i zmiana. Ciężką to sprawę poruszać, jakbyście gołą rękę w ul wsadzili... Jedni na Chwostka płaczą, drudzy trzymają z nim... Zgody nie będzie, tymczasem Niemiec języka dostanie²⁵⁰ i najedzie wówczas, gdy my się z sobą zajądać będziemy... Wieceu nam trzeba, ale zgodnego a takiego, jakie ongi bywały, gdy za ojców radzono... Zwołajcie wiece...

Poczęli tedy obliczać, o ile we trzech mogli i umieli, kogo za sobą mógł mieć Chwostek, a kogo przeciw sobie i okazało się, że niemała liczba stanąć mogła po stronie knezia, chociaż okrutnik był i dla nikogo serca nie miał.

Rozmowa cicha przeciągnęła się do wieczora. Szli potem razem do chaty i zasiedli po wtóre przy ognisku. Tu zaledwie chleb rozłamali, gdy mały, krępy czelczyzna, z głową krótko ostrzyżoną, z oczyma kocimi, w obcisłej siermiężce, zjawił się w progu. Zobaczywszy go, wnet zamilkli wszyscy; był to znany kneziowski sługa, na nieustannych posyłkach spędzający całe życie. Obawiano się go na grodzie i w okolicy, bo podpatrywał, podpełznąć umiał, podsłuchiwał i donieść panu, co pochwycił. Oka jego nic nie uszło... Siadywał jak żbik na drzewach, gdy mu trzeba było niewidzianym gdzie być, wszywał się w gałęzie, zakradał do lisich nor, zakopywał w stogach siana, przylegał w wiszarach i trzcinach... Dla małego wzrostu i lichej postaci Znoskiem go zwano. Zjawienie się jego gdziekolwiek bądź nic nigdy nie wróżyło dobrego. Złośliwa żmija nie wracała nigdy bez łupu na gród, a łupem były oskarżenia, które do ucha Chwostkowi nosił.

Szeroka gęba z zębami białymi śmiała się w progu. Znosek stał i patrzył po izbie. Pozdrowił Piastuna i, nic nie mówiąc, przysiadł na ławie, przypatrując z wielką uwagą gościom...

Milczenie panowało w izbie, tylko Rzepica, która się około ognia kręciła, a jako niewiasta więcej obawiała Znoska niż Piastun, podała mu kubek piwa... Obrzydły karzeł wziął go dziwnie, popatrzył na gospodarza i gości i po cichu rechotać począł, jakby sam sobie się śmiejąc.

— Matko Rzepico — odezwał się głosem schrypłym Znosek — ty masz lepsze serce od innych. Przynajmniej zlitowaliście się nade mną, nad którym nikt się nie ulituje, którego wszyscy nienawidzą! A co ja winien? Co ja komu winien? Albo to ja taki zły, jak mówią? Oczu nikomu nie wylupiłem... Czarów nie rzucam na nikogo... Służę każdemu... Słucham wszystkich. Przecie nogami mnie kopią, plują na mnie... I każdy by mnie zgniótł, gdyby mógł...

I śmiał się szkaradny Znosek, popijając z kubka.

— Skądże to wiesz, że ci ludzie tak źle życzą? — zapytał Piast.

— Z oczów im to patrzy! Oho! — mówił karzeł. — Ja mam psi węż, Piastunie.

Pomilczawszy chwilę, począł dalej:

— Wiecie nowinę?

— Cóż tam za nowina? — spytał gospodarz.

— Na grodzie u miłościwego pana gotuje się uczta wielka i radość wielka... Naprzykrzyło się nam wojować i swarzyć... Kneź chce się ze swymi pojednać... Tego, co mu oczy wylupiono, puszcza, aby sobie w świat szedł. Kto wie, a może mu oczy odrosną? Stryjów i bratanków zaprosi kneź do stolba i zgodę na wieki zapijemy!

²⁵⁰ dostać języka — wypytać się, dowiedzieć się. [przypis edytorski]

Sługa, Szpieg

Wiadomość, Zgoda

Słuchali wszyscy w milczeniu.

— Powinniście się cieszyć z tego — mówił Znosek. — Potem wszyscy kneziowie jak się wezmą za ręce, to dopiero ład będzie u nas! Teraz zbiorą się łada żupankowie i na gród się cisną, a pięściami nam grożą pod nos... Bo wiedzą, że knezie z sobą się waśnią... Później już tego nie zobaczymy!

Mrugnął bystro oczyma i roześmiał się. Drudzy milczeli, gdy z podwórza głos się dał słyszeć. Wszyscy zwrócili głowy ku wnijściu. W progu stał człowiek siermięgą czarną odziany, w czapce czarnej, z kijem w ręku; oczyma jakby obłąkanymi patrzył we wnętrze chaty, liczył nimi tych, co w niej byli. Wzrok jego zatrzymał się na Znosku i usta, które już miał otworzyć, zamknęły się. Nie powitawszy nawet nikogo, zawrócił się od progu, odszedł i usiadł na przyzbie.

— Ten mnie tylko zobaczył — rozśmiał się karzeł — i ochota mu od gościny i od mowy odpadła.

To mówiąc, dopił piwa, kubek postawił, wstał i stanąwszy pośrodku izby, rzekł, w boki się biorąc.

— Wiesz i Doman! Wiesz i Doman!

— Znacie mnie? — zapytał stary Wiesz.

— Ja? Naokół o dziesięć dni drogi znam wszystkich — rzekł Znosek — nawet psy podwórzowe po imieniu... A jakbym kmieciów znać nie miał? Tamten, co z progu zszedł, to stary Ziemba... Nieprawdaż? Nawet wiem, z czym przychodzi i co mu gębę zamknęło... Syn jego miał na grodzie przypadek... Szczepili się z Sławojem przy uczcie i pozarzynali... Potemśmy go puścili na jezioro, żeby się otrzeźwił, ale wody się nadto opił i... Zdechł...

To mówiąc, roześmiał się Znosek, pokłonił, zawinał, skoczył i znikł.

Po wyjściu jego długo cicho było w chacie, jakby się powrotu obawiano. Ziemba też, siedzący na przyzbie, nie wchodził; czekał pewnie, aż się niezdara oddali. Po dobrej chwili dopiero pokazał się w progu. Piastun, gdy próg przestąpił, poszedł go przywitać.

— Przyszedłem się wam opowiedzieć z sieroctwem moim — odezwał się stary. — Syna mi na grodzie ubito. Ciałośmy ledwie odzyskali, aby je poczestnie spalić na stosie... Mówcie, bracia dobrzy, ludzie my jesteśmy czy zwierzęta dzikie, które bez pomsty kłuć wolno?

Ręce założył i stał pogrążony.

— Mam dwóch jeszcze synów — mówił po chwili — choć tych bym chciał całych uchować! Gdzie się z nimi skryć? Jak głowy ich osłonić? Chwostek na mnie zawzięty...

Wiesz, wstawszy z ławy, przybliżył się do niego.

— Bracie — rzekł — czas nam myśleć o sobie... Siądź i radź.

Przybył w ten sposób jeszcze jeden do szczupłego gronka, które się na wiec zgadzało²⁵¹.

Do późnej nocy karmili się żalami i szeptali między sobą. Nazajutrz rano Doman i Wiesz opuścili zagrodę Piastunową. Chociaż ludzi swoich zostawił stary u sąsiada, nadto mu pilno było powracać do domu, by nakładał dla nich drogi. W lesie rozstali się z Domanem i Wiesz znanymi krótszymi przesmykami w puszczy puścił się wprost do swej zagrody. Drugiego dnia nad wieczór był już u wrót, a psy, radośnie skomląc, witać pana wybiegły. W chacie świeciło jeszcze, stara Jaga, drzemiąc, z kądzielą siedziała przy łuczywie. Pokłoniła się mężowi do kolan, wedle obyczaju, Wiesz na ławie siadł się rozzuwać, pytając o dom i chudobę. Nadszedł zbudzony syn starszy i opowiadał, co się pod niebytność ojca doma robiło i trafiło. Wilk porwał był owcę, a nie zdołano go zabić, choć pastwę mu odebrano. Była to wina pastuszków, którzy się oba pospali.

Stary spokojnie wysłuchał syna, a gdy już chciał odchodzić, dał mu znak, aby się zatrzymał. Jaga z kądzielą wyniosła się do komory.

— Ludek — rzekł Wiesz po cichu do syna — postanowiono między nami, aby wici wysłać po mirze i na wiec zwołać starszyznę, na dzień przed Kupalą, w horodyszczu na Żmijowym uroczysku. Ślij ty, jedź sam... Czyń, jak chcesz, dając wolę, ale pośpiechu trzeba.

— Pojadę sam — rzekł syn — woła wasza... Kogo mam ślać, komu zawierzyć? Najlepiej sobie.

²⁵¹zgadzać się — tu: umawiać się. [przypis edytorski]

Lecz głowę spuścił smutnie. Stary popatrzył nań i zadumał się także.

— Co będzie, to będzie, jechać trzeba i zieloną wic nieść od dworu do dworu.

Krótką, ponurą rozmowę tajemniczą na tym się skończyła.

Nazajutrz, gdy się Wisz przebudził, już syna w domu nie było.

Dni kilka upłynęło bez wieści, a życie zwykłym się trybem ciągnęło; w głębi tych lasów rzadki był gość i przechodzień. Wisz po dniu upalnym spoczywał za zagrodą pod dębami, leżąc na ziemi, psy mając przy sobie, gdy jeden z nich, podniósłszy się nagle, skoczył w stronę rzeki i wietrzyć coś począł niespokojny. Zwierza albo obcego człowieka pewnie by inaczej witał; zdumiał się stary, widząc, jak psisko radośnie ogonem kręciło, jak gdyby znajomego czuło w pobliżu. Nikogo jednak widać jeszcze nie było. Zabiegłszy w łoży, podwórzowy kilka razy szczeknął radośnie, jakby się łącił do kogo. Wisz podniósł się z ziemi, spojrział i zobaczył ostrożnie gałęzie rozgarniającego tego, kogo się najmniej spodziewał, Sambora. Stał w zaroślach chłopak, jakby zbliżyć się nie śmiejąc, dopiero starego gospodarza ujrawszy, szybko począł podchodzić ku niemu.

Chmurnie brwi ściągawszy, czekał nań Wisz.

— A tyż tu skąd? Jak? Jakże wyrwałeś się z grodu? — zawołał, gdy Sambor już mu do nóg przypadał.

— Musiałem, choćby życie ważyć — rzekł przybyły. — Musiałem przybyć z oznajmieniem... Nie chciałem, aby niespodzianie spadło nieszczęście na dwór wasz...

— Nieszczęście? Co? — zapytał stary.

— Już trzy dni temu, jak kneziowi doniesiono: Wisz objężdża kmieci i na wiec ich zwołuje.

— Kto doniósł?

— Smerda z tym powrócił z łowów — odezwał się Sambor. — Chwostek się uniósł gniewem wielkim, zaklął, że każe wasz dwór w perzynę obrócić, a was, ojciec mój, na pierwszym obwiesić drzewie. Na was ma się wyrzucić cała złość jego... Ludziom i koniom kazano się sposobić... Słyszałem, gdy dawano te rozkazy, rzuciłem się co tchu wpław przez jezioro, aby wam oznajmić o tym. Dziś, jutro... Każdej chwili tu być mogą.

Wisz stał, nie pokazując po sobie ani strachu, ni wątpienia; myślał, co ma począć. Dwoje było tylko do wyboru: albo się bronić na zagrodzie, zwoławszy ludzi, którzy na ziemi jego siedzieli, lub z duszami i dobytkiem ciągnąć w lasy. Ostatnie niełatwe było, człowiek sam mógł się ukryć od pogoni, trzody, kędy przeszły, zdradzały się i pójść w ślad za nimi mogła drużyna kneziowska. W lesie, choćby za zasiekami, tak się bronić było ciężko jak w zagrodzie. Na łaskę Chwostkowi się zdać... Śmierć czekała i niewola. Stary nie lękał się o siebie, dawno mu było już tęskno do mogiły, do ojców... Obawiał się i troszczył o córki i syny. Milcząc, dał znak Samborowi, aby szedł za nim, i powlókł się ku zagrodzie. W drodze po kilkakroć stanął i zadumał się, opuściwszy głowę.

Doszli do wrót, gdy w nich spotkał się Wisz ze starszym synem, co wici wozził i właśnie z powrotem przybywał. Jego też już na drodze doszła była wieść o tym, co się na grodzie u Gopła przysposabiało, zdał więc wici innemu i do ojca pośpieszył. Przytomność²⁵² Sambora uwalniała go od przynoszenia złej wieści.

— Dziś tu jeszcze nie będą pewnie — odezwał się stary do swoich. — Jest czas przez noc myśleć, co z sobą czynić i do świtu się przysposobić. Zwołać parobków, zatrąbić na pastuchy... Sambor skoczy po ludzi na Rybaki i Bondarze... Kto oszczep dźwignie, niech przybywa. Żagiew zapaloną miasto wici wziąć... I żywo.

Zamiast strachu Wisz zdawał się pokrzepiony tą myślą, że jeszcze walczyć będzie i do otwartej stanie bójki. Parobcy i synowie, kto żył, rwali się do broni, biegnąc po osadników.

Niewiasty wszystkie wyszły z szop i chałupy, zawodząc żałośnie, ręce łamiąc i płacząc. Strach je ogarniał. Jęki te Wiszowi serce miękczyły, nakazał milczenie, uchłó wszystko... Dziwa stała na przedzie z Jagą.

— Wy w las z dziećmi! — zawołał stary. — Tu nie jesteście potrzebne. W las ich prowadź, Dziwa. Wróćcie, gdy albo umarłych grzebać lub pokaleczonych obwiązywać będzie trzeba.

Znikły posłuszne niewiasty.

W całym obejściu ruch powstał ogromny. Stary sam przewodził.

Pies

Niebezpieczeństwo

Walka, Kobieta, Męczyzna

²⁵²przytomność (daw.) — obecność. [przypis edytorski]

W chacie Dziwa, najprzytomniejsza ze wszystkich, resztą niewiast rozrządzała; żywność zbierano, gotując się do drogi.

W tę stronę, od której napaść musiała przybywać, wyprawiono małego chłopca na podjezdku²⁵³, aby dawał znać przodem, gdy o drużynie kneziowskiej zasłyszysz.

Noc wśród tych przygotowań nadchodziła szybko, a nawet do ziemi ucho przyłożysz, najmniejszego tętentu słyszeć nie było. Tymczasem spodziewano się ludzi z Rybaków i osad na posiłek.

Dziwa z całym obozem niewieścim, z dziećmi i sługami, gotową była w las ruszyć na pierwsze skinienie i wieść o niebezpieczeństwie.

Nikt tej nocy o śnie nie pomyślał, psy były niespokojne. Na próżno starano się je uciszyć, przypadały na chwilę i wnet na nowo żałobne to zawodzenie, które za złą wróżbę uważano, rozpoczynały.

Nad rankiem gromadka parobków ściągnęła z osad nad rzeką i z lasu lud zdziczały i nędzny, niewyglądający wojowniczo.

Dzień robić się zaczynał, gdy chłopak wysłany na czaty, konia co tchu pędząc, nadbiegł, wołając:

— Jada! Jada!

Zsunąwszy się z konia, padł, dysząc, na ziemię. W zagrodzie ruszyło się wszystko, stary swoich ludzi rozstawił tak, aby ich widać nie było ani przygotowań do obrony.

Chata, widziana z dala, przybrała pozór swój codzienny, ale parobcy ukryci za tynami, po szopach, na ziemi leżący, gotowi byli skoczyć na pierwsze pana skinienie.

Stary, żadnej broni nie wziąwszy, bosy, w koszuli i na ramiona tylko narzuconej siermiędze, z odkrytą głową u wrót stanął.

Z dala już coś tętnić zaczynało, rozeznac było można jadącą liczną konną gromadę, a wkrótce głosy, śmiechy jej i nawoływania.

Około zagrody cisza panowała, bocian tylko klekotał, na gnieździe gospodarząc, jakby i on chciał oznajmić o jakimś niebezpieczeństwie.

Nagle z zarośli ukazała się czapka Smerdy i dzidy kilku jezdnych, tuż za nim. Spodziewali się znać zastać zagrodę nieprzygotowaną i byli bardzo wesołej myśli.

IX

Smerda z dala już starca zobaczył, odwrócił się do swoich, dał im znak, drużyna się rozstąpiła, rozbiegła i poczęła zagrodę otaczać ze wszech stron, jakby się obawiała, aby z niej się kto ucieczką nie ratował.

Dowodzący samoczwart²⁵⁴ podjechał bliżej, bezpiecznie, nie spodziewając się wcale, by tu nań oczekiwano... Sambora ucieczka nie została dostrzeżona.

Wisz ciągle stał we wrotach z głową podniesioną, oczekując bez trwogi zaczepki. Zdawał się bezbronny, co Smerdę też ośmielało.

Drwiąco począł się uśmiechać kneziowski sługa, patrząc na niego.

— A ja znowu do was w gości! — zawołał z dala. — Toście mi być powinni radzi...

— Jam zawsze gościom rad — odparł Wisz spokojnie.

— Kneź wam pokłon śle i do siebie prosi, na koźle udo, na miodu czaszę, na drużbę²⁵⁵ i rozmowę — szydlerczo ciągnął dalej Smerda. — A żeby prędzej was mieć, aż mnie po was przysyła...

Wisz zmilczał trochę.

— Nie byłbym od tego, aby mu się pokłonić — rzekł z wolna — alem ja stary, a on młodszy. Ja pan u siebie, on na grodzie... Jeśli co do mnie ma, posłów znajdzie...

Smerda, konno podjeżdżając coraz bliżej, mruczał:

— Milcz, ty stary zuchwalcze! Ty niepocziwy, nieposłuszny — zakrzyczał nagle. — Ja tu na ciebie sąd wiozę i powrozy! Tyś to wiece śmiał zwoływać!

— Ano... Ja! — rzekł Wisz spokojnie. — Ja... Każdy z nas starszyzn po mirach ma do tego prawo. Tak z wieków bywało i tak będzie, póki nas stanie.

Podstęp, Pozory

Walka

²⁵³podjezdek — młody, dopiero ujeżdżany koń. [przypis edytorski]

²⁵⁴samoczwart — sam z trzema towarzyszami (razem we czterech). [przypis edytorski]

²⁵⁵drużba — przyjaźń. [przypis edytorski]

— Nauczmy my was wieców — zawrzeszczał Smerda i stanąwszy tuż przy starcu, ręką się zamierzył na niego; stary z wolna ustąpił.

— Jedliście chleb pod moim dachem — rzekł — nie życzę wam zła... Ustąpcie, proszę, precz... I powiedzcie kneziowi, że wiec się zbierze, choćby mnie między żywymi nie było.

Domawiał tych wyrazów, gdy Smerda na swoich zakrzyknął i gromadą całą rzucili się na nieustraszonego starca, który teraz dopiero miecza dobył spod poły. Zza płotów, tynów, ścian, wszystek jego lud, synowie, czeladź, wyrwała się z ogromnym wrzaskiem, napinając łuki i zamachując procami. Ale Wisz ten zapęd skinieniem ręki powstrzymał.

Kneziowscy ludzie, niespodzianym ukazaniem się obrońców trochę przerażeni, w tył się cofnęli.

— Będziemy się bronili! — zawołał stary. — Idźcie, jeśli nie chcecie, aby się tu krew polała... A tobie — rzekł, zwracając się z gniewem do Smerdy — tobież to przystało napadać na swoich i służyć obcym! Ty, niewolniku podły!

Smerdzie twarz cała krwią zapłonęła, targnął się i swoich, co stali opodał, zaczął bezcześcić.

— Bij a morduj! — krzyknął.

Strzały poleciały z obu stron.

Parobcy Wiszowi, którym pilno było wziąć się za bary z napastnikami, poczęli się cisnąć i przeć do wrót, do których z drugiej Smerda się dobijał ze swoimi.

Stary Wisz pozostał w pośrodku tej kupy, cofnąć się nie mogąc. Płot i wrota trzeszczały od nacisku, łamiąc się kawałami.

Starszy syn gospodarza, Ludek, zasłaniając ojca, ciał po łbie Smerdę i czapkę mu rozplatawszy, głowę rozkrwawił, ale razem prawie dzida, którą kneziowski sługa w ręku trzymał, utkwiała w piersi starego Wisza... Koszula jego zaczerwieniła się krwią, która buchnęła z rany. Stary ręką drżącą pochwycił pocisk, tkwiący już w nim, i zdruzgotał go jeszcze... Ale żelźce i kawał drzewa zostało w ranie. Wisz poślonił się z krzykiem i padł na ręce syna.

Na widok trupa tego, gdyż stary z jękiem wyzionął ducha, wszystko, co żyło, rzuciło się jak wściekle na ludzi grodowych. Walka rozpoczęła się, nie na łuki i proce, ale na pięści i zęby, chwyтали się za barki i walili o ziemię.

Z tyłów wdarli się na ten hałas ci, co zagrodę obstawiać mieli, i wmieszały się niespodzianie, popłoch rzucając chwilowy na gromadkę obrońców.

Trwoga trwała tylko chwilę, zwrócili się stojący w podwórzu ku napastnikom i zwarli, drudzy, u wrót z zaciętością walcząc na swoich śmieciach, odpierali kupkę Smerdowych ludzi. Widok leżących na ziemi we krwi zwłok starego Wisza zajądłość powiększał.

Liczba z obu stron prawie równa była... Za starca, który padł, kilku Smerdzie zabito, sam on ranny, gdy mu oczy krwią zapływały, ustąpić musiał i począł wołać na swoich, aby się cofali.

Co pozostało grodowych pacholców, wyparło się z podwórza, kupiąc²⁵⁶ około dowódcy i z nim razem ustępując ku brzegowi rzeki. Wiszowi²⁵⁷ dali im odejść, zostając przy obronionej zagrodzie, ścigając ich tylko łajaniem i krzykami.

Obie strony dosyć miały tej walki krwawej.

Znad brzegu rzeczki podnosiły się tylko głosy i wrzawa, której od wrót odpowiadano.

— Psie syny! Niewolniki! Raby!

— Gady! Żmije!

Podobnymi wyrazy ciskano na siebie z obu stron długo, grożąc z jednej pięściami, z drugiej oszczepy podnosząc w górę.

— Chodźcie tu! — wołali jedni.

— Zbliźcie się — odpowiadali drudzy.

Tymczasem w krzakach nad rzeką Smerdzie obmywano i obwiązywano głowę, a synowie, ciało ojca podniósłszy, nieśli je złożyć w izbie na posłaniu... Nieśli i płakali a krzyczeli...

Nikt walki na nowo rozpoczynać nie myślał. Głosy ucichały powoli.

Śmierć, Trup, Zemsta

²⁵⁶kupić się — skupiać się, gromadzić się. [przypis edytorski]

²⁵⁷Wiszowi — ludzie Wisza. [przypis edytorski]

Widoczne było, że Smerda ze swoimi ustąpi i zaniecha dalszej napaści. W istocie Smerdzie dostateczne się zdawało, że winowajca zginął, a ani on, ani ludzie jego nie chcieli życia stawic²⁵⁸, nie czując się silniejszymi.

Pokładli się tylko nieopodal od wrót obozem z końmi i pozostali, grożąc, do wieczora. Musiano też naprzeciw nich straż postawić, aby się nocą niespodzianie nie rzucili, bo im jeszcze nie dowierzano. Gdy mrok zapadł zupełny, ucichło nad rzeczką, jak gdyby po walce się wylegiwali.

Chłopak, na brzuchu podpełznąwszy, dojrzał dopiero nierychło, że, korzystając z ciemności, kneziowscy ludzie w bród przebyli wodę i drugim brzegiem znać nazad po cichu odciągnęli do grodu.

Rozstawiwszy więc czaty, mogli już wszyscy spocząć. Drogo to był kupiony odpoczynek.

W świetlicy na posłaniu swym leżał trup starca bladej, ręką jeszcze ściśniętą trzymając złamane drzewce, które tkwiło mu w piersi, zastygłą krwią czarną oblanej. Łuczywo paliło się na ognisku, dwaj synowie siedzieli i płakali. Nie było nawet komu o pogrzebie pomyśleć, bo niewiasty wszystkie jeszcze były w lesie.

Dano im znać, pobiegł Sambor, hukając w umówiony sposób, lecz nim mu na głos jego odpowiedziano, nim nadeszły żona, córki, synowe, sługi i wnuki, noc już była w polowie.

Wśród cisy lasów, z dala ten pochód żałobny słyszeć było.

Szły, płacząc, rycząc, śpiewając, zawodząc, włosy rwąc z głowy, a puszcza jękiem rozlegała się daleko.

Przodem szła stara Jaga, siwe włosy rozpuściwszy na ramiona, z rękami załamanymi, z zamkniętymi powiekami²⁵⁹. Pod ręce wiodły ją córki, zrzuciwszy z głów wianki, rozplótłszy kosy, podarłszy odzież na sobie. Tylko Dziwa szła milcząca i jakby martwa.

Lament ten, płacz i razem pieśń jęśliwa, wszystkich przejął smutkiem i grozą... Mężczyźni wtórowali. Otworzyły się drzwi i cały ten orszak niewieści wtoczył się jak pijany rozpaczą, biegnąc aż do zwłok starca. Tu popadały na ziemię wszystkie i tarzać się zaczęły.

Ogień przygasł był na kamieniach, przyrzucono pęk łuczywa i w blasku jego przedstawiał się obraz ten tak straszno, tak boleśnie, że ci, co już płakali dzień cały, na nowo ryczeć poczęli.

W podwórzu były psy, w szopach strwożone odzywało się bydło i konie rżały. Narzeczona Dziwy z ziemi wstała. Stara Jaga ruszyła się za nią, płaczki tylko zostały na ziemi, zawodząc i śpiewając pieśni... Matka i córka szły zmarłego do mogiły odziewać.

Żalnik i zgłiszczą dosyć były oddalone, na polance piaszczystej znajdowały się w lesie. Poszli więc parobcy drzewo przysposobić na stos, kamienie gotować do grobu, bo ciała nie chciano długo trzymać niespalonym, ażeby duch mógł prędzej wlecieć do ojców i braci.

Noc to była znowu bezsenna i łzawa... Nad rankiem już stary Wisz siedział na ławie, podparty tak, aby się żywym niemal mógł zdawać jeszcze. Najlepszą odzież nań włożono, najpiękniejszą broń przypasano do pasa, czapkę z kitą miał na głowie, łuk na plecach, procę, kamienny topór ojców i dłut z krzemienia.

Siwy koń, na którym ostatnią podróż odbywał, stał, przeznaczony, aby z nim spłonął na stosie.

U nóg nieboszczyka, na ziemi, siedziała Jaga z głową spuszczoną, ubrana w najpiękniejsze swe suknie, w sznurach bursztynu i świecących naramiennikach; siedziała i jęczała po cichu...

Dalej płaczki z rozrzuconymi włosy, bijąc w dłonie, drapiąc twarze i piersi, śpiewały pieśni rzewne... W głębi synowie stali na rękach podparci, łzy ocierając po cichu.

— Odszedłeś od nas — wołały płaczki — nie ma cię, panie... Osierociłeś nas biednych... Poszedłeś, panie, do ojców twoich, do duchów jasných, wojować z czarnymi duchy... Wszystkoś na ziemi miał, czego dusza zapagnie... Ziemie rozległe, zwierza dostatek, trzody bez liku, zboża zasieki, ulów tysiące, chleb i miód białe... I miłość miałeś u ludzi... Żonę ci wierną, dzieci posłuszne, czeladź pokorną i konie rączę... Rzuciłeś wszystko... I nas... I dzieci... I nigdy do nas nie wrócisz... Patrz na sieroty, włosy rwą z głowy, słyszysz ich jęki... Otwórz powieki. Wiszu, wojaku niezwyknięty, wróg na

Żaloba, Rozpacz, Łzy

Koń, Obyczaje

Śmierć, Zemsta

²⁵⁸stawić — tu: postawić, zaryzykować. [przypis edytorski]

²⁵⁹powieki — dziś popr. forma N.lm: powiekami. [przypis edytorski]

cię napadł zdradliwie... Krew twa pomszczona, zemsta niesyta, z twojego rodu pójdzie ostatni mścić ją, dopóki stanie zabójców plemienia...

Śpiewy te żałobne powtarzały się bez końca. Dzień już był, gdy dano znać od lasu, że na zgłiszczu stos był gotowy. Sąsiadom parobcy znać dali, prosząc na chleb żałobny.

Cały pochód ruszył z zagrody. Czterej parobcy nieśli siedzące zmarłego ciało, za nimi wiedziono konia, prowadzono psy, niesiono broń i szaty. Płaczki kołem otaczały zwłoki, pieśni ciągle zawodząc nowe i przeraźliwe wydając jęki. Za nimi szedł guślarz Słowan ze spuszczoną głową i Jaga, którą wiodły córki pod rękę; cała ludność aż do dzieci wysypała się ze dworu, który pustką otwartą pozostał.

Do zgłiszcza trzeba się było przez las przedzierać, leżało bowiem na wzgórzu nim otoczonym, wśród gęstego boru, który doń obcym bronił przystępu. Miejsce było piaszczyste, gdzieniegdzie dziewannami i piołunem bladym porośłe. Trochę trawy wyschłej zieleniało wśród kamieni starych, których rzędy oznaczały dawne mogiły.

U wnijścia, na ubitym tokowisku, wznosił się ogromny, szeroki stos z bierwion²⁶⁰ sosnowych, który cztery grube pale wbite po rogach utrzymywały. Niedaleko od niego widać było przygotowane popielnice²⁶¹, garnki, miski i drobne gliniane naczynie, w którym popioły i ofiara obietna²⁶² mieścić się miała; chleby, kołaczki, mięsiwa, piwo i miód, na tryznę²⁶³ przygotowane. Piękne słońce majowe i niebo jasne dodawały uroczystemu obrzędowi powagi i spokoju, jak gdyby duchy dobre cieszyły się przyjęciem starego kmiecia.

Niewiasty wszystkie kołem otaczały Jagę milczącą, ubraną jak na weselne gody i po kolei całując dzieci swoje, jakby je na wieki żegnała. Nie mówiła nic — ale wszyscy czuli i wiedzieli, że na stos pójdzie za towarzyszem życia i pozostać sama, osierocona, nie zechce na ziemi.

Wśród jęków płaczek wniesiono na stos ciało, umieszczając je w pośrodku, przy nim składano z kolei wszystko, czego potrzebował za życia do pracy i łowów. Kłody sosnowe, poukładane jedno na drugim, wiodły jakby wschodami do góry, gdzie Wisza trup stał, otoczony orężem i odzieżą...

Jeszcze go przymocowywano, gdy Jaga, pocałowawszy w głowę Dziwę, krokiem powolnym ruszyła do stosu. Przypadli do niej synowie powstrzymując, ale ich odtrąciła z lekka, przystąpiły córki jeszcze, dała im znak, aby uszły z drogi, rzuciły się z płaczem wnuczki, wołając na nią, wskazała matkom, aby je wzięły na ręce... Szła tak aż do stosu, stanęła chwilę, popatrzyła na stojących, na biały świat szeroki i śmielszym krokiem wstępować zaczęła po drzewach, coraz wyżej, na szczyt sam, aż tu padła u stóp męża i objąwszy nogi jego rękami, nieruchomie przy nich została...

Jęk płaczek wznosił się coraz przeraźliwszy. Przyprowadzono siwego i na stosie uwiązano go u słupa, skrępowawszy mu nogi. Przy nim postawiono psy ulubione... Płaczki zaczęły obiegać stos dokoła, jakby w szalonych skokach miotając się i krzycząc. Nareszcie po czterech rogach ogromne kupy łuczyny smolnej, której pod spodem i po bokach nagromadzono niemało, zażegnęto razem. Podpalone zaledwie, zajęły się nagle, szybko, płomieniem jasnym i w mgnieniu oka drzewo przepojone smołą stanęło jednym ogniskiem ogromnym. Dym i płomienie zakryły zwłoki.

Jęki zmieniły się w krzyk rozpaczliwy, dym wił się kłębamii sinymi dokoła, obejmując stos z boków, od spodu i buchając spomiędzy kłód, około których się obwijał. Niekiedy mignęły tylko jeszcze siedzące zwłoki i u nóg ich leżąca niewiasta, to koń, który się rwał, na próżno siłąc się uwolnić... Ogień z chciwością stos pożerał... A na chwilę wiatrem lekkim przytłumiony, powracał z podwojoną zjadłością po swą pastwę, wciskając się wszędzie, sycząc, pryskając i zdając chłonać stos sobie przeznaczony jak wygłodzona jakaś istota... Łuczyna już przezeń zjedzone opadły czarnymi drzazgami, grube kłody paliły się całe, rubinowymi okrywając się węglami. Wiatr, jakby umyślnie zesłany, zrazu lekki, wzmagął się i podlegał jeszcze ten pożar, na który wszyscy patrzyli z uroczystym przejęciem i trwogą. Zdawało się im, że ujrzą ze stosu ducha ulatującego w górę.

Pogrzeb, Obyczaje, Obrzędy

Żona, Mąż, Obyczaje,
Śmierć, Ofiara

Trup

Ofiara

Koń, Pies, Zwierzęta,
Obyczaje, Okrucieństwo,
Ogień

Ogień, Ciało, Dusza

²⁶⁰bierwiono — kłoda drewna. [przypis edytorski]

²⁶¹popielnica — naczynie gliniane przeznaczone na popioły ze stosu pogrzebowego; urna. [przypis edytorski]

²⁶²ofiara obietna — obiąta; u daw. Słowan ofiara składana na cześć bogów. [przypis edytorski]

²⁶³tryzna — stypa starosłowiańska. [przypis edytorski]

Była też to chwila, w której odganiać należało złe siły, czarne bogi, i czterech parobków na koniach, z dzidami w rękach poczęło szybko obiegać stos dookoła, z wrzaskiem wywijając nimi... Wtórowali im wszyscy przytomni²⁶⁴, bijąc w dłonie, podnosząc ręce, w górę podrzucając oszczepy.

Stos płonął ciągle. Zza kłębow dymu, zza jasnych płomieni widać jeszcze było szerniałe zwłoki i u stóp ich wyciągniętego trupa, na którym bielizna płonęła; to znowu osłaniały je dym i ogień wybuchające od dołu, aż bale u dołu kruszyć się, łamać i opadać zaczęły. Oba ciała osunęły się w ognistą, żarzącą głębię i znikły... Stos stał rozżarzony, jak jedno płomień²⁶⁵ ogromne, w którym tylko sterczące pale rozeznac było można. Pieśni ucichły... Duchy wleczały. Dzieci rzuciły jeszcze w płomienie, co które miało najdroższego, co ojcu na drugim świecie służyć mogło... Oręż, kawałki kruszcu, kamienie...

Tymczasem służebne napełniały misy, niecki i garnki strawą i obiatami dla żywych i umarłych, grobową dla duchów ofiar.

Zarzewie na zgłiszczu, coraz się zmniejszając, z wielkiego stosu stało się małym ogniskiem, kupą węgla czarnych i popiołu. Zsuwano głównie, aby dogorywały, czekając, aż ogień święty sam przygaśnie...

Słońce już zapadało, gdy nareszcie dogorzały reszty, a zgłiszcz wodą przyniesioną ze świętego źródła z wolna zalewać zaczęło.

Natenczas przystąpiły niewiasty, niosąc popielnicę glinianą, aby w nią zgarnąć niedogorzałe²⁶⁶ resztki kości, węgla i wszystkiego, co razem ze zmarłym przez ogień zniszczone poszło z nim na świat drugi. Aż do najdrobniejszych szczątków i prószyn²⁶⁷ zmieciono węgle, popioły, okruszyny, niedogorzałe kostki, niedopalone sprzętów obłamki.

I ruszył znowu orszak żałobny, niewiasty, mężczyźni, dzieci, niosąc popielnicę, garnuszki i ofiarne miski ku miejscu, gdzie miano sypać mogiłę, obok Wisza ojców i braci. W pośrodku z urną stanęły zebrane szczątki, dookoła przy niej miski ofiarne. Popielnicę pokryto wiekiem. Dzieci cisnęły się, aby każde mogło swą drobną pomieścić dań na grobie... Wśród nowych zawodzeń i pieśni zaczęto sypać ziemię na mogiłę z pośpiechem...

Niewiasty siedziały kołem, zawodziły i płakały, lecz pieśni już płynęły spokojniejsze — duch uleciał... Noc zapadła, gdy się pagórek żółty wzniosł nad popiołami Wisza...

Na żalniku zapalono stosy łuczywa i rozpoczęto ucztę żałobną.

Ludzi zgromadziło się wiele z okolicy, ugaszczano wszystkich, do wszystkich przepijano... Stały otwarte kadzie z piwem i miodem, którym się krzepili znużeni i pragnienie gasili pracujący u mogiły. Około mis i niecek z mięsivem siedziały kupy gości, oddzielnie mężowie, osobno i z dala niewiasty.

Wtem gęśla zabręczała i cisza nastała wielka, gałęzmi tylko w lesie wiatr szumiał z dala... Słowa dobywał z piersi głosu:

— Pusty w lesie dwór twój stoi, dzieci twe ojca nie mają... Poszedłeś stary do swoich, na miód biały i biesiadę... Stary woju... Woju stary... Włosy miałeś jak śnieg białe, ale młode jeszcze dłonie... Któż policzy, kto wyśpiewa, coś ty zostawił na ziemi... Ile z rąk twych padło zwierza, ileś rojów wypiastrował, ile wrogów ty zabiłeś, iluś nakarmił ubogich... Wiszu stary, Zboja synu, już nie wrócić ci do świata... Ziemiąśmy ci przysypali, popioł twój łzami poleli; poszła z tobą żona wierna, koń twój miły, róg twój głośny... Wiszu stary, Zboja synu, nie powracać ci na ziemię... A po jasnym latać niebie... Młotem Niemców zbijać duchy... Stos ci wielki zapalili, obiady ci nie skąpili... O Łado²⁶⁸! Łado! Łado!

Za starym wszyscy wołali: „Łado!”. I rozległo się wołanie po zgłiszczu, żalniku i lesie.

Ludek też zawodził, pół śpiewając, pół mówiąc, pół płacząc, a kubek z miodem trzymając w ręku:

— Ojciec dobry... Wiszu panie, za krew twoją mścić się będziem. Krew za krew muszą dać, życie muszą dać za życie! Krew za krew!

Cała męska rodzina zmarłego krzyknęła jednym głosem, ręce podnosząc do góry:

²⁶⁴przytomny (daw.) — obecny. [przypis edytorski]

²⁶⁵płomień — daw. forma w r.n.; dziś r.m.: płomień. [przypis edytorski]

²⁶⁶niedogorzały — niedopalony; por. gorzeć: płonąć. [przypis edytorski]

²⁶⁷prószyna — kruszyna, okrusz. [przypis edytorski]

²⁶⁸Łado — w mitologii słowiańskiej bogini miłości, płodności, wiosny i wegetacji, a także zgody (tj. ładu; stąd nazwa); u Jana Długosza miała być boginią wojny, odpowiadającą Marsowi w mit. rzym. [przypis edytorski]

Pogrzeb, Uczta, Obyczaje

Śmierć, Zemsta, Krew

— Krew za krew!

Za Ludkiem stał przybyły Doman i podniósłszy też kubek w górę, głośno zawołał:

— Krew za krew!

Oczy wszystkich skierowały się ku niemu, stał smutny i on, jakby własnego ojca utracił... I począł też, wołając na pół pieśnią, pół słowem, pół płaczem:

— Stary Wisz niech się pocieszy! Stanie się, czego on żądał, spełni się co on przykazał... Idą wici, lecą wici... I starszyzna już zwołana... Strach na grodzie... Chwostek błady, niewolników swoich zbiera... Na wiec pójdziem, poniesiemy krwawą suknię i koszulę, przed starszyzną położymy... I o zemstę zawołamy...

Wtórowali mu niemal w każde słowo bliżej siedzący, pokrzykując i kubki podnosząc. Młodzież odgróźki²⁶⁹ i przekleństwa rzuciła coraz w stronę grodu, ku Gopłu zwracając twarze i ściśnione²⁷⁰ pięści.

W miarę jak kadzie się wypróżniały, gwar powiększał; starsi o zmarłym rozpoviadac zaczęli, jak on młody wiek spędził we znoju i boju, jak dokazywał w pierwszej życia połowie, jak swoich kochał, jak oni go kochali, jak gość dlań był świętym... Kubki krążyły, żal stawał się coraz gorętszym i zemsty pragnienie.

Niewiasty także, siedząc na uboczu, śpiewały cichym głosem...

I trwało to noc całą do dnia białego, i przeciągnęło dzień drugi i noc drugą, a nie skończyło aż trzeciego... Młodzież ciskała oszczepy, biegła na wyprzodki do celu pieszo i konno; rzuciła kamieniami, próbowała sił, borykając się z sobą, aż napoju się przebrało i znużenie wycieńczyło. Dopiero się wszyscy rozchodząc poczęli, mogiłę żegnając jeszcze a okładając ją gałęzmi zielonymi.

Doman ze swym dworem dotrwał do końca, a gdy bracia zgłiszcze i żalnik opuszczać mieli, poszedł z nimi, przeprowadzając ich ku zagrodzie.

Na pół drogi zatrzymał braci.

— Słuchaj, Ludek — rzekł — albo to pora, albo nie, mówić o takiej sprawie... A ja chcę z serca zrzucić, co na nim mam... Siądźmy i gadajmy.

Posiadali więc u dębu, a Doman, braciom ręce podając, począł:

— Ja z wami... Ja wam bratem chcę być, bądźcie wy mnie też.

— Zgoda! — odparł Ludek, który po ojcu odziedziczył ten sam umysł spokojny i męstwo, jakie miał stary; nie mówił łatwo ni wiele, ale co rzekł, to strzymał, choćby krew przyszło polewać.

— Co myślicie poczynąć? Ojca trzeba pomścić... Nie może inaczej być. Smerda go zabił... Smerdę zabić mała rzecz, ale on to nie swoją uczynił wolę... Co myślicie poczynąć?

— Dobrzeście wprzód rzekli — odparł po namyśle Ludek. — Zaniesiemy na wiec krwawą suknię i koszulę, położym ją przed starszyzną i rzeczymy: „Zginął Wisz za was, za wiec, niech wiec stanowi o pomście za krew jego”.

Spojrzeni po sobie...

— Pewnie — odezwał się Doman — niech starszyzna wyrzecz, a nie będziecie mieli rąk, aby się upomnieć o krew, by darmo nie wsiąkla, ja wam moje ofiaruję...

Tu zawahał się nieco Doman i oczy mu zabłyśły, ale spuścił je wnet, jakby zawstydzony.

— Ja wam bratem być chcę... Bratem... — dodał.

— My tobie braćmi! — odezwali się obaj synowie Wisza i podawali sobie ręce znowu.

— Nie stało mi czasu starego Wisza prosić, będę wam mówił o tym... Siostrę waszą chcę wziąć...

Była chwila milczenia; obyczaj ówczesny, który po starszeństwie brać przykazywał, nie zostawiał wątpliwości, że mówił o Dziwie. Ludek zwiesił głowę.

— Domanie, bracie — rzekł. — Dziwa męża nie chce znać... Nienowa to rzecz, bogom się ślubowała... To nie jest niewiasta do dzieci, do kądzieli, do garnków, ale do ognia świętego, do źródła, do pieśni i wróżby... Żony z niej nie będziecie mieli... Dałbym ją wam z serca... A przeciw ślubowi bożemu jak mi stać?

Zamilkli znowu; Doman głowę zwiesił, brodę szarpał i mruczał.

Zemsta, Krew, Obyczaje

Brat, Siostra, Kobieta,
Mężczyzna, Małżeństwo,
Bóg, Obyczaje, Klótnia

²⁶⁹odgróźki — dziś: pogróżki; por. czas.: odgrażać się. [przypis edytorski]

²⁷⁰ściśnione — dziś: ściśnięty a. zaciśnięty. [przypis edytorski]

— O! — rzekł. — Niejednej się to dziewczę śni, a jak ją weźmie mąż, zapomni... Mnie się ona upodobała z urody i ze wszystkiego... Dostatek u mnie będzie mieć, kniehinia²⁷¹ ją uczynię, ptasiego mleka chyba zabraknie...

Ludek głową wciąż potrząsał.

— Co ja poradzę — rzekł. — Z bogami i duchami ja wojować nie chcę... A młodszą, gdybyście chcieli, dam chętnie. Nie brzydsza od niej, nie gorsza od niej... Ta, choćby i popłakała, weźmiecie ją...

Spojrzał na Doman. Ten, liść urwawszy, do ust sobie przylepił i gdzie indziej patrząc, milczał; wzgardzić nie chciał, a wziąć nie mógł... Aż gdy liść odpadł, rzekł powoli:

— Dziewce gdybyście kazali, musiałyby posłuchać, wy teraz panem jesteście we dworze, co każecie, musi być... Każdej z nich się roi bogom służyć i duchom, a czy przeto ich słuchać?

— Ja przykazać jej nie mogę — rzekł Ludek spokojnie.

Domanowi twarz się marszczyła i oczy pałały, a dyszał, jak gdyby się tylko co zmęczył.

— E! — zawołał. — Takie to braterstwo wasze! Dać mi jej nie chcecie, bo może od drugiego lepszego się okupu spodziewacie...

— Domanie, bracie, okupu nie potrzebuję... Prawdę mówię.

— Chcecie, bym wam bratem był, bym pomstę z wami wziął, siostrę mi dajcie — powtórzył Doman.

— Młodszą wam dam...

— Starszej chcę albo żadnej.

— Nie mogę! — odezwał się stanowczo Ludek.

Doman wstał z siedzenia, swoim obyczajem liść znowu urwał, na ustach go położył i kilka kroków odszedł.

— Ojciec wasz byłby mi ją dał — zawołał prawie gniewnie.

— Nigdy...

— Chcecie mnie mieć z wami i za wami? Stanę... Ale ją muszę mieć, a nie, to nie...

Ludkowi się brew namarszczyła i drgnął, niecierpliwie powtarzając:

— A nie, to nie!

— Więc nie! — wybuchnął porywczo Doman. — Wolicie we mnie mieć wroga niż brata?

— Kupić was nie mogę, obejść się muszę... — rzekł Ludek zimno.

Chłopak się rzucił w tył, cały drżąc z gniewu.

— Ludku, bracie! Źle czynicie, mówię wam! Dla dziewczki ojca w mogile pocieszyć nie chcecie utoczoną krwią... Hejże! Hej!

— Słowom rzekł — mruknął Ludek. — Nie mogę...

— Druhów wam teraz trzeba, a nieprzyjaciół sobie robicie! — szydersko²⁷² dodał Doman. — Rozumu nie macie...

Spojrzeni sobie w oczy, Ludek, hamując się, powtórzył raz jeszcze:

— Nie mogę...

Doman się zerwał już iść.

— Nie zechcecie dać po dobrej woli, to ją kiedyś wezmę siłą...

— A my siłą będziemy bronić...

— A no!

— A no!

Ostatnich słów domawiając, zaczęli się cofać od siebie, ciągle sobie patrząc w oczy. Rąk już sobie nie podawali. Młodszy brat stał milczący za Ludkiem, który dlań teraz ojca zastępował.

Doman kołpak nasunął gwałtownie na oczy i odszedł. Konie jego stały opodal nieco ku zgłiszczowi, milczący powlókł się do nich, zatętniło, odjechał...

Ludek stał jeszcze, czekając, czy się nie wróci; posłyszawszy tętent ruszył się i on.

W gąszczach słychać było, jak pędził w las i psy, za nim lecąc, ujadły.

²⁷¹ kniehini — księżna. [przypis edytorski]

²⁷² szydersko — dziś: szyderczo. [przypis edytorski]

Po drodze Ludek z bratem spotykali swoich, co się na zagrodę wlekli, podśpiewując. Tryzna i stypa więcej niż bój i walka znużyły... Szli smutni, zataczając się i przystając dla spoczynku...

Nazajutrz w zagrodzie życie powróciło do trybów powszednich; niewiasty stały u ogniska, Dziwa siedziała u krosien, sługi żarna obracały, gotowano strawę, krzątano się około stada, bocian klekotał na szopce, a sroki krzyczały, skacząc po płotach. Ruch był tym większy, że pogrzeb po sobie wszędzie ślady zostawił, a starej Jagi, co niewiastom przewodziła, nie było. Miejsce jej zajęła żona Ludkowa, tak jak mąż jej władzę nad gromadką po ojcu odziedziczył.

Wieczorem na przyzbie przed chatą siedziały dwie siostry, Dziwa i Żywia, wsparte głowy na ramionach swych, obejmując się rękami... Patrzyły gdzieś na lasy i dumaly, i nuciły... Ludek wyszedł od rzeki, ręce w tył założone trzymając, z głową na piersi spuszczoną. Zobaczywszy go przed sobą, dziewczęta wstały. Zatrzymał się przed nimi. Dziwa podeszła krok ku niemu.

— Po coś ty Domana oczarowała? — rzekł powoli.

— Ja? — rumieniąc się, zawołała dziewczyna. — I czarów nie znam, i Domana znać nie chcę...

— Braterstwo nam wypowiedział za ciebie... — mówił Ludek. — Chce cię mieć... Odgraża się nam...

— Jam bogom ślubowała — spokojnie mówiła Dziwa.

— Wie o tym... A znać nie chce...

— Cóżem ja winna?

Żywia, stojąca za siostrą, to na nią, to na brata ciekawymi rzuciła oczyma. Milczeli...

— Ej! Dziwa — ozwał się Ludek — lepiej by było z nim żyć, brata mieć, niż wroga sobie napytać...

Potrząsała głową, dwie łzy popłynęły jej po twarzy, spojrzała na brata, uśmiechając się błagalnie.

— Nie siłujcie mnie — rzekła cicho. — Zostawcie Dziwę w pokoju. Będę wam w krosnach tkąć, będę pieśni śpiewać, wodę nosić ze źródła, w wianku chodzić zielonym...

I pokłoniła się do nóg brata, a Żywia, nic nie mówiąc, jakby za nią też błagała, pochyliła się, ściskając go za kolana.

Ludek głowę spuścił i odszedł milczący.

X

Żmijowe uroczysko leżało, otoczone borami dokoła, jakby zapomniane od wieków, żadna doń nie wiodła drożyna. Moczary i trzęsawiska ze trzech stron je otaczały prawie nieprzebyte. Z prawej tylko wąski klin ziemi twardszej przystęp do niego otwierał. Niegdyś, przed wieki, gdy narody, wędrując, pierwszy raz się osiedlały na nieznannej ziemi, tu być musiały pierwsze gromady obozowiska.

Tu się potem na pamięć²⁷³ ową zbierały starszyny dla narady. Horodyszcze opasane było niskim, wklęsłym już w ziemię wałem zielonym. W środku opuszczona dawno stała, z dachu prawie odarta, szopa, której słupy się chyliły w różne strony. W ścianach brakło opadłego i zgniętego na ziemi płotu. Oprócz tego szczątków budowli szerniałego na horodyszczu nie było nic, ani drzewa, ani kamienia, pokrywała go darń, skąpe zioła i stare kretowiny. Okolica jak miejsce była smutna. Jak sięgnąć okiem, widnokrąg opasywały lasy czarne. Z dała na prawo małe jezioro leżało, na pół trzcinami zarosłe, w lewo gdzieś ukazywała się z błota rzeczulka gniła²⁷⁴, płynąca trzęsawiskami nieprzebytymi. Płaczliwe głosy czajek głużyły śpiew leśnego ptactwa. Niespokojne, zwijały się tu nad niezliczonymi gniazdami swymi, jakby od nich nieprzyjaciela odpędzać chciały.

Tam, gdzie horodyszcze do lądu przypierało²⁷⁵, las stary stał na straży.

Był to przeddzień Kupały, na który wiec zwołano. Kmiecie i władyki wiedzieli już, jaki los spotkał Wisza za to, że pierwszy ich na wiec powołał. Śmierć jego nastraszyła wielu, rozjątrzyła innych i pobudziła jeszcze do narady dla ratunku.

²⁷³na pamięć — tu: na pamiątkę. [przypis edytorski]

²⁷⁴gniły — dziś: gnijący. [przypis edytorski]

²⁷⁵przypierać — tu: przylegać, dochodzić. [przypis edytorski]

Siostra, Brat, Mąż,
Dziewictwo, Ślub, Bóg

Na horodyszczu tylko od strony lasu dostać się było można, a kto na nie chciał iść, musiał pomijać dąb stary na drodze stojący, na pół spróchniały, z oschłymi konary, który równie jak uroczysko za poświęcony miano bogom czy duchom tej ziemi. Widać pod nim było mnóstwo płacht na wpół pogniłych, z którymi u stóp jego składano choroby.

Małeńkie źródelko, sączące się nieopodal, służyło chorym do obmycia się z choroby, płótno do otarcia. Rzucano je potem pod dębem w tej wierze, iż z nim szła precz choroba. Aby zdrowie odzyskać, duchom je trzeba było rzucić na pastwę. Stały tu i inne ofiary pleśnią okryte, przemokłe, liściem na pół zasypane, miseczki, dzbanuszki, ziarna bursztynu, kawałki sukna i sznurki powiązane w węzły jakieś tajemnicze.

U góry w dębim spróchniałym widać było dziuplę ogromną, jakby stworzoną na to, aby w niej pszczoły dzikie barci założyły. Lecz drzewo puste stało, wilgocią odstręczając, pszczoł w nim nie było. Dziupla stała próżna i czarnym swym otworem jak paszczą ziała jakoś dziwnie, straszno.

Dokoła korę obsiadły zielone mchy jak aksamit świecące, porosty żółte, nawet trawy blade, które się na przegniłych pasożytach czepiały.

Nie rozedniało jeszcze dobrze, gdy się szelest dał słyszeć w pobliskiej gęstwinie. Ostrożnie coś się pod dębem prześliznęło, przycupnęło, rozsluchiło i gdy wszystko milczało dokoła, z ziemi się podniósł człowiek mały, w szarej guni²⁷⁶, z głową okrągłą, postrzyżoną, z oczyma świecącymi, z usty szeroko rozciętymi, w których zęby małeńkie widniały. Obejrzał się raz jeszcze, posłuchał, rękami objął dąb, nogami się go uczepił i ze zręcznością dzikiego zwierzęcia począł się drapać ku górze. Niekiedy nastawiał ucha, to znów z pośpiechem wielkim laźł ku dziupli, spoglądając ku niej niespokojnie. Był to Znosek.

Drapanie się, mimo chropawej dębu powierzchni, prędkie nie było.

Drzewo grube łatwo się objąć nie dawało, mchy go śliskim czyniły, parę razy osunął się człowieczek i ledwie paznokcie zapuściwszy w korę, utrzymać potrafił, ale wnet z nowym sił wytężeniem piał się znowu do góry.

Już prawie miał dosięgnąć otworu, gdy nagle jakiś szmer dał mu się słyszeć we wnętrzu.

Z dziupli ukazała się głowa szara z najeżonym włosiem, do kociej podobna, z oczyma żółtymi, z zębami białymi, z wąsami długimi; prychnęła groźnie, klapnęła szczękami i zwierz wprost rzucił się na głowę człowieka.

Coś zaskowyczało i jęknęło, zwierz i człowiek razem się stoczyli na ziemię w jeden kłębek zwinięci. Szary pustelnik z dziupli obejmował małego człowieczka, ręce Znoska cisnęły wduszone szyję napastnika. Widać już było płynącą krew — potem dwie pięści ludzkie schowały się we włosach zwierzęcia, ścisnęły gardło, otworzyła się skrwawiona paszczka, krwią zachodziły oczy żółte, które zbiegały i kołem stały... Ciało drgało jeszcze.

Znosek podniósł się z ziemi, ocierając krew; twarz miał pazurami podartą, głowę pokąsaną. Odetchnął, prychnął, plunął, po czasie skrwawionej powiódł dłonią i zduszonym, martwym już stworzeniem strzepnąwszy, uderzył parę razy o drzewo. Potem opasał się swoją zdobyczą i znowu spojrzął w górę, krew ciekącą ocierając rękawem. Pokaleczona głowa i dłonie nie wstrzymały go od nowego pokuszenia. Rozgrzany tą walką więcej niż osłabły, począł się znowu drapać do dziupli dębowej — niosąc z sobą zduszonego nieprzyjaciela. Chwytał w końcu za krawędź wypróchniałą, zapuścił w nią palce, dźwignął się całym ciałem i zawisł nad czarnym otworem, spoglądając w jego głębie, to ku lasowi, w którego gąszczach szelest jakiś słyszeć się dawał z daleka.

Po chwili spuścił się do dziupli i — zniknął, szelest tylko jakby liści suchych na dnie jej słychać było; później głowa wysunęła się ponad skraje, dwie ręce obok niej oparły na brzegach, patrzył. Szerokie usta mięsiste otworzył, białe zęby świeciły jak u żbika. Syczał z bólu i śmiał się.

Z lasu coraz wyraźniej zbliżający się szmer słychać było, a w dziupli szybkie skrobanie paznokciami, aż póki w spróchniałej korze nie przewierciły otworu, przez który oko bezpiecznie niepostrzeżone wyglądać mogło. Drugi otwór wydrapał obok niego i w nim zaświeciło oko drugie... Patrzyły teraz oba... Naprzeciw zza gałęzi widać było horodyszcz i drogę wiodącą ku niemu.

Walka, Śmierć, Kot

²⁷⁶*gunia* — kurta męska z wełnianego, samodzielnego sukna, ze stójką, spinana pod szyją ozdobnie, niekiedy haftowana; należy m. in. do tradycyjnego stroju górali podhalańskich. [przypis edytorski]

Skryty w dziupli, mógł stąd policzyć idących i dojrzeć twarzy każdego.

Właśnie w tę stronę źrenice chciwie wymierzył, gdy gałęzie łamać się poczęły i konno jadący mężczyzna, którego kilku innych otaczało, ukazał się w niewielkim oddaleniu. Jechał na siwym, spasyłym koniu z długą grzywą, okrytym skórą, zamyślony, koniowi dając iść powoli — z oczów, które przed się wlepił, znać było, iż patrzył, nie widząc. Postać była spokojna, poważna i piękna, człowiek już sędziwy z brodą długą, białą i włosami na ramionach powiewającymi. Na głowie miał kołpak z niedźwiedziej paszczęki, której białe zęby nad czołem mu sterczały. Zwierz zdawał się grozić każdemu, kto by się śmiał zbliżyć wrogo. W ręku trzymał na kiju pstro wyrobionym i jakby białą obwiedzionym wstęgą, obuszek kamienny, świecący, wyrobiony sztucznie²⁷⁷, który wiązanie z lyka plecione umocowywało. Od szyi obręcz miedziana z kilku kół złożony, spadał mu na piersi, i okrywał je jak zbroja. Jadący za nim w pewnym oddaleniu sługami być musieli, trzymali się, patrząc skinienia i rozkazu, tylko jeden młodzian, z głową podniesioną, u boku jego stał, a miał uzbrojenie do tamtego podobne.

Zbliżając się do dębu, starzec oczy zwrócił ku uroczysku i konia przytrzymał — widząc, że na nim pusto jeszcze było.

— Nikogo! — przebaknął.

— Nikogo! — powtórzył, pochylając się, drugi.

— Mieliz by się ulęknąć i nie przybyć? Możli to być? Ani ci nawet, co zwoływali? A ci pierwsi być powinni!

To mówiąc, z konia się zsunął stary.

— Wy z końmi — rzekł — stać tu w pobliżu, paść i czekać. Ty, Mroczek, ze mną pójdziesz... Uczyć się, jak radzili starzy. Słuchaj, patrz, służ i ucz się.

Młodszy posłusznie głowę skłonił.

Wtem z drugiej strony nadjechali konni, Doman samotrzeć z ludźmi swymi. I on, nie dojeżdżając do horodyszczu, konia słudze oddał, wskazawszy pastwisko, a sam ku staremu pośpieszył.

— Dniem wiecowym pozdrawiam was — odezwał się.

— Dniem wiecowym, bodaj szczęśliwym — odparł starzec. — Kędyż²⁷⁸ się Wisz dziewa?

Doman obie ręce podniósł ku górze i pokazał na obłoki.

— Spaliliśmy zwłoki jego, płaczki go oplakały... Z ojcami pije miód biały.

Starzec ręce załamał.

— Zmarł? — zapytał.

— Zabit jest — rzekł Doman. — Zabit przez ludzi kneziowych, którzy na dwór jego napadli.

Słuchający głowę opuścił, ale krótko trwało przerażenie, podniósł wejrzenie, w którym gniew się malował.

— Myślmyż i my o szyjach naszych — rzekł. — Co jemu wczoraj, nam jutro.

Gdy mówili, z dala już tętniało znowu, tętniało coraz silniej, cały las pełen się zdawał, ze wszech stron wytykały się głowy koni i głowy ludzi, gwar się wzmaczał, starszyzna kmiecia nadciągała. Dwoje oczów z dziupli patrzyło i dwoje uszów słuchać musiało, bo rozmowy pod samym dębem się toczyły.

Przybyli pozdrawiali się dniem wiecowym, ale twarzami smutnymi. Ze trzech, liczba ich rosła do dziesięciu, do pół kopy²⁷⁹... Do soroka²⁸⁰... Do setki. Wszyscy jeszcze stali poza horodyszczem, gdy Ludek, syn Wiszów²⁸¹, nadjechał.

Zsiadłszy z konia, przystąpił z pozdrowieniem do gromady i krwawą koszulę a siermięgę czarnymi plamami zbroszoną rzucił pomiędzy stojących, nie mówiąc słowa. Rękami tylko wskazał na nie. Oczy wszystkich zwróciły się na odzież zabitego, ręce zadrgały, czoła się pofałdowały.

Z pięściami zaciśniętymi otoczyli to lice²⁸² gwałtu.

²⁷⁷ *sztucznie* — tu: misternie; zgodnie z prawidłami odpowiedniej sztuki. [przypis edytorski]

²⁷⁸ *kędyż* — gdzież. [przypis edytorski]

²⁷⁹ *kopa* — daw. jednostka obrachunkowa wynosząca 60 sztuk (5 tuzinów). [przypis edytorski]

²⁸⁰ *sorok* (z ros.) — czterdzieści. [przypis edytorski]

²⁸¹ *Wiszów* — daw. forma D.; Wiszowy (należący do Wisza), Wisza. [przypis edytorski]

²⁸² *lice* (daw.) — twarz; tu: dowód. [przypis edytorski]

Później szmer przebiegł po gromadzie głuchy i urósł we wrzawę, wśród której rozeznac tylko było można nawoływania o pomstę krwawą. Gdy się to działo, Doman odstąpił precz i milczał. Zatem ruszyła się starszyzna i ciągnęli z wolna ku horodyszczu. Łudek z ziemi podniósł odzież ojca, zarzucił ją na ramiona i szedł za nimi. Tak uroczystym pochodem, na czele mając siwych, weszli na uroczysko i pod chwiejącą się szopę. Tu, nic nie mówiąc, każdy na ziemi zajął miejsce swoje, broń składając przed sobą.

Drudzy, opóźnieni, nadjeżdżali jeszcze. Szerokim kołem rozsiadła się rada, wsparli na rękach i dumali — wielu brakło. Innym z oczów patrzyło dziwnie, jakby, słowa jeszcze nie rzekłszy, już do sporu byli gotowi.

— Nie ma już tego, kto nas tu zwołał — odezwał się Boimir stary — ale duch jego mówi, po cośmy tu przybyli. Radzić trzeba, aby stary obyczaj polański nasz nie ustał, abyśmy się w Niemców i niewolników nie obrócili a w kneziowe sługi. Wszędy, gdzie mieszka mowa nasza, *słowo*, u Łużyczan²⁸³, u Dulebów²⁸⁴, Wilków, Chorbatów, Serbów, Mazów²⁸⁵, aż do Dunaju i za Dunaj biały, do sinego morza, w lasach i po górach... Kneziowie na wojnach dowodzą, ale po mirach gromada wybiera starszyznę, rządzi i sądzi, i ziemię rozdziela. Starostów i tysiączniki²⁸⁶ stanowi, mir trzyma, bezpieczeństwa strzeże. Chwostek się z Niemcy²⁸⁷ sprzęga, chce ze stolba swego nam rozkazywać, nam, cośmy tam jego ród sami dla obrony posadzili. Wisza nam za to ubito, że śmiał wiec zwoływać!

Jęknęło kilku i głuche mruczenie słyszeć się dało po tłumie. Starce²⁸⁸ głowami trzęśli.

Aż z prawej strony czarno zarosły, średnich lat wstał mężczyzna, rękę trzymając za pasem. Oczy, które dotąd miał w ziemię wlepione, podniósł i potoczył nimi, jakby w gromadzie swoich szukał.

— Bez kneziów — odezwał się — nie obejdziemy się... Ładu nie będzie... Najdą na nas Niemcy, a choćby i Pomorcy, i Wilki, gdy im głód doje, a wściekłymi uczyni, kto będzie wówczas dowodził, rozkazywał i bronił? Czy kneź, czy król, jak go tam zwać, musi być... A pod nim my, choć jemu równi, żupany, bany, kmiecie i władzyki... I pospolity gmin... I niewolniki nasze... Kneź musi być...

Zaczęto mruczeć, czarny mówił dalej:

— Że się z Niemcami braci²⁸⁹, a co złego, kiedy nam to pokój kupuje?

Mruczenie rosło coraz, aż zgłuszyło mówiącego, ale drudzy widocznie za nim obstawali.

— Kneź musi być — zawołał Boimir. — Ano... Będzie! Kto przeczy? Inaczej by się od Niemca nie ostało... Niosą się oni do nas z mieczem i z wiarą swą, z namowy i z groźby... A oręż mają dobry i siłę wielką... I swoich kneziów, co lud prowadzą jak parobek woły w plugu... Nie obronim się im, samopas idąc... Kneziów trzeba! Niech będą! Ale nie Chwostków, nie tego rodu Popiołowego, co już zapomniał, skąd wyszedł!

— Nie! Nie! — zawołano z jednej strony.

Ale z drugiej się burzyło. Niektórzy wstawali i oczyma się mierzyli, policzyć już było można tych, co szli za i przeciw. A z piersi buchało jedno „Nie!” przeciw drugiemu.

— Precz z Chwościskiem! — wołali niektórzy. — Precz z Chwostem!

Drudzy wrzawę podnosili, aby tamto wołanie zgłuszyć.

Całą gromadą siedzieli poza Boimirem rozrodzeni Mieszkowie, których Myskami i Myszkami zwano, bo wielu z nich to imię nosiło... Ci się podnieśli, najgłośniej wołając:

— Precz z nim!

— Nie co czynić zostało, tylko iść i to plugastwo w gnieździe wydusić! — krzyczeli.

— Lekko rzec — rzekł inny — a niełatwo tego dokazać. Daliśmy się im rozsiać, rozrodzić, zmóc²⁹⁰, uzbroić, powąchać z Niemcy, żony od nich potajemnie brać, namawiać się z nimi... Dziś, byle skinęli, bronić ich będą. Ziemię nam zniszczą gorzej od

²⁸³Łużycanie — plemię słowiańskie, które zamieszkiwało teren Dolnych Łużyc w dorzeczu Sprewy i Nysy Łużyckiej. [przypis edytorski]

²⁸⁴Dulebowie — plemię słowiańskie zamieszkujące Wołyń. [przypis edytorski]

²⁸⁵Mazowie — prawdopodobnie chodzi o plemię słowiańskie Mazowszan. [przypis edytorski]

²⁸⁶tysiącznik — dowódca stojący na czele tysiąca żołnierzy. [przypis edytorski]

²⁸⁷z Niemcy — dziś: z Niemcami. [przypis edytorski]

²⁸⁸starce — dziś: starcy. [przypis edytorski]

²⁸⁹braci się — dziś popr. forma 3.os.łp: brata się. [przypis edytorski]

²⁹⁰zmóc — wzmóc, wzmocnić. [przypis edytorski]

Niemiec, Przywódca

Kłótnia, Konflikt

Chwościka... Ludzi w niewolę nabiorą. Lepiej cierpieć swojego, co męczy, niż cudzego, co wypłeni nas, a sam posiadzie tę ziemię, na której popioły ojców leżą... Zamiast się rzucać nań, iść trzeba do Chwosta i powiedzieć mu w oczy...

— Iść! Żaden z nas stamtąd nie wróci! — krzyczeli Myszkowie. — Wszystkich pod grodem jak psów wywieszają... Słów on nie posłucha.

— A siły my na niego nie mamy — wołał Rudan — nie mamy...

— Siła się znajdzie, byle wola była — ozwał się stary, ubogo odziany Piast.

Potakiwali jedni, część wielka siedziała w milczeniu, głowy pospuszczawszy.

— Cóż zrobić? — pytali po cichu, patrząc sobie w oczy, mniej śmieli.

— Cierpieć — mówił Rudan. — Nie wieczny on, synowie będą lepsi.

— Na to ich właśnie Niemcy zaprawiają u siebie, polując z nimi na Serbów — wtrącił inny.

— Cześć! — wtrącił inny — aby nas po jednemu, jak Wisza, wybito, a dzieci porbrano na gród, a ziemię smrodom porozdawano...

Tak różne głosy odzywały się ze stron różnych, nie było zgody. Bliżej siebie siedzący gwarzyć poczęli i naradzać się po cichu, bo się lękali już zwolenników Chwostka, aby ich na sztych nie wydali... Z cichego szmeru rodził się swar i wrzawa, i gwar taki, że jedni drugich nie słyszeli.

Myszkowie wołali, aby na gród ciągnąć i wywracać wszystko, knezia się pozbyć i innego sobie obrać z między kmieci. Rudan i jego druhowie odradzali.

— Niemców, Pomorców, Wilków ino nie widać — mówili — a oni nam straszniejsi od Chwostka. Zaskłysz, że się sami między sobą drzemą, że głowy u nas nie stało, nalecą i kraj spustoszą... Siedzieliby cicho. Dawno na nas zęby ostrzą. My ludzie od roli i od gęśli, a oni od krwi i żelaza... Łatwo im nas zmóc... Oni stoją pod jednym wszyscy, a my i jednego nie możemy ścierpieć...

— Nieprawda — rzekł Boimir. — Cierpieliśmy, obrabialiśmy sami, słuchali i karmili, aż oszalał... Słyszeliście, co tam za biesiady krwawe wyprawia, jak swoich krewniaków dusi... Kmieciom już wielu dwory pozabierano, dziewczki, chłopców, dobytki... A gdzież nasza stara swoboda? Gdzie obyczaj dawny?

Spierano się tak ciągle, Myszkowie potrząsali obuchami nad głowy i, pięści ściskając, powtarzali:

— Iść na to gniazdo plugawe i wydusić...

— Iść! Iść! — huczano.

Niektórzy ruszali się z miejsc, jak gdyby natychmiast spełnić to chcieli, ale wielka część stała oporem.

Liczono się oczyma. Myszkowie przemagali; druhy więc kneziowie odsunęli się w ostrożnym milczeniu. Rudan pozostał z małą garstką, która, brody gryząc i oczyma rzucając, siedziała na ziemi milcząca, do niczego się mieszać nie chcąc. Pojedynczo przystępowali do nich niektórzy, usiłując przekonać, ale ci spojrzeć nie chcieli i mówić nie byli radzi.

Gwar i wrzawa nie ustawały, bo nie dosyć było powiedzieć: „Iść!” — trzeba było obmyślić, z kim, jak, kiedy, a gród Chwostków był warowny, wałem i częstokołem otoczony, oblany w części jeziorem, zaopatrzony ku obronie, w ludzi obfity. Na Niemców też skinąć stamtąd mogli, aby im w pomoc szli... A wówczas z Myszków i ich druhow nie zostałoby jednej głowy.

Słońce się podniosło wysoko, minęło południe, na uroczysku z poschłymi usty starszyzna radziła, nic nie mogąc uradzić ani się zgodzić na jedno. Wołanie było wielkie chwilami, tłum to się zbijał w jedną stronę, to w drugą ciskał, gromadząc około starszych, co głosy zabierali.

Opodał od horodyszczu czeladź stała z końmi, czekając; pasiono je, popętawszy na skraju łąki pod lasem. Młodzież, parobczaki na ziemi siedzieli i śmiechy a żarty między nimi słyszać było.

Do dębu, z którego dwoje oczów patrzyło, głosy dolatywały jak fale, to szybsze, to silniejsze, widać było, jak podnoszono ręce, grożono pięściami, rwano się i rozchodzono... Jeden to drugi stawał na wyższym brzegu wału, aby go lepiej słyszano i stamtąd mówił, gardłował, często na sobie suknię i koszulę rwąc... Groźne wyrazy aż tu dochodziły. Dwoje jasnych oczu ciągle patrzyło.

Parobcy, co na łące siedzieli, rozglądali się dokoła. Wtem jeden drugiego potrącił i rzekł:

— Zyrun! Patrz ino na stary dąb... Na stary dąb...

— A co w nim? Dziupła sroga...

— Nie widzisz? Pod dziuplą, hen, dwoje oczów w dziurach świeci... Jakby żbik patrzył na nas...

— Nie patrz! To czary... Dąb święty... Kto wie, jaki duch z niego patrzy... I co jego wzrok może?

— To nie duch, ino zwierz! Albo żywy człek zakłęty... Duchy się tak po dniu nie snują... — odezwał się pierwszy.

Wszystka czeladź oczy na dąb zwróciła, lecz większą część ogarnęła trwoga.

— Dąb stary... Święty... Co by tam w dziurze człek miał robić...

— To zwierz.

— Spłoszyć go! — krzyknął pierwszy. — Ślepie mu jeszcze świecą... Ja je widzę...

To mówiąc, chwycił łuk parobczak, naciągnął go i strzała świsnęła w powietrzu... Padła w sam otwór dębu, gdzie świeciło oko, zachwiała się — i znikła... Z nią razem i oczy z dziupli patrzeć przestały. Człedź, strwożona, siedziała w milczeniu.

— Zwierzaś ubił lub skaleczył — zawołał Zyrun.

— Dobrze by choć skórę zedrzeć z niego — krzyknął, zrywając się, chłopak.

— A jeśli ranny tylko i żyw, to ci się z dziupli bronić będzie — poczęli drudzy.

Zapalczywy myśliwiec nie słuchał, poskoczył ku dębowi, chwyciwszy obuszek do pasa; drudzy się tylko przypatrywali. Jak kot począł się drapać na drzewo, przykładając doń ucha. Znak dał swoim, że coś w nim słyszy. Ostrożny jednak, nie wprost się do dziupli skierował. Kawał starej, grubej, nadłamanej gałęzi chwyciwszy nad nią, uwiesił się na niej i spojrzał w głąb. Patrzył długo, nic dojrzeć nie mogąc, choć coraz przybliżał głowę a oczy.

W środku, nakryty zabitym zwierzem, któremu strzałę w oko wbił, leżał liśćmi się cały zasypawszy mądry Znosek. Ręką tulił oko, z którego krew mu ciekła, bo w nim strzała uwięzła. Parobczak, nie widząc i nie słysząc, aby się co ruszało, ośmielił się wreszcie rękę do dziupli wpuścić i z okrzykiem radości dobył z niej żbika, którego oko głęboko było strzałą przeszyte. Wnet począł trząść zdobyczą, okazując go gromadzie, która się cała ku niemu rzuciła, oczom swym nie wierząc prawie. Otoczono dąb, a szczęśliwemu łowcy już w myśli nie było sięgnąć głębiej, gdzie ducha w siebie wciągnawszy, przyczajony leżał na pół martwy Znosek.

Ze żbikiem w rękę spuszczać się począł chłopak na ziemię, rzucił go potem ciekawym, którzy z rąk do rąk sobie podawać zaczęli. Strzała tkwiła wbita tak głęboko w ślepie, iż ten sam, co ją puścił, siły swej poznać nie mógł... Zwierz był już zimny, paszczkę miał rozdartą, ozór wywalony.

Jakoś to tak było niezrozumiałe, że żartowniś jeden począł dowodzić, iż parobczak zdychające tylko zwierzę dobił.

Hałas około dębu powstał tak wielki, iż stąd aż na horodyszcze dochodził. Obejrzała się starszyzna, której ubite z dała pokazano zwierzę. Rzucili się młodszy z kmieci pytać, a jeden z zapaleńszych, chwyciwszy żbika za kark, poniósł go, potrząsając nim jak wróżbą.

— Bogowie wieszczbę uczynili! — wołano. — Żbik siedział w dziupli zacajony, jeden parobczak, napatrzwszy zaledwie ślepie, go ubił... Tak siedzi w kamiennej dziupli Chwostek... I nasza strzała go tam dosięgnie! Bogowie wróżbę dają... Precz z Chwości-skiem!

Więc gromada cała, co z Myszkami była, wołać zaczęła:

— Łado! Kolado! Łado!

I cieszyli się, i w dłonie klaskali.

Inni milczeli... Wtem znużony ustawał na siłach. Wtem na skraju lasu ujrano starego ślepcę, którego małe prowadziło chłopię i oczy się ku niemu skierowały.

— Słowan! Bywaj! — zaczęto wołać. — Bywaj nam, stary, z pieśnią... Po dawnym zwyczaj...

Nasłuchując, zbliżał się ślepy gęslarz powoli, po gwarze mógł już poznać, że się zbliżał do horodyszcza. Wszyscy mu radzi byli, orzeźwieli, ujrawszy go, niósł ze sobą woń prastarych dziejów i czasów.

Podstęp

Śpiew, Poezja, Obyczaje

— Witaj, stary Słowanie!

Szedł w milczeniu, jak gdyby miejsce znał i pamiętał, wszedł przez wał, kijem sobie miejsce obmacał i usiadł na ziemi. Gęślę milczącą trzymał na kolanach i myślał...

— Spóźniłem się, spóźniłem — począł głosem złamanym, na pół śpiewnie. — Stare nogi źle już służą, drogi się powyciągały... A jaki by to był wiec bez wieszczka? A co by to za rada bez pamięci na stare dziadów zbory! Orłom lecieć lekko górą, ślimak się powoli wlecze... Powoli...

Uderzył po strunach, milczeli wszyscy... I śpiewał starzec powoli:

— Kiedy Lecha plemienia nie stało, nie stało... Swobody się ziemianom zachciało, zachciało... Zachciało się swobody bezpańskiej, wojewodów wybrali dwunastu... Krew to ze krwi wszak naszej, kość z kości... Bracia nasi rodzeni, ziemianie, niechaj nami rozrządzą, ład sprawią... O Łado! Niechaj ziemię szczęśliwą uczynią... O Łado... Wybrali ich, wybrali dwunastu... Cieszyli się, cieszyli niedługo. Brat rodzony wnet bratu był sługą... Co jednego nad sobą nie chcieli... Dwunastu ich wybrali i mieli... Dwunastu... O Łado, o Łado... Jeden z kadzi rad czerpał i głowę zalewając, pomiatał narodem... Drugi zbierał a dusił w komorze, co ubogim odebrał od gęby... Trzeci jeździł, wyglądał, gdzie dziewczki i córki im podbierał, miód z ula... O Łado! O Łado! I tak byli z dwunastu szczęśliwi, szczęśliwi, że posłali za morze z pokłonem... Oj, posłali, szukając wojaka, co by jeden nad wszystkim panował... „Kraku, panie a kneziu”, wołali, „chodź do ziemi, do naszej, rządz nami”. I spędzili dwunastu z ich grodów. Znowu kmieci zrobili z wojewodów... A jednego już Kraka słuchali. O Łado! O Łado!

Gdy się pieśń powolnie nucona skończyła, milczenie panowało; patrzali niektórzy na starca, nie wiedząc, co by to znaczyć miało...

— Toś i ty, Słowanie — rzekł mu jeden — Chwościka pokochał...

Starzec nastawił ucha.

— Pokochał?

Pokręcił głową, poczęły brzęczeć struny, dziwny staruszek począł śpiewać znowu tęskliwą nutą:

— Siedzi Chwostek na wieżycy... I patrzy z niej wkoło... Dobry pan... Gdzie się kurzy ze świetlicy, gdzie na polu się zieleni... Gdzie rżą stada... Sycą miody... Oko widzi, ręka zgarnia... Dobry pan! Siedzi Chwostek, patrzy z dala... Kmiecie mruczą, psy li wyją? Śle drużynę, milczeć, cicho... Lub na gałąź pójdzie lichy... Dobry pan... Pan wesoly, do biesiady rad zaprasza, rad ugości a nakarmi, a upoi, aż się ludziom na wiek wieka jeść odechce... I pacholki do jeziora niosą kmieci... Dobry pan. Siedzi Chwostek na wieżycy... Czy słyszycie, jak się śmieje, hen, daleko śmiech rozlega... Aż puścicją w lasach knieje... Aż po dworach lud truchleje... Dobry pan! Z Niemcem on się pocałuje, Niemiec dziewczkę da mu białą... A wy, kmiecie, mruczeć wara! Bo mu Niemiec da swe miecze i wskroś krnąbrnych wnet wysiecze. Dobry pan! Dobry pan!

Chórem za starym poczęto powtarzać: „Dobry pan...”, a dwie te pieśni razem z sobą złożone zasępiły czoła i jednym, i drugim... Słowan zamilkł, głowę spuścił, podparł się ręką na ziemi, na pół położył i śpiewać więcej nie chciał.

Powoli szeptać znowu poczęto, gwarzyć i naradzać się.

Słońce się zniżało, gdy starszyzna, widząc, iż na niczym spełźnie wiec, rozeszła się gromadkami po horodyszczu; posiadali kołem, każdy ze swymi, i podano, co kto przyniósł z sobą do jedzenia i picia... Kołacz, zimne mięso, a w drewnianych i glinianych baryłkach miód, piwo i kwas²⁹¹...

Gęślarza wzięli między siebie Myszkę, ugaszczając go; dano mu pierwszy kubek w ręce.

— Po staremu — rzekł — pierwsze się bogom należy. Łado!

I wylał napój na ziemię.

Po wtóre zlał jeszcze na ofiarę duchom uroczyska dobrym i złym, białym i czarnym, aby im nie przeszkadzały; po trzecie zlał duszom ojców, co niewidzialne przy radzie stały... Na małych skorupkach postawiono im obiady z białego chleba, a dopiero potem w milczeniu jeść i pić zaczęto.

Stary Słowan, mało co zjadłszy, napił się trochę i znowu się wziął do weselszej znajo-

Władza, Śpiew

Bóg, Duch, Jedzenie,
Obyczaje, Wierzenia,
Obrzędy

Muzyka, Śpiew

²⁹¹kwas — kwas chlebowy; typowy dla ludów słowiańskich napój, przyrządzany ze sfermentowanego chleba. [przypis edytorski]

mej pieśni starej. Tę zaledwie posłyszano, gdy chórem za nim odezwali się wszyscy, nawet czeladź z łąki wtórowała nieśmiało.

Nadeszła pieśni godzina, więc po tej następowały inne i coraz nowe, choć wszystkie do siebie podobne. Starzec potem już sam zaśpiewał starą znad Dunaju, z innych światów, kędy wino rosło, gdzie lwy się przechadzały, żyły smoki i żmije, fala morza biła o brzegi skaliste i słońce świeciło gorące. Wszyscy wzdychali za tym światem pieśni jak za swoim.

Noc była, gdy rady, ofiary, pieśni i wiec bezowocny się skończył. Powstawała starszyzna, jeśli się żegnać wszyscy, ręce sobie dając a wzdychając.

Któż wie? Może do nowego wiecu myśli zebrać chciano?

Konie z pastwisk czeladź przyprowadzała, posiadali na nie i jechali gromadkami. Każdy w swą stronę. Zostało po cichu szepczących kilkunastu, kilku, potem nikogo. Uroczysko znów było puste i milczące. Gałęzi dębu wiatr wieczorny potrząsał i ptastwo krzyczało tylko na błotach. Gwiazdy zaczynały mrugać na niebie, lekki powiew wiatru od łąk szedł do rzeki.

Wtem w dziupli zaszeleściło, prychnęło, dwoje rąk chwyciło za kraj kory, głowa się podniosła nad nią i Znosek, z pokrwawioną twarzą, dobył się ze środka. Nogami i rękami objął pień, ześliznął się powoli na ziemię. Tu padł, wyciągnięty jak nieżywy... Dyszał ledwie, wyciągał długo ręce i nogi, jęczał.

Zaszeleściło wśród lasu... Drgnął cały; uciekać już nie czas było, po ciężkim chodzie powolnym poznał nowego nieprzyjaciela. Jak nieżywy legł, przyłgnięty twarzą do ziemi. Z zarośli powoli, wlokąc się niezgrabnie, wyszedł niedźwiedź. Nosem wodził po ziemi, jakby czego szukał. Słyszał było sapanie jego i mruczenie. Żółte oczy, pobłyskujące w ciemności, skierował ku Znoskowi, który ciągle jak martwy leżał... Ostrożnie gospodarz puszczy podszedł ku niemu i jak pies począł go wąchać. Z lekka potrącił go łapą, zamruczał i poszedł dalej. Widać go było zdążającego na pole, krokiem ociężałym, podnoszącego czasem pysek i wietrzącego dokoła. Siadał spoczywać, lizał łapę i znowu włókł się leniwo dalej, gdzieś za żerem czy za przyjacielem, po którym zatęsknił.

Chłopak, ujrzawszy go już w półku, zerwał się na nogi i w las się rzucił szybko.

XI

Ranek był najśliczniejszej wiosny, której już nic z jej królewskich ozdób nie brakło. Najleniwsze dęby głuche stały poubierane w liście, pachniały brzozy, potrząsając długimi warkoczami; u stóp drzew, gdzie zajrzało tylko słońce, kwiatek się ku niemu uśmiechał. Na każdej gałęzi szczebiotał ptaszek, w każdym promieniu złota muszka igrała...

Cały ten świat, wody, lasy, ptaki, zwierzęta i muszki złote, i rybki srebrne żyły naówczas życiem jednym w dziwnej zgodzie i braterstwie. Strumień mruczał zrozumiałą mową, ptaki śpiewały pieśni dla ludzi, dziki zwierz bratał się czasem z człowiekiem, by mu służyć. Harmonia wielka panowała w tym świecie zaczarowanym, w którym wszystko składało się na jedną całość. Śmierć nawet przychodziła z uśmiechem, w porę i przeprowadzała do ojców na biesiadę wieczną.

Dwie kobiałki stały na ziemi, grzybów pełne, dziewcząt dwoje odpoczywało przy nich, rękami się objąwszy... Siedziały i słuchały. Dziwa, zamyślona, z oczyma wlepionymi w las, dumiała.

— Co ty tak słuchasz, Dziwo? — pytała siostra.

— Srocza mi coś powiada... Słyszysz ty ją? Pyta się nas, czyśmy dużo uzbierały? Mówi, że na uroczysku w dolinie grzybów jest wiele... Chce nas odprowadzić do chaty...

I zamilkła chwilę.

— Mówi — ciągnęła dalej powoli — przyjadą swaty... Księżyc pan młody do ciebie...

— Do mnie, Dziwo?

— Tak... Do ciebie, Żyvia, bo ja swatów nie będę znała... W wianku chodzić będę zawsze, zawsze... I w wianku, w zielonym, pójdę do ojca i matki...

Srocza, w istocie, siedząc na gałęzi, kręciła głowę i jakby przedrzeźniała dziewczętą, ciągle coś dziewczynie pokrzykiwała.

Wtem z lasu nadleciał jastrząb z rozpuszczonymi skrzydłami, począł unosić się nad łączką, patrząc pod siebie, szukając czegoś na ziemi. Srocza zobaczyła go i krzyknęła, nawołując. Z krzaków odpowiedziały jej siostrę głosy, ze wszech stron poczęły się zlatywać

Rozczarowanie, Rozstanie

Szpieg, Las, Zwierzę,
Strach, Podstęp

Złoty wiek, Obraz świata

Ptak, Siła

pstre sroczki i gromadą poleciały straszyć, łajac, odpędzać jastrzębia. Przypadały prawie do niego, a gdy się zwrócił ku nim, pierzchały nagle całym stadem i wnet wracały znowu z wrzaskiem nowym. Jastrząb niósł się ciągle, to zniżając nad ziemię, to podnosząc w obłoki, nagle się puścił jak kula i padł na ziemię, a w tejże chwili stado całe spadło nań, dziobami chwytając prawie; posypały się pióra... Kobuz wyrwał się, uleciał w górę i zniknął. Sroki pociągnęły za nim z wrzaskiem.

Dziwa westchnęła.

Z dała odezwała się kukulka — raz, drugi i uciekła.

Dziewczęta zamyśliły, kiedy Żywia za mąż pójdzie.

— Kuj, kukulko — prosiły.

Odezwała się trzy razy... Trzy lata czy trzy miesiące? Któż to wiedzieć może...

Żywia ze śmiechem zapytała o Dziwę. Kukulka bliżej podleciała, rozśmiała się tylko jakoś dziwnie, poznały ją przecie po pierzu, ale wróżyć nie chciała.

Dziewczęta siedziały zamyślane. Żywia kwiatki rwać zaczęła i wianuszek pleść dla siostry. Ale kwiatki niedobre się pod rękę nawijały i końce rwały, i nie chciały się pleść w wianuszek.

Siedziały nieopodal od zagrody, były więc bezpieczne. Nazajutrz miały iść do ogniów, na Kupalę. Żywia się cieszyła, Dziwie nie chciało się iść z drugimi... Smutno jej było.

Wtem, wśród ciszy, gdy muszki brzęczały tylko i pszczoły, las z dała zatętniał. Spojrzali po sobie.

— Czy Ludek pojechał na łowy... Czy to Ludkowe psy słyszą?

— Ludek w domu, koło stada...

Porwały za koszyki, obejrzały się dokoła i ostrożnie w gąszcz pierzchnęły... Ale cicho było znowu w lesie, ni psów, ni ludzi nie słyszą.

Żywia główkę z gąszczy podniósłszy, patrzyła na polankę i słuchała, psy gdzieś daleko zwierza pogoniły i cicho. Dzieciół kuje drzewo... Nic więcej.

Wróciły na trawę, na słońce.

Z dała jakby śpiewanie słysząc było, ale ochryple i smętne.

— To Jaruha — ozwała się Dziwa.

— Gdzież się to ona tędy wlecze?

Zamilkły. Z krzaków na polankę wysunęła się stara baba o kiju, z garnuszkiem na sznurku u pasa, z torbą na plecach, w płachcie na głowie.

Rękę przyłożyła do czoła i patrzyła ku nim, potem pociągnęła powietrze, jakby coś poczuła w bliskości, i oczyma dokoła rzucając, zobaczyła dziewczęta. Podniosła ręce z ki-jem do góry i plasnęła.

— Dzień dobry! — zawołała.

— Gdzie to się wleciesz, Jaruho? — spytała Żywia.

Baba iść ku nim poczęła.

— A na Kupalę! Jutro Kupalę! Ho! Ho! Chłopcy się popiją, poszaleją, to mnie może wezmą za młodą dziewczynę, a niektóry pocałuje!

Baba podskoczyła, śmiejąc się, podeszła ku dziewczętom i usiadła przy nich na ziemi.

— Chcecie, bym wam wróżyła? — spytała.

Siostry obie milczały, baba im po twarzach patrzyła.

— Z takich liczek wróżyć łatwo — mówiła, śmiejąc się dziwnie i przekręcając głowę. — O! O! Śliczneż lica, kwitną jak lilije... I jam też je kiedyś miała, takie białe i różowe... Słońce lilije popaliło, deszcze krasę popłukały... A nie deszcze, lzy to były... Łzy!

I kiwała głową, wyciągając rękę ku Dziwie.

— Daj no dłoń, powróżę.

Niechętnie wyciągnęła ku niej rękę dziewczyna. Jaruha pilnie wpatrywać się w nią zaczęła.

— Dłoń to biała, nienamulona... Wielka bieda z taką dłonią, tysiąc chłopców sięgnie po nią... A królewna żadnego nie zechce...

Zapatrzyła się w rękę.

— Pójdiesz jutro na Kupalę?

— Pójdę — odezwała się Dziwa.

Ptak, Małżeństwo, Kobieta,
Wierzenia

Kobieta, Starość, Młodość,
Święto, Wróżba

— Nie idź! Mówię ci, nie idź lepiej... Jak pójdziesz, krew się poleje...

Dziwa zbladła.

— Jaruho — odezwała się — po co mnie straszysz? Wiesz, że w domu zostać nie mogę... A tobie dawno się w głowie przewróciło, sama nie wiesz, co mówisz.

— A ktoś to wie, co mówi? — szepnęła Jaruha. — Coś szepcze w ucho i językiem obraca. Albo ja wiem, kto i co? Choćbym usta zamknąć chciała, męczy mnie i mówić każe... Coś się snuje przed oczyma, coś po sercu załaskocze... Baba plecie, sama nie wie co... A musi! Nie idź ty na Kupalę!

Dziwa się rozśmiała.

— A ja tobie nie radzę, Jaruho! Ty wiesz, jak cię szarpią, prześladują, co się z ciebie naśmiewają, co nadokuczają...

— Ja się tego nie boję — odezwała się stara. — Jak ognie pogasną, jak się ciemno zrobi... Hej! Hej! To mnie który pocałuje i uściśnie... Młode lata się przypomną...

— Cóżes ty w młode lata robiła? — zapytała Żywia.

— Ja? Ja? Nie wiesz? — odezwała się Jaruha. — Hej! Hej! Porwał mnie królewicz... Zaprowadził do gmachu, co miał ściany ze złota... W ogrodzie rosła jabłoń, co rodziła jabłka wonne... U stóp jej ciekła żywica krynica... Siedem lat królowałam, siedem lat śpiewałam pieśni, splatałam i rozplatałam kosy, wszystko mi służyło... Potem zrobiło się ciemno i ja w lachmanach, o kiju, znalazłam się w puszczy... Krucy mi w głowę pukali i oczów szukali... Hej! Hej!

Zamilkła i wracając do swego, odezwała się znowu:

— A ty, Dziwo, nie idź na Kupalę!

Uśmiechnęło się dziewczę, Żywia swoją jej dłoń podała. Jaruha głową potrząsała.

— Rodzone dwie dłonie, siostrzyne... — poczęła, mruczac — a dole, a dole! Gdzie jednej do drugiej!

— Któż z nas być byś chciała? — spytała Żywia.

— Ani jedną, ni drugą — śmiejąc się, rzekła stara. — Znowu żyć, znowu płakać, znowu młodość nosić, aby stracić! O! Nie! Nie! Ani białej, ani czarnej, ani żadnej nie chcę doli... Miodu ja kubeczek wolę, a potem sen słodki, sen złoty, a choćby się już nie budzić... W kubku miodu szczęścia tyle, ile go już na całym świecie nie ma... A ty, nie idź na Kupalę...

Dziewczęta z na pół oszalałej staruszki śmiać się poczęły. Jaruha śmiała się z nimi.

Wzięła znowu zwieszoną dłoń dziewczęcia i patrzyła w nią.

— Rozmłówał się w tobie strasznie — szeptała.

— Kto?

— Nie wiem! Ktoś! Ładny chłop, młody, bogaty... Ej! Nie idź na Kupalę...

— Ale z nami bracia i rodzina będzie... Cóż się nam tam stać może? — zawołała Żywia.

— Albo ja wiem? Na Kupale bywają dziwy! Czasem bracia się pobijają, a czasem nieznajomi pobiorą... Na Kupale dziwy bywają... Szkoda, że raz do roku taka nocka bywa! Oj! Oj! Ja bym cały rok pieśni śpiewała, miód piła i przez ogień skakała...

Jaruha, mówiąc, rozwinęła swoją sakwę i poczęła w niej szukać czegoś. Było tam mnóstwo w płachty powiązanych ziół, kamyków, nasion i korzonków. Baba się знаła na chorobach i lekach, zamawiała, odczyniała, wiązała i rozwiązywała... Tym razem jednak nie szukała lekarstwa, miała jeszcze kawałek suchego kołacza; znalazła go, przyprószony był pyłem, otrzęsła, opatrzyła i z koszyka grzybów od dziewcząt wzięła sobie syrojeżkę²⁹², zaczynając się posilać w milczeniu.

Dziwa koszyk jej podsunęła.

Jaruha jadła chciwie.

— Chodź z nami do chaty, cieplej strawy ci damy.

— Nie mogę — zamruczała stara — nogi bolą, a na pole, gdzie ognie nasze palić się będą i gdzie moje chłopcy przyjdą, daleko... Daleko... W biały dzień, to nic, ale nocka iść, a z głodnym się wilkiem spotkać, albo gorzej, z wilkołakiem...

Pokręciła głową.

— A na Kupale ja muszę być... Raz do roku młodość mi powraca... Tak na to długo

Słowo, Szaleństwo

Święto

Święto, Młodość

²⁹²syrojeżka — surojadka; gatunek grzyba. [przypis edytorski]

czekać trzeba...

Zaczęła coś nucić i przerwała. Syrojeżki wybrawszy z koszyka, otarła usta i uśmiechnęła się do dziewcząt.

— Dobrzeście mnie posiliły...

Gdy to mówiła, niespokojnym okiem rzuciła wkoło nagle.

— Kogoś czuję, obcy jakiś!

Jak zwierz wietrzyć poczęła i oczy obracać. W istocie o kilka kroków od nich stał, z zakrwawionym okiem i głową, wychodzący z lasu Znosek. Na widok jego dziewczęta się przestraszone porwały, Jaruha popatrzyła tylko.

— E! — rzekła. — Nie macie się czego bać... To znajomy! Ale gdzieś musiał po miodzie przez las wędrować, gałąź mu oko wybiła i głowę sobie pokrwawił.

— Jaruho! — krzyknął z dala karzeł. — Ratuj mnie a daj ziele.

Widząc pokaleczonego, dziewczęta, zamiast uciekać, przystały, trochę za drzewo się zasunawszy.

— Chodź tu, zobaczmy... — mruczała stara.

Znosek się zwłókł, ręką wciąż trzymając oko, a raczej miejsce, z którego ono wypłynęło; doszedł tylko do drzewa, przy którym siedziała stara, i padł na ziemię.

Zapominając o wszystkim, Jaruha ręce wyciągnęła ku jego głowie i poczęła ją macać.

— A coś to się ze żbikiem całował? — zapytała. — Po co ci było takiego przyjaciela szukać?

Ręką podniosła mu brodę do góry i odsłoniła oko.

— A oko... Oko ci strzałą wybito! Człowiecze! — krzyknęła. — Gdzieś ty był na biesiadzie! Dobrzeż cię tam przyjmowali! Popamiętasz całe życie...

Zaczęła się śmiać dziwnie i poszła znowu do worka po zioła.

Żywią, ulitowawszy się, chwyciła biały swój fartuszek i spojrzawszy na starą, oddała z niego pas, aby mu było czym obwiązać głowę. Podała go, milcząc, starej.

Jaruha wzięła płótno w ręce i ziele narwała tuż przy sobie, ale się ociągała z poratowaniem biedaka, który ręką wciąż oko tulił i zęby ścinając, syczał.

— Juści to i wilka kulawego, gdy poprosi, trzeba ratować — rzekła cicho. — Ty, Znosku, nie wart tego, aby ciebie żywiono, boś ty dużo namorzył ludzi... Ano! Kto wie, żbik cię może poprawi... Ustatkuj się, chłopcze, weź mnie za żonę, pójdziemy razem na bocianie gniazdo i będziemy gospodarowali. Ty mi będziesz żabki zielone nosił, ja ci będę klekotała...

Jaruha się śmiała, ale trawą i liśćmi okładała mu głowę i białym płótnem wiązała ją powoli.

— Mówże ty, gdzieś bywał? I co ci żbik zawinił?

Syknął tylko Znosek.

— Z tego oka nic nie będzie — rzekł.

— Darmo o nim i nie myśl, bo go nie ma — rzekła Jaruha — a nowe wstawić trudno. Od wody żywiącej odrasta, ale jak tu trafić do niej? Żmij siedzi na straży... Smok lata nad nią... Siedem lat trzeba iść do niej, siedem się spinać na górę...

Żywią litościwa, widząc, że drżące ręce starej Jaruhy płachty nie potrafią zawiązać, przysunęła się do Znoska i zręcznie obmotała mu głowę. Jedyne pozostałe oko podniosł ku niej, ale w nim jeszcze więcej złości było i gniewu niż wdzięczności.

— Ja ci ból odczynię — rzekła Jaruha — ale musisz się przyznać, gdzieś bywał... Juści, kto może u knezia pod stołem się wylegiwać, z dobrej woli w las nie idzie.

Dziewczęta zaledwie posłyszały o kneziu, pierzchnęły obie, dosyć było tego imienia, aby je spłoszyć. Porwały za koszyki i uciekły. Stara popatrzyła za nimi tylko i zwróciła się do Znoska.

— Teraz mów — rzekła — gdzieś to się tak podrapał?

— Chodziłem po lesie... Zobaczyłem dziuplę...

— Miodu ci się zachciało!

— Żbik w niej siedział...

— A strzałę w oko kto ci posłał?

Znoska przypomnienie tej rany wściekłym uczyniło. Podniósł obie pięści.

— Nie daruję, póki jednemu z nich oka ze łba nie wyszę — zawołał. — Kneź mnie pożałuje...

— Tyś pewnie na wiecu bywał... — śmiejąc się, zawołała stara i w ręce płaśnęła. — Już wiem! Dąb tam stoi dziuplasty, wygniły pod uroczyskiem Żmijowym... Zakradłeś się podpatrywać... I tam cię kmięcia strzała spotkała...

Znosek ani się chciał zapierać, ani myślał tać, spuścił głowę i zgrzytał zębami.

— A takie miałeś czarne oko! Niczego wcale — zawołała Jaruha — szkoda! Ano, powiedz ty mnie po prawdzie, czyś ty kiedy młodym był? Czy cię matka od razu starym urodziła?

To mówiąc, wstała Jaruha.

— Ból mi odczyń — mruknął Znosek.

— Nie mogę... Nie mogę... — odparła stara. — Dopiero po Kupale godzi się odczyniać... A do tego żbik i ludzka strzała... Jakiego na to ziela trzeba... I oko! Ho! Ho! Gdybyś mi nie wiem co dawał, za mało by było za moją pracę... Gdybym ci ból odczyniła, sama bym go wziąć musiała, bo tu nie ma ani źródła, ani kamienia, ani drzewa, gdzie by się zostało... A mnie trzeba na Kupalę... Na Kupalę...

I śpiewając o Kupale, Jaruha rzuciła Znoska, a sama w las dalej ciągnęła. Karzeł legł na łące i w trawach złożywszy głowę, usnął...

Choroba, Wierzenia

Stara baśń

POWIEŚĆ Z IX WIEKU

TOM II

I

Nadszedł dzień Kupały — święto w całym pogańskim obchodzone święcie, dzień Białego Boga dnia i światłości, na którego cześć paliły się ognie nad Adrią²⁹³, nad Bałtem²⁹⁴, nad Dunajem, nad Łabą, Wisłą, Dniestrem²⁹⁵, Rodanem²⁹⁶ i Sekwaną²⁹⁷. Ze czcią tego Bel-boga, Bela²⁹⁸, ludy wędrowały na zachód wszystkie, z kolebki swej rajskiej, w zimne kraje nowej ojczyzny.

Dzień Kupały najdłuższy w roku, noc Kupały najkrótsza, były jednym ciągiem wesela, śpiewu, skoków i obrzędów.

I na tej górze świętej nad jeziorem, kędy się z sąsiednich mirów na Kupalę najwięcej ludu zbierało, już o wschodzie słońca z kąpieli wychodzące tłumy, przybrane w wieńce, poprzepasywane bylicą, postrojone ziołami kwitnącymi, otaczały starych gęślarzy.

Wzgórze lekko opadało zieloną łąką ku wodom jeziora. Na szczycie jego rosły stare dęby, brzozy rzadkie, a dalej gęstszy coraz las ciągnął się dwoma ramionami, łącząc z niezgłębionymi puszciami, które naówczas całą niemal tę ziemię okrywały.

Od rana widać tu już było młodzież, znoszącą suche gałęzie, łuczywo, bierwiona świeżo ucięte, gdyż martwego drzewa jak na budowę chaty nikt nie używał, tak i na ogień święty nosić go nie było wolno. Gałęzie nawet suche z żywego drzewa musiały być obłamywane, bo w tych, które na ziemi leżały, mieszkała już śmierć.

Ze wszech stron widać było sunące sznurami niewiasty w bieli, całe w wiankach i opaskach zielonych, chłopaków w narzuconych na ramiona siermięgach. Zewsząd po gajach i lesie brzmiały przedśpiewy, zwiastujące nocną uciechę.

Nagotowane ogniska widać było u skraju lasu, pod dębami i głębiej jeszcze. Kamieniami siekierkami łupano drzazgi na podpał. Każda gromada obejmowała dawne miejsce i zgliszcze swe świąteczne. Gwar wesół i śmiechy przebrzmiewały po lesie.

Pod dębem siedział Słowan, pod innym drugi śpiewak, którego zwano Wiłujem. Gdy jeden z nich nucił, przestawał drugi; śpiewali na przemian, ale pieśń jednego nie godziła się z drugą, zdawali się raczej przeciwieć sobie niż łączyć.

— Słoneczko, oko dnia jasnego, świeć nam a grzej — śpiewał stary gęślarz. — Strumienie światła na ziemię biegają... Światło nam lej, Kupało! Niech czarne smoki nie śmieją zaćmiec twój twarz, tyś życiem, szczęściem, nadzieją, tyś bóg jest nasz! Kupało... Królu, dniom naszym panuj bez chmury, do życia obudzaj chuć²⁹⁹, tyś życia dawca, boże Kupało, siej, żyw i budź, Kupało...

Ucichło, a Wiłuj brząknął w struny i niezrozumiałą piosenkę nucił półszyderskim głosem.

— Pieśni ty moja, pieśni! Ptaszyno moja złota, tyś jak woda żywota, wskrzeszasz z śmiertelnej pleśni, lecz kto się w nurt twój miota, ten żywot prędko prześni. Dwojaka twoja cnota, żywot i śmierć jest w pieśni... Pieśń zmarłych wskrzesza z grobu, pieśń żywych na śmierć miota... W niej siła światów obu... I śmierci, i żywota...

Spuścił głowę wypętlą³⁰⁰ i zamilkł, milczeli oba, bo chór śpiewał za nich pieśń kupalną.

Słońce zapadać miało, wszystkich oczy i twarze ku niemu były zwrócone. Czekano, gdy ostatni jego promień zniknie z drzew pozłoconych wierzchołków, aby ognie rozniecić i pieśni a korowody rozpocząć.

Święto, Bóg

Drzewo, Zabobony

Poezja, Pamięć, Śmierć

²⁹³Adria — prawdopodobnie chodzi tu o fragment delty Padu w miejscu, gdzie jego wody przepływają przez miasto Adria, lub o Adriatyk. [przypis edytorski]

²⁹⁴Balt — prawdopodobnie chodzi tu o Bałtyk. [przypis edytorski]

²⁹⁵Dniestr — europejska rzeka płynąca przez Ukrainę i Mołdawię. [przypis edytorski]

²⁹⁶Rodan — rzeka w zlewisku Morza Śródziemnego, płynąca przez terytorium Szwajcarii i Francji. [przypis edytorski]

²⁹⁷Sekwana — rzeka w północnej Francji, o długości 774 km. [przypis edytorski]

²⁹⁸Bel — jedno z określeń babilońskiego boga Marduka. [przypis edytorski]

²⁹⁹chuć (daw.) — chęć, pragnienie. [przypis edytorski]

³⁰⁰wypętlą — łysy. [przypis edytorski]

Starsze niewiasty siedziały na ziemi, a około nich cebry i garnki, i niecki z mięsiwem, i kołacze a korowaje³⁰¹ świąteczne widać było; młódź się kręciła i gonila po błoni, klaskając w ręce. Dziewczęta trzymały się gromadą, kupkami na nie nacierali chłopcy, rzucano słowy; wyścigano się, krzycząc, i odpędzano chustami napastujących.

— Kupało! Kupało! Łado! — odzywały się tu i owdzie śpiewne głosy.

Około stosu Wiszów stał już Ludek i Sambor, który na gród wracać nie chciał, nie-mało niewiast i czeladzi. Poglądano ku lasowi, w stronę dworu, bo jednej Dziwy i Żywi nie było, a Dziwa miała pierwsza ogień podpalić i pieśń zanucić o Kupale.

Chłopcy tymczasem suche tarli drzewo, aby zrobić ogień boży, który by sam się zrodził, młodym był i nowym, a potem przez rok cały na domowym palił się ognisku. Był to ogień, którego z domu nikomu wynosić obcemu nie dawano. Kto ogień wynosił z chaty, brał z niej życie.

Już dwa smolne łuczywa dymiły w ich rękach, a ogień się jeszcze nie ukazywał i Dziwy nie było. Sambor więcej patrzył na ścieżkę, którą przyjść miała, niż na robiący się ogień święty, który powinien był zapłonąć, gdy słońce zagaśnie.

Wtem z dali pokazały się dwie dziewczęta w bieli, szły z wolna, trzymając się za ręce. Zielone wianki miały na głowie, zielonymi przepasane były splotami, snopki ziół niosły w rękach, ale szły milczące, bez pieśni. Były to Dziwa i Żywia, obie jeszcze smutne po ojcu żalobą. Dziwie chodziły po głowie wyrazy starej Jaruhy, a choć półoszalałej babie nie dawała wiary, w sercu jej coś ciągle powtarzało: „Nie idź na Kupałę!”.

Choć dzień był boży, weselny, szły smutne, zbliżyły się tak do swojej gromady, a Sambor z daleka patrzył na twarz dziewczyny i dziwił się, że tak była posępna.

Wtem Ludek zbliżył się do niej.

— Siostro — rzekł — chodźcie wy razem w parze, nie idźcie daleko w las... Ja Domanowi nie wierzę... W noc Kupałową dzieją się czasem straszne rzeczy... Wieleż to dziewcząt przepada w lesie! Nad ranem, u świtania, gdy szal ludzi ogarnie, pamięć tracą.

Dziwa się rumieniła, słuchając, gryzła w ustach ruty gałązkę i trzęsła głową.

— Nic się nie stanie — rzekła. — Ani się Doman, ani żaden waży przystąpić do mnie, będę między swoimi. Jest was dosyć chłopców, aby siostrę obronić!

Brat zamilkł, a Żywia, rzucając chciwie oczyma po gromadach, śmiała się bliskiej uciezce, nogi się jej do skoków rwały, lica pały, oczy błyskały, nuciła niecierpliwa.

— Dajcież pokój ze strachami! — śmiała się. — Nikt się do nas nie waży... Ale w taki dzień, nie czynicież nam niewoli... Tyle naszej uciechy.... Kupało...

Dokoła śmiech i wołanie zagrzewały, dziewczęta przybiegały do nich i rwały za rękawy, aby szły z nimi. Powoli i na twarzy Dziwy jaśniej się zrobiło, uśmiech się zjawiał błady.

I ona mruczała po cichu:

— Kupało! Kupało!

A z dala słychać było śpiew.

— Słońce w morzu się kąpało, bo na wesele iść miało... Wiodą, wiodą pannę młodą, w złote szaty przyodzianą... Księżyc jedzie z gwiazd drużyną, witaj słoneczko kochane... Ty mi będziesz królowała... Słoneczko moje jedyne! Kupało!

Chłopcy stali na uboczu, szeptali cicho, z ukosa patrzyli na dziewczęta i wybierali oczyma. Szał czasem opanowywał nad ranem te gromady i dziksze z nich szły jak „stada” w las, porywając gwałtownie dziewczęta. Zwano też te szaty „stadem”. Rodzina jednak każda pilnowała swoich i stała na czatach, aby do „stada” nie dopuścić i od porywania obronić.

Dziwa patrzyła na zachodzące słońce, którego promienie ozłacały jej twarz i lśniły się we włosach. Ostatni blask zagasał, już tylko łuna czerwona wskazywała, gdzie zapadło; dwa smolne łuczywa ogień obejmował boży, zażegnietą żagiew podano dziewczynie, która żywo i zęcnie pod stos ją podłożyła. W tej samej chwili przy wszystkich ogniskach błyskały już ogniki i wielkim głosem wołano radośnie: „Kupało!”.

Niewiasty stawiały kołem, biorąc się za ręce osobno, osobno mężczyźni i pieśni brzmiały po lesie dokoła.

Ogień, Wierzenia

Słońce, Księżyc, Ślub

Porwanie

³⁰¹ korowaj — pszenne, wykwentne pieczywo, ciasto weselne. [przypis edytorski]

Po polach, na puszczy, w całej okolicy, przed chwilą cichej i głuchej, wszystko przeszło w radosne drganie i okrzyki. Zdało się, że i drzewa, i wody, i obłoczki na niebie, i trawy na polu, pieśnią tą i radością odbrzmiewają.

Zbudzone śpiewem, podniosło się wodne ptastwo na jeziorze, zaszeleściło w krzewach, a wokół stosów dziewy zawiodły uroczystą pieśń kupańską, o bogu w złotym wieńcu, co polom niósł ziarna złote, co łąkom niósł rosy, co ludziom chleb dawał, co wypełniał kłosa, co ule zasładzał, który czynił dzień, miłość zsyłał i wesele. Był to dzień ślubowin niebieskich słońca z księżycem. Radowała mu się ziemia, otwierała skarby swoje, noc ta nie miała tajemnic, wszystko zakłętę wracało do swobody, duchy jasne zstępowały z niebios i poiły ludzi własnym weselem... Śmierć i czarne widma kryły się w przepaści, pod ciemny płaszcz Jamy³⁰².

Bóg, Światło, Ciemność,
Święto, Śpiew

Ledwie pieśń pierwsza przebrzmiała chórem, ze swymi zwrotkami, dała się słyszeć druga. Chóry dalekie odpowiadały sobie. Dziwa z podniesioną głową szła przodem, wiodąc skoki i zawodząc pierwsza, dziewczęta biegły za nią posłuszne.

Śpiew

Zrazu śpiew ciągnął się powolnie, krokami szły ociężałymi, potem pieśń żywiej brzmieć zaczęła, ruch coraz szybszym się stawał, rozgorączkował głos, miotaly ręce, podnosiły głowy i oczy... Stare niewiasty, oparte na kijach, siedzące na ziemi, które pójść nie mogły z korowodem, poklaskiwały, siedząc, poruszały głowami, całym ciałem drgały wspomnieniem młodości.

Ogień

Las płonął światłami i huczał pieśnią, i tętnił skokami.

Z dała widać było ogniów łuny, a około nich wir, kołem zwijające się cienie, z rozwianymi włosy, rozpuszczonymi szaty, rozsypującymi się wieńcami, podniesionymi rękami.

— Hej! Kupało! Kupało!

Gdzie indziej chłopcy brali kąpiel płomienną, skacząc przez ogniska i przyklaskiwano ich skokom; kiedy niekiedy krzyk się dał słyszeć, bo parobcy rzucali się na dziewczęta, a wśród tego szalu, zamętu, nocy, działo się często, co tylko na Kupałę przebaczone być mogło.

Lecz więcej śmiechów było słyhać niż krzyku, a wesela niż płaczu.

Niewiasty jeszcze wiodły tany, gdy chłopcy z zapalonymi żagwiami zaczęli przeska-kiwać ogniska, a potem wyścigać się po łące i wybiegać na polanki z nimi.

Gdzie indziej lano miód w ogień na ofiarę Białemu Bogu, przygasał płomień na chwilę i buchał potem z nową mocą. Parobczaki nieraz spotkali się w skoku, wśród płomieni i dymu, uderzyli o siebie... Nieraz, śmiejąc się, chwyтали za bary, padali na ziemię i tarzali, mocując.

U wszystkich ognisk razem rozpoczęły się te skoki, a wnet potem z ogniem pogony³⁰³. Z pozapalonymi żagwiami, których ogień w biegu nie powinien był zagasnąć, obiegano posiane zboża, barcie, łąki, wołając Kupały.

Na niebiosach, jakby spod zasłon przypatrując się ciekawie temu, co się działo na ziemi, szła zorza wieczorna całować się ze wschodzącą jutrzeńką... Noc zaledwie przysłoniła lasy, a już dzień świtał za nimi.

Teraz rozpoczynało się picie i ucztovanie około ognisk, wśród wesela i śpiewu.

W kółku swoim, znużona już śpiewaniem i skokami, siedziała Dziwa i w ogień pa-trzyła.

Sambor nad nią czuwał z dała, lecz ani razu, ni razu nawet okiem nań nie rzuciła. Chłopak, choć go kusili parobczacy do wyścigów i do picia, niewiele miał ochoty; kręcił się błędny, odchodził i powracał, wciąż na oku mając córkę gospodarza, a na pamięci Domana... Dziwa go zobaczyła tak stojącego na straży i skinęła na niego.

— Idźże do ludzi! — rzekła. — Idź się wesel z drugimi!

— A wy... Dziwo! — odparł Sambor. — Czemuż wy chodzicie chmurno i smutno?

— Ja... — poczęła cicho dziewczyna — ja! Bo moja dola inna niż wasza! Choćbym chciała, weselić się nie mogę... Czego oczy nie widzą, to serce czuje, a gdy serce smutne, trudno być twarzy wesołą...

Podniosła oczy do góry.

³⁰²Jama — bóg śmierci i władca świata umarłych (piekła) w hinduizmie. [przypis edytorski]

³⁰³pogon — gonitwa, bieg. [przypis edytorski]

— Za lasami, za górami — mówiła jakby do siebie — łuny płoną... Inne łuny... Śpie-
wy słyszę, nieweselne... Szumią bory... Tłumy ciągną, żagiew w jednej, miecz w drugiej
dłoni... Woda się w krew przemieniła, białe lilie poczerniały... Hej! Hej!

I zwiśła głowę smutnie, zapominając o Samborze, który ze strachem jakimś, stojąc
za nią, słuchał i nie rozumiał. To, co mówiła, tak się nie godziło z tym, co dokoła tętniło...
Chłopak długo jeszcze z dala się w nią wpatrywał, ale już nie śmiał się przybliżyć. Żywią
wyrwała się z korowodu przy ogniu i przybiegła do niej, usiłując ją pociągnąć z sobą;
chwyciła siedzącą za rękę, próbowała chwycić z sobą i wracała, śpiewając, sama.

Sparta na dłoni dziewczyna obrywała bylicę z wianka, bawiła się kwiatkami i jak nie-
przytomna myślą gdzie indziej się być zdawała... Może przy ojcu i matce...

Jakiś czas Sambor spod dębu, o który się sparł, patrzył na nią, trwał na czatach, lecz
Dziwa raz jeszcze go przywołała do siebie i kazała mu iść do zabawy.

Posłuszny, poszedł, sam nie wiedząc dokąd, bo mu się wcale skakać i ścigać nie chciało.

Ciągnął z wolna, bez myśli, ku lasowi. Chciało mu się uciec gdzieś, skryć się, spocząć,
a bór był pełen ognia i wrzawy. Nie było w nim prawie ciemnego kąta.

Siedzieli na ziemi starzy, pijąc i jedząc, pod drzewami szeptały pary młode; dziew-
częta szły sznurami, wiodąc się za ręce, zastępowali im chłopcy... Uciekały z krzykiem,
a biada tej, co się pochwycić dała... Wnet cały zastęp rzucał się na jej obronę, parobczaki
powołani biegli na pomoc, walka zawiązywała się nierówna, aż dziewczki się płonącymi
polany w końcu obraniać musiały.

Sambor pominął kilka ognisk i kilka obozowisk na ziemi, uganiającym się chwycić nie
dał. Zatrzymywali go znajomi i nieznajomi, aby z nimi pił, aby siedł z nimi — odmawiał.
Posądzano go, że coś złego miał na myśli...

Zaszedł tak aż w głąb boru, gdzie już tylko z dala przez gałęzie przeciskała się luna
od ognisk i ciemno było dokoła. Tu pod dębem legł. Głosy kupalne słyszeć było, ale nie
widać nic oprócz blasków, które czasem złociły gałęzie u góry. Listki na nich naówczas
wydawały się jakby z blaszki złotej, a ptaszki przebudzone latały połączanymi skrzydłami.
Sambor legł i głowę a oczy w ręce utulił. Słuchał śpiewów i nie słyszał, marzyły mu się,
bo z wolna sen za powieki go chwycił.

Wtem z dala coś zatętniło... Załopotano... Zadrgało. Czy zwierz, spłoszony tą wrzawą?
Ale zwierz szybko pomyka, a tętent sunął się powoli, ostrożnie, milknął i wznawiał...
Zbliżał się i stawał... Sambor rozróżnił już stąpanie kilku koni i ludzi, ciche szepty. Skrył
się więc głęboko w gąszcz, w trawy i krzaki, i czekał.

Ostrożnie wysunęła się z boru ludzi kupka. Blask, który wpadał z dala, nie pozwalał
rozeznąć twarzy. Mężczyzna jechał na koniu silnym, dwu za nim, kilkoro czeladzi podążało
pieszo. Schylali głowy i podnosząc gałęzie, przypatrywali się ogniskom.

— Podkraść się trzeba pod koło... — szeptał jeden. — Co za dziw na Kupalę porwać
sobie dziewczynę? Komu jej nie dają po woli, musi wziąć gwałtem... Bylem ją na koniu
miał, to moja, nie wyrwie mi się, nie dogonią, nie odbiorą... Zechcą bronić... Choćbym
życiem zapłacił! Na prawo...

I szepcząc, posunęli się wszyscy ku brzegowi lasu, mijając przyczajonego Sambora.
Zsiadli z koni, wiodąc je po cichu za sobą i kołowali, wybierając, kędy przejść mogą
niepostrzeżeni. Jeden odgarniał gałęzie i oko puszczał przodem, a sam wśliznął się potem,
stawał, szedł bacznie. Sambor też za nimi wypełznął z krzaków, wyminął ich i niespokojny,
rzuciwszy się drugą stroną, gąszczami puścił się szybko ku ogniskom. Pośpiech ten go
zdradził, usłyszał wnet pogoń za sobą, silne ręce chwyciły go z tyłu. Wyrwał się i stanąwszy
do boju, uderzył głową w piersi napastnika tak silnie, że padł na ziemię. Lecz padając,
porwał i Sambora z sobą, chwyciwszy za koszulę. Wzięli się na ziemi za bary, dusząc
i mocując, tarzając razem w gęstwinie, gdy dwóch jeszcze przypadło i siadłszy na parobka,
zdusili go tak, iż tchnąć nie mógł.

Wnet zawiązano mu głowę, spętano ręce i nogi.

Domyślono się zdrady, zleknięto popłochu i skrzepowanego Sambora popchnęli w krza-
ki, a sami pobiegli nazad do koni.

Słyszał, jak śpiesznie oddalali się, szepcząc pomiędzy sobą.

Związany, próżno się rzucał po ziemi, usiłując więzy potargać. Łyka i powrozy były
mocne. Leżał więc tak, rozpaczając a nasłuchując, ale pieśni, krzyki, wrzawa, trzaskające
ognie nie dawały rozróżnić żadnego głosu.

Bijatyka

Jak wiek długo trwała ta męczarnia. Blask ognia zaczął niknąć, a brzask dnia wciskać się z góry. Coraz jaśniej robiło się w lesie. W krzakach budziły się ptaki, kręciły się i podlatywały około niego. Przyleciała para gołębi dzikich, gruchając, i pierzchnęła, kukulka zakukała kilka razy, górą zaszeleptały skrzydła jakiegoś wielkiego ptaka, którego dojrzyć nie mógł.

Cisza nastawała ze dniem.

W dali słychać było ze śpiewami odciągające gromady. Słońce zajrzało w głąb lasu, na wzgórzach nie było już nikogo.

Miotając się ciągle i targając, Sambor nareszcie głębiej naprzód potrafił od chusty uwolnić, zębami na rękach i piersi więzy porozrywał, po długiej męce pękły nareszcie — był wolny!

Złamany, poraniony, wściekły, wyrwał się, biegnąc ku polanie. Tu pusto już było, dymiły jeszcze gdzieś niedogasłe ognie, leżały czarne węgli kupy i potłuczone garnki, i rozbite naczynia. Wszystkie gromady poodciągały do domów. Sambor, półżywy, spótniały, zwałował się i stanął, gdy usłyszał głos za sobą.

Z dala na ziemi pół leżała, na pół siedziała baba. Zwano ją wiedźmą Jaruhą. Ta to sama była, która w lesie Dziwie na Kupale iść odradzała, ale sama śpieszyła, i widać było teraz, że nie darmo... Jaruha, która była okolicy i gospodyń postrachem, bo łatwo jej było mleko odjąć, we zbożu węzeł zawiązać, wodę zaczarować, dzieżę zakwasić — miała się dobrze przy Kupale.

Poili ją wszyscy, aby gniewna nie pomściła się urokiem. Siedziała rozmarzona, pijana, wahając się, przechylając, podśpiewując, szepcząc sama do siebie. Zobaczywszy Sambora, podniosła rękę i wołać nań poczęła.

— Hej, sam tu, chłopcze, rękę mi daj! Zaraz mi rękę daj! Nie bój się, nic ci złego nie zrobię... Jeszcze ci mogę lubczyku³⁰⁴ dać, aby cię dziewczęta kochały... Ino mi rękę daj, rękę daj! Bo sama nie wstanę, a muszę iść! Chłopcze... Słyszysz?! Rękę daj lub urok ci rzucę... Kark skręcisz do nowego miesiąca... Rękę mi daj!

Sambor się odwrócił, żal mu się starej zrobiło.

— Jaruhu! — rzekł. — Choćbym ci się podnieść pomógł, nie pójdziesz ty o swej sile, a ja cię prowadzić nie mogę, bo mi do chałupy czas.

— Nie mędruj, daj ino rękę... Jak wstanę, jak się ustoję, pójdą jeszcze nogi moje... Chłopcze...

Sambor przystąpił i oburącz podniósł starowinę. Trzęsła się, stojąc, chwiejąc, jak gdyby paść miała, ale utrzymała na nogach. Oczyma zakrwawionymi popatrzyła na niego.

— Cóż to ty spał tak długo? — zabelkotała.

— Nie spałem, matko! Żli ludzie mnie związali, ledwie porozrywał pęta... Jaruhu! Nie stało się co na Kupale?

Starucha popatrzyła nań, przekrzywiła usta i rozśmiała się.

— A co się stać miało? To, co się zawsze na Kupale dzieje. Kupala bóg gorący, dziewcząt dosyć nacałował... A jedną, najkrośniejszą! He?

Ręką machnęła i zaśpiewała ze śmiechem:

Przyjechał pan na koniku,
Porwał dziewczkę przy gaiku...
Oj, gaju — ty zdrajniku...
Oj byłoż — było krzyku!
Kupało!

— Którą? Kto? — zakrzyczał Sambor.

Starucha palcem pogroziła na nosie.

— Ej ty! Parobku... Parobku! Tobie się też jej chciało! Gospodarskiej córy. Zerkaleś i ty na nią, ja wszystko wiem... Pyszna była... Mądra była... W wianku sobie chodzić chciała... Ano... Wianek z wodą płynie... Z wodą. Porwali ją... Porwali młodą... Do komory, do komory wiodą... Cha! Cha! Otóż tobie królowanie dziewczę!

W ręce plaskać zaczęła, a Sambor załamał swoje.

— A bracia! A czeladź! A nasi?!

³⁰⁴lubczyk — zioło, któremu przypisywano moc wzbudzania miłości. [przypis edytorski]

— Pobili, potłukli, porwali, ponieśli... Albo to na Kupalę nowina! Albo to co złego? Co się młodość ma marnować? Doman kmięć bogaty... Kobiet ma kilka, a żony żadnej. Ona tam będzie królować... Oj, Kupala! Kupala! — zaczęła Jaruha, śpiewając, zataczając się i w ręce chude poklaskując.

Stał Sambor jak zabity. Baba, w oczy mu patrząc, śmiała się.

— Dobrze tak! Harda była! Ja to wiem, ja to wiem, czego się jej chciało... U ognia w chramie³⁰⁵ stać, by się jej ludzie do kolan kłaniali, a ona im wróżyła... E! E! A do garnków, do kądzieli! Pomiatała swatami, żaden godzien jej nie był... Jam jej wczoraj mówiła: „Nie idź na Kupalę...”. Przyszedł księżyc, panicz gładki, nie pomoże krzyk i płacze, na konika z dziewczką skacze... Na koń wsadził, na dwór biały uprowadził... Ot, co może Kupala...

Śpiewała Jaruha, podskakując na murawie, choć nogi jej nie bardzo służyły. Sambor się oddalał z głową zwieszoną.

— Bywaj zdrow, dobry chłopaku — wołała za nim. — Pójdę już ja bez pomocy... A ty, coś starej podał rączkę, jak zechcesz, to ci młodą wyswatam... Taką, że ją tylko całować a całować i jeść jak malinkę... Bywaj zdrow... Idę sama...

I poszła powoli, podśpiewując, śmiejąc się głośno do siebie, hukając ku lasom, rozmawiając z ptakami, które przelatywały.

Chłopak się włókł niespokojny i gniewny do domu. Droga znaną same nogi wiodły.

Gdy stanął u zagrody, znalazł w podwórku wszystkie niewiasty zawodzące, parobków z Ludkiem w drugim końcu zebranych. Ludek miał głowę zakrwawioną. Klócili się wszyscy, siostry i bratowe płakały.

Wpadli na powracającego wszyscy, gdzie był. Począł opowiadać, co się z nim działo, oni mu też, jak ich już powracających, z lasu wybiegłszy, Doman z ludźmi napadł i mimo oporu Dziwy, co go przekleństwa i łzami odstraszyć chciała, na koń ją rzucili i unieśli. Ludka, który jej bronił, uderzył jeden po głowie oszczepem, innym się też razy dostały.

Jeszcze spór trwał o to, kto winien, że dziewczki nie obroniono. Ludek chciał zgromadzić swoich i napaść na dwór Domana, aby się pomścić gwałtu i zniewagi, choć drudzy go odwodzili tym, iż zwyczaj był nieraz żony porywać, a gdy pochwyciona została, nie godziło się jej odbierać, gdy we wrotach ukazała się — Dziwa!

Krzyk wyrwał się z piersi niewiast, które gromadą ku niej pobiegły.

Stała z twarzą płomienistą, niemal krwawą, na koszuli widać było też krwi bryzgi, konia za uzdę trzymała, który ją tu przyniósł. Wianek jej w drodze ze skroni spadł, odzież miała zmiętą i zszarzałą, w oczach błyskał ogień straszny.

Stała przed chatą, milczała, zdawała się na pół obłąkana.

Rzucili się ku niej, wołając: „Dziwa!”. Siostra padła, wieszając się jej na szyi i płacząc. Dziewczę długo jeszcze, drżące, słowa nie mogło wymówić; Sambor otworzył jej wrota i z lekka cugle konia wziął z jej ręki.

Z wolna poczęła iść ku chacie, nie patrząc na nikogo, ledwie uścisnąwszy siostrę, która ją pocałunkami okrywała. Doszła tak do przyzby, padła na nią, ręce opuściła i załamała.

Obstąpili ją wszyscy kołem.

— Dziwa, jakżeś ty mu się wyrwała?

Nie mówiła długo nic. Żywią jej w kubku świeżej wody przyniosła, napiła się, westchnęła, z oczu puściły się łzy.

Sambor coś szeptał, patrząc na konia; był to koń Domana, po sierści jego jasnej płynęła struga krwi przystygłej.

Dziewczyna siedziała zamyślona, to ręką wodząc po czole, to coś szepcząc sama do siebie i uśmiechając się smutnie.

— Tak chciał! — zawołała nareszcie. — Zamiast Dziwy... Nija³⁰⁶ mu się dostała... Tak chciał... Jam zabiła Domana... Po co mnie brał siłą?

Spojrzała na brata, marszcząc brwi.

— A! Wy! Coście mnie obronić nie umieli... Jam się lepiej potrafiła. Od świętej góry do Domanowego dworu daleko... Ujął mnie wpół i cisnął... Konia siekł... Lecieliśmy

Porwanie, Kobieta,
Męczyzna, Obyczaje,
Morderstwo, Śmierć,
Zemsta

Porwanie

³⁰⁵chram — świątynia. [przypis edytorski]

³⁰⁶Nija a. Nyja — bóg (tu: bogini) świata podziemnego w mitologii słowiańskiej; odpowiednik *Plutona* w mit. rzym. [przypis edytorski]

czwałem... Krzyku mego nikt nie słyszał... Chciałam mu wydrzeć oczy, ręce miałam jak połamane... Drgały mi z gniewu i złości... Śmiejąc się, uspokajał. Mieczyk mu błyszczał u boku... Zobaczyłam go... Zmilczałam, przyczaiwszy się... Jemu się zdało, że mnie ugłaskał... Milczałam, jedno drugiemu patrzyliśmy w oczy... Jak dziecko bawił mnie obietnicami... Słuchałam. Koń, ustając, zwalniał biegu. Mieczyk mu świecił u boku... Do dworu było daleko... Mówił, że mnie miłował i dlatego gwałt uczynił... Patrzyłam mu, milcząc, w oczy... Mieczyk drżał pod moją dłonią... Schylił się, chcąc pocałować... Nie krzyknęłam... Nóż miałam w ręku... Do zagrody było daleko, gdy mu mieczyk w piersi wbiła... Jego własny... Chwycił za piersi rękami i spadł na ziemię... A jam z koniem poleciała... Nie było mnie gonić komu, ludzie przy panu zostali.

Spojrzała po braciach, którzy zasępieni milczeli, po siostrach, które strwożone oczy sobie rękami pozakrywały. Ludek patrzył na nią.

— Domanowe braty nie darują — rzekł. — Krew trzeba będzie dać za krew...

Dziwa i wszyscy umilkli.

Trwała cisza długo.

— Mnie już tu nie być — odezwała się nareszcie dziewczyna, patrząc w ziemię. — Pożegnaj ja się z wami i pójdę stąd na zawsze... Jak mnie nie stanie, zemsty za mnie brać nie będą... Pójdę, gdzie oczy poniosą, kędy dola poprowadzi...

Wstała Dziwa, niewiasty wszystkie płakać i jęczeć zaczęły. Żywia objęła ją za szyję i razem weszły do chaty.

Bracia naradzali się cicho, co poczynąć mieli. Dziwy długo nie było. Poszła świąteczne potargane zwlec szaty i wianek uwić sobie nowy. W komorze po cichu związała węzelek bielizny na drogę, a Żywia, widząc te przygotowania, na ziemi, płacząc, legła.

Płakały potem cicho, ściskając się obie.

— Żegnaj mi jedyna, żegnaj rodzona... — pół śpiewając, mówiło dziewczę. — Żegnaj ty mi na wieki! Ja muszę iść, porzucić wszystko... gdzie oczy i dola niosą. Pójdą na ostrów³⁰⁷, na Lednicę, do chramu Nijoły³⁰⁸, stanę u ognia świętego, stać będę aż oczy wypłaczę i zgasną... Aż ja żyć albo ogień palić się przestanie.

Wyrwała się z objęcia siostry.

— Teraz chodź, Żywio moja, siostro jedyna, pożegnajmy ognisko, pożegnajmy kąty, pożegnajmy progi i ściany, i bydelko, i konie, i wszystko żywe i martwe... Z czym się żyło, co kochało...

Uroczyste to było pożegnanie, do którego się wszystkie przyłączyły niewiasty. Szła Dziwa do ogniska i rzuciła nań luczywo ostatnie.

— Bywaj zdrowy, ogniu mój domowy... Już ja ciebie nie podsyć, świecić mi do kądzieli nie będziesz, ani grzać zziębniętą... Ogniu ojca, matki, sióstr i braci... Świeć im jasno, grzej im duszę... Bywaj zdrowy...

Szli potem do chlebnej dzieży, którą Dziwa objęła.

— Bywaj zdrowa, matko, coś mnie chlebem białym karmiła... Bodajś zawsze pełna była i we czci u ludzi stała... Chleb twój karmić mnie nie będzie...

Tak samo próg żegnała, komory, gumna, stodoły, szopy, krówkę czerwoną, owieczki bure i konie, i psy nawet... I studnię, z której wodę brała, i wrota.

U studni wzięła Dziwa wiadro, zacerpnęła raz ostatni, napiła się i zapłakała... Uściśkała siostrę, bratowe, braci, wszystkich pożegnała, kłaniając się do nóg wkoło... Wrota raz ostatni otwarły się i zamknęły za nią; szła żegnać rzekę, co pod dworem płynęła, i kamienie, na których ojciec siadywał.

Nikt się podróży tej sprzeciwić nie śmiał. U płota uwiązany stał koń skrwawiony Domana; kazała go puścić i nagać, aby do swojego wracał stada.

Stara Wielicha i dwu zbrojnych parobków odprowadzać ją mieli do jeziora, na Lednicę. Sambor się wprosił trzeci.

Gdy Dziwa jeszcze raz ostatni obejrzała się ku zagrodzie a powiała chustką białą, płacz i jęk dały się słyszeć ze dworu. Siostry i bratowe posiadały na ziemi i jak po umarłej zawodzić poczęły.

Dom, Rozstanie

Koń

³⁰⁷ *ostrów* — porosła roślinnością wyspa na rzece a. jeziorze. [przypis edytorski]

³⁰⁸ *Nijoła* — Nija a. Nyja. [przypis edytorski]

A w dali słyhać było, jak koń Doman, puszczone na wolę, cwałem, rżąc, przez lasy pędził do swoich.

II

Koło dworu Domanowego cicho było i pusto, gdy następnego dnia Myszko przybył na koniu i stanął u wrót.

— Nie ma Doman? — zapytał sługi, który we wrotach stał.

Milczał parobek.

— Jest pan doma? — powtórzył.

Nie było odpowiedzi.

— Cóżś to oniemiał? — zawołał po raz trzeci, groźnie już, przybyły kmić, któremu się czoło pofałdowało.

— Co mam mówić? — nieśmiało począł chłopak. — Doman leży na pościeli raniony, baba mu ranę myje i ziołami zakłada... Dyszy jeszcze... Ano, życia mało.

Myszko się rzucił na koniu i skoczył z niego.

— Kto go ranil?

Tu znowu zabrakło odpowiedzi; pokraśniał sługa, oczy spuścił, widocznie wstyd mu powiedzieć było. Niepewien nawet był, czy się godzi zdradzać te tajemnice, bo dla mężczyzny rana przez dziewczkę zadana bezczestną³⁰⁹ była prawie.

— Nie wiem — rzekł ostrożnie parobczak, chociaż świadkiem był, gdy padał Doman na ziemię.

Myszko się dziwnie nań popatrzył, lecz już nie spytał go więcej i z wolna pociągnął do dworu, do świetlicy.

Ciemno w niej było. Przy ogniu, który się palił maleńki wśród kamieni, skurczona siedziała Jaruha, prażąc coś w garnuszkach i skorupkach i szepcząc po cichu.

W głębi izby, na skórze, leżał blady, z oczyma w słup otwartymi, z usty, których blade wargi były rozwarte, w gorączce, półseny Doman. Na piersi widać było pokrwawioną koszulę i płachty mokre.

Jaruha spojrzała na wchodzącego i palec pomarszczony, czarny, położyła na ustach, ale Doman już drgnął, ruszył się, jęknął i jakieś mruczenie niewyraźne z ust mu się wyrwało. Oczyma zatoczył, ciałem się ruszyć, nie mogąc. Myszko szedł ku niemu powoli. Ni jeden, ni drugi nie mówił nic, gość siadł w nogach na ławie.

Tymczasem starucha sięgnęła do kubka stojącego przy niej, napiła się, otarła usta i poszła, mokre jakieś niosąc ziele, do chorego. Położyła mu je na piersiach, zaczęła mruścić, ręce obie nad nim podniosła, przebierając palcami, splunęła na jedną i drugą stronę. Doman nie ruszał się, tchnął tylko ciężiej.

Na ten znak życia pies, który leżał na ziemi, podniósł głowę z wolna i wlepił w pana oczy.

Myszko nie spuszczał z niego wejrzenia, ale się odzywać nie śmiał. Zdawał się chory spać i marzyć. Niekiedy białe zęby jego ściły się i zazgrzytały, to znów uśmiechał się niby. Ręce mu drgały, jakby coś chciał pochwycić... I opadały bezsilne.

Myszko skinął na Jaruhe.

Przystąpiła doń, wprzódy rozpatrzywszy się w nim dobrze, i stanęła z pokorą.

— Kto go ranil? — zapytał gość.

Jaruha milczała długo, trzęsąc głową.

— He? Dzik! — rzekła. — A tak! Dzik... Kłem rozdarł mu piersi...

Gość oczy ciekawe zwrócił na nią i ruszył ramionami.

Jaruha się poprawiła:

— Jeleń... Albo ja wiem? Na łowy wyjechał, a z łowów go przynieśli...

I trzęsła głową, brodę w rękę ściskając.

— Oj, łowy te, łowy... Gorzej wojny takie łowy!

Widoczne było z twarzy gościa, iż słowom jej nie wierzył. Ale w tej chwili na progu ukazał się Domanów brat, Duży. Myszko wstał i podszedł ku niemu, a Jaruha, u łóża stojąc, za nimi patrzyła, bo wyszli ze dworu na podwórkę.

— Mówże choć ty prawdę — zapytał Myszko. — Co mu jest, kto go ranil? Gdzie?

Kobieta, Mężczyzna, Walka,
Hańba

Choroba, Lekarz,
Czarownica, Czary

³⁰⁹ *bezczyzny* — hańbiący, odbierający cześć, godzący w honor. [przypis edytorski]

— Wstyd przyznać się — cicho szepnął brat młodszy — za dziewczką poleciał na Ku-
pałę, za Wiszową... Porwał ją na koń... Dziewka mu miecz od pasa wzięła i w piersi
wbiła...

Spuścił głowę Duży, jakby go to wyznanie zbyt wiele kosztowało.

Namarszczył się słuchający.

— I uszła? — spytał oburzony.

— Doman z konia padł, bo go srodze raniła, nie wiem, czy i żyć będzie, choć baba
krew zamówiła i okłada ranę — mówił Duży — a dziewczyna z koniem do domu uszła.

Słuchając opowiadania, Myszko zdawał się ledwie uszom wierzyć; śmiałość dziew-
czyny, nieopatrność Domana wydawały się niepojęte. Zamilkł.

— Wywołajcie babę — rzekł po namyśle. — Spytam jej, czy z niego co będzie, czy
przepadł... Mnie on potrzebny i nam wszystkim...

Posłuszny chłopak skinął od progu na Jaruhe, która z udaną powagą, choć widocznie
podchmielona, wysunęła się z chaty.

— Słuchaj, stara wiedźmo — rzekł, odwracając się ku niej przybyły — będzie on żył?

Jaruha podniosła głowę, pokiwała nią, spuściła, podparła brodę na rękę, myślała dłu-
go.

— Kto to może wiedzieć — rzekła. — Albo to ja tam była, gdy mu krew upływała?
Albo ja patrzyła, gdy go zabijali? Ja swoje robię... Krew zamówiłam, ziela nawarzyłam,
płachty położyłam... A może kto ranę przeklina... Może urok rzucili?

Nie można się z niej było dowiedzieć więcej. Myszko stał zafrasowany, gdy w świetlicy
usłyszeli wołanie.

— Bywaj tu!

Pobiegli wszyscy, Doman się był, na łokciu spierając, podniósł blady, ale przytomny,
i pić prosił. Jaruha mu jakiegoś gotowanego napoju przyniosła, który pochwycił chciwie.
Oczyrna powiódł po izbie, brata poznał, a obcego zobaczywszy, spuścił oczy. Ręką uciskał
piersi, jakby mu co zawadzało. Myszko stał nad nim.

— Widzisz — rzekł — z koniam padł... I na mieczyku się przebiłem...

Nie śmiał oczów podnieść.

— Myślałem, że mi koniec przyjdzie... Ano, jeszcze żyję...

— A to ja wam krew zamówiłam, proszę miłości waszej — wtrąciła Jaruha. — Gdyby
nie ja... He! He!

— Co wy tam uradzili, Myszkę? — spytał, odwracając rozmowę.

— Dziś z tobą o tym nie gadać, kiedy leżeć i lizać się musisz.

— Wyliżę się... — rzekł Doman. — A nie chcę, abyście mnie zapominali, jeśli co do
roboty macie... Nie ja, to bracia pójda i ludzie... Bylem chodzić mógł, nie zaśpię doma...
Człek najprędzej wydobreje, gdy na konia siądzie...

— Nieprędko wam o koniu myśleć — przerwała Jaruha. — Krew by się znowu
puściła, a jakby mnie nie było do zamówienia...

Nikt baby nie słuchał i umilkł. Duży nawet na drzwi jej wskazał. Wiedźma, pokrę-
ciwszy się około ognia, wyszła, mrucząc.

— Żle z nami — rzekł Myszko — źle z nami, Domanie. Na wiecuśmy nie obradzili
nic, a teraz gorzej się jeszcze kroi. Chwostek sobie zebrał dużą drużynę, nawet między
naszymi... Bodaj³¹⁰ po Niemców posłał i Pomorców, aby mu w pomoc przybywali; chce
nas wszech zawojować i obrócić w niewolniki... Radźmy sobie...

— Pierwsza rzecz — rzekł Doman — tych się zbyć, co jemu służą, a z nami iść nie
chcą, bez tego nic...

— Pewnie — odparł Myszko. — Z tymi, co jawnie z nim trzymają, rzecz łatwa...
Ale kto wie, ilu z nim potajemnie? Starego Wisza nie stało.

Na wspomnienie starego Wisza głowę spuścił Doman i zamilkł.

— Trzeba nam dalej prowadzić mirową³¹¹ sprawę... Nikt nie chce stanąć na czele
gromady, aby mu się to nie stało, co Wiszowi... Jechałem do was na radę... A wy....

— E! E! Co będę kłamał — żywo zawołał, jakby z trochą gorączki, Doman.

Prawda, Hańba

³¹⁰bodaj — podobno, chyba. [przypis edytorski]

³¹¹mirowy — dotyczący miru, tj. gminy. [przypis edytorski]

Odsłonił piersi, odrzucił płachtę i śmiejąc się dziwnie, pokazał siną, ledwie przysychającą ranę, która miała kształt miecza, jakim była zadana.

— Patrz, Myszko — dodał — dziewczka mi ją zadała! Dziewka! Wiszowa dziewczyna. Wyrwała mi się z rąk jak śliski węgorz... Srom i wstyd! Przed ludźmi nie pokazać oczu chyba, póki jej nie będę miał... Nie utai się to... Własna czeladź mnie zdradzi... Baby się ze mnie urągać będą... Prawda, brata raniłem, gdym ją chwytiał, ale od dziewczki dostać ranę...

Padł na pościel.

— Weźmiesz ją i pomścisz się — zawołał Myszko. — Chciałeś ją mieć za żonę... Uczynisz niewolnicą lub zabijesz... Nie truj się tym i bądź spokojny...

— Byłem siły miał trochę, doma nie zostanę... Pali mnie łoże i srom...

— Słuchajże, Doman, wy z kim? — przerwał Myszko.

— Z wami... — odparł krótko ranny i wskazał na brata. — On, ja, moi ludzie, czeladź. My, stare kmiecie, jesteśmy do swobody nawykłe, do ostatniej kropli krwi miru bronić będziemy. Kneź mir łamie, niech głowę da!

— Niech da głowę! — zawołał Myszko i wstał. — Więcej już słyszeć nie chcę i nie potrzebuję... Na tym dosyć...

Duży przyniósł mu miodu w kubku, gość z pośpiechem do ust go zbliżył i napił się, biorąc rękę Domana.

— Za rychle wyzdrowienie twoje... Słowo?

— Słowo kmiece... I klątwa³¹²... Ja z wami... A umrę ja, z wami bracia, do ostatniego...

I leął na pościel. Myszko wyszedł i na konia siadł.

Na powrót weszła Jaruha, zbliżając się do łoża chorego; spojrzała na piersi, z której płachty zrzucone leżały na ziemi i załamała ręce. Poczęła je podnosić, mruczając.

— A zdrowym byś być chciał, miłościwy panie — poczęła. — Baba was wyratowała i słuchać jej nie chcecie!

Nie opierał się chory, gdy mu znów owe mokre zioła i bieliznę na piersi przyłożyła. Znużony, choć małym wzruszeniem, Doman się zdrzemnął zaraz. We dworze milczenie było znowu.

Nadchodził wieczór, gdy Duży, stojąc we wrotach, zobaczył jezdnych, z lasu wychylających się na pole.

Było ich czterech. Jeden przodem jechał wprost na dwór. Już z dala poznał chłopak Bumira, kmiecia, który mieszkał ku Gopłu. Bumir stary był już, ale jak żubr silny, kark miał gruby, nogi i ręce ogromne, brzuch spasy. Ciemne włosy, na pół już siwe, bezładnie otaczały mu głowę okrągłą, w której wypukłe oczy żabie i usta szerokie siedziały. Z Bumirem mało co się znali, nie lubił go Doman; po co tu ciągnął, trudno było odgadnąć. Stanął ze swymi u wrót.

Gościnność stara nikogo, miłego czy nie, odpychać nie dozwalała.

Pozdrowili się z Dużym.

— Zabłąkałem się — rzekł Bumir — dacie mi spocząć u siebie. Ludzie się zagnali za jeleniem, który oszczep niósł w sobie. Jakiś zwierz, w którym Licho³¹³ siedziało, poprowadził nas na obłądy³¹⁴... Drugi dzień włóczymy się po lesie...

— Brat mój się okaleczył, leży ranny — odezwał się Duży — ale dom rad wam.

— Ja rany leczyć umiem — zawołał Bumir — pójdę, zobaczę...

— Baba go opatruje...

Bumir, sapiąc, z konia zlął i nie pytając, do izby ciągnął³¹⁵.

— Sadło, którym rany zalewam, czeladź ma — odezwał się Bumir. — Zalejemy mu sadłem i do kilku dni znaku nie będzie.

Wchodzili do izby. Doman, jakby poczuł już obcego, ruszył się zaraz. Jaruha, która przy ogniu drzemała, zbudziła się, spluwając i gniewna. Bumir, nie zważając na nic, do chorego poszedł.

Gość, Obyczaje

³¹²klątwa (daw.) — przysięga; por. czas. zaklinać kogoś. [przypis edytorski]

³¹³lichu — zły duch, diabeł. [przypis edytorski]

³¹⁴na obłądy — błędnymi drogami. [przypis edytorski]

³¹⁵ciągnąć — tu: iść, podążać. [przypis edytorski]

Gdy na siebie spojrzeli, zaraz postrzec było można, że gospodarzowi gość ten niemiłym był.

— Zablądziłem, dacie mi spocząć... — rzekł, siadając na ławie.

Doman ręką skinął i bratu dał znak, by gościa przyjmował. Bumir się rozsiadł i sparł na stole.

— Sadło moi ludzie mają — rzekł — które najsroźsze rany goi... Niedźwiedź jucha raz mi do połowy skórę ze łba zdarł, wyleczyli mnie nim...

— Miłościwy panie — zawołała Jaruha — już tu nic nie trzeba... Ja krew zamówiłam i zioła mam, co ranę prędko przygoją. Nie trzeba nic.

Chory też dał znak ręką, Bumir zamilkł.

Wszedł Duży z miodem znowu i z kołaczem, a za nim wnieśli misy. Gość począł jeść łakomie, pić chciwie i póki się nie nasycił, sapał tylko. Jaruha wyszła na podwórze, gdzie się rozrywała, żarty strojąc z czeladzią. Duży też stadninę począł opatrywać — zostali sami. Bumir znać³¹⁶ tego sobie życzył, bo się zaraz do gospodarza przysunął.

— Ej, Domanku miły — począł, pochylając się ku niemu — nie w porę tobie ta rana i choroba... U nas źle... Nam trzeba ludzi i rąk... Kmiecie, braty nasze, burzą się i złego piwa nawarzą...

Namarszczyło się czoło choremu.

— Cóż się to tam dzieje? — mruknął.

— Na naszego knezia wszyscy bij zabij... Poszalauszy...

Doman, już nic nie mówiąc, słuchał.

— Zginiemy wszyscy — rzekł cicho Bumir. — Knezia pogniawali, zemstę wywołają, Niemców sprowadzi na nas...

Widząc, że gospodarz nie mówi nic, Bumir ciągnął dalej.

— Jest już zмова na knezia... Już się zbierają, radzą... A wszystko to tylko, aby jednego ze swoich posadzić na grodzie. Nie o swobodę im idzie, a o skarby na zamku... My to wiemy. Ano, omyła się, bo nas jest dużo też, co staniemy za kneziem i nie dopuścimy... Nie dopuścimy! — zawołał Bumir, bijąc kubkiem o stół.

Oczy mu się zapaliły.

— Myszkom się chce panować, my wolimy tego, co jest... My już go znamy, a tamci, jeszcze się nie napiwszy, głodniejsi będą... Nie dopuścimy...

— Obliczyliście się? — zapytał Doman.

— Co się mamy liczyć? Leszki pójdą wszystkie z nami, bo to ich sprawa, pojednają się... Kmieciów też dużo jest, co chcą spokojnie swoje lechy³¹⁷ uprawiać... A gromady, co się wyrwą, kneziowscy ludzie rozgniotą na miazgę.

Bumir się tak odkrył ze swą wiarą, po miodzie, nieopatrznie; Doman, daleko przebieglejszy od niego, dawno przewidział, ku czemu to idzie i czuł, że Bumir go spyta nareszcie, z kim on trzymać myśli. Powiedzieć fałszu nie chciał, a prawdę zdawało mu się wyśpiewać niebezpiecznie. U narodów wpół wykształconych³¹⁸ instynkt zachowawczy często dziwne formy przybiera i do różnych fortelów się ucieka. Domanowi przyszło na myśl, aby się chorobą posłużyć; w chwili, gdy Bumir kończył mówić, jęczęc począł i chwycił się za pierś.

Jaruha, stojąca pod oknem, usłyszała ten głos i pospieszyła nań.

Bumir umilkł. Przyniesiono zaraz płachty nowe; chory się skarżył. Wiedźma zapowiedziała, że musi zamawiać ranę i że nikomu przy tym być nie wolno. Stary kmięć czarów się i bab obawiał. Z przerwaną więc rozmową wyniósł się za próg, sapiąc, obiecując sobie wrócić dla dokończenia jej; ale po dość długim oczekiwaniu Jaruha wyszła, objawiając, że skutkiem jej zamawiania chory zasnął i spać będzie do jutra, do rana, a snu mu przerywać nie wolno, bo by duchy złośliwe chorobę rzucić mogły na tego, co by obudził chorego.

Rad nierad Bumir się znalazł w podwórzcu, nic nie sprawiwszy, z tym że na resztę musiałby czekać do rana. Na to nie było sposobu. Pilno jechać musiał drugim namawiać, bo go był kneź znać wysłał, wziął więc na bok Dużego.

— Ja do jutra rana tu stać nie mogę — rzekł mu niecierpliwie. — Doman śpi... Jutro mu powiecie ode mnie, aby pamiętał, co mówiłem, i z tymi trzymał, co mir miłują,

³¹⁶znać — tu: widać; widocznie. [przypis edytorski]

³¹⁷lecha — zagon. [przypis edytorski]

³¹⁸wpół wykształcony — tu: na pół ukształtowany. [przypis edytorski]

Władza

Podstęp

Czary, Strach, Zabobony,
Duch, Choroba

a radzi siedzieć w pokoju. Powiedźcie mu to koniecznie, ja przed nocą jeszcze kawał drogi ujechać muszę.

Taką sztuką odprawiony Bumir, zły, mruczając, na konia siadł i pociągnął dalej. Doman wszakże spać nie myślał, babę tylko namówiwszy, aby mu się wyklamać pomogła. Zaledwie usłyszał, że konie za wrotami były, ruszył się na pościeli. Leżenie mu dokuczyło, chciał choć popробować, czy mu się wstać nie uda. Przeraziła się Jaruha, która wcale nie życzyła sobie widzieć go uleczonym tak prędko, i poczęła niemal gwałtem nazad pędzić na łożo. I siły też nie pozwalały bardzo się dźwigać. Doman, zaledwie popробowawszy i poczuwszy się jeszcze osłabłym, nazad na łożo legł. Jaruha znowu zamawiała. Miała przy tym jeść i pić do syta, czyniła się też potrzebną, jak umiała.

Późno już było i Doman usnął po tych wysiłkach, gdy nowy gość do chaty się wcisnął. Jak on tu potrafił się dostać, trudno było babie zrozumieć.

Właśnie usnąć miała, oparłszy się o ognisko, gdy na progu zobaczyła kocie oko Znoska...

Z głową obwiązaną płachtą, z okiem ciekącym, karzeł wsunął się do izby tak cicho, iż Jaruha, ujrawszy go, przełękła się, jakby wilkołaka zobaczyła.

Psy stróżowały na podwórzu, ludzie spali, wrota były zaparte. Pomimo to Znosek się dostał do zagrody. Jak? To było jego tajemnicą. Wśliznąwszy się tu, podpełznął do starej, pokazując na swą głowę poranioną. Jaruha była litościwa, leki i czary stanowiły jej rzemiosło, dozwoliła się więc zbliżyć Znoskowi i z wolna głowę mu rozwiązała. Przyszła płachta odmaczana być musiała, gdyż Znosek syknął z bólu, a Doman się obudził.

— Jakes ty tu włazł, że cię psy nie zjadły? — szepnęła, głos zniżając, wiedźma.

Znosek ledwie dosłyszonym szeptem odpowiedział jej na ucho, iż dowiedziawszy się, że ją tu znajdzie, musiał się dostać do dworu, bo go rany niezmiernie bolały.

Przyznał się, że nie mogąc inaczej, wdrapał się na drzewo, stojące przy częstokole u zagrody, i po gałęziach jego spuścił się w podwórze. Tu, psów nie budząc, przepełznął do drzwi, które zawsze stały otworem.

Jaruha ranę mu poczęła opatrywać, szeptać nad nią i spluwać na wszystkie strony. Z węzełków potem swych dobyła ziół, z garnuszka naląła cieczy jakiejś i kazawszy z głową spuszczoną siedzieć Znoskowi, obwiązała go na nowo. Ogień przygasł był nieco i w izbie było prawie ciemno, ale właśnie, gdy z głową spuszczoną klęczał przed nią karzeł, błysnęło łuczywo, blask oblał izbę, Doman się zbudził, otworzył oczy i ujrzał tę dziwną parę.

Obcy człowiek bez wiadomości jego w domu... W podrażnionym chorobą gniew obudził. Sądził go jeszcze śpiącym, gdy nagle krzyknął straszliwie, wołając ludzi. Znosek chciał się wysliznąć i uciec, ale już było za późno. Czeladź, śpiąca za progiem, zerwała się na nogi. Padł karzeł na ziemię twarzą. Zaczęło się wołanie, popłoch i Znoska schwyciła czeladź, prowadząc przed pana.

O tym stworzeniu, którego Doman nie widział nigdy, chodziły wieści dawno, jako o złośliwej istocie, będącej na posługach knezia. Wiedzano, że podpatrywał, że się wszędzie wśliznąć umiał i że go używano na podsłuchy. Domyśleć się było łatwo z postawy, kim był.

W pierwszym gniewu napadzie Doman chciał go kazać powiesić na dębie. Znosek padł przed nim na twarz, jęcząc i błagając. Jaruha się wstawiać nie chciała, świadczyła tylko, że przyszedł dla ran, które miał na głowie.

Czeladź już się brała do postronków, aby z ochotą wielką spełnić rozkaz pana i Znoska jak wielką żołądź na dębie uwiesić, gdy na jęk i płacze Doman się ulitował i psami go za podwórze wyszczuć kazał. Wyprowadzono go więc do drzwi, na psy świeżnięto i uciekający co tchu ku tynowi karzeł, poszarpany, ranny, ledwie się potrafił całemu stadu goniących go ogarów wyrwać, zręcznie na płot wskoczywszy. Jeden z psów, który się był nogi jego uczepił, zawisł długo przy niej i wyrwawszy z niej to, co zębami chwycił, upadł na ziemię. Znosek jednak tyn przeskoczył i za zagrodą zniknął.

Jaruha już siedziała spokojnie u ognia i może nawet żałowała, że go nie powieszono, gdyż z wisielców różne bardzo potężne leki i czary naówczas wyciągano, które by się jej były przydały. Nie obwiniano jej o to, że się przybłędzie ulitowała, i pozostała znów przy ognisku.

Znosek, padłszy za zagrodą na ziemię, z nową raną, jęczał, pięście wyciągając ku dworowi i przeklinając jej pana. Obiecował sobie pomstę, choćby życiem zapłacić, a o tę za-

Obcy, Zdrada, Kara,
Zemsta, Szpieg

Ucieczka, Pies

Czarownica, Czary

usznikowi kneziowskiemu było łatwo. Gdy nogę zawiąawszy, powlókł się nad ranem w las, aby go nie schwytano znowu, ciągle jeszcze ku zagrodzie się zwracał, pokazując jej pięści i zęby.

III

Na jeziorze Lednicy leżała wyspa, ostrów święty, do którego z dala, od Wisły nawet, od Łaby, od Odry przychodzili z ofiarami po wróżby i rady pielgrzymi.

Niewiele naówczas takich świątyni liczone na ziemiach słowiańskich. U Ranów³¹⁹ na ostrowiu³²⁰ stał świątynia³²¹, u Redarów³²² drugi, u Serbów nad Łabą Tryglowa³²³ trzeci, w Stargrodzie w gaju czczono Prowego³²⁴. Ciągnęły do nich na wielkie świętki i dnie uroczyste różne plemiona z dalekich stron, schodzili się ludzie jednego słowa, choć różnej nieco mowy, i u świątyni tych radzili i porozumiewali, co ku obronie od wspólnych wrogów przedsiębrać mieli.

Na ostrowiu Lednicy stał taki świątynia Nii, do którego szła właśnie Dziwa, schronić się od pomsty i poświęcić resztę życia pilnowaniu ognia świętego.

Trzeciego dnia pokazało się jezioro szeroko rozlane, świecące, jasne, a podróżni powitali je pokłonem, bo i ono, jak ostrów, święte było.

Ostrów też z dala się dostrzec dawał, naówczas gęstym gajem i zaroślami okryty. Zakrywały one świątynię oczom i zdawały się całą wyspę okrywać. U brzegu, na palach wbitych niegdyś w jezioro, stały chatki rybaków nędzne. Przy nich do palów poprzywiązane czołna kołysały się jak senne, poruszając z falami. Rybacy, zamieszkali w tych budkach, przewozili na ostrów pielgrzymów.

Wieść niosła, że chaty biednych tych ludzi stały tu od wieków, że ich niegdyś była tu moc wielka, że pale część znaczną wód zajmowały, a na pokładach nad nimi cała niegdyś osada liczna i zamożna zamieszkiwała. Ale z czasem gniły pale, padały chałupy w wodę, ludzie się na łódź przenosili i rozpraszali. Teraz tu tylko pozostało ich kilka, szerniałych, osiadłych nisko, okopconych, a zajmowali je rybacy i przewoźnicy.

U chat na palach pożegnała Dziwa swoich towarzyszy, tu już bezpieczna, sama iść mogła, kędy jej kazała dola. Nie potrzebowała ani druhów, ani družki. Rzucił się jej Sambor do nóg, bo ją od dziecka szanował i miłował.

— Zdrow bywaj, Samborze — odezwała się. — Bądź szczęśliwy... Pokłon odnieś ode mnie siostrze mój, braciom, wszystkim... Nawet ptakom, co koło naszej latały zagrody.

Z chaty na palach, które się trzęsły pod nim, wyszedł stary zgarbiony człowiek, w drżących rękach wiosło trzymając. Nie mówiąc nic, wszedł do czołna, zstąpił w nie, odwiązał i czekał. Dziwa siadła, odbił od brzegu i czołno pomknęło po wodach spokojnych. Towarzysze stali i patrzyli, stara piastunka płakała, padłszy na ziemię. Dziwa chustą wiewała. Białe ptaki nad głową jej się niosły i kwiliły, jakby rozumiały, że się ze swoim rodzonym rozstawała światem.

Czołno płynęło. Już twarzy jej widać nie było, tylko koszulę białą i białą jak ona twarz, a potem płamkę białą, a później ostrów i drzewa zakryły czołenko i znikło. Dziwa płynęła, gdzie ją dola niosła. Wtem łódka się o brzeg oparła i zadrgała, stary wyszedł na łódź i przytrzymał ją. Para kamieni sterczała nad wodą; dziewczę wysiadło i wyszło.

Na ostrowiu cicho było, cicho... Tylko tysiące słowików w krzakach na zabój nuciły. Pomiedzy łozy i olszyny wiodły ścieżki kryte, ludzkimi powydeptywane stopami.

Dziwa szła z wolna przed siebie, nie śpiesząc się, wiedząc, że dojdzie, gdzie jej losy iść kazały.

Wśród gęstwiny łączka się otwarła zielona. Tu gromadkami siedzieli ludzie i pożywali z kobiałek, co kto miał ze sobą, w milczeniu jakimś uroczystym.

Religia, Świątynia,
Pielgrzym

Rozstanie

Pielgrzym

³¹⁹Ranowie a. Rugianie — zachodniosłowiańskie plemię połabskie zamieszkujące we wczesnym średniowieczu wyspę Rugię (połabskie: Rana). [przypis edytorski]

³²⁰U Ranów na ostrowiu — na wyspie Rugii. [przypis edytorski]

³²¹Świątynia — bóg słowiański o czterech twarzach. [przypis edytorski]

³²²Redarowie a. Redowie — plemię lutyckie, należące do Słowian połabskich; na ich terenach, w Radogoszczu, znajdowała się świątynia Swarog, boga ognia ofiarnego i ogniska domowego. [przypis edytorski]

³²³Tryglów — w mit. słowiańskiej bóg morza, opiekun marynarzy, pierwszy budowniczy łodzi; poświęcony był mu bursztyn. [przypis edytorski]

³²⁴Prowe — bóstwo połabskie, patronujące sprawowaniu sądów, poświęcone mu były dęby w świętym gaju; jego imię wywodzi się niekiedy od słowa *prawo*. [przypis edytorski]

Widać było po sukniach, ich barwie i kroju, że ludzie tam byli z krajów różnych. Byli tam mową i odzieżą odmienni od siebie, a językiem pokrewni połabianscy Serbowie, Wilcy i Redary, byli Dalemińcy³²⁵, Ukrańce³²⁶, Łuczanie³²⁷, Dulebianie, Drewłanie³²⁸ z Drażdzańskich lasów³²⁹, Polanie tutejsi, Łużanie³³⁰ znad Warty³³¹ i Odry, Bużanie³³² od Buga³³³, Chorbaci nawet i niezliczone naówczas plemiona, które się różnymi imionami zwały, z jednych rodów odszczepionych od pnia głównego pochodząc. Widok był zaprawdę piękny tych gromad, co się rozumiały, a przecie nie znały i dziwiły sobie, z których każda miała inną twarz i obyczaj odmienny, a wszystkie czuły się do³³⁴ wspólnej prastarej matki.

Nie bratali się bardzo, ostrożnie ocierali o siebie, ale zanucona pieśń, rzucone słowo zbliżało powoli.

Szare, czarne, brunatne, białe świty, siermięgi, opończe, pasami zielonymi, krasnymi, czarnymi i białymi poprzepasywane, odznaczały plemiona. Uzbrojenie też nie było równe. Plemiona znad Wełtawy³³⁵ i Łaby, bliższe Niemców, już od nich wiele zapożyczyły; ci, co mieszkali ku Wiśle i w głębi, dziczęj wyglądali jeszcze. Znad Bałtu³³⁶ (białego słowiańskiego morza) mieli dużo przywoźnego sprzętu, który im statki z dalekich krajów przynosiły.

Dziwa przeszła pomiędzy gromadami, które ją ciekawymi mierzyły oczyma. Chramu stąd jeszcze widać nie było, bo go gęstwina zasłaniała zielona. Wśród zarośli trafiła na kamienny obwód pierwszy chramu. Stały te kamienie ogromne, jak je ziemia zrodziła, jak je morze przyniosło, nie tknięte ręką ludzką, z tymi twarzami, jakie im dały wieki, jedno nieopodal od drugich, w odstępach równych, jak zakłęci w głązy stróże. Jak zajrzeć w lewo i prawo, ciągnął ten poświęcany szereg dokoła.

Na jednej z tych brył siedziała kobieta w bieli, podparta na ręku. Stara już była i włos miała srebrny, rozpuszczony na ramiona, a na nim dziewiczy wianek ruciany. W ręku trzymała laskę białą, z korą pozostawioną tylko, by ją jak wąż, jak wstążeczka opasywała. Ubiór miała wieśniaczy, biały, świeży i czysty, a przy nim spinki błyszczące. Na twarzy spokojnej, pomarszczonej i zwiędłej widać było życie jakby senne, coś na pół umarłego, nietroszczącego się ani o śmierć, ani o dolę.

Dziwa się pokłoniła przed nią.

Stara oczy powoli podniosła, nic nie mówiąc, ręką jej pokazała na prawo, na drożynę, głowę podparła znowu i dumiała.

Dziewczyna szła drożyną wskazaną. O kilka kroków stał na kiju sparty starzec niewielkiego wzrostu, odziany bielizną świeżą, w obuwiu z czerwonymi sznury i zarzuconej na ramiona opończy ciemnej. Czapka wysoka, czarna okrywała mu czoło.

Na zbliżającą się z wolna Dziwę patrzył spod brwi siwych. Skłoniła mu się do kolan.

— Tyś tu panem i ojcem? — spytała.

— Wizun jestem... Tak...

— Przytulku u was prosić przychodzę — poczęła Dziwa, powstając. — Będę Nii ognia pilnować święcie... Od młodu ślubowałam bogom!

Stary Wizun łagodnie i spokojnie patrzył i słuchał. Dziewczę wymówiło te wyrazy szybko, rumieniec okrywał jej twarz.

— Sierota jesteś? — zapytał.

— Nie... Miałam niedawno ojca i matkę, mam jeszcze braci i siostrę... Kmieć Wisz był mi ojcem — poczęła mówić. — Wisza kneziowscy ludzie zabili...

Kapłan

³²⁵ *Dalemińcy* a. *Glomici* — średniowieczne plemię zachodniosłowiańskie, osiadłe między środkową Łabą a Muldą, należące do Serbów łżyckich. [przypis edytorski]

³²⁶ *Ukrańce* — Ukraińcy. [przypis edytorski]

³²⁷ *Łuczanie* — plemię zachodniosłowiańskie zamieszkujące dorzecze Ochrzy w Kotlinie Czeskiej. [przypis edytorski]

³²⁸ *Drewłanie* — plemię wschodniosłowiańskie. [przypis edytorski]

³²⁹ *Drażdańskie lasy* — Drażdzański może odnosić się do Dreżna. [przypis edytorski]

³³⁰ *Łużanie* — Serbowie połabscy. [przypis edytorski]

³³¹ *Warta* — trzecia pod względem długości rzeka Polski, prawy dopływ Odry. [przypis edytorski]

³³² *Bużanie* — plemię słowiańskie zamieszkujące Wołyn i ziemię nad Bugiem. [przypis edytorski]

³³³ *Bug* — czwarta pod względem długości rzeka w Polsce, dopływ Narwi. [przypis edytorski]

³³⁴ *czuć się do czegoś* — dziś: poczuwać się do czegoś. [przypis edytorski]

³³⁵ *Wełtawa* — najdłuższa rzeka w granicach Czech, dopływ Łaby. [przypis edytorski]

³³⁶ *Baltu* — Bałtyk. [przypis edytorski]

Wizun zbliżył się, ciekawie słuchając.

— Mnie chciał porwać za żonę sąsiad nasz... Broniąc się, zabiłam go. Nie chcę, aby się jego krwi mścili... Przyszłam tu...

— Zabiłaś? — zawołał zdziwiony stary Wizun — Ty? Zabiłaś? Jak się zwał ten człowiek?

— Doman! — odpowiedziała, rumieniąc się, dziewczyna.

— Doman! Doman! — ręce załamując, rzekł stary. — Ja go nosiłem małym na rękach...

Zmarszczył się Wizun.

Dziwa pobladła, ułękła się, aby ją nie odepchnięto. Stary nie mówił nic, sparty na kiju, milczał, patrząc w ziemię.

— Doman zabity! — mówił do siebie. — Zabity przez dziewczkę... Mów, jakeś ty go zabiła! — odezwał się stary.

Dziwa drżącym głosem poczęła opowiadanie, tłumacząc się z tego czynu ślubem swym i popełnionym na niej gwałtem. Wizun pytał, czy wie, że został zabity, nie raniony; nie chciał wierzyć śmierci. Potem zamilkł.

— Pozwólcie mi tu zostać u ogniska! — zawołała Dziwa.

Nie odpowiadał stary długo, myślał.

— Zostań — rzekł w końcu — aleś ty dla nas i za młoda, i za krasna... Ty nie znasz siebie, zatęsknisz... Bądź sobie gościnią tylko... Inaczej ja cię nie chcę... Jak ci serce odboli, pójdziesz! O! Pójdziesz!

— Nie! Nie! — rzekła Dziwa. — Zostanę...

Wizun się uśmiechnął smutnie; nic już nie mówiąc, wskazał jej do chramu drogę.

Biegła raczej niż szła we wskazaną stronę Dziwa. Tu stał częstokół i wrota. Częstokół był z polan gładko ciosanych, rzezanych u góry misternie w zęby i koła. Wrota też miały słupy drewniane, strojne jak dziewczęta w rąbki, zęby, w pasy, jedne malowane białą, drugie żółto i czerwono. Na daszku nad wrotami wisiały wianki, w części poschłe, w części zielone jeszcze i świeże. Stąd liśćmi zielonymi kosaćca usłana już była droga.

W pnium rzezanym pięknie, u którego stał czerpaczek biały, woda była czysta jak lza, źródłana. Dziwa zaczerpnęła jej i napiła się spragniona.

— Bądź mi zdrowa, wodo święta, wodo nowa! — szepnęła.

Zza wrót wyglądał drugi staruszek, do Wizuna podobny, który się od przychodzącej skrył żywo.

Szła droga pomiędzy dwoma częstokołami naokół, a drugie opasanie chramu było jeszcze ozdobniej z drzewa ciosane.

Wisiały na nim skóry, oręż różny i dary, które składali pielgrzymi. Tą drogą trzeba iść było, szukając wrót drugich. Do tych spinać się musiała po wschodach. Ciemniej tu było, bo drzewa i opasanie światło odejmowało.

Tu już stał sam chram, na gęstych dokoła słupkach drewnianych oparty i okryty dachem gontowym. Pomiędzy słupkami malowanymi czerwono, z żółtymi przepaski, wisiały czerwone sukienne opony³³⁷, zakrywające wnętrze. Ścian nie było.

Trwoga jakaś ogarnęła dziewczynę, gdy zbliżywszy się ku sukiennej zasłonie, podnieść ją miała, aby się dostać tam, skąd już nie chciała, nie myślała wynieść nigdy. Popatrzyła w świat biały, na dzień biały, posłuchała słowików gwaru i ręką drżącą podniosła zasłonę, która zaszeleściła nad jej głową.

Weszła. Tu ogarnęła ją na chwilę noc, bo oczy jej zrazu nic dojrzeć nie mogły. Na tle tylko czarnym płomień błyskał w głębi. Zapach smoły, bursztynu, spalonych ziół, przesycał powietrze ciężkie i ciepłe. Dopiero oczy oswoiwszy, postrzegła kontynę³³⁸, na słupach jeszcze wewnątrz opartą, ciemną, smutną i pustą. Daleko przed nią stały kamienie, które otaczały wolno płonące ognisko. Dym i iskry dobywały się z niego to wolniej, to żywiej i szły ku górze, do otworu w dachu lub wiatrem zwrócone rozchodziły się we wnętrzu budowy. Przy ogniu dwie białe postacie siedziały jakby uśpione czy drzemiące.

Zza dymu i płomieni widać było na ścianie kontyny coś niewyraźnego, podnoszącego się wysoko, aż pod strop i dach. Była to czarna okopcona postać dziwna, nieforemna,

Świątynia

Ogień

Bóg, Portret

³³⁷opona — tu: tkanina dekoracyjna, gobelin. [przypis edytorski]

³³⁸kontyna — świątynia słowiańska. [przypis edytorski]

straszna, u której nóg kilka trupich białych czaszek leżało. Obok niej wisiały łuki, oręż, noże, jakieś zdobyte łupy, a sam posąg obwieszony był cały niemal sznurami bursztynu i kraśnych³³⁹ kulek, ponizanych³⁴⁰ na nici. U góry, w głowie potwornej, dwoje oczów, dwa świecące, ogromne kamienie czerwone, jakby krwią gorejące, pały. Nie widać tam było nic, tylko tych oczów płomienistych dwoje, od których skryć się nigdzie nie było można. Patrzyły na wszystkie strony, odbijał się w nich ogień u stóp pałacy, migotał w czerwonych kamieniach i czynił je jakby żywymi. Wśród ciemności te drganiem płomienia ruszające się oczy bóstwa przerażały jak spojrzenie ze światów innych, groźne i gniewu pełne.

W chrampie teraz nic słyhać nie było, tylko trzask palącego się łuczywa i świergot ptastwa, które otworami dostawszy się do środka jego, niespokojnie pokrzykiwało, latając, aby się stąd na powrót wydobyć.

Dziwa, postawszy chwilę, bo w niej czerwonych oczów dwoje zrodziło trwogę i odjęły siłę, wolnym krokiem podeszła ku ognisku, myśląc: „Tu więc miejsce moje”.

I nie pytając już nikogo, nie patrząc, zbliżyła się aż do dwóch siedzących niewiast, co ogień podsycaly, siadła jak one, na pustym kamieniu, wzięła nagotowane łuczywo i położyła je na ognisku.

Jedna z kobiet wstrzymywać ją chciała, lecz za późno się podniosła. Ogień już był objął tę pierwszą ofiarę, na którą Dziwa patrzyła, jakby się w niej własne paliło życie. Dwie stróżki tego Znicza popatrzały na nią, ciekawe i trochę przelękłe. Przy świetle ognia mogła dojrzeć ich twarze. Zwiędłe były, smutne i blade.

Przeglądając się pięknej dziewczynie, szeptały coś pomiędzy sobą, jakby litując się nad nią. Głowami potrząsały tylko, nie śmiejąc się odezwać. Zdawały się patrzeć na nią jak na skazaną. Dziwa siedziała spokojna, w ogień wlepiwszy oczy, odpoczywała.

U ognia zmieniały się potem stróżki, Dziwa przesiedziała sama całą noc przy nich, dorzucając po łuczywie. Sen jej nie brał, myślami jeszcze żegnała życie swe dziewicze i domową zagrodę, a czerwone oczy Nijoły przyszłość czyniły straszną.

Tak przeszedł dzień pierwszy i tak samo prawie drugi upłynął. Mogła tylko wyjść za kontynę i odetchnąć świeżym powietrzem. Ale tu skupiały się koło niej stróżki ognia i ciekawie przyglądały się jej, badały, dopytywały, uśmiechając się; zwracali oczy przechodzący pielgrzymi i Dziwa wołała już milczenie swe w ciemnym kątku niż te napaści próżnującej gawiedzi i te pytania bez końca.

Nazajutrz siwowłosa w wianku kobieta spotkała ją też za chrampem i zagadnęła o przeszłość; i jej opowiadać się musiała, skąd przyszła i dlaczego, ale ta słuchała roztargniona i nie okazała nawet, czy ją powieść obeszła. Dziwa spodziewała się tu może jakiegoś podnieconego życia, z pieśnią i marzeniem, a znalazła milczenie i ołowiane brzemie na wszystkich tych niewiastach, znużonych ciszą jednostajną, jaka ich otaczała. Bezmyślnie spełniały one posługę przy chrampie i dzień schodził na półsennym jakimś osłupieniu, na zdrętwieniu i martwocie. Wieczorem zjawił się stary Wizun, po odejściu siwowłosej kobiety; oczyma prawie gniewnymi mierzył Dziwę i pytał znowu o Domana.

Dziewczę opowiedziało swą przygodę po raz drugi.

— Domana mi żal — zawołał. — Nosilem go dzieckiem na rękę, chłopak był odważny, dobry, gościnny... I przyszło mu zginać nie na wojnie, nie na łowach, ale z rąk niewiasty... Ze sromem³⁴¹!

— A jakżem ja bronić się miała, będąc w jego mocy? — odezwała się Dziwa. — Wolno się bronić dzikiemu zwierzęciu i robakowi nawet, a nie godziłoby się dziewczynie?

Starzec się namarszczył tylko i spojrzał dziko na nią.

— Doman ranny być może, ale zabity... Nie! Nie! To być nie powinno i nie będzie... — dodał.

Chciał, aby mu opowiedziała, jak mu cios zadała, ale Dziwa sama już teraz nie wiedziała, jak się to stało, ani by umiała wytłumaczyć, skąd na to wzięła odwagę i siłę, zmilczała więc.

Następnych dni jakby za karę najcięższą pracę na nią włożono. Musiała drzewo nosić i wodę, zamiatać i myć chram, biegać do źródła, służyć wszystkim. Odprawiono ją wreszcie do tego, od czego w domu była wolna — do gotowania strawy dla innych. Nie zbywało na

Ofiara

Mężczyzna, Kobieta,
Przemoc, Śmierć, Hańba

³³⁹ *kraśny* — tu: kolorowy. [przypis edytorski]

³⁴⁰ *ponizany* — dziś: nanizany; nawleczony. [przypis edytorski]

³⁴¹ *srom* (daw.) — wstyd; tu: hańba. [przypis edytorski]

ostrzych słowach i na śmiechu bolącym, i na jakiejś wzdardzie, którą jej starsze okazywały. Wszystko to przetrwała milcząca, spokojna, z taką dumą, iż niechęć się rozbiła o nią i dziewczęta z poszanowaniem patrzyć zaczęły na tę, która ani skarżyć się nie chciała, ani płakać, ani okazać, że ją boli poniewieranie.

Dano pokój wreszcie, widząc, że znęcanie się nie czyni skutku.

Każdego niemal dnia nadciągały łódkami nowe gromady po wróżby, składając ofiary przed Niją. Dziwa siedziała już u ognia po kolei i bez kolei, a była tu jak doma. Milcząca, mogła marzyć, patrzeć w dym, który w jej oczach różne dziwne przybierał kształty i nie troszczyć się o życie. Dwa razy na dzień z ofiarnych dań i gotowanej strawy zastawiano obiatę dla stróżek i było dostatkiem wszystkiego. Suchych korowajów³⁴² ostatkami karmiły się niezliczone ptastwa stada, a żarłoczne wróble tysiącami kręciły się przy chramie.

Dziesięć już dni upływało od tego pamiętnego dnia, gdy Dziwa u ognia zasiadła i pierwszą go drzazgą podsycała. Była, przybywszy, ostatnią, teraz słuchały jej inne... Panować tu nie pragnęła, przyszło to samo, gdy uczuły wszystkie dziewczęta w niej tę jakąś wyższość, która się narzuca sama i oprzeć się jej nie można. Leniwe i śpiące stróżki ognia same zdały na nią pieczę, staranie, pracę i rozkazywanie. Siedząc, z dala patrzyły na nią i strach je jakiś ogarniał, tak miała pańską postać i do rozkazywania była stworzona.

Dziesiątego dnia siedziała u ognia, gdy szmer powstał dokoła chramu i po całej wyspie. Ludzie dokoła biegali, ruch się stał wielki, nagle podniesiono zasłony ze wszech stron i między słupami najbliższej ognia stojącymi ukazał się Wizun w świątecznym ubraniu i kołpaku, a z nim mężczyzna rosły, czerwony, gruby, w czapce z piórem, w płaszczu czerwono naszywanym na ramionach, ze złotymi szlakami, blaszkami świecącymi okrytymi. Świecący miecz wisiał u jego boku. Dziwa, spojrzawszy nań, uczuła w sobie przestrasz i trwogę.

Ten czerwonołycy, z dziko patrzącymi oczyma człowiek, podobny do zwierza, który wyszedł z puszczy, z usty skrzywionymi szydersko, obudzał w niej wstręt i odrazę niewysłowioną. Byłaby uciekła, gdyby mogła.

Stanął on, nie zdejmując kołpaka, ani się pokłoniwszy, naprzeciw ognia i bałwana³⁴³ Nijoły, patrząc nie na świętości, ale na pilnujące Znicza dziewczęta. Długo je oczyma przechodził, zatrzymał wzrok na Wiszowej córce i już go od niej nie zwrócił. Poszeptał coś staremu, który głową potrząsł. Chwilę się wzdragał. Mężczyzna stał uparcie, dwa razy po ramieniu uderzył starego i pchnął go wewnątrz chramu nakazująco.

Stary, wahając się, zbliżył się powolnym krokiem ku Dziwie, pochylił ku niej i rzekł cicho:

— Kneź to jest miłościwy... Chce, żebyś mu wróżyła.

— Wróżyć nie umiem — odpowiedziało dziewczę. — Wróżby nakazać nie można, ona przychodzi zesłana od duchów... Ja wróżyć nie umiem...

W tej chwili z drugiej strony zbliżyła się siwowłosa Nania i odciągnęła na stronę dziewczynę.

— Wróż mu — rzekła. — Ja cię zielem upoję... Wróż mu... Wróż mu wszystko złe, bo człowiek niedobry... Wyniesiem kadzidło, dym cię upoi... Mów... Mów mu śmiało, co myśl przyniesie... On się nie waży uczynić ci nic złego...

To mówiąc, stara dobywała suche ziele i garnek z węglem nabranym z ogniska postawić kazała na ziemi. Rzucono ziele na nie i dym gęsty, przykry, gryzący otoczył pochyloną dziewczyną. Trzymano ją nad nim długo. Czuła, jak się jej zmąciły myśli, jak z kłębow dymu rosły jej w oczach dziwne jakieś kształty, jak traciła przytomność i zdawało się jej, że na świat inny przeniesiona została. Na głowie ciążyło brzemień jakieś straszne... Krwawe smugi na czarnym tle, jasne błyskawice, kłęby dymu, smoki i gady, i ludzie potworni, karły, i olbrzymy, wszystko to razem wirowało jakby przed drugimi oczyma upojonej. Dwie stróżki ją podtrzymywały, inaczej paść by była musiała omdlona. Lecz słabość ciała razem szła z olbrzymią myśli potęgą. Czuła się śmiała i gardzącą niebezpieczeństwem, panią i królową...

W tym upojeniu powoli wiedziono ją przed knezia, który, cofnąwszy się poza słupy kontyny, stał pod częstokołem, oparty oń, z szyderską twarzą.

³⁴²korowaj — rodzaj obrzędowego pieczywa. [przypis edytorski]

³⁴³bałwan — tu: posąg bóstwa pogańskiego. [przypis edytorski]

Władza

Obrzędy, Los

Obrzędy

Dziwa wpatrzyła się w to oblicze dzikie, wykrzywione, straszne, z taką siłą wzroku, że kneź spuścił, mrużąc, oczy przed nią i zadrżał.

— Będziesz mi wróżyła — mruknął cicho.

— Będę wróżyła — poczęła Dziwa, która czuła, że jakaś siła zmusza ją do mówienia. — Będę ci wróżyła...

Dwoje dziewcząt postawiło przed nią wiadro wody świętej, spuściła oczy na nią. W wodzie odwrócona odbijała się twarz szkaradna Chwostka, a obok niej, w dymach, którymi ją ciągle okadzano, krążyły najdziwniejsze postacie.

Kneź patrzył — zrazu szyderski, teraz bledniejąc i jakby przelekły; ręką się opierał o częstokół, a widać było, jak drżał.

Obok niego stojący Wizun oczyma nakazującymi, których nie spuszczał z dziewczyny, zdawał się jej dyktować, co mówić miała.

Chwila milczenia poprzedziła urywanymi słowami wyjąkaną wróżbę.

— Ciemno! Ciemno! Nie widzę nic... — mówiła. — Czerwona struga, jakby płynęła krew, ciągle krew... Wszędzie krew... Po rzece tej płyną trupy białe, jeden, drugi... Więcej jeszcze, białe ich oczy nie widzą i nie patrzą... Płyną, płyną, przepłynęli... Krew znowu, kubki po niej płyną, miecze po niej migają... Słyszę wołanie: „Krew za krew!”. Na rzece płynie wylupionych czerwonych oczów dwoje i patrzą na mnie... Na stosie leży starzec zabity, na śmieciisku pod stołbem młodzieniec, na jeziorze pozarynane mężce, wołają: „Krew za krew!”. Psy wyją i kruki kraczą... Krew za krew!

Kneź rzucił się, aż częstokół za nim zachrzęszczał i miecz mu zadzwonił u boku.

— Ty wróżbitko przekłeta — krzyknął. — Będziesz ty mi patrzyła i mówiła inaczej!

— Nie mogę... Mówię, co mi duchy każą i ukażą... Kneź stoi na świetlicy... Wysoko... Dołem ludzie się gniotą, biją, mordują... Słyszę szmer, wrzawę, ciągną gromady... Na granicy wrogów, w domu swoi się miotają... Na gród! Na stołb! Krew za krew! Gród się pali... Płonie, gore... Walą się dachy i ściany... Krzyk i wołanie... Popiołów kupą... Góra trupów... Kruków chmura czarna... Siadły, krakają... Żrą serca od ciała... Gdzie ścierw niedogorzała... Krew za krew!

Ciemno się zrobiło w oczach dziewczynie i osłabła osunęła się jak senna na ręce stróżek, które ją trzymały. Kneź stał blady i drżący, pięści cisnąc, usta otworzył i zębami jak zwierz dziki grozić się zdawał. Nogą wiadro pchnął i wywrócił, woda święta popłynęła po ziemi. Dziwę wniesiono omdlałą do chramu. Chwostek stał milczący, wściekły.

Stary Wizun, sparty na kiju, obok niego spokojnie czekał.

— Przekłeta dziewczę związać i osiec³⁴⁴! Do lochu! Do jamy! — krzyknął Chwostek. — Nauczy się wróżyć inaczej...

Na to nie było odpowiedzi, zasłona kontyny spadła, a dziewczęta drugą stroną Dziwę wynosiły na powietrze. Kneź się chciał zwrócić do swoich pacholców, ale ci gdzieś daleko zostali.

Stary spoglądał nań.

— Uspokójcie się, miłościwy panie — rzekł. — Kto chce wróżby, musi ją cierpieć, jaką duchy dały... Dziewczyna jej niewinna.

Byli sami i Wizun zbliżył się, wcale nie zdając złąkniony.

— Miłościwy kneziu — dodał — dosyć macie niechętnych i zażalonych, nie róbcie ich więcej, targając się na to, co niejedne Polany szanują... Miejsce święte i dziewczyna poświęcona...

Chwostek się rozśmiał dziko, przystąpił do starego i drżącą od gniewu dłonią pochwycił go za brodę, trzęsąc nią.

— Ogień święty, dziewczka poświęcona! Ty także... Stary... Psi synu... Ja wam ogień pogaszę, ja wam dziewczki wasze rozpędzę i chram ten zrównam z ziemią...

Stary nie pobladł nawet, milczał obojętny, ręka kneziowi opadła.

— Jakby piorunów nie było — odezwał się spokojnie — moglibyście czynić, co chcecie... Ano pioruny padają i duchy bronić się czym mają... Nie szukajcie, kneziu, wojny z bogami, gdy jej dość z ludźmi mieć będziecie.

Los, Krew

³⁴⁴osiec — wychłostać. [przypis edytorski]

Chwostek nie odpowiedział nic, zerwał się z miejsca i poszedł prędko, bijąc się w pośpiechu to o jedną, to o drugą ścianę częstokołu. Wracał do swych ludzi. Wizun pozostał we wrotach i patrzył, na kiju sparty.

Ludu tego dnia około kontyny było mnóstwo, a gdy kneź podniósł głos groźny i wykrzykiwać począł, rozległo się to daleko. Posłyszeli ludzie, jak groził chramowi i ogniowi, i, nim uchodząc zdążył się dostać do swoich smerdów i służby, dokoła rozległo się szemranie, mruczenie tłumu, który szumiał jak morze... płacząc, narzekając i grożąc zarazem. Niewiasty uchodziły przełękle i kryły się w zarośla.

Gdy Chwostek dostał się do kamiennego koła, opasującego chram, gromady się już zbijały i szły, jakby mu chciały zastąpić drogę.

Czy stary Wizun skinął na nie czy posłał do nich, aby popłoch rzucić i do obrony obudzić — nie wiadomo, lecz co żyło przybyszów na Lednicy, kupiło się, biegnąc naprzeciw Chwostka. Kupy stawały i zapierały mu drogę groźne. Ludziom swoim, skinąwszy na nich z dala, kazał je rozpędzać, ale ludzi rozpędzono. Oko w oko stał przeciw tej czerni nieznaney — nieulekły. Tłum warczał — ani on do niego, ani on do tłumu przystąpić się nie ważył. Wtem z gromady wyszedł człek podżyły³⁴⁵, ubrany dostatnio, zbrojny z niemiecka.

— Miłościwy kneziu — rzekł mu — ja tu do chramu przyszedłem, nie wasz jestem! Nie z waszego miru! Grozicie chramowi i ogniowi, a prawa do nich nie macie. Kontyna i ostrów nie należą do was, ale do nas wszystkich, Wilków, Serbów, Łużan, Drewlan i co jest naszej mowy. Nie ważcie się tykać chramu ani ognia, bo my się też ważyć możemy na wasz gród i stolb!

Podniósł rękę do góry, a tłum za nim zahuczał, potakując i grożąc.

Chwostek stał, ściskając w ręku miecz, jakby go ochota brała porwać się samemu na nich wszystkich, ale on i ludzie jego nie starczyliby z najlepszym orężem i odwagą na te gromady tysiączne.

Namarszczywszy się więc, pogroził ręką i usty.

— Precz mi z drogi!

I ruszył się sam, pierwszy, tak śmiało, tak pewny, iż go nikt nie tknie, jakby go wojsko broniło. Tłum mu się rozstał na dwie strony, za nim co żywiej cisnęła się dwornia. Tę popychano zewsząd, a stęknąć nie śmiała. Wolnym krokiem, nie oglądając się, przeszedł kneź wśród tego gminu, który dopiero za oddalonym krzyczeć zaczął szydersko:

— Chwościsko! Chwostyk! Chwost!

Parę razy obrócił się, jakby sam jeden na cały ten tłum chciał się rzucić, lecz się poskromił z gniewem.

Tuż u brzegu stała łódź wielka, czekając na pana, za nim biegiem pędzili ludzie gniewni i zasromani, nie śmiejąc rzec słowa, a za nimi wciąż goniło wołanie i śmiechy:

— Chwostyk! Chwościsko!

I jak gdyby rozgniewana Nija chciała się pomścić zniewagi, w tejże chwili chmura czarna, niesiona wichrem wieczora, jak ogromne cielsko smoka przewalając się po niebie, poczęła, warcząc, nadbiegać nad jezioro.

Pod nią widać było szare pasy gradu, siekące pola i lasy, a w głębi jej szumiało głucho, jakby toczyła wory kamieni, gotowe runąć na ziemię. Pioruny z trzaskiem leciały w jezioro, wicher gwałcił drzewa do ziemi, wyrwał je z korzeniami i miotał nimi jak pióry ptasimi. Gdzie piasek suchy spotkał na wybrzeżu, chmurę z niego płową czynił, gęstą, nieprzejrzaną, wlokąc ją za sobą.

Burza nie dała kneziowi sięgnąć do czołna; kto stał, przyległ do ziemi, okrywając głowę, i czekał, aż bóg piorunów przejdzie nad nią. Wioślarze w barce u brzegu ukryli się na dno. W chramie Nijoły błyskawice wśród ciemności ognia świętego blask gasiły, dym nappełniał kontynę, iskry leciały na opony; czerwone oczy posągu błyskały, jakby ciesząc się zniszczeniem. W dali piorun bił po piorunie; na jeziorze fala spieniona uderzała o brzeg i rozlewała się po ostrowiu daleko.

Ziemia zdawała się trząść pod nogami ludzi. Kneź drżał otulony płaszczem i mruczał. Kto by był zbliżył się doń, usłyszałby na przemian modlitwę do Peruna³⁴⁶ i do krzyżyka,

³⁴⁵ podżyły (daw.) — w podeszłym wieku. [przypis edytorski]

³⁴⁶ Perun — słowiańskie bóstwo gromowładne oraz jedno z czołowych w panteonie słowiańskim. [przypis edytorski]

Burza

który miał na piersi. Stary zabobon i nowa wiara stały w nim na równi... Kłaniał się nowemu bogu, lękając się jeszcze tych, których nie śmiał porzucić.

Wycie i świst wiatru w uszach jego zdawały się powtarzać żelźwe Chwostka przezwisko, dusza mu zemstą kipiała.

— Wszystkie to plemię w pień niech wytną — wołał wzburzony. — Niech je w niewolę uprowadzą, niech orzą nimi... Niech przychodzą Sasi, niech niszczą... Jaszczurczy ten ród i tych kmieci wygubić trzeba...

Gdy Smerda po przejściu burzy strasznej przystąpił do leżącego knezia, o mało go jeszcze wściekły Chwost nie przebił mieczem, zapomniawszy się, gdzie jest. Dopiero poznawszy twarz sługi, ochłonął.

— Miłościwy panie — odezwał się Smerda — burza się przewaliła... Jezioro się gotować przestało... Słońce zza chmur spogląda... Fale się układły... Płynmy z tego przekłętego ostrowia, na którym czary, wiedźmy i czarownicy panują... Nie kto inny, tylko ci guślarze nawołali i naprowadzili gromy... Grad nam ludzi pokrwawił. Kto wie, co z końmi na drugim brzegu się dzieje?

Kneź wstał z ziemi, tchnął i poszedł do łodzi zasępiony, usiadł w nią, a wiosłarze odbili od brzegu. Szybując po ciemnych wodach, wkrótce odsunęła się od ostrowa daleko.

Zza krzaków patrzył stary Wizun i przełękłe kobiety, coś mruczac, jakby ślały za nim przekleństwa.

Stara z rozpuszczonymi włosami rwała trawę i szybko coś szepczac, rzucała ją w stronę, w którą łódź popłynęła. Rzucała garściami piasek i pluła.

Dziwa blada, osłabła, sparta na rękach, ledwie otrzeźwiona, drżac siedziała przy ogniu nieruchoma, jakby ją jeszcze dręczyły te duchy, które mówiły przez nią.

Wtem słońce wyszło zza chmur i promień jego padł przez rozsuniętą zasłonę do wnętrza chramu, złotym pasem kładac się u nóg dziewczyny, która, patrząc nań, uśmiechnęła się, jakby mowę niebios zrozumiała.

Na dachu kontyny gruchały gołębie, w krzakach znowu śpiewały słowiki, a ponad łodzią knezia leciało kruków stado, to wzbijając się do góry, to opadając na dół, jakby kołpaki z głów pozrywać im chciało.

IV

Na kneziowskim grodzie do późna czuwali ludzie, pana miłościwego nie było. Biała pani siedziała w swej świetlicy i dumala, powołując do siebie to sługi, to podskarbiego, to służące. Niekiedy z siedzenia zrywała się niespokojna, szła do okna, to do drzwi, a ślała pytać czy pan miłościwy nie wrócił, czy go gdzie widać lub slychać nie było.

W pierwszym podwórku stali też i czekali ludzie, drudzy pokładli się ze znużenia.

Czekali, nie mogąc się go doczekać — kędyś ponad lasami przeciągnęła burza z hukiem i traskiem i poszła. Potem słońce zza chmur obejrzało się krwawo i znikło, ciemności jak całun opadły na ziemię, knezia jeszcze nie było.

Na grodzie kłaść się spać nie śmieli, nużby ich nie zastał na nogach i pogotowiu, dopiero by chłostać kazał!

Co chwila Brunhilda ślała pacholę, a pacholę wracało z tym samym. — Ani widu, ani slychu.

Wiatr się poniósł po lasach i jeziorze, poobrywane chmury biegać zaczęły po niebie, jakby się goniły i zbierały, aby drugą burzę zrobiły. Pomiędzy słupy, ściany i częstokoły wpadając, Pochwist³⁴⁷ wył i śmiał się, aż psy ze strachu zrywały się, by mu wtórować.

U miłościwej pani pozasuowano okiennice, pozatykano okna oponami, dachy się trzęsły i trzeszczały, wicher rechotał.

Aż około północks koło mostu i wrót zahuczało, zatętniło, rozległo się po grodzie — kneź jedzie.

Wnet słonionymi³⁴⁸ przejściami popod słupy przemknęła się kneźna biała, wychodząc przeciw panu swemu. A szła zagniewana, lecz wszedłszy do świetlicy, zastała pana, któremu obmokłe suknie ściągano, gniewniejszym, niż ona była.

Wiatr

³⁴⁷ *Pochwist* — bóg wiatru i niepogody w mitologii słowiańskiej. [przypis edytorski]

³⁴⁸ *słoniony* — osłonięty; słonione przejścia: podcienia. [przypis edytorski]

Spojrzeni po sobie i nie witali się. Kneź pięścią w stół bił i mruczał — miodu sobie podawać kazał. Głodny był, spragniony a zły... Przekleństwami miotał, aby wszystko szczezło i szło na wskroś ziemi³⁴⁹.

Brunhilda stała, założywszy ręce, ruszając ramionami. Ludzie się porozbiegali.

— Północ już przeszła, a pana miłościwego doczekać się nie było można.

— Milcz, sroko! A nie pytaj... — krzyknął kneź. — Abym nie mówił, bom wściekły, a gdym wściekły, nie znam nikogo!

— Ani żony?

Zamruczał coś tylko.

— Zwać mi jutro Hadona!

Chwycił się za głowę, targając włosy rozczochrane, a ze złości rwąc je palcami.

— Hadon jutro do Sasów, do waszych niech jedzie... Niech tu ciągną... Niech idą... Niech palą, tępią, gnębią... Niech tę ziemię ogniem puszczą całą. Wszak gdy nowiny³⁵⁰ trzebią na pole, aby zboże rodziły, wprzód je czyszczą siekierą i płomieniem. I tu nic nie będzie, póki siekiera i płomień³⁵¹ nie zniszczy tych plugawych chwastów.

Uśmiechnęła się błada pani.

— Wiedziałam ja to dawno, mówiłam dawno — rzekła. — Tylko Sasi im radę dadzą. Ty ich sam nie zmożesz ze swymi smerdami, ich tu siła³⁵². Zdraycy wszyscy kmiecie, żadnemu wierzyć nie można.

— Na jutro wołać Hadona — powtórzył kneź — ale milczeć, że posłany i dokąd. Rankiem niech wyjdzie pieszo, konia weźmie ze stadniny, niech jedzie ze znakiem ode mnie. Pierścień niech powiezie.

Biała pani, głaszcząc go po głowie, potakiwała.

— Odpoczywaj no spokojny, ja go wyprawię sama. Nim dzień wejdzie, będzie w drodze, ale czasu dużo spłynie, nim te puszcze przejedzie wskroś i za Łabę się dostanie, nim oni się tam ruszą, nim wyciągną, nim się przedrą tutaj. A tu...

Kneź spojrzał na nią.

— Tutaj oni knują i zmagają się, wiecie gromadzą, po nocach przy lucywach radzą, po lasach się zbierają, dwory objeżdżają, gońców sobie posyłają. Śmieję się ja z tego, mam dosyć ludzi, gród mocny i wieża wytrzyma, jezioro obroni, a we spichrzach pełno, zasieki po brzegi nasypane. Choćby ta dzicz obległa, jeszcze bym się opędził tej psiarni, a oblec mnie nie śmieją.

Zaczęli szeptać ciszej — kneźna siadła tuż przy nim, podparta na ręku. Przynieśli mu mięsiwa misę, które począł rwać palcami, i kubek miodu, który wypił tchem jednym.

Potem służbę rozpędził; zamiast czekać do jutra, kazał wnet przywieść Hadona.

Hadon był Niemiec, ale wyleniały, nauczył się na dworze mowy ludzi, nałamał do ich obyczaju, a choć w nim natura wilcza została, nie bardzo go poznać było można od drugich, gdy szpiegował, mieszając się w tłum, aby donosić pani.

Wszedł chłopak smukły, ulubieniec miłościwej pani, którego we dworze lękali się wszyscy. Gdy knezia w domu nie było, on białą panią, siedząc w sypialni po dniach całych zabawiał, brała go z sobą, gdy jechała, obejść się bez niego nie mogła. Kneź go też lubił, bo mu się jak kot łasił. Gdyby nie twarz piegowata i błada, nie byłby brzydki. Włos też miał krwawoczerwony, ale obfitymi spadający puklami.

— Hadon! — zawołał, zobaczywszy go, kneź. — Zbliź się tu... Jutro ruszysz do dnia w drogę tam. — Wskazał na zachód ręką. — Jedź do starego, powiedz, niech mi swoich śle. Cierpiałem dość, skończyć trzeba z kmiēciami. Niech da ludzi, ile może, ale zbrojnych; to tłuszcza dzika, bezbronna, rozpędzi ich garść Sasów.

Hadon podparł się ręką na stole, patrzył ukradkiem na kneźnę, a ona mu zza męża oczyma znaki dawała.

— Pierścień na znak weźmiesz u pani, pokażesz, by dali wiarę. Stary wie, co on znaczy... Ciągnąłem długo... Dziś... Tak lepiej, niech idą... Niech przychodzą.

Sługa, Niemiec, Szpieg

³⁴⁹ić na wskroś ziemi — zapaść się pod ziemię. [przypis edytorski]

³⁵⁰nowina — grunt wykarczowany pod nowe pole uprawne. [przypis edytorski]

³⁵¹płomień — daw. forma r.n.; dziś r.m.: płomień. [przypis edytorski]

³⁵²siła (daw.) — dużo, mnóstwo. [przypis edytorski]

— Miłościwy panie — rzekł Hadon z pokorą — ślepy by chyba nie widział, na co się zanosí; po lasach się kupią³⁵³, narady czynią, kto wie, czy nasi pośpieją³⁵⁴?

Rozśmiał się Chwostek.

— Hej! Twarde zęby trzeba mieć, aby gród ukąsić — rzekł. — Niechby je sobie na mitrze poszczerbili trochę, nadciągniecie z odsieczą w czas. Ja się ich na grodzie nie boję. Znam tych psich synów, warczą oni więcej, niż kásają, odgłaszają się i krzyczą. Gdy się ich siła zbierze, gotowi by gołymi rękami na jeża, ale po dziurach się rozleżą i spać będą.

— Miłościwy panie — szeptał Hadon — pewnie tak jest, jak mówicie, ale tu nie ufać nikomu, nawet swojej drużynie.

Zmarszczył się kneź.

— Smerdów pewny jestem, a motłoch grozą się trzyma, tego się nie boję.

Rozśmiał się i popił pan miłościwy. Hadon szeptać począł, o czym tego dnia między ludźmi się rozwiedziało. Mówił i on, że po zagrodach jeżdżono, że sobie na uroczyskach nocą schadzki czynili kmiecie, że po chatach niektórych nieustannie kręcili się posłańcy jakby z wiciami, że starostów jakichś wybierano.

Kneź głową pogardliwie rzucał.

— Niech gadają, niech radzą, krzyczą i trzęsą dzidami; więcej oni nie zrobią nic nad wrzasku wiele. Ano plemię to zuchwałe raz przetrzebić potrzeba i rogów mu przytrzeć. Na to się Sasi zdadzą. Jutro w drogę, Hadonie.

Chłopak ku pani białej spojrział znowu z ukosa, głowę spuścił, ręce na piersiach złożył i tyłem się wycofał z izby.

O bytności swej na Lednicy kneź nie rzekł i słowa, ludziom też o tym milczeć przykazawszy, ci jednak nie wytrzymali i półgębkiem strach nieśli.

Nazajutrz cicho było na grodzie. Kneź na dzień zasnął, biała pani przędła i śpiewała, pędzając swe sługi. Dzień chmurny był, deszcz poproszał. Około pół dnia dopiero kneź się wywlókł na podsienie i na świeżym powietrzu na ławę legł. Psy go obsiadły, pił, drzemał, pędzał je, kopiąc nogami a chleb im rzucając na przemiany.

Z południa na haci u mostu stanęła konnych gromada, domagając się do knezia przystępu. Kmiecie byli, żupani i władcy, starszyzna i znaczniejsi po mirach.

Przybiegł Smerda, znać o nich dając — coś ta gromada już buntem pachniała i Chwostek, obudziwszy się, groźnie brwi namarszczył.

— Puścić ich tu — zawołał na Smerdę — wrota obwarować, a bez woli mojej nie wypuszczać stąd nikogo. Niechże przychodzą, zobaczymy, z czym idą.

Wstał z ławy, na której leżał, siadł, psy spędził z podsienia w podwórze.

Wrotami wchodziła poważna gromada starych ludzi, poubieranych świętecznie — kołpaki na głowach, obuszki u boku, miecze u pasa. Chwost zmierzył ich i policzył oczyma, którzy byli. Tych, do których miał ząb³⁵⁵, nie znalazł, bo ich gromada na zamek puścić nie chciała, a kneź ich najmilej by był powitał, aby na wieżę posadzić. Śmiało szła ta garść ludzi, trzymając się razem. Od mostu i wrót do przedsienia, gdzie kniaź siedział, w boki się podparszy — był kawał drogi.

Chwost na nich począł patrzeć, oni na niego. Szli krokiem mierzonym z głowami podniesionymi, oczy w nim topiąc śmiało — on też, nie ustępując im, niezłękniomy, tak samo się w nich urągliwie wpatrywał.

Nim do siebie przemówili, nim ci się mu pokłonili, nim on im oddał pozdrowienie, nim słowo zamieniono, już sobie wzrokiem z obu stron wszystko to niemal powiedziano, co na sercu leżało.

Kmieciov oczy mówiły, że ze skargą szli i z żalem, pewni swojego prawa — wzrok knezia szyderski i gniewny odpowiadał wręcz, że ich precz odepchnie.

Tak czasem w lesie dzikich zwierząt dwoje, nim się rzucą na siebie, oczyma się mierzą, odwagę sobie chcąc odebrać nimi.

Szli. Na przedzie gromady starszy z Myszków postępował, średniego wieku mąż, wyrosły jak dąb, ramion szerokich z głową kudłatą i brodą czarną rozwianą. Rękę trzymał za pasem, a u pasa toporek miał i mieczyk. W niego patrząc jak na wodza, szli inni.

Bunt

Wzrok

³⁵³kupić się — gromadzić się. [przypis edytorski]

³⁵⁴pośpieją (daw.) — zdążą. [przypis edytorski]

³⁵⁵mieć ząb do kogoś — być zawziętym na kogoś; żywić do kogoś urazę. [przypis edytorski]

Gdy się wreszcie przybliżyli do przedsienia, Myszek trochę głowy pochylił, kołpaka dotknął i ręką pozdrowił. Kneź ledwie się ruszył, już mu gęba z gniewu drżała.

— Myśmy tu do was przyszli — odezwał się Myszek — po sprawie, po starej kmiecej sprawie. Chcecie³⁵⁶ nas posłuchać?

— Mówcie... Słucha się przecie wszystkiego: i kruków, gdy kraczą, i puchaczów, gdy huczą, i psów, gdy wyją. Posłuchamy i waszego głosu.

Myszek po swoich rzucił okiem i zobaczył, że stali niezłęknieni wcale.

— Źle z nami poczynacie — odparł — równając nas ze zwierzęty, ludziesmy przecie jako wy.

— Jako ja? — rozśmiał się kneź. — Toście wy źle poczęli, bo ja tu równych nie znam krom³⁵⁷ mojego rodu.

— Znacie czy nie — odparł Myszek — a czuć ich trzeba będzie. Jeszcze my dziś do was ze słowem przychodzimy, może być rada, nie zwada... Nam kneź i wódz potrzebny, dlategośmy waszych posadzili na grodzie i daliśmy im czasu wojny moc nad sobą. Chcieliśmy, aby kneź u nas silny był przeciw wrogów naszych i ziemi nam broniał. Ale nie na tośmy mu siłę dali, aby nam karki nią łamał. Wy, kneziu, o tym zapomnieliście, a chcecie nas zakuć w niewolę. Ano, my ci się nie damy. Mówimy ci, porzućcie to lepiej, a idźcie z nami na jedną rękę³⁵⁸.

Zamknął Myszek. Chwost, który, słuchając, cały wrzał i rzucał się, wstał z ławy, rozprostował się i począł się śmiać ze złości. Było to jego zwyczajem. Białe zęby wyszczerzył, po wargach mu piana ciekła... Pięć podniósł do góry.

— Wy mnie rozumu uczyć będziecie! Wy? — krzyknął. — Wyście to mnie tu posadzili, gdzie ja siedzę? Na grodzie tym ojciec mój, dziad i pradziad, i praszczury moje siedzieli, a siłę tę dzierżyli, którą ja mam i z której na włos nie puszczyć. Wam się po staremu dzikiej swawoli zachciewa, a ja tej nie dam; chcę posłuchu i będę go miał.

Myszek i drudzy wysłuchali cierpliwie.

— My ci w sprawiedliwych rzeczach posłuchu nie odmawiamy — zaczął Myszek. — Co słuszna, dajemy, ano na niewolę niemiecką obrócić się nie damy. Wam to smakuje, co się u nich dzieje, bo to naród łupieski, a kędy wojna, tam musi być niewola. My wojny nie lubimy, bronimy się gdy nas napadają, to mus, a nikogo nie napastujemy, ale swobodę miłujemy. Granice u nas spokojne.

Kneź stał, jakby nie słuchał, oczyma ich liczył.

— Co więcej? — zapytał.

— Twoje smerdy i dworaki naszą młodzież zabierają, dziewczkom i niewiastom gwałty czynią, stada z łąk zagarniają, spasają stogi, wypalają lasy, pola niszczą. Tego my nie ścierpimy. Masz wyznaczonej ziemi dosyć.

Chwost się po podsieniu przechadzał, czasem o słup oparł, to znów chodził.

— Co więcej? — zapytał.

— Więcej? — wtrącił drugi z Myszków, który od dawna się już poruszał, jakby mówić chciał, i buchnął teraz nagle. — Więcej? Gdyby się nam usta otworzyły i wszystko przez nie poszło, co w nas siedzi, na długo by stało. A kto tu na tym grodzie naszą brać popoił, odurzył, że się pozarzynali, i trupy ich jak psów do jeziora kazał rzucać? A mało u ciebie naszych w lochu pod wieżą gnije i zgniło?

— Ja ci powiem więcej! — zakrzyczał trzeci. — Ty z Niemcami, wrogami plemienia naszego, trzymasz za jedno. Od nichś sobie zradną dziewczkę wziął, do nich ślesz, z nimi się wachasz. My to wiemy, my wiemy!

I rękę podniósł groźnie.

W tłumie gwar się rozpoczynał coraz żywszy, każdy się z mową wyrывał i słowa leciały nieopatrne, a pięści ściśnione występowały ponad głowy — kneź chodził, słuchał, zębami zgrzytał i śmiał się.

Oczyma na stojącego w dali Smerdę rzucał jakoś dziwnie.

Władza, Wolność

Śmiech

³⁵⁶chcecie — czy chcecie (daw. forma czasownika z partykułą -li). [przypis edytorski]

³⁵⁷krom (daw.) — oprócz. [przypis edytorski]

³⁵⁸iść z kimś na jedną rękę — iść w tę samą stronę, zgodnie współdziałać. [przypis edytorski]

Tuż za gromadą kmieci, po jednym sunąć zaczęli się ludzie, skupiać i obsadzać przejście z tyłu. Wszyscy z oszczepami i topory. Z początku w gorączce nikt nie zważał na to, aż Myszko, obejrzawszy się i obaczywszy ten zastęp, odezwał się.

— Cóż to ma znaczyć? Czy i nas myślisz tu zabrać w niewolę? Myśmy tu przyszli do ciebie od wiecu, z woli mirów, a stanie się nam co, będzie z tobą gorzej jeszcze.

Nie odpowiadając nawet na pytanie, Chwost krzyknął do Smerdy:

— Wiązać ich! Dyby³⁵⁹ i pęta! To moja odpowiedź.

Lecz nim czern zdołała się rzucić na nich, już Myszko, wpadłszy do przedsienia, chwycił knezia za bary. Jeśli się mocować, to w jedną to w drugą zataczając stronę. Czeladź, zamiast bronić, stała onieśmielona tym zuchwalstwem.

Wśród ciszy słychać było tylko sapanie obu i miotane przekleństwa, potem łomot, gdy na dyle³⁶⁰, którymi był wyłożony pomost podsienia, padli oba. Kneź był pod spodem, Myszko siedział na nim, gniotąc go. Działo się to przeciw drzwi samych, które się nagle otwały i biała pani z rozpuszczonym włosom wbiegła z krzykiem, nóż trzymając w ręku. Pochyliła się nad Myszkim i poczęła mu szyję rzezać, aż krew na słupy trysnęła. Rzucili się kmiecie ratować go i wnet powstała wrzawa ogromna, bo z tyłu nadbiegła dwornia z wrzaskiem na nich.

— Bij! Morduj! Życia nie dawaj! — wołano.

Kmiecie bronili się dzielnie. Myszko, któremu krew się z szyi lała, zerwał się i stanął na nogi, odcinając jeszcze, drudzy też odbijali razy, ale widząc przewagę, w kupę się zbili i szli nazad ku wrotom, broniąc pacholkom. Na całym grodzie krzyk powstał straszny, tuż i strzały świstać poczęły. Ludzie, co na wieży byli i w dziedzińcu, nie śmiejąc zbliżyć się do zrozpaczonych kmieci, strzelali z góry i z dala, kamienie z proc na nich ciskali, a strzały więzły tu i ówdzie w twarzach i szyjach. Krew ciekła obficie. Jednakże dopadła gromadka do wrót zapartych, nacisnęli je i wyłamali. Padły z trzaskiem, waląc się na ziemię. Tuż u mostu dwornia jeszcze kupą stała, co z kmieciami przybyła; zobaczywszy swych panów w niebezpieczeństwie, posunęła się w obronie ich, wołając i krzycząc żałośliwie. Z jednej i drugiej strony walczone zacięcie, tu była kupka niewielka, tam motłoch bez wodzów niezdamy. Niegotów do waśni, bo się jej nikt nie spodziewał, a życia tak bardzo nastawiać nie miał ochoty — głośno ujażdżał tylko, a nie nacierał zbyt silnie. Więcej czynił wrzawy niż ran. Sam Chwost biegł z nimi, ale późno się zerwał. Gawiedź nie potrafiła kmieciów odciąć od ich koni i czeladzi, tak że wśród tego zamętu dopadli, broniąc się, do haci³⁶¹, do mostu i do koni — a tu gdy raz się znaleźli i dosiedli ich, Myszko skrwawiony pięść tylko podniósł i krzyknął:

— Zabraliście się z nami do wojny, to ją będziecie mieli!

Wtem krew płynąca tak uszła, iż go słabnącego dwóch chwyciło pod ręce, bo się słonił³⁶² i na ziemię padał.

Tak podtrzymując go i tamując krew uchodzącą, kmiecie zaraz od zamku precz jechali z odgrózkami i narzekaniem wielkim.

Chwostek szalał, że ich puszczono, że się im wybić dano. Ludzi swych wnet wieszać chciał za to, że go nie bronili w czas i kmieciom żywym ująć dali z grodu. Smerdowie ich tuż na placu smagać poczęli prętami i biczami.

Biała pani z nożem zakrwawionym w rękę stała na podsieni i palcami tchórzów wytykała, wywołując po imieniu.

Chwostek też, przypadając do niektórych, własną ich siekl ręką.

Nierychło się uspokoiło, zamek cały do późna jęczał i płaczem się rozlegał. Dopiero gdy sił do bicia i znęcania się nie stało, dano pacholkom spocząć i pochować się potłuczonym po kątach.

Kneź i żona pomiarkowali też, iż nie czas było się srożyć, gdy lud co chwila potrzebny być mógł dla obrony.

I tak jak za owych czasów bywało często, wnet po srogiej karze nastąpiło przejednywanie — kazano dla pobitych wytoczyć beczki z piwem i baranów im parę kneź posłać

³⁵⁹dyby — służąca do unieruchamiania więźniów kłoda drewna przecięta na pół, z wycięciami (po pół otworu w każdej z połówek kłody) na nogi, ręce, często też na ręce i szyję naraz. [przypis edytorski]

³⁶⁰dyl — gruba deska lub bal z drewna. [przypis edytorski]

³⁶¹hac — grobla z pni i gałęzi drzew. [przypis edytorski]

³⁶²słonił — dziś: ślaniał. [przypis edytorski]

kazał. Tak radziła biała pani. Jęczący jeszcze powlekli się do kadzi, czerpać z nich poczęli i grzbiety posieczone wycierając, śmieli się jedni z drugich. Smerdowie tymczasem z resztą czeladzi połamane wrota na nowo stawili, hać i most opatrywali.

Na ławie w izbie leżał Chwostek, który, padając na dyle, także sobie utłukł kości — jęczał i przeklinał. Nad nim siedziała biała pani i patrzała nań z pewnym politowaniem, a niemal pogardą.

— Sameś sobie winien, miłościwy panie — mówiła — trzeba mnie słuchać było. Inaczej by się to skończyło. Poprosić ich było uprzejmie do izby, posadzić za stołem, a mówić do nich słodko. Tymczasem by straż u wrót stanęła, zająłbys³⁶³ ich jak ryby w matnię. I lepiej jeszcze... Lepiej jeszcze, wodzić ich było obietnicami, udać powolność, aż by Sasi nadeszli, a nie śpieszyć z wojną. — Tu po czole go uderzyła białą ręką. — U ciebie, miłościwy panie, więcej siły w ręku niż w głowie. Ja słaba niewiasta jestem, ale prędzej bym to plemię zdradliwe pożyła³⁶⁴. Słuchajcie mnie.

Kneź jęczał i przeklinał.

— Co teraz poczynąć?

Namyśliła się nieco Brunhilda.

— Ściągać trzeba, a przyjaciół jednać. Naraziłeś sobie stryjów porywczością, synowców, cały swój ród, gotowi i oni się do kmieciów przyłączyć; tych zyskać na powrót pierwsza rzecz.

Chwostek słuchał.

— Mów, jak to uczynić, ty masz rozum niemiecki, ja tylko bić się umiem! — zamruczał. — Mów, jak to czynić.

Błada twarz kniaźny zarumieniła się nieco, wstała i poczęła się przechadzać po świetlicy.

— Stryjów i ród trzeba mieć po swej stronie; jak oni się do kmieciów przyłączą, źle być może. Nim Sasi przyjdą, napaść gotowi.

Chwostek z oczyma w nią wlepionymi mruczał tylko.

Stanęła przed nim Brunhilda.

— Zostaw to mnie — odezwała się. — Miłoszowi synaś jednego zabił, drugiemu wylupiono oczy... Ślepego mu trzeba oddać i wmówić weń to, że oczy mu wzięto bez naszego rozkazu. Pójdę do niego na wieżę. Odziać go trzeba, nakarmić i ze służbą do ojca odprawić. Stary Miłosz się przejedna może, odzyskawszy syna.

— A dwaj drudzy? — zapytał Chwost. — A synowcowie i reszta rodu?

— Trzeba do nich ślać rozumnych ludzi, na zamek ich prosić. Nasza sprawa, ich wszystkich sprawa. Nie stanie nas tu, wygubią Leszków wszystkich kmiecie i jeden się nie uchowa, toć zrozumieć powinni... Niech się zjadą, niechaj radzą.

— A jeśli nie zechcą?

Brunhilda nie odpowiedziała nic, ręce na piersiach trzymała złożone i głowę trzęsła tylko. Spojrzeli sobie z mężem w oczy.

— Zechcą? Nie zechcą? Niech tylko tu przyjadą, będziemy wiedzieli, co wówczas poczynąć.

Kneź stęknął. Biała pani podała mu kubek i pogłaskała po głowie.

— Słuchaj ino mnie — rzekła. — Choć białogłową jestem, prędzej niż ty z ludźmi dam radę. W boju ty siłę masz, a gdzie trzeba chytrze podejść i gładko wziąć, zostaw to mnie.

Pogładziła go pod brodę.

— Na wieżę idę, Leszka uwolnię i ślę do Miłosza. Smerdów do stryjów wyprawię. Odpoczywaj ty i mnie porucz³⁶⁵, nie masz się co trwożyć.

To mówiąc, zostawiwszy Chwostka na ławie, sama się wysliznęła z izby, w podwórzu skinąwszy na zaufanego swojego, na Kaszubę³⁶⁶, którego zwano Muchą.

Mucha był chłop młody i przystojny, żwawy i wesół, smerdą go sama kneźna uczyniła, znalazłszy w nim rozum i chytrość, na których się poznać umiała. Między nim a Niemcem,

³⁶³zająć — tu: opanować, zawładnąć, pochwyć. [przypis edytorski]

³⁶⁴pożyć — zmóc, przemóc, pokonać; por. wyrażenie: niespożyta energia a. siły. [przypis edytorski]

³⁶⁵poruczyć — powierzyć, oddać pod czyjąś opiekę a. komendę. [przypis edytorski]

³⁶⁶Kaszuba — mieszkaniec lub człowiek pochodzący z Kaszubi, regionu kulturowego w północnej Polsce. [przypis edytorski]

Władza, Podstęp, Kobieta,
Męczyzna, Siła, Rozum,
Niemiec, Polak

wyprawionym z pierścieniem, o łaski białej pani toczyła się wieczna walka, z której ona śmiać się była zwykła, bo jej to pochlebiało.

Mucha z Niemcem krwawili się czasami, od słowa do słowa i do pięści przychodząc. Teraz Kaszuba był panem, zbywszy się współzawodnika. Uśmiechnęła mu się Brunhilda. Stała wnet na rozkazy.

— Na stołb mi trzeba i do lochu — rzekła — gdzie oślepy Leszek siedzi; pójdiesz ze mną... Nagotować ludzi ze czterech, odzież bogatą i piękną. Leszka do ojca trzeba wyprawić dziś jeszcze.

Mucha nie odpowiedział, tylko pokłonem.

Niecierpliwa pani już z podwórca ku stołbowi szła. Inaczej się tam dostać nie było można, tylko po drabinie z poręczem³⁶⁷, którą do wysokich drzwi przystawiano. Stała ona właśnie w miejscu, bo stróż dla zamkniętego w lochu Leszka chleb i wodę zaniósł. Brunhilda zręcznie się spięła na wschodki³⁶⁸, rozkazując za sobą iść Musze. Wewnątrz wieży mrok już był. Wschodki z tarcic³⁶⁹ wiodły na dół. Tu ciężkimi drzwiami, zapadającymi z góry, zaparty był loch, w którym osadzono oślepionego Leszka. Drabina znowu prowadziła do głębi ciemnego więzienia, które jedno tylko wąskie okno oświecało.

W ciasnej, wilgotnej tej dziurze, na garści słomy zgniłej i stęchłej leżał młody, piękny chłopak, dwudziestokilkuletni. Odzież na nim gruba, zdarta i powalana³⁷⁰ dozwalała widzieć wychudłe i żółtkłe ciało. Na pół leżąc, oczyma strasznymi, na kształt dwu płam krwawych, zdawał się patrzeć przed siebie. Usłyszawszy szelest niezwykle, Leszek głowę podniósł nieco, czoło wybladłe zmarszczyło mu się. Brunhilda, obejrawszy się trwożliwie po lochu, wsparta o drabinę, którą weszła, odkaslnęła nieśmiało. Leszek usiadł jakby strwożony.

— Kto tu? — zapytał.

— Ja tu jestem — cicho i łagodnym, umyślnie osłodzonym głosem poczęła kobieta — ja... Brunhilda...

— Czy mam umrzeć? — odezwał się więzień.

— Nie! Ja ci przynoszę wolność — mówiła kneźna. — Ja zawsze życzyłam tobie i bratu dobrze, starałam się was ocalić. Kneź nie winien, nieprzyjaciele na was podszczuwali, grozili wami. Co się stało, stało się przez sługi, bez rozkazu naszego.

Leszek się zaśmiał szydersko i głową potrząsnął niedowierzająco.

— Wiercie mi — ciągnęła dalej Brunhilda. — Kneź żałuje, że życie wydarło bratu twemu, a oczy tobie.

— A z czyjegoż to uczyniono rozkazu? — zaśmiał się więzień.

— Nie było rozkazu.

Leszek się śmiał, słomę zgniłą wzięwszy spod siebie, w wychudłych białych rękach miał ją bezmyślnie.

— Chcę was uwolnić — dodała kneźna. — Chcę was staremu odesłać ojcu. Dosyć już w rodzie było waśni i krwi się wylało. Pojednajmy się wszyscy, pogódźmy, mamy i tak dosyć nieprzyjaciół, Leszku. Spokojnie na swoim grodzie, ojciec i wy siedzieć będziecie.

To mówiąc, zbliżała się ku niemu Brunhilda powoli, a Leszek, słysząc ten głos przybliżający się ku sobie, cofał się przerażony, jakby nowej lękając się zdrady.

— Nie lękaj się — poczęła Brunhilda. — Przysięgam ci, jutro będziesz u starego ojca i u własnego ogniska, wolny. Kneź chce zgody i spokoju. Daj się stąd wyprowadzić, włożyc odzież, nakarmić, konie i ludzie czekają na ciebie.

Leszek zdawał się uszom nie wierzyć, można się było domyślać, że szukał pod ręką czegoś, co by mu do obrony, a przynajmniej do pomszczenia życia, służyć mogło. Drżące dłonie chwytaly mur zimny.

— Nie lękaj się — powtarzała Brunhilda. — Przysięgam ci.

Milczał biedny więzień, który się był z posłania zerwał i do ściany przypadł, jakby w nią chciał się schronić, gdy dwóch z czeladzi, przyprowadzonych przez Muchę, ujęło go z wolna pod ręce. Próbował się im wyrwać, jęcząc i nie zważając na zapewnienia Brunhildy, ale osłabły był i łatwo go wziąć im przyszło. Dał się wreszcie na plecy zabrać

Więzień

³⁶⁷poręczem — dziś r.ż., forma N. lp: poręczą. [przypis edytorski]

³⁶⁸wschodki — dziś: schodki. [przypis edytorski]

³⁶⁹tarcica — nieheblowana deska. [przypis edytorski]

³⁷⁰powalany (daw.) — pobrudzony. [przypis edytorski]

silnemu parobkowi, który go poniósł po drabinie. Brunhilda i Mucha szli za nim. Narzucono mu opończę i Kaszuba zaprowadził naprzód z sobą do komory, gdzie mu nową odzież dać miano. Kazano wybrać jak najkosztowniejszą. Sama Brunhilda szła już przodem do swojego dworu, gdzie jeszcze uwolnionego Leszka przyjąć, nakarmić i ułagodzić chciała.

Wnet sługi na stole przygotowały mięsiwo, mleko, miód w plastrach i sycony³⁷¹, kołaczki białe dla wygłodzonego. Kneźna rachowała na to, że go swym głosem i słowem łagodnym potrafi zjednać sobie. Mucha miał go do tego przygotować.

Wkrótce potem otworzyły się drzwi i powiernik Brunhildy wprowadził z sobą zmienionego do niepoznania Leszka, którego młodość i piękność przy okropnym kalectwie wzbudzały litość nawet w ludziach do podobnych nawykłych widoków. Dano mu ubiór kneziowski, szyte suknie, z krasnymi sznury obuwie i jakby na szyderstwo miecz do boku. Jasne jego włosy świeżo zmyte, rozpuszczone na ramiona, świeciły pożądaną swą barwą, blada twarz zaledwie młodym porastająca włosiem, smutna była i straszna z tymi oczyma zakrwawionymi, które niedobrze zakrywały zsiniałe powieki.

Brunhilda kazała go posadzić u stołu, sama stając przy nim i podając mu napój i jadło.

Leszek zdawał się tak wygłodzony i spragniony, tak uspokojony przez Muchę, iż przyjął, co mu dano, z chciwością prawie. Milczał.

Niemka z przymileniem, pochylając się ku niemu, mówiła, doń ubolewając nad nieszczęściem:

— Powiedźcie ojcu, jak ja nad tym boleję, co się stało. Ja mam synów także, prawie w tym wieku, jam płakała gorzko, gdy się o tym dowiedziała. Kneź był trochę podchmielony, ludzie go nie zrozumieli, kazał, prawda, zamknąć do ciemnicy, ale nie ociemniać was. O mało nie zabił tego człowieka, co się ośmielił targnąć na was.

Mówiła Brunhilda, on słuchał i milczał, a milczenie to niepokoiło ją, bo dozwalało posądzać, że jej nie wierzył. Tym mocniej też starała się wmówić w niego, że to nieszczęście stało się bez niczyjej woli.

Leszek zdawał się tak głodem i pragnieniem zajęty, iż prawie nie słuchał tych zapewnień. Kneźna siadła przy nim, sama go karmiąc i zachęcając do picia.

— Wrócisz natychmiast do ojca — rzekła. — Wyprosiłam wam swobodę w tej nadziei, że ojca nam przejednacie. Mówcie mu, że i kneź, i ja zgody chcemy. Niech do nas przyjadą, niech sobie ręce podadzą.

Leszek milczał jeszcze.

— Powiesz mu to? — spytała.

— Odniosę mu wszystko, co słyszałem — rzekł uwolniony. — Powiem.

Więcej z niego wydobyć nie potrafiła Brunhilda. Konie i ludzie gotowi byli; dwu towarzyszy obok niego jechać konno miało i podtrzymywać go w drodze. Obdarowała Brunhilda synowca szatami, wyprawą³⁷² na drogę i w chwilę potem przez most jechała już ludzi gromadka, która Leszka odprowadzała. Mucha stał u proga, Brunhilda podeszła ku niemu. Sami byli w izbie, pogłodziła młodzieńca pod brodę, dając mu kubek miodu.

— Jedź mi zaraz — rzekła — i miej rozum, bo go tu wiele potrzeba. Jedź do panów stryjów, powiedz im, co widziałeś, że Leszek uwolniony, że my zgody z nimi chcemy, niech na gród do nas zjadą. Kmiecie nam grożą, bronić się potrzeba nie memu panu, ale całemu rodowi naszemu... Skoro³⁷³, jak najprędzej niech przybywają do nas. Zagniewają się pewnie, ukołysz ich pięknymi słowy, niech ino przybędą. Nie odstępуй od tego, aby tu zaraz jechali. Rozumiesz?

Mucha okazać się starał wesołą i pewną siebie twarzą, że zrozumiał, co mu zlecono i spodziewał się spełnić dane rozkazy. Nie zwlekając, natychmiast kazała mu jechać Brunhilda, a gdy ujrzała, że już był na moście grodowym, cichymi krokami poszła zobaczyć, co się z mężem dzieje. Kneź zmęczony, wypróżniony, co przy nim stało, spał, na ławie leżąc, i chrapał straszliwie.

³⁷¹miód sycony — miód pitny; uzyskany przez fermentację tradycyjny napój alkoholowy. [przypis edytorski]

³⁷²wyprawa — tu: zaopatrzenie, potrzebne rzeczy. [przypis edytorski]

³⁷³skoro — szybko. [przypis edytorski]

V

Nazajutrz rano Chwostek, chociaż się tym pocieszał, że go na grodzie napaść kmiecie nie będą śmieli, z porady Brunhildy kazał czynić przygotowania do obrony. Dziewkom kazano kamień nosić na wały i na wieżę, a na wierzch stołba posłano straż, aby się z wysoka rozpatrywała po okolicy, czy się co z lasów nie ukaże.

Kneź z żoną i smerdami radzili w izbie.

— Napaść na gród nie będą śmieli! — wołał Chwostek.

Brunhilda potakiwała, ale radziła dla ostrożności gotować się do obrony, policzyć z siłami. Było ich na grodzisku dosyć, przy dobrym uzbrojeniu można się było obronić od dziesięćkroć liczniejszego napastnika. Wieża pełna też była zapasów i czekać mogli odsieczy, nie obawiając się głodu. Kneź sam ze Smerdą poszedł na stołb, aby wewnątrz obejrzeć.

Ogromna wieża owa wzniesiona była w prastarych czasach, a o początku jej dziwne krążyły wieści. Z grubego muru na skale dźwignięta, pusta była we wnętrzu, belkami tylko, słupami i pomostami na piętra podzielona.

Na samym dole komory były ze skarbami pańskimi i zapasami do życia, w zasiekach i bodniach³⁷⁴. Niżej jeszcze były te lochy ciemne i wilgotne, z których wczoraj Leszka dobyto, gdzie jeszcze zamknięci siedzieli inni, i studnia, do której spuszczano na głodową śmierć przeznaczonych. Ponad komorami pomost górny miał na sobie kamieni siła³⁷⁵ do staczania i pocisku różnego do obrony. Tu stały beczki ze smołą, którą gorejącą lano na oblegających. Wyższy jeszcze pomost dla strzelców służył, którzy z niego przez otwory w murze pociski łatwo rzucać mogli. Stosy drzewa, łuczywa i kamieni leżały nagromadzone przy ścianach. Była i studnia w lochach, która wody dostarczała, i piece do chleba, tak aby zamknięci na stołbie długo się trzymać mogli, a w owych czasach napady nigdy długo nie trwały w kraju obcym. Nachodzono niespodzianie, porywano wszystko, co się schwycić dawało i uchodzono szybko.

Chwostek obszedł wszystko milczący. „Nie wezmą mnie tu, psie syny!”, rzekł w duchu i powrócił znowu lec³⁷⁶ na ławie.

Było już ku nocy, a na zamku nikt ani obcy nie postał, ani wieści nie przyniesiono żadnej. W okolicy panowała cisza. Pogoda była jasna, wieczór piękny, jezioro gładkie, lasy z dala stały milczące. Straże, rozstawione wszędzie, chodziły z oszczepami po wałach.

Wśród tego milczenia jedno niepokoiło, że psy drapały się na wały, siadały przeciw wiatru i niespokojne były przeraźliwie. Kazano je pospędzać i bić, ale to ich nie potrafiło zmusić do milczenia. Spędzone z jednej strony, zabiegały na drugą, a gdy je w szopie zamknięto, mimo razów, jeszcze straszniej były w niej ciągle. Temu psów wyciu odpowiadały kruki z wieży. Stado ich to zlatywało z murów, okrążało grodzisko, to znów obsiadało wieżycę.

Z północkska już zatętniało³⁷⁷ około mostu, gdy wszyscy spali okrom straży u haci i mostu. Dobijał się ktoś do wrót; wzięto go i przyprowadzono do dworu. Był to pastuch od kneziowskiego stada, stary Lisun, który, bełkocąc, opowiadał coś przełknięty, czego dobrze nikt zrozumieć nie mógł. Kneź i żona byli już w łóżnicy, nie śmiano ich budzić i czekać z nim musiano do rana. Chwost po dziennym niepokoju i wieczornej uczcie zwykłej spał jak kłoda, więc choćby go ze snu wytrzeźwiono, z miodu otrzeźwić nie było podobna do jutra. Dopóki napoju nie wydychał, nie rozumiał nic, tylko bić i zabijać nakazywał.

Rano, gdy się ocknął, Smerda już u progu czekał z pastuchem, który mu do nóg padł.

— Miłościwy panie — zawołał — stało się nieszcześnie. Hadonaście przysłali do mnie, aby mu konia dać. Zaledwie się do stada przywłókl, gdy jacyś kmiecie, co za nim szli w trop, napadli nań i pochwycili go. Jeśli go trząść, czy znaku jakiego przy sobie nie miał, pierścień u niego jakiś znaleziono. Związali go łykami i uprowadzili w las, ino mi miał czas powiedzieć, abym na gród biegał i oznajmił o tym, co się stało. Hadon prosił się i groził, ale nie pomogło nic. Ludzie, co go pojмали, o czymś wiedzieć musieli.

³⁷⁴bodnia — beczka. [przypis edytorski]

³⁷⁵siła (daw.) — dużo, mnóstwo. [przypis edytorski]

³⁷⁶lec — dziś: legnąć. [przypis edytorski]

³⁷⁷zatętniało — dziś: zatętniło. [przypis edytorski]

Zamek

Pies

Kneź ze złości za tę nowinę niedobłą na posła się z całych sił zamachnął i byłby mu głowę rozbił pięścią — jak to się niejedną raz zdarzało — gdyby na ziemię nie padł ze strachu. Kłąć tedy począł piorunami i czarnymi duchy. Przypadła Brunhilda z rękami załamanymi za swym pacholęciem — krzyk stał się wielki i narzekanie.

Chciał Chwost zaraz ślać ludzi, aby go odbić, ale czyja była czeladź i gdzie zabrane-go poprowadziła, Lisun powiedzieć nie umiał. Z grodu też ludzi teraz wysyłać nie było bezpiecznie. Pochwycenie Hadona znaczyło, iż rozumiano, po co był wysłany, a chwycić sługę kneziowskiego ten tylko mógł mieć odwagę, kto z nim myślał wojować. Popłoch się tedy zrobił na grodzie tym większy i smerdowie, na konie posiadawszy, gnali natychmiast po osadach dokoła i chałupach, by więcej ludzi spędzić na zamek.

Do pół dnia cicho było na grodzisku, ze stolba też nic nie widać — kneź trochę z gniewu ochłonął, a pani z żalu.

Czekała na powrót ludzi, co Leszkowi towarzyszyli, i na Muchę, który dwóch stryjów Mściwoja i Zaboja miał na gród zaprosić, ale dnia tego do nocy wyglądano ich na próżno.

Ślepy Leszek jechał do ojca tak milczący w drodze, jak był na zamku; obawiał się, mimo zaręczeń stryjenki, aby go dodani mu ludzie w lesie gdzie nie zamordowali. Tak dojechał aż na ojcowski gród stary i ocknął się dopiero, gdy róg usłyszał u wrót i dobrze znany głos starego strażnika. Na widok biednego ślepcy, wracającego tu, krzyknęli ludzie, otwarto wrota, zbiegli się domownicy, na ręce porwano Leszka z konia i na rękach poniesiono go, płacząc razem i radując się, do ojca.

Miłosz nie wiedział o niczym i trawił się żalostí swoją, jęcząc na posłaniu, gdy pomyślał te tak niezwykle w cichym grodzie głosy. Zerwał się z pościeli, niedźwiedź się ruszył, mrucząc groźnie, wybiegła z komory matka stara. Właśnie się drzwi otwierały i z rozwianymi włosy złotymi, niesiony na ramionach czeladzi, ukazał się Leszek biedny. Stara matka pierwsza rzuciła się nań, chwytając go z jękiem i płaczem w ramiona. Miłosz siedział, pojąć jeszcze nie mogąc, co się stało, ręce podnosząc do góry i jęcząc.

Gdy rodzice oboje ujrzeli wreszcie dziecię swe oślepie, skaleczone tak okrutnie, choć je cudem prawie odzyskali — boleść, żal, rozpacz na nowo serca ich chwyciła. Oboje rodzice przekleństwa miotać zaczęli i lzy potoczyły się strumieniem; płakał i Leszek, którego na ziemi na skórze posadzono. Niedźwiedź stary nogi przyszedł mu lizać i jak pies się łąsić.

I długo nic słyhać nie było, tylko płacz, jęki i przekleństwa.

Zaczęto go pytać wreszcie.

— Cóż ja wam powiem — odezwał się Leszek — ja nie wiem nic, bo jedną chwilę tylko pamiętam, gdy mi oprawca przyszedł wyrwać moje oczy, którymi na świat patrzyłem, gdy żelazo mi utopił, aby dobyć oko i rzucił je, i zgniótł pod nogą. A! Gdyby mi jedno był zostawił. Drugie poszło za bratem i słyszałem je, padające na bok, razem z życiem moim całym. Ślepiec jestem półżywy tylko i zostały mi dwie jamy, bym mógł płakać nimi.

Ojciec i matka płakali, zachodząc się³⁷⁸ i jęcząc.

— Rzucono mnie do wilgotnego lochu, na słomę zgniłą, na wodę stęchlą, na suchar spleśniały — mówił Leszek — a umrzeć nie mogłem. Nareszcie jednego dnia posłyszałem nad sobą głos niewieści znany, słodki a straszny jak syk gadziny... Brunhilda mi przyszła oznajmić, że moje nieszczęście stało się bez ich woli, że nie kazał nikt, że się oprawca sam domyślił. Chcą przebaczenia i zgody.

— Nigdy! — wyjąkał stary Miłosz. — Teraz, gdy im kmiecie grożą, gdy potrzebują nas, podają ręce. Za późno. Nie pójdę z kmieciami, ale nie pójdę z oprawcą moich dzieci.

Matka przypadła znowu ścisnąć swe dziecię, ojciec tulić je począł. Odprawiono sługi i wrota grodu zamknęły się znowu, a nazajutrz stara macierz wodziła syna pod dębami za rękę jak niemowlę i swoje oczy, po dziecięcych płacząc, wypłakiwała.

Tak dzień upłynął i drugi, gdy do wrót stukać i z rogów hasło dawać poczęto. Miłosz poznał po trąbieniu braci swoich, Mściwoja i Zaboja.

Pobiegła straż otworzyć — oni to jechali w istocie, a z nimi synowie ich i rodzina, głów kilkanaście.

Niebezpieczeństwo, Strach

Oko, Okrucieństwo,
Kaleka, Syn, Matka, Ojciec

³⁷⁸płakali, zachodząc się — dziś: płakali, zanosząc się. [przypis edytorski]

Miłosz wyszedł w podwórzec dębowy na spotkanie, wiodąc ośleplego syna. Pozdrowili się w milczeniu i szli się na spoczynek w cień pod drzewa. Mściwoj i Zabój starzy byli, ale silni jeszcze, twarze ogorzałe, lica poważne i surowe. W obu życie drgało gorące.

— Miłoszu — rzekł starszy — po radę przybyliśmy do ciebie, radź i mów. Pepek nas wzywa do siebie, chce zgody, grożą mu kmiecie, potrzebuje nas, ale i my go potrzebujemy. Wojowaliśmy z nim, ano czas razem na wspólnego iść nieprzyjaciela. Padnie on i ród nasz wyginie.

— Tak — dodał Zabój — radziliśmy i uradzili, aby jechać do niego. Ratując jego, uratujemy siebie.

Miłosz rękę podniósł do góry.

— Mnie już nikt nie uratuje — zakrzyknął — spójrzcie na to dziecko moje. Zabił jedno, oślepił drugie, aby się dłużej męczyło, o zgodzie z nim nie mówcie. Niech przepada on, ja, my, wszyscy. Nie ocalimy siebie, a psami byśmy byli, gdybyśmy nogi poszli mu lizać. Niech szczególnie marnie!

Milczenie panowało chwilę. Mściwoj w ziemię patrzył, Zabój na Leszka i lzy mu się kręciły w oczach.

— Przecie wezwani — ozwał się Mściwoj — pojechać do niego musimy, pojedziemy. Zobaczym, co się na grodzie dzieje.

— Niech się tam dzieje, co chce — rzekł Miłosz. — Jedźcie lub nie, a mnie zostawcie z moim bólem i przekleństwem. Z kmieciami nie pójdę, bom kneź i pan nad nimi, a z Pepeką nie chcę na długość miecza się spotkać, bobym wydarł życie.

Zamilkł starzec i nikt się odezwać już nie śmiał. Bracia stryjeczni zbliżyli się do Leszka z ubolewaniem i miłością — i cicha rozmowa a szepty do późnej nocy trwały pod dębami. Nazajutrz rano Mściwoj i Zabój ruszyli z grodu i skierowali się ze swą drużyną ku Gopłu.

Czekano tam na nich niecierpliwie. Mucha powrócił i przybycie ich obiecywał, donosząc, że po Miłosza pojechali. Starego jednak nikt się tu nie spodziewał. Na noc znowu stanęły straże — i psy tak wyły jak dnia przeszłego, i kruki latały niespokojne, a Brunhilda z wieży patrzeć kazała, czy stryjów nie widać jadących.

Na grodzie i ludziom, i stworzeniu wszelkiemu źle było i niespokojnie. Jaskółki wszystkie gniazd swoich odbiegły, latały długo, szczebiocząc około wieży i poddaszów, potem się w jedno zwinęły stado i uszły kędyś za jezioro. Po szopach konie się rwały i rżały, bydło ryczało. Ale noc zeszła spokojnie, gwiazdy zaświeciły jasno, nade dniem księżyc zszedł znad lasów rozplamieniony i blade zaświecił, nim się jutrenka ukazała rumiana.

Kneźna pilno się gotowała na stryjów przyjęcie, chodziła niespokojna, rwała zioła na kępie w ogrodzie, w garnkach gotowała napoje, pieczono mięsiwa, toczono miody najstarsze. Ubite kozła, który się obracał przy ognisku, ryb przyniesiono z jeziora, pieczono kołaczki i placki święteczne, aby nic nie brakło na te gody.

Już słońce było wysoko, gdy na polu pod lasem jezdni się ukazali, których po brodach siwych i orszaku poznano. Jechali starzy przodem, synowie i krewniaki za nimi, i czeladź a służba. Odzieży nie włożyli świecącej, jakby naumyślnie chcieli na prostych kmieciów wyglądać. Oręża tylko mieli przy sobie dosyć. Zbliżali się, nie spiesząc, do grodu, a ujrawszy, że Chwostek sam wyszedł na ich spotkanie i u mostu kołpaka podniósłszy, czekał na panów stryjów, posiadali też z koni i powoli szli ku niemu. Co w drodze uradzili między sobą i jak mówić mieli, z twarzy odgadnąć było trudno. Na podsieniu stała Brunhilda blade, w sukni szytej i ciężkiej od srebrnych i złotych łańcuchów. Ze czią wielką wiedziono ich milczących — bo się znać tak uprzejmego nie spodziewali przyjęcia. Szli prosto do świetlicy, gdzie ich na okrytych ławach posadzono, jeść i pić zapraszając.

Chwostek tedy, nauczony przez żonę, począł zaraz, co to się po ziemi działo, jako złe duchy opanowały ludzi, którzy mu się zuchwale z posłuszeństwa wyłamywali i grozili, że kmiecie szli na wietnice³⁷⁹ i zwoływali się do rady, stawili się hardo. Prosił tedy, aby mu rzekli, co poczynąć.

Mściwoj, długo pomilczawszy a namarszczywszy się, odezwał się:

— Co czynić? Nie radziliście się nas wprzód, późno teraz. Zwoływali oni wiec, trzeba było samemu nań jechać lub drugi zwołać sobie, skarg i żalów posłuchać, a gminu nie drażnić.

Władza, Król, Lud

³⁷⁹wietnica — miejsce, w którym zbierano się na wiec. [przypis edytorski]

Zabój toż samo prawie powtórzył za bratem.

Chwost słuchał zachmurzony, zwiesiwszy głowę nad kubek.

— Jeszcze do tego nie przyszło — rzekł — aby się pan ze sługi targował. Co ma być, będzie, a tego ja nie uczynię.

Mściwoj począł mówić powoli, że się dobrze namyśleć trzeba, co lepiej czynić, bo naprzeciw wieców i gromad, i mirów wszystkich iść trudno, a gdy do boju przyjdzie na rękę — siła i liczba straszna.

Z kolei kazano młodszemu też mówić bratankom i odzywali się po kolei w też słowa co ojcowie, nie radząc się zadzierać, a lepiej spokoju szukać, winnych potem mogąc, jako chcąc³⁸⁰, karać pojedynczo.

Kneź z żoną popatrzyli na siebie w milczeniu, nie odrzekli nic. Prosili jeść, pić i używać.

Pili tedy i jedli, i mało co mówili o łowach, gdy Mściwoj znowu do swojego powrócił.

— Prawdę się wam rzec godzi, kiedy o radę pytacie — rzekł. — Wyście dla ludzi srogimi byli, po ziemi krwi się łało wiele, nie skarżyliśmy się i my, choć i nam się dostało. Cośmy potracili, niech w niepamięć idzie. Nie jak kneziowski ród, ale jak czerni smerdy twoje nas gnały, brali, co chcieli, męczyli, jak im się podobało. Co z drugimi być musiało, gdy ze stryjami własnymi tak się działo? Smerdy kmieciów zabijali po lasach, stada ich zagarniali, niewiastom gwałty czynili. Co za dziw, że się na wiece zwołali i krwawą odzież po chałupach z wiciami obnieśli?

Chwostek i żona milczeli posępnie. Wyszła blada pani i nie było jej długo — kneź słuchał, nie mówił nic, głębiej sobie gryzł do krwi i włosy targał.

— Co się stało, to moja sprawa — zawołał, wyczekawszy. — Ja was dziś o jedno pytam: przyjdzie do wojny i walki, staniecie za mną czy przeciwko mnie?

Mściwoj i Zabój spojrzeli po sobie i było długie milczenie. Jeden na drugiego zdawał się spychać odpowiedź — potracali się łokciami. Chwost czekał, aż Mściwoj począł.

— Ani przeciwko tobie, ani z tobą nie będziemy — rzekł spokojnie. — Z kmieciami my na swój ród nie pociągniemy, bo swoją krew, jaka ona jest, szanujemy. A z tobą też na kmieciów nie pójdziem, bo nam zdrowie miłe i życie. Nie bardzo żeście nas wspomagali, a my wam siły wielkiej nie przyniesiemy. Jak żupany siedzimy po grodach, będziemy zamknięci siedzieć, co nam do waszych waśni!

— Pewnie, rozumna rada! — mruknął Chwost. — Mnie zrzucą, a z was którego posadzą!

I rozśmiał się dziko, spozierając ku drzewom, w których żona stała.

— Ano się mylicie — dodał — nie stanie mnie, nie będzie i was! Zasmakują w wilczej swobodzie, powypędzają i was z grodów. Zobaczycie!

— Idźcie z nami ręką w rękę — odezwała się Brunhilda.

— Nie mamy sił po temu — odezwał się Zabój. — Miłosz, któremuście jednego syna zabili, a oślepił drugiego, wyparłby się nas za braci, gdybyśmy poszli z wami.

— Tak! Tak! — powtórzyli za nim wszyscy starsi i młodsi. — Ani z wami, ani przeciwko wam.

Kneź popatrzał na żonę, nie rzekł już nic.

Starym miodem rozgrzani, goście jęli się rozgadywać coraz śmielej; młodsi też, gdy im się rozwiązały usta, narzekali i boleli na swą dolę.

Chwostek, na którego żona wciąż patrzyła, jakby go oczyma trzymała na uwięzi — nie odpowiadał nic... Ramionami dźwigał, prosił jeść a używać.

Ciągnęła się tak dalej biesiada. Brunhilda wyszła, bo się dzbany wypróżniły i wróciła wnet, a za nią służebna wniosła garnek żółty, pełen złotego miodu i na stole go w pośród gości ustawiła. Brunhilda odezwała się, że ten miód, gdy się jej pierwszy syn narodził, syciła sama, a nie mogło być lepszego ani bardziej woniejącego pod słońcem. Zapraszała, aby pili i próbowali. I zaraz służebna, uśmiechając się, jęła we wszystkie kubki nalewać. Wśród gwaru i ruchu kneźna sobie i mężowi ukradkiem innego napoju nalała. Goście tego nie widzieli i pili a chwalili miód stary i wonny.

Chwostek milczał. Starzy sądzili, że go przecie do rozumu i pomiarkowania przywiedli. Pili, a służebna coraz im nowe kubki nalewała.

Alkohol, Uczta

³⁸⁰jako chcąc — jak tylko się chce. [przypis edytorski]

Słońce już nad zachodem przez otwarte okna zaczęło zaglądać.
— Hej! — rzekł stary Mściwój, stawiając³⁸¹ kubek. — Dość to już tego picia, mnie już pali we wnętrzu, miód ognisty i stary, ja mam głowę słabą i wolę wodę.
— Toż i ja — dodał Zabój. — Nie dosyć, że pali, alem się opił, aż, sprośna rzecz, gardłem mi się nazad dobywa.

Wtem jeden z młodszych zerwał się zbladły i za piersi pochwycił.

— Zdrada! — zawołał — To nie miód, to jad! To trucizna! Tak miód nie pali, on się tak w piersiach nie burzy, to jad! To jad!

Młodzi chwycili się wszyscy z ławy, mimowolnie porywając do nożów, stary Mściwój chciał wstać, za stół się ujął, nie mógł i pod stół, jęcząc, padł bezsilny. Zabój popatrzał na Chwostka. Temu zęby białe spod warg widać było, a z oczów białka mu świeciły. Śmiał się!

Młodzi rzucali się, chwili i padali w boleściach, jedni ław chwytając, drudzy tarzając się po ziemi. W męczarniach piersi cisnęły i ręce łamali, jęcząc i rycząc okrutnie. Kneź i Brunhilda, siedząc na ławie, patrzali na to widowisko — milczący. Chwost tylko głową pokręcał.

— Tak się kończy panowanie wasze! — krzyknął wreszcie ze śmiechem. — Wyście nie ze mną, a z kmieciami trzymali, musieliście zginąć! Was oni chcieli na moim grodzie sadzić, więc trupy chyba posadzą, bo noga stąd nie wyjdzie żywa. Kneźna umie smaczne z ziół wyciągać soki i miód syci dobry! Szczeńnijcie marnie!

Mściwój i Zabój nie odzywali się już, wstyd się im było skarżyć, starszy na dłoni sparł czoło, usta zacisnął, spojrzał ku synom i westchnął cicho, oczy zamykając, a spod powiek mu lzy pociekły. Młodzi, pobledli jak trupy, na ziemię popadawszy, ścisnęli się razem, ręce sobie kładąc na ramionach, głowy na piersiach. I im, gdy starzy zamilkli, srom było jęczeć i narzekać próżno. Mimo strasznych męczarni, usta ścisnęły, a oczy, zachodzące bielmem śmierci, zwracały się na Chwostka i kneżną. W izbie słychać było tylko oddechy ciężkie i miotanie się bezsilne. Konających głowy spadały ze stukiem na dyle podłogi. Młodzi naprzód konać i umierać zaczęli jak podcięte kłosa, potem Mściwój zachwiał się i runął na ziemię na wznak, z pianą na ustach, a bez jęku. Przy nim padł syn, głową u nóg jego. Drugi walczył ze zgonem, aż gdy siwa ojca głowa uderzyła o pomost i stoczyła się bezsilna, srebrnym otoczona włosem, osunął się i on, jęknął i osłoniwszy twarz — skonał. Zabój trzymał się stołu, ręce weń wpiwszy, rzucał się tylko, targały go męczarnie wielkie, aż jak piorunem tknięty runął z ławą razem i obalił się na ziemię. Konali tak po jednemu, jęcząc głucho, a Chwost patrzył.

Śmiech z ust mu się zsunął i posępny wyraz przerażenia ukazał się na obliczu; uląkł się własnego czynu i trwożliwe oczy zwrócił na Brunhildę, która spokojnie reszty miodu zatrutego zlewała do garnka i, szepcząc, oddawała go uśmiechającej się zwycięsko służebnej.

Potem przez okno wyjrzała, wołając na ludzi. Starszy smerda wszedł i zobaczywszy podłogę zawałoną trupami, drgnął i pobladł.

Wtem Chwostek mu wskazał palcem na ciała.

— Czeladź ich powiązać, z trupami precz! Stosu dla nich nie potrzeba, zakopać ich w ziemi³⁸².

Smerda stał niemy, spoglądając na blade, wykrzywione straszliwie oblicza kneziów. Chwostek powtórzył mu jeszcze:

— Wywlec to ścierwo precz! A żywo! Co tak wielkie otwierasz oczy? Wywlec za nogi i zakopać nad jeziorem, za dworem. A głęboki dół wybrać, aby ich psy nie wywlekły, bo się padłem potrują. Psów mi szkoda.

Noc zapadała, gdy ze świetlicy siwych starców i ledwie rozkwitłe ich dzieci ludzie kneziowscy pijani za nogi wywlekać zaczęli. Czaszki ich biły o podłogę, o słupy, gdy je ciągnęli na podwórze. Tu odzierać zaczęli trupy, bo odzież im się dostać miała. Tłukli się więc i dobijali, kto lepiej odzianego dostanie trupa, i wyrywali sobie z rąk opończe,

Alkohol, Trucizna, Gość,
Gospodarz, Władza,
Rodzina, Śmierć, Zdrada,
Podstęp, Fałsz

Trup, Sługa

³⁸¹stawiać — dziś: stawiając. [przypis edytorski]

³⁸²stosu dla nich nie potrzeba, zakopać ich w ziemi — według wierzeń słowiańskich tylko spalenie ciała otwierało duszom drogę w zaświaty. [przypis edytorski]

klóćąc się o nie a popychając. Kupa czeladzi zbiegła się przypatrywać potrutym i pomagać. Tymczasem czeladź ich chwytała, wiązano i do szopy pędzono jak bydło.

Psy i ludzie pchali się dokoła tych ciał białych i sinych — a przez szpary i okna prze-
rażone niewiasty patrzyły, szepcząc. Na dworze panowała cisza, jak gdy wichur śmierci
przeleci. Pozdzierawszy z nich odzież, oprawcy znowu powrozy przywiązali do nóg i cią-
gnęli na pagórek, nad jezioro. Starym kneziom należała choć mogiła i stos ognisty, ale
Chwost nie myślał ani palić ciał, ani im sprawiać tryzny. Nie czas mu też o tym myśleć
było. Zagrzebano ich w dole, jak zdechłe zwierzęta, aby gnili marnie i robakom za pastwę
służyli, co było pogardą wielką i zniewagą w owych czasach.

A gdy trupy wleczono, psy, wyjąc, ciągnęły za nimi; i wichur się zerwał od lasów,
choć niebo czyste było — poleciał po wieży, po komorach, po izbach wyjąc i świszcząc
dziko, aż Chwost obejrzał się, drgnął i w kąt na ławę zacisnął, mruczając.

Brunhilda ręce myła w wodzie na stole i patrzyła na przestraszonego z politowaniem
i niemal z pogardą.

VI

Gdy czeladź potrutych wiązano, Żuła, który starostą był przy Mściwoju, zawczasu po-
strzegłszy, co ich czeka, rzucił się na ziemię, podpełznął między krzaki rosnące pod ty-
nem, wsunął się dalej od ciżby, na częstokół wdrapał i przeskoczywszy go, wpław poczał
do brzegu się dobijać. Drużyna, zajęta innymi, nie postrzegła ucieczki, nie posłyszała
pluskania po wodzie... Z wieży tylko stojący na niej strzelać zaczęli do płynącego i nawo-
ływać, ale nim się opatrzone w pogoń pójść za nim, już dopadłszy lądu, gdzie się pasły
konie, chwycił świerzopę³⁸³ i oklep, rękami ją popędzając, pobiegł w lasy.

Pastuchy za nim pognały, ale go pochwycić nie mogły. Żuła nogami i oburącz gwał-
townie przestraszone stworzenie, które go jak szalone w zarośla wniosło. Gdy znikł z oczów
pogoni, już go w lesie próżno dalej pędzić było.

Żuła wprost biegł do grodu Miłosza, chciał choć jego ocalić, można się było bowiem
spodziewać teraz, że Pepek, który Leszka wypuścił tylko, aby stryjów do siebie ściągnąć,
nie daruje i ostatnim ze swojego rodu. Po drodze Żuła, gnając, spotkał w lesie kmieci;
obejrżeli się za nim, rzucił im tylko słów kilka:

— Na grodzie Leszków naszemu potruto... Jeden Miłosz i ślepy syn jego pozostał!

Poszła więc wieść szeroko po dworach o tym, co się na zamku stało.

Żuła pędził, co koń sił miał, dopóki drugiej na drodze nie napadł stadniny, aby go
zmienić. Podjechał do koni, pochwycił za grzywę jednego, przeskoczył mu na grzbiet,
przypiął się doń jak kleszcz i pogwałcił go, rzucając świerzopę, która, uwolniona, strząsnęła
się, prychnęła i spokojnie trawę gryźć zaczęła.

Na grodzie Miłoszowym, pod starymi dębami siedziała matka z Leszkiem, jak dziec-
ko go zabawiając powieściami. Opodał nieco odpoczywał znużony śpiewaniem Słowań,
którego dla biednego chłopca sprowadzono, aby go pieśniami rozrywał. Ojciec na niedź-
wiedziej skórce, rozesłanej pod drugim dębem, leżał sparty oburącz i milczący. Zaczęto
do bramy bić i krzyczeć. Żuła stał u wrót. Puszczono go, poznawszy, że był z orszaku
Mściwojowego. Zsunął się z konia i pobiegł co tchu ku Miłoszowi, pot mu się lał po
twarzy, wargi drżały, przybiegł, padł do nóg staremu i nie mogąc mówić, zapłakał.

Stary go nie poznał zrazu, oczy miał łzami wyjedzone.

— Kneziu, panie! — zawołał, ręce łamiąc. — Tyś już jeden pozostał... Nie chcieli cię
słuchać nasi miłościwi kneziowie, nie ma już z nich ani jednego na świecie... Chwost ich
z żoną potruł przy biesiadzie, w gościnie, we własnym domu!

Zerwał się stary Miłosz i rękami uderzając o ziemię, padł na nią znowu, a Żuła, jęcząc,
mówił:

— Ledwie z życiem uszedłem, aby wam wieść przynieść. Uchodzić i wam potrzeba!
Przyjęli nas na grodzie słodko, wyszedł Chwost do wrót, zapraszając... Siedli do stołu
wszyscy, jedli i pili długo... A nie wstał już z ławy nikt, padli tam wszyscy, jak siedzieli...
Trupy powleczono grzebać w ziemi niespalone... Psy szły za nimi tylko, wyjąc. Nie został
ni jeden, nie ocalała głowa żadna. Czelaź spętano... Jam sam, nie wiem, jakim szczęściem,

Pogrzeb, Obyczaje, Grób,
Robak, Pogarda

Ucieczka

Koń

³⁸³ *świerzopa* — młoda klacz. [przypis edytorski]

uszedł... Teraz, gdy się odkryło, co miał w sercu, naśle pewnie i na was, kneziu... Uchodzić trzeba!

— O bracia moi, o rodzie mój! — jęczał Miłosz, ręce załamując. — Na to wam przyszło, byście od własnej krwi ginęli... Gdzież i po co mam uchodzić, jeśli i mnie zgładzić zechce?

Dosłyszał tych wyrazów Leszek i matka siedząca przy nim, i z krzykiem narzekać poczęli. Po grodzie rozszedł się płacz i przerażenie wielkie. Stary Miłosz tylko nie ruszał się z miejsca, a gdy mu pierwszy wybuch żalości przeszedł, posępnie się zadumał.

— Nie ujść przeznaczenia! — mruczał.

Wtem spojrzał na oślepione swe dziecię i żał mu się go zrobiło. Krzyknął na ludzi. Zaczęli się zbiegać z zabudowań i dworu. Ruch pod dębami stał się żywy.

Leszka wzięła matka za rękę i wiodła ku ojcu.

— Konie sposobić — zawołał stary — ja sam pojadę... Leszek z matką i służbą do lasu na pasiekę się schroni, ja dalej muszę. Na własną krew podnieść rękę... O doloż ty moja!

Żule tymczasem, który ze zmęczenia i głodu padał, przyniesiono chleb i piwo. Starremu kneziowi, który tyle czasu jak złamany i bezsilny na łożu przeleżał, nie ruszając się prawie, siła się zdawała powracać. Wstał z legowiska, wyciągnął ręce zdrętwiałe, potoczył zamglonymi oczyma, wyprostował się i zawołał, aby mu oszczep, miecz i łuk podano.

Dokoła poruszało się wszystko. Z szop wyprowadzano konie rżące, ludzie sakwy wiaźali, Miłosz swój oręż przypasywał i chodził to Leszka ściskając, kładąc mu ręce na ramiona, to wydając rozkazy.

Krótkiego czasu potrzeba było na przygotowanie. Przy Leszku jechała stara matka i dwóch ludzi. Z Miłoszem dziesięć szło koni. Gęślarz zapomniany podniósł się spod drzewa i dziecku się prowadzić kazał — w świat znowu.

Nikt nie wiedział, dokąd się uda stary. Wziął z sobą Żulę, sam przodem ruszył, nie mówiąc drogi, i konia pognął. Złamany ten niedawno starzec, który zdawał się z trudnością obracać na posłaniu, siedział teraz na koniu nieprzygarbiony nawet, jak dąb wiekowy twardy i niezgięty; nieszczęście wielkie nową moc mu dało.

Na noc położyli się obozem w lesie. Miłosz ogień rozpalić kazał, legł pod szalasem z gałęzi, ale nie zasnął... Patrząc w ognisko, przeleżał noc całą, a gdy zaświtało, dał znak — do koni. Jechali dzień drugi w milczeniu, Żuła się domyślił już, że na Lednicę dążyli.

Już jezioro widać było, gdy dwie kupy jezdnych spotkały. Byli to kmiecie zbrojni. Postrzegłszy Miłosza, Ścibor, jeden ze starszych, przybliżył się do niego i zastąpił mu drogę.

— Wy z nami! Kneziu! — zawołał do niego.

— Ja... Z zemstą, nie z wami — ponuro odparł Miłosz. — Tam będę, gdzie pomsta.

— My też jej na Chwostyku szukamy — począł Ścibor. — Kmiecie się zbierają na Lednicy. Bądźcie nam głową na tego zbójcę...

— Ja wam głową nie będę — zamruczał stary — ręką tylko... Z kmieciami nie trzymam, bom innego rodzaju, a z zemstą idę.

To mówiąc, koniem wyminął zastępującego mu drogę Ścibora, za którym i inni kmiecie stali i słuchali, i popędził ku brzegowi jeziora. Kupki kmieciów pociągnęły za nim. Na wodzie widać było czółna pełne tych, co już na ostrów płynęli. Konie z czeladzią pasły się na wybrzeżu.

Miłosz z Żulą zsiadli ze swoich i poczęli do chałup na palach wołać o przewóz, ale tu nie było nikogo, wszystkie czółna poszły z innymi na Lednicę. Czekać więc musieli i stary na ziemi siadł. Nadciągający kmiecie wnet go otoczyli, ale ku nim ani spojrzał.

Tu gwar był w gromadkach wielki. Starszy Myszko z zawiązaną szyją, blady, bo mu się jeszcze rana nie zgoiła, przewodził między swoimi.

Do starego Wizuna po radę jechali i sami też tu, spokojniej na ostrowiu i dogodniej niż na wietnicy, pomówić z sobą chcieli. Z drugiego boku stał z kilku Bumir, znany z tego, iż z Chwostem trzymał. Gdy Ścibor z Myszkami odeszli nieco od starego knezia, który z nimi mówić nie chciał, zbliżył się on do niego.

Zemsta, Pozycja społeczna

— Wy, kneziu — rzekł z cicha — nie myślicie pewnie z tymi kmieciami się łączyć... Co wam do nich! Ja trzymam z moim panem i z waszym rodem, ja człowiek jestem spokojny i Leszek też!

Miłosz na niego popatrzył.

— Jeśli trzymasz z tym zbójcą, co na grodzie siedzi, idźże precz ode mnie!

Ręką mu wskazał na pole.

Bumir się nie cofnął.

— Wy też, kneziu, z synowcem trzymać powinniście... Syna wam zabić kazał, powiecie? No, tak! Ale się synowie wasi podnosili na niego i odgrażali... Broni się i zając, gdy go psi biorą... Pozbył się Mściwoja i Zaboja, bo mu oni w żywe oczy powiedzieli, że z nim trzymać nie chcą, a przeciw niemu będą... Okrutny nie jest... A sam sobie szkodzić nie może...

Miłosz milczał pogardliwie, a Bumir mówił ciągle:

— Co pomoże, iż się zbierają i radzą... Nic nie uradzą... A potracą głowy... Kneź ma Niemców w pomoc, którzy nadciągają i kraj nam spustoszą...

Mówił, a stary Miłosz odpowiadać mu nawet nie chciał. Wtem czółen pusty przybił do brzegu, stary na Żulę skinął i poszedł się, ale przewoźnik zmęczony, na ziemi leższy, wieść ich nie chciał. Próżno go Żuła parę razy kopnął nogą. Sam wreszcie wiośło pochwycił i Miłosza powioził na ostrów. Tu gdy się zbliżyli, ujrzeni kupy ludzi zgromadzone i ruch niezwykle, jakby na wiec się zebrała starszyzna. W milczeniu wysiadł Miłosz stary i nie patrząc na nikogo, skierował się tam, gdzie stał Wizun, otoczony żupanami, władkami i kmieciami.

Do nikogo nie przemówiwszy słowa, kneź stary wśród nich na kamieniu miejsce zajął. Opodał nieco i Bumir z małą gromadką stał także.

Stary Wizun, na kiju oparty, słuchał; z otaczających go jedni po drugich i razem odzywali się wszyscy gorącymi słowami. Wrzawa panowała w tłumie, w którym przewodzili Myszkowie. Na Miłosza popatrzano tylko, rozsunęli mu się nieco, ale nań bardzo nie zważano.

Starszy z Myszków z krwawą szyją głos zabrał.

— Dosyć tych mordów i tego niemieckiego panowania — mówił. — Chwościsko siedzi na grodzie, ale nie on rządzi, tylko ta jędza, baba, co trucizny warzy i zdrady... Nie chcemy ani jego, ani synów, ani żadnego z tego rodu, który dość się krwi naszej napił...

— Nie chcemy! — krzyknęli drudzy, podnosząc ręce. — Nie chcemy!

Na milczącego Bumira skierowały się oczy, a ten stał, błędniejąc trochę, ale nie cofając kroku.

Miłosz słuchał, patrząc w ziemię.

— Co wy na mnie ślepią wywieracie? — wyrwał się Bumir po chwili milczenia. — Nie zlekne się was... Wyście ta krowa, co dużo ryczy, a mleka z tego nie będzie. Chwostek, coście go tak przezwali, i Niemka z nim nie dadzą się wam. Rozpoczęcie wojnę, sprowadzą Niemców, spalą i spustoszą, to cała wasza będzie wygrana...

I śmiać się począł.

— Do Sasów daleko! — krótko ozwał się Miłosz, nie podnosząc oczów.

— A wieża mocna, a dwór częstokolony, wały tęgie, wody z jeziora nie wypijecie — mówił Bumir — na grodzie drużyna śmiała i liczna, choćby rok im na Sasów czekać przyszło, z głodu nie pomrą i Chwostek się nie podda... Wreszcie weźmiecie go, ma on dwu synów u Niemców, przyjdą ci z nimi i karki wam nagną...

Słuchano, szemrząc.

— Po cóż tu przyszedł? — krzyknął Myszek, następując ostro na mówiącego. — Idź im łapy liż... Na grodzie... Tu ciebie nam nie trzeba!

— Owszem — rzekł Bumir — kiedy rozumu nie macie sami, trzeba, by wam go kto przyniósł!

— Precz z nim! Precz! — poczęto wołać z gromady.

Bumir się nie ruszył i stał.

— Nie pójde! — mruknął. — Prawcie swoje... Jam tu tak praw, jak i wy...

Ścibor się doń tyłem obrócił i inni, kilku mu pięści pokazało.

Konflikt, Kłótnia

— Bumir może i nie tak głupi, jak się zdaje — wyjąknął inny w jego obronie — zamek mocny, a my słabi...

— Ale nas gromada! — zawołano.

— Bez głowy! — dodał Bumir. — Wam na wiecach o wilczej swobodzie prawić... Ale nie grody dobywać... Wy ziemianie, z plugiem chodzić, a z oszczepem na wilka, albo i na niedźwiedzia, a nie na kamienne ściany! Nim wy je dobędziecie, sami się weźmiecie stokroć za łby!

Wizun słuchał i milczał, oczyma rzucając to na Miłosza, siedzącego z głową spuszczoną, to na Bumira, to na Myszków.

Starszy z krwawą szyją ujął Wizuna za rękę i odciągnął go nieco w stronę od Bumira i Miłosza.

— Idźmy gdzie indziej radzić, aby nam nie śmierdział ten Chwostykowy niewolnik!

Kupa się ruszyła za nim, ale Wizun pozostał w miejscu.

— Niech każdy prawi, co na sercu ma — odezwał się — na wiecu i na radzie wszystko wolno... A co starszyzna uradzi, dlatego przewiedzie³⁸⁴.

Pozostali więc na miejscu, a gdy się stało milczenie, rzekł Miłosz, wciąż zapatrzonej w ziemię:

— Pierwsza rzecz, chcecie boju, toć bez wojewody nie ruszycie... Obierzcie sobie wodza.

Niektórym się zdało, że za sobą to mówił, i poczęli wołać:

— Leszka żadnego! Żadnego! Kmiecia!

— Wybierajcie choćby konia i wołu! — wrzasnął Miłosz. — Ano wybierać trzeba, bo was jak stado owiec rozpędzą... Poginęli Leszki, szukajcie sobie drugich... W ulu bez matki, a w kraju bez ojca nie będzie ładu!

Zamilkli wszyscy.

— Knezia nam nie trzeba na dziś — ozwał się jeden — z tym poczekamy.

— Ależ bez wodzów do wojny się nie obejdziecie — głośnie zawołał powtórnie starzec — wojewodów, tysiączników, setników stanówcie, to pierwsza rzecz!

Znowu było milczenie, starszyzna się potrząsała rękami, poglądając na Myszków. Myszek z krwawą szyją stał pośpny.

— Tobie i twoim nam dowodzić należy — rzekł ktoś z tłumu, na Myszkę wskazując.

— Nie zlekściecie się mu w paszczę leżć w kilku, nie będziecie się obawiać pójść nań z gromadą.

— Myszek! Myszek! — powtórzyli inni. — Zgoda na niego... Niech prowadzi ludzi, wici słać, lud zwołać i na gród idźmy z nim.

Gdy się ku Myszkom zwrócili, oni po sobie patrzyli.

— Zgoda — rzekł ten, którego już Krwawą Szyją nazywano — zgoda... Prowadzić będę... Ale posłuchu się domagam...

— Będziesz go miał! — zaczęto krzyczeć ze wszystkich stron.

Tylko Bumir i jego ludzie zmilczeli, a gdy tu wrzawa bojowa się wzięła, ustąpili na stronę, choć z ostrowa jeszcze nie odpłynęli.

Na Wizuna, który się przysłuchiwał, poczęto patrzeć. On, kijem w ziemi przebierając, uszami i oczyma zbierał, co się wkoło działo. Siedział tuż stary kneź Miłosz, dalej stał Bumir; nie wszystkich ich pewni byli Myszkowie i znać Wizun, bo słowa nie mówił, chmurno brwi ściągał tylko. Z wielkiej gromady, gdy już Myszkom dano dowództwo, oni się naprzód wydzielili i na bok odeszli, a poczęli cicho rozmawiać między sobą.

Gdy po naradzie tej powrócili znowu, na Wizuna jęli wołać niektórzy, aby z chramu wydał im stanice, które noszono przed wojskami, gdy szły do boju, a czasu pokoju stawiano w bezpiecznym miejscu. Były to stare wyobrażenia bogów i znaki wojenne, na wysokich drzewach osadzone. Wyniesienie ich z miejsca tego oznaczało wojnę. Wizun spojrział na Myszkę z krwawą szyją, a ten głową potrząsnął.

— Będzie na to czas — rzekł krótko i stanowczo — ja sam po stanice przyjdę... I wiem, dlaczego ich teraz nie podnoszę. — To mówiąc i popatrzawszy z ukosa na Miłosza, siedzącego na ziemi, starego Wizuna odciągnął na bok z sobą i dwu swych braci. — Ich to krew — rzekł, wskazując na knezia — ja jej nigdy nie wierzę... Nie chcę radzić z nim ni

Przywódca, Walka, Władza

Wojna, Obyczaje

³⁸⁴przewieść — tu: przeprowadzić. [przypis edytorski]

przy nim. Jeżeli stanice wyniesiemy, a wojnę zaraz obwołamy, sposobić się będą do obrony i posiłki zwoływać. Lepiej jeszcze posiedźmy cicho i gotujmy się, a ludzi zbierajmy, nie czyniąc hałasu. Chwostek pomyśli, żeśmy się go ulękli i uspokoi się... Może nam się go uda pochwycić, nie dobywając grodu. Nie wytrwa w nim zamknięty długo, po kilku dniach na łowy wyjedzie, a my nań czatować będziemy. Oszczędzimy krwi... Zamordujemy go w lesie... Jeżeli się nam to nie powiedzie, czas będzie na gród iść...

Myszko się uśmiechnął. Spojrzał na Wizuna, który głową tylko potrząsnął.

— Bumir i jego gromada stąd prosto na gród pójdzie donieść, co uradzono... Rozjedźmy się cicho, nie mówiąc nic.

Dwaj bracia poszli z nakazaniem po gromadach i wnet starszyzna się na czołna zabierać zaczęła.

Stary kneź Miłosz, odstąpiony od wszystkich, pozostał sam, a ujrawszy się opuszczonym, podniósł się i na Myszkę skinął.

— Nie pytam was o nic — rzekł — wiem, że mi nie powiecie, bo wiary u was nie mam. Jedno wam tylko oznajmuję, że na Lednicy zostaję i nie ruszę się stąd nigdzie, chyba do domu... Nie przysłało mi ani wojować z nim, ani iść z wami, ale jeśli się wam powiedzie, cieszyć się będę. Jam stary, Leszek oślepiiony... My dożyć żywota tylko chcemy spokojnie.

Rzekł i zawrócił się z wolna, wewnątrz ostrowu idąc, a od ludzi obcych stroniąc.

Myszko wnet zebrał do siebie drużynę.

— Do domów! — zawołał. — Naokoło grodu w lasach straż postawić... Ogniste wici niech wszędzie będą gotowe po górach, aby na dany znak zapalić je można. Gdy błysnie ogień z nich, co żyje, powinno biec ku Gopłu i do grodu... Ale póki ja nie dam rozkazu, cicho siedzieć, aby Chwost o niczym nie wiedział.

Palec położył na ustach, poszeptali między sobą i z wolna się rozchodzić zaczęli.

Bumir ze swymi stał długo i chodził, usiłując się rozwieść, co postanowiono, języka jednak nie dostał. Wiedział tylko, że stanic nie wzięto z chramu i na wojnę jeszcze nie wołano; zamiarkował więc, że się ulękli knezia i że wszystko się rozchwieje, a skończy na próżnej wrzawie.

Pobłądziwszy około chramu, Bumir w końcu też do łodzi poszedł, przepłynął się i na koń skoczywszy, na całą noc pojechał do Chwostka.

Na grodzie sposobiono się do obrony i straż czujna była. Gdy Bumir przybył, puszczone go wnet i sama pani wyszła przeciwko niemu.

Był on tu domowy i znano go, że się zawsze płaszczyć był gotów, a wszystko, co się tu działo, za dobre przyjmować.

Biała pani przyjęła go wejrzeniem niespokojnym i uśmiechem wymuszonym.

— Co przynosicie? — spytała.

Westchnął zausznik.

— Miłościwa pani — odezwał się — nic strasznego nie ma... Zbierała się starszyzna dla narady na Lednicy, przybył i kneź Miłosz... Radzono wojnę, a skończyło się na słowach, siły nie mają... Myszków wybrali na wojewodów, a ci stchórzyli...

Kneźna ręce złożyła z radości.

— Możeż to być? — spytała.

— Tak jest, miłościwa pani — zapewnił Bumir — wykrzyczeli się, rozeszli i znowu wszystko wejdzie w karby...

Rozjaśniło się kneźnie lice. Kazała kmieciowi pozostać, a sama szła do łóżnicy męża zbudzić, który zaspany wyszedł w jednej koszuli do niego, oczy sobie kułakami wycierając.

Wnet, pokłoniwszy się, Bumir, sprawę mu zaczął zdawać, której on słuchał, ziewając. Uderzył potem po ramieniu gościa i oczy zaczerwienione wlepiwszy w niego, uśmiechnął mu się.

— Myszkowie te ja po jednej wylapię — rzekł cicho — i będzie cicho... Znam ich, że krzykuną są, a do roboty nieskorzy! Będziesz ze mną pił — dodał i zasiadł za stół, Bumirowi kazawszy miejsce zająć na ławie.

Kmieć siadł posłuszny, a choć czuł, że mu tu się nic złego stać nie może, gdy wniesiono miód, a przypomniał częstowanie stryjów, ciarki mu poszły po skórze. Odmówić jednak kubka nie śmiał, bo kneź by się obraził.

Nisko się tylko kłaniał, zaklinając, że wiernym był sługą. Siedzieli więc razem, jeden u góry za stołem, drugi w końcu, i kneź sobie wszystko opowiadać kazał, co na ostrowiu się działo, o nazwiska i ludzi dopytując, jakby je w pamięci dobrej chciał zachować. Bumir musiał mu tak do nocy u stołu dotrzymać.

VII

Minęło dni kilka, a około grodu nic słyhać nie było. Rozsyłano stąd na zwiady smerdów i poprzebieraną czeladź do bliższych dworów i chat, nigdzie o żadnym ruchu wojennym nie wiedział nikt. Na półkach w lasach, gdzie role były piaszczyste a słoneczne, zaczynało zboże żąć. Z sierpami żelaznymi i miedzianymi a krzemiennymi ludzi było dużo widać, a z bronią i oszczepem prawie nikogo.

Kneź się począł nudzić i tęsknić, sam jeden zamknięty na grodzie między wałami. Pił, jadł i spał, przeciągał się, ziewał, do białej pani chodził czasem, a gdy z przedsienia na lasy popatrzył, kłął okrutnie, że na łowy jechać nie mógł. Brunhilda go nie puszczała. Zrazu słuchał jej milczący, teraz już się burzyć zaczynał.

Jednego dnia Smerdy wołać kazał.

— Jedź, spatrz mi knieje, czy tam gdzie jakiej zdrady nie słyhać.

Sługa na cały dzień ruszył, przywiózł ubitego kozła, mówił o spotkanych świniami w lesie, o niedźwiedziu, o wilkach, ludzi nigdzie nie było ani śladu.

Kneźnie ten spokój po takiej burzy podejrzanym się wydawał, jemu naturalnym.

— Na łowy muszę pojechać... — wołał zły. — Zgniję, tak siedząc... Nie wytrzymam, struję się snem i niewolą...

Brunhilda nie puszczała; lękała się przemyślna Niemka zasadzki i zdrady. Z dnia na dzień odkładano łowy. Namówiła ludzi, aby przeszkody wynajdywali. Chwost przeklinał, złościł się, zapijał i coraz mocniej niecierpliwił. Smerdzie nareszcie nieodwołalnie na łowy gotować kazał nazajutrz. Żona ledwie wymogła na nim, iż zamiast garstki ludzi, którą zwykł brać z sobą, trzykrotnie większą miał prowadzić i silnie zbrojną.

Choć krzyżyk na piersi nosił Chwostek, zabobonny był poganinem, wcześniej więc wypatrywano znaków po niebie i ziemi, aby mu co nad głową nie zakrakało i drogi nie przeszło. Smerda umyślnie zarządził, aby najmłodsza z dziewcząt kneżny z pełnymi wiadrami pokazała się na ścieżce, gdy książę wyruszy. Stara baba z próżnym naczyniem lub niedorośle dziewczę zarówno się za nieszczęśliwą wróżbę uważały.

Ranek był piękny, a zwiastował dzień gorący. Po niebie jednak przelatwały obłoki białe, wiatr chłodnawy je rozpędzał i odświeżał powietrze. Kneź z haci i mostu zjechawszy, otoczony drużyną liczną, na najbliższy ostęp się skierował. Smerda był pewien, że w nim znajdą zwierzynę. Nie pędzono tam trzód, nie płoszono nigdy i las był umyślnie dla łowów strzeżony. Uroczysko, na które jechali, zwało się Głubiem, a na nim nigdy nie chybiły łowy kneziowskie. Trzeba jednak było przebyć znaczną przestrzeń od kraju³⁸⁵, aby się dostać do gęstwiny i kniei.

Chwostek, który dawno na koniu nie siedział, lasu nie widział, psów nie słyszał, poweselał, gdy mu nad głową zaszumiały gałęzie, gdy poczuł woń puszczy. Konia więc gnał szybko, aby się dostać do kniei, gdy po półgodzinnej jeździe znalazł się na znanej sobie polance. Stąd na Głubie niedaleko już było.

Pierwszy się wytknął na łąkę, ale wnet konia cofnął i gniewny zwrócił do Smerdy, który ku niemu poskoczył. Wskazywał ręką na polankę. Tu na obalonej kłodzie siedziała stara kobieta, cała płachtą okryta, ziela koło siebie mając narwanego kupy. Sakwy brudne leżały przy niej. Przebierała uzbierane zioła, nucąc, i zdawało się, że nawet nadjeżdżających nie usłyszała i nie postrzegła; obawiano się takich wiedźm w lesie bardziej niż gdzie indziej.

Lasy, wody, pola zaludniały naówczas te tajemnicze istoty w postaciach niewieścich, które niemal wszystkie strachem przejmowały, bo na zdrowie i życie czyhały.

Nuda

Wierzenia, Zabobony,
Religia

Las, Polowanie

Kobieta, Strach, Duch

³⁸⁵ *kraj* — tu: skraj, brzeg. [przypis edytorski]

Większa część czarnych duchów niewieście przybierała kształty. Zmory, latawice³⁸⁶, bogunki³⁸⁷, miecielice³⁸⁸, nocnice³⁸⁹, jędze i strzygi³⁹⁰, jawiły się w postaci bab tak szkaradnych jak ta, która tu, nucąc, siedziała na kłodzie.

Obawiał się ich kneź, ale i Smerda się ich lękał. Wyrządzić im krzywdę było to narazić się na zemstę i prześladowanie. Gdy Chwostek wskazał swemu słudze siedzącą wiedźmę, ziołami otoczoną, zawahał się i on, co miał począć. Zza pnia, podjechawszy nieco, przypatrzył się z dala babie i poznał w niej Jaruhę. Znano ją dobrze na grodzie, bo i tam przychodziła, ziele nosząc do pani. Posądzano ją o wielką potęgę, ale wiadano też, iż bardzo złośliwa nie była. Kneź nie śmiał jechać dalej, ciągle na nią wskazując Smerdzie, a ten wreszcie musiał, z konia zsiadłszy, pójść sam do niej.

Zadumana była tak i zajęta baba, że dopiero gdy się do niej przybliżył, z krzykiem i przestachem się porwała.

Wzięła go, jak mówiła, za wilkołaka, co dla Smerdy wcale nie było pochlebne, i zaczęła szybko coś mruczeć, jakby go przeklinała, co go niemało nastraszyło. Trzęsąc się jeszcze, siadła znowu na kłodzie.

— Cóż to robicie tu, Jaruho? — spytał Smerda.

— Alboś to ślepy, przemierzły włóczęgo? — odparła baba. — Robię, co mi nakazano, zbieram ziele na leki i na uroki, na czynienie i na odczynianie... A masz co przy sobie w barylce może? He? Dałbyś mi się napić, tobym ci mój strach przebaczyła... Bo jak nie...

— Nie mam nic prócz wody w bukłaku... — rzekł Smerda.

— Wody? Miałeś co nosić! — prychnęła stara. — Z każdej krynicy i rzeczki można jej z żabim skrzekiem dłonią zaczerpnąć... Otóż masz co nosić! Głupi człecze! Stary jesteś, a rozumu nie masz... Wodę nosić! Wodę nosić!

I mruczała znowu pod nosem, a Smerda stał strwożony.

— Cóż to za ziele zbierasz? — zapytał, rozbijając straszną wiedźmę.

— A co tobie do ziele? — poczęła baba. — To nie wasza sprawa... Lubczyk tobie żaden nie pomoże, boś szpetny... Choćbyś go dziewce dał i bez wrotyczu, czar nie poskutkuje... Widzisz, co koło mnie leży... Bylica... Dzięgiel... Lisie jajko... Biedrzeniec... Dziewanna... Rosiczka... Hej! Hej! Różne dobre rzeczy...

— A złego nie ma nic? — rzekł Smerda cicho. — Kneź tu stoi nieopodal... Żebyście mu jakim czarem nie szkodzili... Bo z nim nie żart!

Jaruha się nastraszyła zrazu, spojrzała ku lasowi.

— Kneź — szepnęła — a! Kneź... A nie każe mnie powiesić?

— Żebyście mu tylko żadnej nie czynili przeszkody! — szepnął Smerda.

— Ja? Jemu? — baba popatrzyła trwożliwie. — Ja u miłościwej pani przecie na dworze bywam i łaski u niej mam... I teraz jej ziele niosę... Jeśli chce, to mu jemioly dam na szczęście... Czego się mnie ma bać? Jaruhe znacie...

Smerda powrócił do stojącego Chwostka.

— To Jaruha, miłościwy panie — rzekł. — Wiedźma jest, ale ona swoim nieszkodliwa... A naszej miłościwej pani służy... Owszem, na łowy może dać szczęście, bo ona się na wszystkim zna.

Chwostek, ubezpieczony, wyjechał z koniem na łączkę. Powoli zaczął się zbliżać do baby, niedowierzającymi mierząc ją oczyma. Jaruha, nie wstając, przychyliła się twarzą ku ziemi i powitała niskim pokłonem, ale szybko się podniosła, starając się uśmiechnąć, bo się Chwostka lękała bardzo. On też niezbyt pewnym wzrokiem ją mierzył. Zbliżywszy się, konia zatrzymał. Baba nań ciągle patrzyła.

— Nie wiesz, jakie dziś będą łowy? — zapytał.

— A gdzie? — odparła Jaruha.

— Na Głubiem.

Baba głową poczęła trząść.

— Na Głubiem... Miłościwy panie, nie ma po co jechać tam...

³⁸⁶latawica — tu: kobieta demon występująca w wierzeniach słowiańskich. [przypis edytorski]

³⁸⁷bogunka — boginka, rusalka, w wierzeniach Słowian demon żeński, będący personifikacją sił przyrody. [przypis edytorski]

³⁸⁸miecielica — zły duch w postaci kobiecej, sprowadzający zamiecie. [przypis edytorski]

³⁸⁹nocnica — postać demoniczna z zakresu demonologii słowiańskiej. [przypis edytorski]

³⁹⁰strzyga — demon z wierzeń słowiańskich. [przypis edytorski]

— Dlaczego?
 — E! Bo tam niedobra siedzi zwierzyna...
 Obejrzała się po drużynie i poczęła ją liczyć oczyma.
 — Jakaż zwierzyna? — rzekł kneź.
 — Tam Myszy siedzą, miłościwy panie, Myszy! — szepnęła Jaruha. — Kupa Myszy...
 Poczęła się oglądać niespokojnie, wstała i chciała zbliżyć się do knezia, ale ten jej zagroził, aby nie śmiała na krok ku niemu przystąpić. Trwoga odmalowała się na jego twarzy, gdy posłyszał tę zagadkową mowę. Obejrzał się na Smerdę, który zawołał:
 — Mów, babo, wyraźnie!
 Jaruha niespokojnie patrzyła wkoło i wahała się.
 — Co, bo nie rozumiecie... Kiedy mówię: Myszy, Myszy a Myszki, wszystko jedno...
 Ja tam zresztą nie wiem nic! Nie wiem nic!
 Siadła prędko i ziele zaczęła przebierać skwapliwie.
 Kneź, Smerda i cała drużyna stali w oczekiwaniu i w jakimś strachu, który ich ogarniał mimowolnie.
 Cisza była w lesie, wiatr szedł od ostępu. Uszy ludzi nawykłych do rozeznawania najmniejszego szelestu chwytaly jakieś odgłosy nawoływania dalekiego.
 Kneź pobladł. Jaruha siedziała, jakby zapomniawszy o nim, z głową spuszczoną; nie mówiła już nic, Smerda się zbliżył do niej.
 — Cóż tam Myszki robią? — zapytał.
 — Co? U ognia siedzą, zwierzynę pieką i popijają miodem, a na kogoś sobie czekają.
 Chwostek zadrżał.
 — Ilu tam ich? — zawołał popędliwie. — Ilu?
 — Ja bo liczyć nie umiem — odezwała się baba — a kopa ich może być...
 Ostatnie słowa wymówiła po cichu. Smerda się obejrzał, licząc swych ludzi; tych i pół kopy nie było.
 Z obawy czarów Chwostek się nie śmiał zbliżyć do wiedźmy.
 — Pytaj jej, niech gada, co wie! — zakrzyczał na Smerdę. — A nie, postronek na szyję i na gałąź jędrę...
 Choć twarzy staruchy widać nie było, ręce jej się trząść tak zaczęły, jakby to rozkazanie usłyszała.
 Smerda przysunął się do niej.
 — Mów, co wiesz! — krzyknął.
 — Wszystkom wam powiedziała — odezwała się Jaruha. — Toć gdyby nie ja, jechalibyście na Głubie i wpadlibyście w ich ręce. Siedzą tam już trzy dni... Jest ich dużo. Są zbrojni, a milczą tak, że ich o trzy kroki nie słyszać...
 — Gdzie siedzą? — zapytał kneź.
 — Na Głubiem, u błotka, gdzie olchy rosną — szepnęła stara — na prawym brzegu ogień się pali...
 — A czaty mają? — rzucił kneź.
 — Mnie chłopcy chcieli złapać, ale się nie ważyli — szeptała stara. — Na staje od obozu, chodzi ich kilku...

Wróg, Niebezpieczeństwo,
 Strach

Rozmowa ta jeszcze trwała i wahanie, co poczynać, gdy po gęstwinie coś zaszeleściło dokoła, a ludzie drgnęli na koniach i za oszczepy chwycili. Jaruha, przestraszona, z kłody się zsunęła na ziemię. W tył za siebie obejrzawszy się, kneź zobaczył między drzewami przemykających się ludzi i konia targnął. Smerda skoczył na swojego. Na prawo i lewo coś łamało gałęzie. Zmiarkowali łatwo, że ich opasywano. Chwostowi twarz poczerwieniała i pobladła; zrazu, co poczynać, nie wiedział sam.

Podstęp, Wróg

Wtem huknęło na prawo i na lewo, kupka ludzi kneziowskich rzuciła się ku panu, otaczając go, ze wszech stron w krzawkach ukazywały się głowy, ręce i oszczepy. Ucieczka zdawała się niepodobieństwem, z tyłu odcięta była droga. Nim pociski latać poczęły, wrzawa je poprzedziła. Las się nią rozlegał, wtórował jej i powiększał jeszcze.

Powracać nie było podobna za siebie. Smerda popatrzył i zdało mu się, że na przedzie wolne było przejście; dał znak kneziowi i ludziom i sam pierwszy rzucił się w tę stronę.

Ucieczka

Ledwie się ruszyli, gdy pociski zawarczały, strzały zaświstały w powietrzu. W kołpaku Chwostka utkwilo ich kilka, Smerda miał rękę przetrąconą, ludzi było wielu poranionych, lecz z pospiechem popędzili w las, a choć tu za nimi szła pogoń, naciskając, pociski im

tyłe szkodzić nie mogły. Przodem im jeszcze nie zajęto drogi. Smerda z czeladzią ścisnęli między siebie knezia, który głowę i ciało przychylił i na szyi konia się położył — siekli niemiłosiernie szkapy swe, aby napastników wyprzedzić. Z tyłu, na prawo i lewo, gęsto ich głowy przezierają z gęstwiny.

Szczęściem dla uciekających przerzedzony las dozwalał im się prędzej posuwać niż pogoni, która gęstwiną się przedzierała.

Strzały polatywały jeszcze, ludzie gonili, ale orszak Chwostka zyskiwał coraz i wyprzedzał. Zasadzka została wkrótce za nimi i krzyk tylko pogoni słychać było. Smerda i kneź doskonale las swój znali, dobiegli tak do łąki. Wierny sługa do Chwostka się zbliżył i począł mu coś szeptać żywo do ucha, wpadł potem w gromadę i dał jej rozkazy.

Kupa dwornia podniosła ogromną wrzawę i rzuciła się, krzycząc, na lewo, Smerda i kneź poparli konie i poczęli się na prawo przedzierać. Pogoń, zmylona krzykiem, niosła się na ten głos, kierując za dwornią, a Chwostek w prawo lasem po cichu umykał. Wkrótce nawet wrzawy już słychać nie było. Wpadli w puszcę niedostępną, gdzie powalone kłody rodzaj zasieków wysokich składały. Tu już prawie byli bezpieczni, ale Chwost drżał ze strachu i koniowi nie dając wytchnąć, darł się głębiej coraz.

Biegli tak, dopóki pod Chwostem koń nie padł wreszcie i nie złamał nogi, trzeba go rzucić było. Gdy Smerda ze swojego zsiadł, ten robiąc bokami, rozparł się, zachwiał, padł i zdechł. Oba więc uznojeni zostali pieszo.

Byli w głębinie boru, wśród moczarów, w której prędzej włochacza (niedźwiedzia) niż człowieka napotkać było można. Smerda pamiętał, jak jechali, lasy te oba nieraz przechodzili na łowach, teraz jednak trudno im było się rozeznaczyć, gdzie ich ta szalona ucieczka zagnała. Wściekły kneź padł na kłodę i rwał odzież na sobie z gniewu. Towarzysz stał nad nim z ręką przetrąconą oszczepem, nie śmiejąc się poskarżyć, okrwawiony, przełękły tylko, jaki los ich czeka.

Długi czas słowa do siebie rzec nie śmieli. Smerda słuchał, czy nie dojdzie go odgłos w lesie jaki; jęczenie tylko konia uszów ich dochodziło. Obawiając się, aby ono ich nie zdradziło, Smerda wrócił do zdychającej szkapy i zarzuciwszy jej sznur na gardło — udusił.

Oba potem zaczęli się rozglądać po drzewach i lesie. Czuli, w której stronie jezioro było i gród, ale aby się stąd wyrwać bezpiecznie, do nocy czekać musieli. Chwostek i Smerda dla bezpieczeństwa rzucili konie swe i głębiej jeszcze starali się dostać w las. Wśród pogniłych i próchniejących pni i kłód olbrzymich znaleźli kryjówkę i w niej się oba zaszyli.

Do nocy było daleko. W lesie tylko ptastwo polatujące i świergoczące słychać było. Siedzieli przyczajeni w ciągłej obawie, czy ich ludzie, rozbiegłszy się, nie odkryją, lecz do wieczora panowała nieprzerwana cisza. Ośmielony Smerda, związawszy rękę, poszedł na zwiady. Zrazu go Chwostek puszczać od siebie nie chciał, lecz drogi przed nocą szukać trzeba było.

Mrok padać poczynął, gdy nareszcie Smerda wrócił i dał znak panu, aby z kryjówki wyszedł.

— Jesteśmy — rzekł — nieopodał od zagrody ubogiego kmiecia Koszyczki... Ma on tu kawał ziemi i lasu, barci pilnuje swoich, rzemiosło sprawia, człowiek spokojny... Syn tu pono teraz siedzi, a Piastunem go zowią. Do niego zajść i spocząć można, bo ni mnie, ni miłości waszej nie zna pono z twarzy... Inaczej z głodu pomrzemy i na gród się nie dostaniemy... Mnie dużo krwi uszło.

Chwost byłby słudze pewnie dał zdechnąć w lesie, a niewiele by się oń troszczył, gdyby mu nie był tak potrzebny.

— Zachodzić do chaty! Paść kmieciowi w ręce! — zawołał. — Szalonym bym był... Idźmy wprost...

Poszli tedy. Smerda prowadził, ale ślaniał się i choć na kij podpierał, zesłał tak, iż padł kilka razy.

— Chata o kilka kroków — rzekł — ubogi człek gościnny, nikogo o imię nie pyta... Wnijdźmy i spoczniemy...

Chwost się też z głodu i znużenia ledwie włókł. Między strachem a potrzebą wybierając, milczący dał się prowadzić.

Na kraju lasu ubogi dwór bartnika widać było; przez otwarte jeszcze okno świecił ogień. Słychać było w podwórku koni rzenie i bek owiec.

Podstęp, Ucieczka, Strach

Koń

Pan, Sługa

Kneź pozostał sam, a Smerda poszedł kłamać i o gościnę prosić. Gospodarz sam siedział na przyzbie, synka kilkoletniego u nóg swych przypartego trzymając, gdy Smerda z ręką obwinętą chustą pokrwawioną, z twarzą podartą się ukazał. Włókł się ledwie.

Zobaczwszy go, Piastun wstał i podszedł ku niemu.

— Kmieciu dobry — odezwał się Smerda — o gościnę was proszę, na krótki czas... Jesteśmy i my kmiecie z opola obok, zabłąkaliśmy się na łowach w lesie, błądzimy drugi dzień, nie jedząc nic... Rękę, padając, złamałem... Mój pan i towarzysz zmęczony leży niedaleko... Dajcie u siebie spocząć.

To mówiąc, bacznie się rozglądał Smerda; we dworku nie było nikogo. Piastun też przypatrywał mu się, jakby go gdzieś widział i poznawał.

— Kto wy kolwiek jesteście — rzekł — jak skoro w imię starego obyczaju o gościnę prosicie, chodźcie. Wiecie to, że u nas się jej i wrogowi nie odmawia...

— Myśmy nie wrog! — zawołał Smerda. — A skądże byśmy nimi być mogli?

Stary skinął w milczeniu, ukazując na drzwi dworu. Wrócił tedy Smerda po knezia, który z obawy, aby poznanym nie był, kołpak swój odarł, suknię pooszarpował z naszywania, miecz schował pod odzież i oczy włosami zapuścił. Tak zmieniony a cały drżący wszedł Chwostek do dworu. Piastun go na ławie sadził i chleb przed nim położono.

Gospodyni zaś wnet się zabrała do podania piwa i strawy, na jaką stał dzień powszedni.

Ażeby knezia nie zdradzić, Smerda na skinienie jego sięść też przy nim musiał na ławie. Nie mówiąc prawie słowa, coś tylko pomruczawszy, Chwostek siadł i ręką od ognia twarz sobie zakrywał. Piastun parę razy nań popatrzył, popróbował zagadnąć, otrzymał odpowiedź od Smerdy i nie badał więcej.

Należało to do praw gościnności, aby z obcego człowieka więcej nie dobywać nad to, co on sam chciał dobrowolnie powiedzieć.

Zgłodzeni goście poczęli jeść w milczeniu. Ośmielił ich nareszcie spokój dworu, cisza w okolicy, łagodna twarz gospodarza i jego niewiasty. Chłopak kilkoletni z dala stał, a ciekawymi oczyma przypatrywał się przybyłym.

Gospodyni, widząc, jak Smerda cierpiał, przyszła mu szepnąć, że może by potrafiła rękę mu lepiej opatrzyć i zawinąć. Poszedł więc z nią Smerda do ognia i ranę swą pokazał. Była ona tak widocznie pociskiem zadana, iż kłamstwo się wydało zaraz, lecz staruszka, popatrzwszy mu w oczy, nie powiedziała ni słowa.

Chwostek, nawykły do mocnego napoju, co mu podano, wnet pochłonał; trochę odwagi wstąpiło weń. Popatrzył na Piastuna, który z niego nie spuszczał oczów.

— Kmieciem jesteście? — spytał na ostatek Chwostek gospodarza.

— Jak mój ojciec i dziad — odparł syn Koszyczków spokojnie.

— My to stąd dalej trochę siedzimy — mówił niewyraźnie Chwostek. — Nie bardzo wiemy, co się u Gopła dzieje... Niepokój pono między wami?

Piastun popatrzył nań długo.

— Jeśli jaki jest — rzekł — myśmy niewinni.

— Mówią, że się kmiecie burzą?

— Przy swych prawach stoją — odparł Piastun.

Chwostek zmilkł.

— Kneź też pewnie przy swoich obstaje... — dodał, spode łba patrząc³⁹¹.

Gospodarz zdawał się namyślać z odpowiedzią.

— Jeżeli wy do kmieciów należycie — odezwał się — wiecie, że czasu wojny posłuszeństwo im należy, poszanowanie zawsze, a gdy pokój panuje, my po mirach samiśmy się rządzić nawykli z wieka. Tak było i tak będzie... A kto nasze wolności naruszy...

Mimowolnie Chwostek rozśmiał się swym dzikim, szyderskim śmiechem. Smerda, posłyszawszy go, wzdrygnął się. Dosyć było tego, by zdradzić Chwostka. Piastun nań popatrzył, ale bez najmniejszej trwogi. Zamilczeli oba, mierząc się ciągle oczyma.

— Rwać się, słyszę, chcą wasi kmiecie na gród i knezia? — spytał Chwostek.

— Rwał się kneź nasz wprzód na nas — odparł Piastun — sam wyzywa na rękę... Żle czyni, gdy mu w pokoju siedzieć było łatwo... Ród swój własny wygubił, naszych tam wielu przypłacił życiem... Któż winien?

Spod włosów kneziowi z oczów błysnęło. Począł gniewnie mruczeć jak niedźwiedź,

Gość, Gospodarz, Obyczaje,
Wróg, Kłamstwo

Przebranie

Gość, Bóg, Obyczaje

³⁹¹ patrząc — dziś: patrząc a. spoglądając. [przypis edytorski]

poruszył się, na Smerdę skinął i z ławy wstał. Noc już była zapadła bezksiężycowa, choć pogodna.

— Nie idźcie ode mnie w taką porę — odezwał się Piastun — usnijcie we dworze, pójdziecie z brzaskiem, gdy zechcecie. U mnie bezpieczni jesteście, choćby was i ścigano... — dodał. — Bo gość dla mnie święty...

Na ten wyraz: „choćby was ścigano!” kneź się cofnął i odskoczył, gospodarz uśmiechnął. Smerda błady i wylękły drżał... Jakieś przykre milczenie nastąpiło po tych wyrazach, lecz stary bartnik, niez mieszan y wcale, uśmiechał się tylko.

Zdawało się, że te słowa były nieszczęśliwym proroc twem, gdyż w tejże chwili przed dworem zatętniało i kilkanaście głosów się dało słyszeć. Piastun nastawił ucha, zmarszczył się i ręką pośpiesznie wskazał na komorę, której drzwi już na pół otwarła gospodyni.

— Miłościwy panie — odezwał się Piastun — wiem, kto wy jesteście... Schrońcie się... Może Myszk i was szukają... U mnie bezpieczni jesteście. Gości bog i zsyłają.

Wyrazy te wyrzekł z powagą i spokojem i po wtóre na drzwi wskazywał. Chwostek sam nie wiedział, co poczeć; trwoga go wreszcie zapędziła do komory, którą staruszka za nim i Smerdą zatrasnęła.

Łuczywo u ogniska zapaliwszy, Piastun spokojnie wyszedł przed dwór, podnosząc je do góry.

Kilku jezdnych stało u wrót.

— Ojcz e — wołał Myszek z krwawą szyją — nie wiecie, co się stało! Chcieliśmy krwi ludzkiej oszczędzić, trzy dni i trzy noce siedzieliśmy, czatując na zbója! Był w naszych rękach i uszedł. Lecz z głodu chyba zdechnie w lesie i nie da sobie rady, bo mu się rozbiegli ludzie, a opój ten sam w puszczy nie potrafi się rozeznać. Może też go który z naszych napotka i zadławi... Konie napoimy i pilno nam do dworów.

Wnet czeladź Piastunowa poszła z wiadrami do studni, konie pojono i Chwostek w komorze schowany mógł słyszeć, jak go wyklinano i nań się odgrażano. Kilka razy ze złości rzucił się ku drzwiom, od których go Smerda ledwie potrafił odciągnąć.

Dobry czas trwało pojenie koni i ludzi, bo Myszk om wyniesiono miodu. Śmiechy ich i krzyki dolatywały do uszu zamkniętych, aż ustały, zatętniły konie i jezdni w dalszą popędzili drogę. Gdy ucichło wszystko, Piastun, milcząc, poszedł otworzyć drzwi, więźniów wypuścić.

— Idźcie — rzekł — niebezpieczeństwo minęło.

— Kmieciu dobry — zawołał Chwostek — proszę was do mnie na gród w gościnę... Winienem wam wiele.

— Nie — rzekł Piast — prawo nasze kazało tak i obyczaj... Nie z miłości dla was uczyniłem to, bo nie miłuję was... Ale dla rozkazu bogów. Idźcie w pokoju... Kto wie, gdzie się spotkamy...

Chwostek stał nachmurzony.

— Ty na mnie ręki nie podniesiesz! — zawołał.

— Miłościwy panie — rzekł Piastun — jak miry pójdą na was i zawołają... Pójdę i ja...

Mówiąc to, ustąpił mu z drogi, a Chwostek pośpiesznym krokiem wyrwał się z chaty, nie mówiąc słowa i nie patrząc za siebie. Wrota się za nimi zamknęły; noc była czarna, milcząca. W dali tylko pobłyskiwało jezioro i na wysokim stołbie u góry ogień, wedle zwyczaju rozniecony, czerwona w ym światłem migał. Chwostek ze sługą znikli w ciemnościach. Piastun odetchnął lżej, gdy ich nie stało.

VIII

Nazajutrz w chacie Piastunowej życie powszednie szło trybem zwyczajnym. Pogodny wieczór świecił zachodzącym słońcem. Na szopie bocian klekotał, niemowlętami swymi zajęty, na łące rżały konie, owieczki bure wracały do szop i u wrót domowych dopominały się wnijścia. Wróble świergotały pod strzechą niespokojnie, jaskółki unosiły się wysoko, krążąc w powietrzu i zapowiadając pogodę. Od jeziora na wyżary³⁹² ciągnęły kaczki sznurami i stadami.

³⁹²wyżar — leśne pogorzelisko na podłożu torfowym, na którym tworzą się zbiorniki wodne. [przypis edytorski]

Stary, nad stołem sparty, zadumany siedział. Tu cicho jeszcze było i wesoło, a dokoła zbroiło się i poruszało wszystko. Myszkowie obwołali lud, teje nocy miały błysnąć wici ogniste po pagórkach. Posłańcy biegali od chaty do chaty. Około wieży na grodzisku widać było ruch i krążące światła. Stada kneziowskie spędzano z pastwisk, aby ich nie zajęli kmiecie, których gromady już się po krańcach lasów pokazywały. Z chaty Piastunów, w której stary bartnik siedział z niedorostłym synaczkiem, wysłać nie było kogo, czeladź tylko uzbrojono, aby z innymi ciągnąć mogła.

Dzikie okrzyki jakieś rozlegały się z dala, w których rozpoznać nie było można, czy z kup kneziowskiej, dworni na zamek się ściągających, pochodziły, czy z gromad kmiecych, które już się zbierały.

Stary wyszedł w podwórze, spoglądał dokoła i nie mógł oczów oderwać od szarego stolba nad jeziorem, od grodu, przy którym miała wkrótce zawrzeć wojna krwawa. Nie w porę mu ona przychodziła, bo synacek dorastał, a obyczajem starym siedmioletniemu sprawić było potrzeba postrzyżyny, imię dać, pobłogosławić, a któż w taki czas burzliwy mógł zjechać w gościnę i ucieszyć się z rodzicami? Próżno było ślać i prosić na taki obrzęd wesoły, gdy wszystko wrzało gniewem i bojem.

Zamyślony stał tak jeszcze, gdy dwóch ludzi, w stroju obcym, z twarzami też nieznanymi, a dziwnym jaśniejącymi spokojem, podjechało ku wrotom i przy nich stanęło. Zdawali się rozglądać i wahać nieco, spojrzeli na ubogiego bartnika razy parę, poszeptali coś z sobą. Naradzali się widocznie, co począć mieli.

Wieczór nadchodził. Przyjezdni, jak to z sukni ich poznać było łatwo, z daleka być musieli, może znad granic lechickich i polańskich lub zza Łaby nawet, bo coś jakby niemieckiego ubranie ich znamionowało. Oba niestarzy jeszcze, mieli na sobie długie płaszcze ciemne, pod nimi obcisłą odzież podpasaną i żadnej widocznej broni. Lekkie węzłki przywiązane były do ich koni.

Zmęczone całodziennym pochodem wierzchowce ich, jak skoro stanęli, wyciągnęły łby chciwie, usiłując świeżej pod nogami dostać trawy.

Jadący przodem młodszy twarz miał piękną, jasną, wypogodzoną, uśmiechniętą prawie mimo znużenia. Drugi, starszy nieco, surowszego oblicza, zahartowany znać życiem, chłodno i spokojnie a bezpiecznie patrzył, choć stał wśród obcych, jakby pewien był, iż mu się nic złego stać nie może.

Było to tym dziwniejsze, że w okolicy mijać się ciągle musieli zapewne z podrażnionymi garściami kmieci i dworni kneziowskiej, równie obcym przybyszom niechętniej. Poruszenie, jakie panowało w tym kątku, nie zdawało się ani dziwić, ni trwożyć dwu podróżnych.

Stanąwszy u zagrody, patrzyli na nią, na Piastuna i szeptali, naradzając się z sobą.

Wreszcie pierwszy z nich, z konia zszedłszy, z wesołą twarzą, powolnym krokiem podszedł ku Piastunowi i pozdrowił go w języku, który choć nie był lechickim, brzmiał swojsko i zrozumiale w uchu starca. Wędrował on niegdyś po świecie i wędrownych braci spotykał, poznał mowę, której Serby, Morawianie i Czechy używali.

— Jesteśmy podróżni z daleka — odezwał się — cny gospodarzu, potrzebujemy schronienia ku nocy. Tam — wskazując ręką na gród, dodał — tam próżność o gościń u wrót prosili, precz nam kazano iść... Trafiliśmy na kraj zburzony, ludzi jakąś waśnią zajętych, dwory puste i chaty... Prosimy was o gościnę... O dach tylko nad głowy nasze...

Stary silną dłonią żywo wrota na oścież otworzył.

— Miłościwie was proszę — rzekł — wnijdziecie i odpoczywajcie. Na naszej ziemi przecie żadna chata przytułku żądającemu nie odmawia... Toć obyczaj ojcowski i póki rodu naszego, póty tego obyczaju...

Mówiąc, starzec ich ciągle ręką w podwórze zapraszał. Zsiadł więc i drugi z konia i weszli, nie wahając się, a tuż parobczak nadbiegł, aby zabrać konie. Piastun ich wiódł do przedsieni i świetlicy, aby się naprzód chlebem rozłamać. Posadził ich na pierwszym miejscu i skinął na niewiastę, która się ukazała, aby jadło i napój przygotowane.

— Bądźcie mi pozdrowieni pod tą strzechą — rzekł — przychodzicie właśnie, gdy m łaknął gości, a w tej godzinie spodziewać się ich nie mógł.

Z wielką ciekawością jęli się przybyli rozglądać po ubogiej chacie, w której wszystko było jeszcze podług starodawnego obyczaju z drzewa i gliny, sprzęt odwieczny — nic

Wojna, Święto, Imię, Syn,
Obyczaje, Obrzędy

z tych obcych błyskotek, które obficie już naówczas przywozili kupcy zza morza i z zachodu, ani bożków rzymskich i etruskich, ani wytwornego oręża, który Chrobaci nasyłali, ani kruszcowych wisiał, naczyń i broni, na bursztyny i futra mienianych³⁹³. Polańskich zdunów³⁹⁴ i bodniarzy³⁹⁵ robota zajmowała półki. Odzież była tkana z wełny uprzedzonej w domu, płótno i skóry zwierząt ją dopełniały.

Znać po drodze, od wrót grodu jadąc, mieli sobie podróżni poleconą chatę gościnnego kmiecia i spodziewali się znaleźć tu dwór większy i zamożność, gdyż jeden z nich spytał gospodarza, czyliby był tym kmieciem, Koszyczka synem, u którego im przyjęcie zapewniono.

— Słyszeliśmy o was — rzekł — i nie z jednych ust, ale od wielu snujących się po okolicy, którzy nam do grodu waszego knezia iść odradzali... W istocie, tam nas się zbyto³⁹⁶ porywcz, rozkazawszy iść precz, a gościna u was nie zawiodła...

— Jamci jest Koszyczka synem — odpowiedział Piastun — żyję swym obyczajem, drzwi moje nie zamykają się przed nikim, ale dostatku, do jakiegoście może nawykli³⁹⁷, nie znajdziecie u mnie. Kmieciem jestem i bartnikiem, żyję jak ojcowie... Przy dawnym obyczaju stoję... Dzikimi nas za to zowią, a my dzikimi zowiemy tych, co odzież nosząc lepszą i oręż piękniejszy, serca drapieżne mają... Że na gród was nie puszczono, dziwić się nie powinniście, niepokój tam musi panować wielki...

— Cóż to się dzieje? — spytał gość.

— Między kmieciami a kneziem sprawa — mówił Piastun. — Niemkinię za żonę wziął i po niemiecku zażywać nas chce, a myśmy do swobody nawykli i obcego prawa ani obyczaju znać nie chcemy.

Gość się na to uśmiechnął.

— Czy wiarę też nową — spytał — myślał zaprowadzać?

— O tej my od niegośmy nie słyszeli — odparł Piastun — choć o niej inni ludzie różne wieści głoszą... Obcego nic znać nie chcemy.

— Dobrze czynicie — rzekł gość — ale nie wszystko cudze złe jest. Z mowy naszej poznajecie, że my Niemcami nie jesteśmy, ani ja, ani towarzysz mój, ale co dobrego mają, to od nich wziąć się godzi.

— A cóż dobrego stamtąd przywożą? — mówił gospodarz. — Nie wiem. Jeśli oręż, co zabija, zbójcekie to dobro, jeśli świecidła, co niewiasty płochymi czynią, trucizna to. Mamy ziemię swą, co nas żywi, pieśni swe i dzieje, które karmią, bogi nasze... Cudzego nic nie potrzebujemy.

Gość młodszy westchnął.

— Wiele z Niemiec idzie — rzekł — ale przez Niemcy tylko przechodzi i nie jest niemieckie. A gdyby przez ich kraj płynęło błogosławieństwo i pokój dla świata?

— Pokój? Błogosławieństwo? — spytał Piastun. — Święte to rzeczy są, ale jakżeby przez ręce ludzi, co łupieżą i morderstwem żyją, iść one mogły?

Zamilkli na chwilę, a wtem weszła niewiasta Piastowa, Rzepica, osłonięta po białogłowsku dawnym obyczajem, z zawiniętym czołem i usty, w bieli cała, sama przynosząc jadło. Za nią służebne dziewczki placki, miód i kubki niosły.

Pokłoniwszy się podróżnym i zastawiwszy stół, ustąpiły zaraz na stronę, gdyż tu, jak wszędzie, nie godziło się niewiastom pospołu z mężczyznami siadać.

A gdy ich starzec do jedzenia zapraszał, obaj goście powstałi ze swoich miejsc, stanęli, obróciwszy się ku wschodowi, ręce poskładali, z głowy zdjęli nakrycie i poczęli coś szeptać, nad jadłem zastawionym czyniąc znaki.

Piastun się uląkł nieco, widząc w tym czary jakieś.

— Nie juści — zapytał — czarownikami jesteście? Na co te znaki czynicie i dlaczego?

— Nie obawiajcie się czarów — odparł młodszy z gości, siadając po chwili. — My czary odganiamy, ale ich nie czynimy. Zwyczajem jest u nas, na Morawie³⁹⁸, Boga wzywać

³⁹³mieniany (daw.) — wymieniany. [przypis edytorski]

³⁹⁴zdun — dziś: rzemieślnik zajmujący się budową i konserwacją pieców i kominków; tu: rzemieślnik wyrabiający wszelkie naczynia i przedmioty (w tym również piece, kafele itp.) z gliny; garncarz. [przypis edytorski]

³⁹⁵bodniarz — bednarz; rzemieślnik zajmujący się wyrobem beczek, cebrów, balii i in. naczyń i pojemników z deszczulek drewnianych. [przypis edytorski]

³⁹⁶zbyć się — pozbyć się. [przypis edytorski]

³⁹⁷do jakiegoście (...) nawykli — do jakiego nawykliście; przykład ruchomej końcówki czasownika. [przypis edytorski]

Obyczaje

Obcy, Niemiec, Dobro, Zło

Kobieta, Obyczaje, Sługa

Jedzenie, Czary, Modlitwa,
Bóg

Bóg, Religia, Obraz świata

przy każdej czynności i jego błogosławieństwa.

— Jakiego Boga? — zapytał Piast. — Słyszeliśmy, że Czechy i Morawce nowego Boga, którego Niemcy z zachodu przynieśli, u siebie też wyznawać zaczęli.

— My nie znamy innego Boga, tylko jednego na świat cały — rzekł powoli gość — Boga, który jest ojcem wszystkich narodów i ludzi i panem całego świata a wszelkiego kraju... Którego dziećmi wszyscy jesteście...

Piast, zdumiony nieco, słuchał.

— Takiego Boga i myśmy niegdyś wyznawali — rzekł — jednego i najwyższego, wyznajemy go i teraz, choć pomniejszych duchów moc jest wielka...

Goście spojrzeli po sobie i milczeli trochę, chleb łamali, głód zaspokajając.

— O tej nowej wierze — odezwał się Piastun — myśmy też już wiele słyszeli... Są i u nas tacy, co dla niej swoje bogi porzucili. Jesteście wy też takimi ludźmi nowymi?

— Tak, jesteśmy nimi, dziećmi Boga jedyne — przerwał drugi — nie zapieramy się tego.

Piastun się zamyślił głęboko i odsunął nieco.

— Mieczami i krwią nawracają ku niemu Niemcy za Łabą — rzekł chłodno — a my z nimi jednego Boga mieć nie chcemy.

Przybyli goście znowu się zmierzli oczyma i poszeptali cicho między sobą. Piastun uprzejmie ich do jedzenia zapraszał. Widać było, że go ciekawość i niepokój do pytań pobudzały, gdyż coraz wtrącał coś, aby się o nowej wierze dowiedzieć.

Nie była już chrześcijańska wiara zupełnie obcą w Lechii, wciskała się ona ze wszech stron, ale zarazem mieszała z dawną, i była tylko nowym bałwochwalstwem, torującym drogi nawróceniu. Godło krzyża jako amulet wisiało już utajone na niejednej piersi... Kładziono je poganom do mogiły. Byli ludzie ochrzczeni, a żyjący potem w pogaństwie, które ich otaczało. Tłumy jednak przywiązane były do wiary ojców, do podań starych, do związanego z nimi porządku i obyczaju społecznego. Bałwochwalstwo słowiańskie nie miało tych form wyszukanych, określonych, stałych, co inne wiary pogan. Wyznawano Boga jednego, lękano się duchów pomniejszych, natura cała przedstawiała się jakąś żywą istotą rozumną, ze wszystkimi w niej żyjącymi stworzeniami stanowiącą spójną całość, tworzącą z nich i nimi żywot jeden wspólny...

Wody płynęły żywące i duchem przesycone, mówili ptacy, broniły i opiekowały się zwierzęta, mścicielami i posłami były wichry i burze, cała ziemia i niebiosy zlewały się w wielkie — Pan³⁹⁹... będące Bogiem i w Bogu. Ta harmonia wszystkich sił, to prawo niezłagane kolei, dół, losów życia, przeznaczeń — uspokajało zupełnie, karmiło i starczyło. Braterski się z tego wytworzył porządek, nie tylko między ludźmi, ale między zwierzętami, i wróg dopiero a potrzeba obrony wniosła żywioł zwątpienia i niepokoju.

Ten świat w sobie zwarty nie pragnął nic nad to, aby się mógł w swych kręgach obracać spokojnie — pierwsze wtargnięcie weń obcych żywiołów zachwiało tę całość potężną, od Indów może jeszcze zapożyczoną w ziarnie, a rozwiniętą duchem własnym. Za tych prastarych czasów słowiańska gęśla była jedynym orężem ludu; gdy przyszło za miecz chwycić, wszystko się musiało przemienić.

Gdy goście jeść skończyli, powstał znowu, złożyli ręce, po cichu się pomodlili i usiedli.

Piastun zapytał ich, jakie to były słowa, które wymawiali i czy by one dlań zrozumiałe być mogły.

Naówczas młodszy z gości, z twarzą wesołą, powtórzył z wolna modlitwę dziękczynną Bogu wszechmogącemu za posiłek dnia tego i za wszystkie dobro i błogosławieństwa, jakich od niego doświadczyli.

Piastun zrozumiał wyrazy i zamyślił się nad nimi.

— A więc — zapytał — jeden by tylko Bóg był dla wszystkich?

— Tak jest — odpowiedział gość — i tego my, a z nami już większa część ludów wyznaje... Między którymi i bracia nasi, jednej mowy, są.

— Ci więc staną się nieprzyjaciółmi naszymi? — rzekł gospodarz.

Religia, Obraz świata

Bóg, Niemiec, Wróg, Brat

³⁹⁸ Morawie a. Morawy — kraina historyczna we wschodniej części Czech. [przypis edytorski]

³⁹⁹ pan (gr.) — wszystko; wszech- jako przedrostek w złożeniach; por. *panteizm*: wszechbóstwo. [przypis edytorski]

— Nie, gdyż oni wierzą, iż wszyscy ludzie, narody wszystkie są braćmi, a nie godzi się im napadać ani zabijać, ani wrogiem nazywać nikogo, bo miłować jest prawem, miłować nawet tych, którzy są nieprzyjaciółmi!

— Wrogów miłować! — zawołał Piastun, składając ręce. — A jakże to być może? Wrogów? A więc i Niemca?

— Tak jest — rzekł gość — ale bronić się od napaści godzi.

Nachmurzyła się brew gospodarza, rękę podniósł i rzekł ponurym głosem:

— Oni nam braćmi nigdy nie będą, nigdy!

Przerwała się rozmowa, nie nalegali goście i w chwilę długą potem dopiero zapytał młodszy o to, co się w kraju działo. Piastun znowu powrócił do tego, iż wszystko zło szło z naprawy⁴⁰⁰ Niemców, z którymi się kneziowie wiąiali.

— Chciwi są ziemi i łupu — rzekł — wypychają nas i niszczą a tępią, ażeby sami się rozsiedli szerzej i panowali...

— Prawdą to jest — dodał starszy z gości — i niektórzy kneziowie, jak wasz, łączyć się z nimi zapragnęli, aby pokój wyjednać, bo Niemców siła jest wielka i uzbrojenie mocne... Drudzy zaś myślą o tym, jak by wszystkie małe narody i plemiona nasze powiązać z sobą dla oparcia się Niemcom... Dlatego nową wiarę przyjmują, by im stanąć na równi, a sobie ręce podają na nieprzyjaciela wspólnego.

Zapytał Piastun, którzy by to byli kneziowie ci rozumni, a goście jęli mu opowiadać, iż na Morawie i w Czechach się to działo i że Polanie także do tego związku z czasem przystąpić byli powinni...

Dodał potem:

— Wódza jednak i głowy narodowi zawsze potrzeba... Mają ich i narody naszej mowy, zwłaszcza te, które wojować muszą. Źle więc czynicie, jeśli knezia chcecie obalić i żadnego nie znać.

— Nie chcemy tego czynić — rzekł Piastun — wybierzemy innego, aby nam dowodził, ten zaś okrutnik był i krew ludzką rozlewał, i zabijał a truł ród nawet własny... Dlatego cierpieć go nie możemy i lud wszelki ciągnie, aby go obalić.

Rzypowiadał im potem, co uczynił Chwostek z kmieciami i ze stryjami swymi, i że Niemców wzywał przeciw swoim a trzymał z nimi.

Wieczór piękny z izby ich potem wyzwał, poszli usiąść na przedsieni i rozmawiać zaczęli znowu. Piastun zagadnął ich o wiarę nową, której ciekaw był bardzo. Naówczas młodszy z gości tak mówić począł:

— Wiara to jest jedna, co cały obejmie świat, a gdy się to stanie, bo idzie z potęgą wielką, nie będzie w nim ani wroga, ani niewolnika, ani plemienia upodlonego... Tylko jedni bracia ojca jednego... Na naszej ziemi przyjąć się ona musi i rozkrzewić bujnie, bo u nas już przed wieki te prawdy niegdyś królowały i nigdyśmy okrutnymi ani bezlitośnymi nie byli. Obcy miał u nas schronienie, ubogi chleb, słaby politowanie... Grzebaliśmy umarłych, głodnych karmili, bronili uciemżonych, a nie znaliśmy tylko jednego Boga... Choć całego Jego blasku dostrzec nie mogliśmy.

— I ten Bóg wasz jedyny Niemców i wrogów kochać każe! — zawołał Piastun. — Dziw to wielki!

Uśmiechnęli się goście.

Po chwili stary wstał i podniósłszy z ziemi dwa patyczki, złożył je na krzyż, ukazując ten znak gościowi.

— Widziałem znak ten — rzekł — wiem, że go czczą ludzie tej wiary nowej... Noszą go na sobie dla obrony od wszelkiego złego... Powiedzcie mi, co on oznacza.

— Jeśli mnie posłuchać zechcecie — odezwał się młodszy, biorąc z poszanowaniem krzyżyk i całując go, a potem spod sukni dobywszy podobny kruszcowy i pokazując Piastunowi — jeśli posłuchać chcecie, opowiem wam chętnie o tym znaku i o wierze nowej, gdyż podróż moja i towarzysza mego nie inny ma cel, tylko szukanie dzieci dla jedynego Boga i nawracanie tych, co go jeszcze nie znają... Krzyż jest znakiem tego, co na dalekim wschodzie z wybranego narodu przyszedł na świat i był synem boskim a Bogiem samym wcielonym...

⁴⁰⁰naprawa — tu: namowa; por. *prawić* (daw.): mówić. [przypis edytorski]

Piastun oczy ciekawe wlepił w mówiącego, chciał rzucić jakieś pytanie, potem zamilkł, a gość tak ciągnął dalej:

— Był tedy na wschodzie naród wybrany, który w pośród bałwochwalców, sam tylko stale wyznawał jednego Boga, co stworzył niebo i ziemię. W narodzie tym byli prorocy, którym Bóg objawił, że ześle na ziemię syna swojego, aby nową wiarą świat odrodził, a życiem swym ją poświadczył. Spełniły się proroctwa w dniu i godzinie naznaczonej i oto sam Bóg narodził się światu z Dziewicy... W ubóstwie, w nędznej szopce, na rozdrożach, wśród ucieczki... Całe życie jego było cudowne. Zaledwie dorósł, nawracał ludzi i oczy im otwierał, leczył chorych, wskrzeszał umarłych, strapiionych pocieszał. Ani królem, ani wodzem, ani panem być nie chciał. Żył u przybranego za ojca opiekuna, prostego cieśli, z rybakami i z pospólstwem, a przecie czuli w nim wszyscy Boga, po prawdzie i świętości tych słów, jakimi mówił, i po cudach, które czynił. Nauka jego trafiła do serc wszystkich. Opowiadał, że Bóg jest jeden, że wszyscy ludzie są dziećmi jego, braćmi sobie, że miłować się powinni i dobrze czynić. Nakazywał życie skromne i ubogie, przebaczenie win, opiekę nad słabymi. Tęgo Boga-Człowieka źli ludzie, nie wierząc w niego, lękając się, bo im złego czynić bronili, oskarżyli, osadzili i na takim oto krzyżu z drzewa przybili, powiesili, śmierć mu zadali...

Piastun westchnął.

— Jakże Bóg mógł zezwolić, aby go męczono? — zapytał.

— Uczynił to dobrowolnie dlatego, aby okazał, że jest Bogiem, aby umęczony zmarłych powstał i powrócił do nieba.

— Tak się stało? — zapytał stary.

— Stało się tak — rzekł gość — działały się i inne cuda liczne, które dzieło boskie ugruntowały. Największym zaś cudem było to, że owi rybacy, cieśle, lud prosty, potrafił nawrócić na tę wiarę królów, mocarzy i mędrców świata, że powywracano ołtarze fałszywych bogów, a wiara ta co dzień się szerzy i krzewi...

Milczał Piastun, słuchając, a drugi z podróżnych, trzymając ów krzyżyk drewniany w dłoniach, dodał — że ten znak śmierci stał się godłem życia nowego i że dlatego noszą go wyznawcy tej wiary, iż od nazwiska Boga umęczonego imię wzięli, a życie jego naśladowa.

Prosty człek pojął wiele z tych rzeczy, drugich nie zrozumiał, o inne pytał lub możliwości ich zaprzeczał; tak się rozmowa przeciągnęła do późna.

Siedzieli na ławie w podsieniu i patrzyli stąd na jezioro i wieżę a szeroką okolicę. Wtem nagle na wzgórzu jednym wśród ciemności błysło światło i ogień słupem strzelił do góry. Jeszcze nie pośpieszyli podróżni zapytać, co by to znaczyło, gdy na drugim i trzecim miejscu pokazały się ognie podobne... W lasach nawet zapaliły się stosy i łunami odświecały się na niebie.

— Co znaczą te ognie? — zapytali goście. — Czy to pożary wzniecone przez nieprzyjaciela?

— Nie... To *wici ogniste* — rzekł Piastun — to zapowiedź wojny... W tej chwili cały kraj, wszystkie miry nasze wiedzą, że ciągnąć mają tu...

Wskazał na wieżę...

Jakby na urągowisko tej zapowiedzi ognistej, kneź na wierchołku wieży rozkazał nałożyć stos łuczywa i podpalić go.

Ogromne płomień⁴⁰¹ buchnęło, jakby cały stołb gorzał we wnętrzu.

W jeziorze spokojnym odbił się ten blask. Widok był wspaniały razem i straszny. Ognistymi głoskami na tle nocy pisała wojna i śmierć przybycie swoje. Podróżni westchnęli smutnie.

— Nie lękajcie się — rzekł im Piastun — obcemu się u nas nie stanie nic, choćby wojna się rozpoczęła, a nim ludzie się pościągają, dni może kilka upłynie. Ja was proszę, abyście się u mnie zatrzymali jutro... Dzień to jedyne dziecko mojego, dla mnie uroczysty, siódmy rok kończy... Życie mu się poczyną; nie wiem, czy kto z moich przybędzie do mnie, wszystkich teraz wojna zajmuje... Bądźcież wy, dobrzy ludzie, jednego języka, wyznawcy Boga pokoju, drużbami dziecka mojego.

Spojrzeni po sobie przybyli, uśmiechnął się ochotczy młodszy i rzekł:

— Stanie się po woli waszej...

Chrystus

Ogień, Wiadomość

⁴⁰¹ *płomień* — daw. forma r.n.; dziś r.m.: płomień. [przypis edytorski]

I szli do świronka⁴⁰², w którym pościel dla nich przygotowano.

Nazajutrz rano cała okolica, lasy i pola, od brzasku mrowiły się ludem, który ściągać się zaczynał pod grodzisko. Nie rozpoczynano nic, gromady kładły się z dala, lecz coraz nowe przybywały, niosąc znaki na żerdziach swe i rozsiadając się jedne przy drugich. Ogniste wici zbudziły wszystkie miry i opola dokoła. Z wierchołka grodu mógł Chwostek widzieć, jakie siły się przeciw niemu skupiły i jak co chwila urastały.

Gród stał zaparty i umocniony już przez ostatnich dni kilka, sypano wały i przekopywano rowy, zabijano częstokoły, lud chodził po wałach zbrojny, a na wierchołku stolba widać było ciągle przemykające się postacie.

A chociaż Piastun nie spodziewał się, aby mu goście przybyli, wszyscy niemal star-si kmiecie, żupanowie, władcy, cisnęli się u wrót ubogiej chaty, tak że i on i Rzepica zwątpili, czy ten wszystek lud nakarmić potrafią. Starczyłoby było wprawdzie zapasów, bo komory pełne były i zasobne, ale o czym potem przebyć zimę? Piastun zafrasował się nieco, lecz rzekł w duchu, iż gości ostatkiem po starym obyczaju nakarmi i napoi, a choćby i prószyna ani kropla mu nie została, skąpic nie będzie.

Wesołą więc twarzą witał we wrotach zachodzących.

Starszyzna poodchodziła od gromad swych leżących na polu i ciągnęła do dworu Koszyckowego syna. Przybyli i Myszkowie, których wiódł Krwawa Szyja.

— Dobra to wróżba dla was, gospodarzu nasz — zawołał w progu — że na dzień syna waszego rozpoczyna się wojna z niemiecką niewolą. Znak to, że dziecko doczeka powrotu starego naszego żywota i swobody...

Za czym ściskali się wszyscy, a przybyłych wczoraj gości obcych, gdy się mówą „słowa” odezwali, powitano jak braci, dając im miejsce pocztne⁴⁰³. Stoły postawiono z desek pod drzewami, z mięsiwem, chlebem i korowajami⁴⁰⁴ świętecznymi, a około nich kadzie z napojem, czerpaki i kubki.

A nim się obrzęd postrzyżyn rozpoczął, gdy ciągle Myszkowie i Ścibory, i rodzina a družbowie, i znajomi ciągnęli, gwarzono przy jadle i napoju.

Gość młodszy znowu, jak wczoraj, mówić począł, zachęcając Polanów, aby się z braćmi Morawcami i Czechy, i innymi łączyli dla opierania Niemcom, gdyż niebezpieczeństwo od nich było wielkie, a zmóc go inaczej nie potrafiłoby „słowo”, tylko wspólnymi siły.

Na co Myszkowie rzekli:

— Dajcie nam naprzód co złe obalić i z korzeniem wyrwać, potem pomyślim, co w miejsce jego osadzimy.

Dwór, podwórko i łączka pod drzewy około południa pełne były gości. Zbliżała się tedy chwila, gdy postrzyżyny dopełnić należało. Miejsce kapłana zwykle w rodzinie głowa domu zajmowała; ojciec składał ofiary i prowadził do miejsc świętych. Doszedłszy lat siedmiu, chłopcy z rąk matki i spod dozoru niewieściego przechodzili pod władzę ojca, zaczynając się sposobić do przyszłego zawodu wojaków, rolników i ziemian. Najczęściej oddawano ich naówczas, jak się to dzieje u wielu jeszcze plemion kaukaskich, w opiekę stryjów lub starszych braci, gdyż serce ojcowskie słabszym dla dziecka bywa, do powolności skłonniejszym, a surowość mogłaby osłabić ten węzeł miłości i poszanowania, jaki ojca z synem łączyć powinien.

Tuż u drzew starych, pod którymi stoły z desek zbite i sztytami ręcznikami pookrywane ustawiono, znajdowało się źródło za święte poczytywane i odwieczny kamień, u którego składano ofiary.

Gdy wszyscy już byli zebrani, białe ubranego chłopaka, z długo rozpuszczonymi włosami, których od urodzenia nożyce nie tknęły, przywiodła ze łzami w oczach matka i w ręce ojca oddała.

Ten stał już w gotowości przyjęcia go od niej, a gdy dzieciak mu się do nóg rzucił, ściskając je, podniósł go i wodą ze źródła pokropił. Po czym, ująwszy nożyce przygotowane, nad czołem nieco włosów mu przystrzygł, oddając je gościom i starszyźnie, która po trosze dokoła je przycinała. Żeby się zaś te obrzynki włosów na ogień nie dostały, co za szkodliwe uważano, zebrane skrzętnie u kamienia je zakopano.

Gość, Gospodarz

Obrzędy, Imię

Ojciec, Syn, Kobieta,
Mężczyzna, Obyczaje,
Kapłan

⁴⁰²świronek — budynek służący jako składzik; spichlerz, spiżarnia a. lamus. [przypis edytorski]

⁴⁰³pocztyny — dający wyraz szacunku, czci; godny. [przypis edytorski]

⁴⁰⁴korowaj — ciasto; białe pieczywo spożywane od święta (szczególnie podczas wesela). [przypis edytorski]

A gdy przyszło nadać imię chłopcu, który dotąd Piastunowego syna tylko nosił nazwisko, gospodarz młodszego z gości prosił, aby mu je naznaczył.

Wstał tedy gość i odezwał się.

— Jeżeli imię mu mam dać, dozwólcież, abym to uczynił, jak u nas we zwyczaju, i dał mu je z błogosławieństwem... Bóg, którego Morawianie i Czechy, jak wy „słowa” dzieci wyznają, jest Bogiem wszystkich... W Jego imieniu ojcowskim, Syna i Ducha świętego, chrzczę go imieniem Ziemowita. Niechaj mu dane będzie ziemię swą widzieć spokojną i szczęśliwą.

To mówiąc, w wodę umoczył palce gość i na czole chłopca znak nią położył.

Usłyszawszy to piękne imię, wszyscy uradowali się wielce, a Piastun szedł im dziękować i chciał obdarzać, czym mógł, lecz powiedzieli mu, że darów żadnych nie przyjmują, bo na ubóstwo przysięgali. I usunęli się opodal trochę, aby naradzie starszyny nie stać na zawadzie, gdyż czas był gorący i mimowolnie troska o tę wojnę wszystkim dogryzała.

Oglądali się wszyscy na srogą tę wieżycę, u Gopła sterczącą jak groźba, która wczoraj w nocy zapalała ogniem, jakby mirom i gromadom rzec chciała: „Nie lękam się was! Wołacie się wy przeciw mnie, ja też wyzywam was!”.

— Ostatnie gniazdo Pepeków rozniesiemy — rzekł Myszek Krwawa Szyja, na stołb wskazując — a gdyby nam tu leżeć przyszło nie jeden miesiąc, ale dziesięć, przecie choćby głodem weźmiemy ich...

— Tak — odezwał się Ścibór — ale z rodu ich pozostał Miłosz, z synem, a co gorzej, dwaj synowie, których matka do dziada na Niemce posłała... Dorośli są, przyjdą i upomną się o swe dziedzictwo... Wojna to nie miesiąca jednego, ale lat może wielu; wojna nie z jednym Chwostkiem, ale z Niemcy, którzy w ich obronie staną...

— Miłosza, złamanego starca, nie mamy się co lękać... Będzie na grodzie swym siedział spokojny... A z Niemcy gdy dla prawa naszego bić się potrzeba, co czynić!

Nikomu ta zapowiedź długiej wojny w smak nie była, westchnął każdy, bo go ona z chaty jego wyganiała, odbierała ludzi, spokój, wczas⁴⁰⁵ i zmuszała, zamiast pługa i roli, oręza się imać⁴⁰⁶ i konia.

Lecz inaczej już nie było można poczynać. Wici ogniste zwołały kraj i każdy szedł z tym, że nie spocznie, dopóki stare prawo znowu panować nie będzie.

Gdy tak gwarzyli starzy, z gaju sąsiedniego niewiasty i dziewczęta ozwały się chórem z pieśnią postrzyżyn, której, zamilkłszy, wszyscy słuchali.

Pieśń to była tak stara, że ją już teraz pokolenia młode nie bardzo zrozumieć mogły, wspominała o bóstwach zapomnianych i ofiarach, których już czynić nie umiano. Wzywała słońca jasnego, aby promień szczęśliwy zesłał na głowę chłopca; rosy, aby go oblała i rósć mu pomogła; wody, aby go napoiła życiem i męstwem; ziemi, aby w niego wlała ducha, aby rosnął jak dąb, świecił jak gwiazda, jak orzeł padał na wrogów... Precz potem odżegnano duchy czarne, uroki i złe wszelkie od niego; wołano: „Łado! Łado!”. Klaskano w ręce i matka uwity wedle zwyczaju wianek z ziół zdrowie dających i szczęście przyniosła i włożyła na głowę postrzyżonemu. Spleciony on był z dziewięciosiłu, smłotu, dziewanny, rosiczki, wrotycza, bylicy i gałązek jemioli.

Zaledwie pierwsza się pieśń skończyła, gdy tuż inne, weselsze się poczęły, i niewiasty, trzymające się osobno, chórem je zawodziły po kolei.

Na koniec wstał ojciec i ujawszy chłopaka za rękę, wszystkich razem prosił, aby szli z nim na żalnik⁴⁰⁷, duchy dziadów pozdrowić i ofiarę im (obiatę) postawić na mogiłach. Lecz gdy się obejrzano za obcymi, aby im dać w pochodzie miejsce poczystne, i szukano ich dokoła, nigdzie znaleźć ich nie było można. Znikli, zostawiwszy tylko na stole w izbie podarek dla Ziemowita, krzyżyk świecący jak złoty. Reszta więc starszyny, niosąc na miseczkach ofiary, udała się w górę na żalnik.

W pośrodku jego, otoczona kamieniami, była mogiła Koszyczka i dziadów, i pradziadów ich, kędy się od wieków chowali, od tych czasów, gdy jeszcze w kamiennych izbach siedzące ciała składano, aż do obecnych, gdy spaliwszy, w popielnicach je i studzienkach

Wojna, Dziedzictwo, Prawo

Obrzędy, Śpiew

Cmentarz, Ofiara, Obrzędy,
Przodkowie

⁴⁰⁵wczas (daw.) — odpoczynek. [przypis edytorski]

⁴⁰⁶imać się czegoś — brać się za coś; chwycić coś. [przypis edytorski]

⁴⁰⁷żalnik (daw.) — cmentarz. [przypis edytorski]

chować zaczęto. Niektórzy z gości, kubki z sobą przyniosłszy z napojem, wylewali go na mogiły i niewiasty znowu, nadciągawszy z dala, zaśpiewały pieśń inną.

Tak się obrzęd ów postrzyżyn odbył uroczyście, trwając do nocy samej; coraz nowi goście witali do dworu, coraz dla nich zapasy nowe wynoszono z komory... I gwiazdy świeciły na niebie, gdy ostatni z gości, pożegnawszy gospodarza, wrota za sobą zamknęli. Znużony Piastun siadł w przedsieni i spoczywał.

W progu stanęła Rzepica, spoglądając ku niemu.

— Raduje się pewnie serce twe — zawołał ojciec do niej — iż los dał synaczkowi naszemu tak piękny życia jego początek, i my, cośmy się ludzi nie spodziewali, mieliśmy ich więcej, niż kiedykolwiek widział dworek.

— Raduje się i niepokoi, panie mój — odpowiedziała niewiasta. — Pójdźcie a zajrzyjcie... Bodnie, zasieki, komory, wszystko puste... Zostało nam chleba i mąki na dni kilka... I więcej nic.

Gospodarz się uśmiechnął.

— Nie żałujmy, cośmy gościom oddali, stare nasze podanie mówi, iż się to powraca z nawiązką, byle wojna przeszła!

Spojrzeli oboje; na wieży u Gopła płonął ogień, a w dolinie obozowiska widać było porozbijane, jak okiem zajrzeć, i cienie ludzi, co się przy stosach migali.

IX

My cofnąć się nieco z powieścią naszą musimy.

W tym miejscu, gdzie się na ostrów Lednicę przeprawiali pielgrzymi do chramu idący — na wzgórzu nad jeziorem, stało chat kilka, między którymi najprzedniejszą była zdunowa chałupa Mirsza. Zduna i jego chatę znano naokół daleko, bo ludzie się nigdzie nie zaopatrywali w garnki, misy, popielnice i wszelki sprzęt gliniany, tylko u starego Mirsza. Ojciec jego, dziad i pradziad garnki lepili, toczyli je i wypalali, szczególniej ofiarne, i wiedzieli, jak to czynić, albowiem pradiada pradiad z tą umiejętnością tu przywędrował i jeden w drugiego, ród cały, zdunami byli wszyscy. A że się ich rozrodziło wielu, a nie mógł żaden być jeno zdunem, bo mieli upodobanie i poszanowanie dla rzemiosła swojego, rozsiadali się więc po okolicy, gdzie lepszą glinę znaleźli, Mirszowie i żyli z gliny i ze swej sztuki.

Głową rozrodzonej już rodziny był Mirsz stary. Człek był tak zamożny jak niejeden kmięć, a mówiono o nim, że mógłby był dawno garnki przestać lepić i kręcić — bo miał z czego żyć pod dostatkiem. Stary jednak swojego rzemiosła nie rzucił, bo je lubił i pysznił się z niego. W piecu u niego, nie w jednym, to w drugim, paliło się zawsze, a u koła nie było dnia, ażeby Mirsz nie siadł i czegoś nie robił. Oprócz chałupy, w której mieszkał, z komorami pełnymi dobra i dostatku wszelkiego, miał Mirsz szopę wielką. Do tej kto wszedł, wydziwić się nie mógł, jaki tam był dostatek wszystkiego i porządek piękny bardzo. Szopa była, prawda, z chrustu pleciona, a gliną tylko pooblepiana, ale w środku tok miała jak w chacie ubity mocno, a do słupów deski były wszędzie poprzymocowywane, na których stały rzędem dobrane wzrostem dzbany, garnki, krużki, czasze, misy wszelkiego rozmiaru, miseczki drobne i gąski a ptaszki gliniane, a kulki dla zabawy dzieci. Wszystko to, poczynawszy od czarnych do malowanych żółto i białą, było na oczach kupującego, tak że sobie mógł, co chciał, wybierać.

Wiedziano o tym dobrze, iż Mirsz pękniętego garnka na półce nigdy nie postawił ani go komu sprzedał. Próbował go sam, a jeśli mu się, jak należy, nie odzywał i nie zagadał wesoło, zaraz go na kupę ciskał. I była łupin takich zaraz przy piecu góra wielka, bo na nią dziadowie jeszcze tak samo rzucali, co pieca nie wytrzymałszy, z rysą z niego wyszło.

Żale⁴⁰⁸ i popielnice wiedział Mirsz, jak robić i dla kogo, i pokrywy ich były do wyboru, a na niektórych z nich, jak to zwyczaj na Pomorzu, urabiał twarz niby ludzką i wkładał w oczy sztuki bursztynu, a w uszy kolce kruszcowe. Rękę stary miał bardzo wprawną, a gdy siadł na miękkiej glinie patykiem w koło pas rysować, zdawało się, że i z zamkniętymi oczyma mógł go zrobić, tak mu palce szły same. Trzęsła mu się ręka, gdy siadał, ale w robocie siłę odzyskiwała.

⁴⁰⁸ *żale* — naczynia służące do obrzędów pogrzebowych. [przypis edytorski]

Jak praojcowie zwykli byli na dnie garnków kłaść święty znak ognia i on też nigdy położyć nie omieszkował, bo go tu z innych krajów jeszcze przynieśli zdunowie przed wieki.

Doma u niego syn był starszy, co po nim miał wziąć piec i koło, gdyby stary zamknął oczy. Zwał się Mirszem jak ojciec. Oprócz tego była córka, Miła, najmłodsza; starsze już z domu powychodziły.

Żony stary potracił dawno, a miał ich razem dwie, po których już żadnej wziąć nie chciał, choćby mu to było łatwo przyszło, bo w chacie dostatek miał wielki i ze swoimi ludzko się obchodził.

Spojrząwszy nań, zaraz widać było, że człek nieprosty był. Gdy przy robocie siadał zgarbiony, z siwym włosom, z rękami zapracowanymi, wpatrzony w glinę swą i zadumany a milczący, wzięłyby go każdy za robotnika niezdarę — lecz gdy wstał a rozprostował się, głowę podniósł, czoło wypęzłe, wysokie pokazał, twarz żółtą, pomarszczoną, poważną, jakby wieszcz a guślarza, ludzie mu się kłaniali z daleka. Utrzymywali wszyscy, iż znał⁴⁰⁹ więcej, niż mówił, a nie tylko garnki lepił, ale z duchami miał zażyłość i poza ten świat widział.

Słowo, Milczenie, Mądrość,
Prorok

Przychodzili do niego po radę, naówczas miał obyczaj swój — kazał mówić, słuchał, milczał, długo trzeba było czekać, aż co powiedział — a rzekł wreszcie co, to tak krótkim słowem, a tak mądrym, że pytać się już więcej nie było potrzeba, tylko to słowo rozpleść i rozgnieść, i dobyć z niego, co mieściło. Często bowiem zdawało się, że mówił nie do rzeczy lub od rzeczy — dopiero później się okazywało, iż mądrość w tym tkwiła wielka a wieszczka.

W dnie świąteczne i powszednie lud, co na Lednicę do chramu ciągnął, zatrzymywał się u tej chaty Mirszowej; często ludzie z daleka nawet tu garnki kupowali, szczególnie dla umarłych.

Było bo w czym wybierać, począwszy od takiego, co z piaskiem był gnieciony, a na pół dłoni gruby, co go dwu ludzi ledwie udźwignęło, aż do takich drobnych, których po kilka w jedną kieszeń lazło lub się za pazuchą chowało.

Czasem, gdy staremu przyszła fantazja, lepił sobie małe naczynka, które się nikomu na nic nie zdały, a tracił nad nimi dnie całe, gładził je a muskał, smarował, drewnkami koło nich dłubał i wypalał je osobno — a potem je nie do szopy stawiał, ale w chacie u siebie i nikomu ich nie dawał. Mówili nawet ludzie, że dziecinniał, bo się nimi czasem bawił jak dziecko, do ręki je brał, obracał, okurzał, patrzył i uśmiechał się do nich. Ledwie że nie gadał z nimi. Choć tam sobie z niego szydzono może, on wcale nie zważał na to.

Tego dnia — a było to wprzód, niżeli się miry z kneziem zadarły, jakoś po Kupale, Mirsz odpoczywał u brzegu jeziora pod wierzbą starą.

Drzewo

Drzewo to, nie wiadomo dlaczego, z dawna polubił. Wyrosło było wysoko i dosyć cieniste, a u spodu pień mu się spękał wniwecz i rozdzielił na dwoje tak, że w środku między dwoma połowami sięść było można wygodnie. Chodziły gadki, że tam jakieś duchy mieszkają i nocami wietrznymi w tej dziupli głosy dziwne słyszeć się dawały. Mirsz przecie na to nie zważał i siadał w niej zaciszno — dla spoczynku. Tam sobie córce czasem mleko przynosić kazał, a niekiedy się zdrzemał, głowę sparszy o drzewo.

Tego też dnia, na jezioro patrząc, zdun stary, ręce założywszy, tu siedział, spoglądając ku piecowi. Ludzie do czołen ciągnęli mimo⁴¹⁰ i jedni mu głowami kłaniali, drudzy, tylko popatrzyszy nań, szli sobie dalej. Słońce dopiekało, pszczoły i muchy unosiły się w powietrzu, brzęcząc, wiatr był ucihły, jezioro się wygładziło i świeciło blaskiem takim, że na nie spojrzeć nie było sposobu.

Wtem kilku konnych nadjechało. Stary popatrzał na nich, bo ciekaw był wszystkiego: ludzi, koni, chmur na niebie i robaczków na piasku. Naturę miał taką.

Jechał kmieć, czeladzi kilkoro go otaczało. Gdy z konia zsiadł, zaraz mu go wzięli, a że czołna pogotowiu u brzegu nie było — stał więc i czekał. Hukano na przewoźnika.

Ten jeszcze daleko był od łądu, podszedł więc kmieć do starego i pozdrowili się.

— Co tu porabiasz, stary? — spytał przybyły.

— A wy? — była odpowiedź.

⁴⁰⁹znać — tu: wiedzieć. [przypis edytorski]

⁴¹⁰mimo (daw.) — obok. [przypis edytorski]

— Ja na Lednicę jadę do chramu.
 — Ja i bez chramu duchy mam wszędzie — odparł stary. — Skąd wy, żupanie? Młody wędrowiec ręką wskazał na lasy, za jezioro.
 — Jestem Doman — rzekł.
 Stary się nań popatrzał.
 — A ja zdun Mirsz jestem — odpowiedział. Władza
 Nastąpiło milczenie.
 — Wywróciliście też wieżę nad Gopłem i knezia z nią? — zapytał Mirsz. — Bo coście się, słyszę, wy na niego, a on na was, zawzięli?
 — Jeszcze nie — odparł Doman.
 — I bez knezia myślicie być? — mówił stary. — Pszczoły w ulu i dnia bez matki się nie ostoją.
 — Pewnie — rzekł Doman. — Jednego wypędzim, a drugiego wybierzemy, aby zgoda była.
 — Zgoda! Tak! — odparł zdun. — Trzeba, żebyście ją sobie ulepili. Róbcie jak ja: glina się rozpada, a wody domieszawszy, garnek się z niej ulepi. Poszukajcie tej wody.
 Zmilczał Doman. Mirsz mruczał:
 — Zaczepicie lichy, gdy Chwosta ruszycie... Niemców i Pomorców na nas sprowadzi.
 — Odpędzimy ich.
 — Jak wam pola zniszczą, a mnie garnki wytłuką! — zaśmiał się zdun.
 I głową potrząsając, patrzył na jezioro.
 Wtem i czółen⁴¹¹ przybił do brzegu, a przewoźnik, pot otarłszy z czoła, ręką wody zaczerpnął, napił się i legł odpoczywać. Doman już szedł do łodzi.
 — Tak to idziecie do chramu bez obiaty? — spytał Mirsz.
 — Chcecie bym u was misek wziął! — rzekł kmieć.
 — Ja tego nie potrzebuję, ale wam by się zdało — bąknął Mirsz.
 — Aleć ich nie dajecie darmo?
 — Czasem — zawołał stary, w ręce plaskając. — Dziś taki dzień, że dam miski, postawicie je przed Niją.
 Od pieca ukazał się syn, człek już niemłody. Ruchem rąk, nie mówiąc nic, powiedział mu stary, czego chciał i siadł znowu, a po chwili wyniósł z szopy syn miseczek kilka drobnych, które oddał Domanowi. Znano już naówczas u Polan pieniądze, choć ich nie robiono. Pieniądz
 Z dawna przywozili je i przynosili tu ci, co po bursztyn przyplływali i przychodzili, idąc wzdłuż tej ziemi od zachodo-południa. Rzymskie, greckie i arabskie pieniążki krążyły między ludźmi. Z Winedy⁴¹² je też tu przywożono. Doman miał przy sobie kilka takich blaszek srebrnych i chciał z nich dać jedną staremu, ale ten rękę odrzucił.
 — Postawcie to ode mnie — rzekł i głową skinąwszy, siadł w pniu swoim.
 Szedł tedy do łodzi Doman, a przewoźnik, do pasa nagi, włosem cały obrosły, westchnąwszy, ujął za wiosło i począwszy coś półgłosem nucić, odbił od brzegu.
 W chramie u Nii siedziała przed ogniem Dziwa. Tu, mimo dnia pieki, zewsząd otulonej oponami, w kontynie⁴¹³ ciemnej chłodno było prawie. Ognisko gorzało tylko, aby Znicz nie wygasł. Dym prosto ponad dach płynął i otworem ułatał.
 Na trzech kamieniach siedziały trzy stróżki ognia świętego, dwie uśpione, trzecia czuwająca za nie. Tą trzecią była Dziwa.
 Wianek miała na głowie, rozpuszczone kosy, cała w bieli, obwinięta długą chustą białą, wśród tego mroku sama do jakiegoś niezmiernego zjawiska była podobna.
 W chramie nie było nikogo.
 Światelko ognia odbijało się niekiedy na wiszących u szyi bóstwa łańcuchach i ziarnach bursztynu, na ofiarnych kruszczach u ściany świątyni i w tych strasznych czerwonych oczach, które krwawymi blaski pobłyskiwały niekiedy.
 Dziewczyna siedziała nieruchoma i zadumana, gdy zasłona się podniosła powoli — obróciła ku niej oczy, spojrzała, krzyknęła i upadła na ziemię.

⁴¹¹czółen — dziś r.n.: czółno. [przypis edytorski]

⁴¹²Wineda a. Wineta — legendarny gród i port z latarnią morską u ujścia Odry. [przypis edytorski]

⁴¹³kontyna — świątynia. [przypis edytorski]

U wnijsia stał Doman, którego ona zabiła. Zdało się jej, że wilkołakiem czy upiorem na świat powracał.

Uśpione towarzyszki zerwały się z siedzeń swoich, nie mogąc rychło oprzytomnieć, a tuż Doman podbiegłszy, z ziemi ją podnosił, wzięwszy na ręce.

Dziwa otworzyła oczy i zamknęła je natychmiast przerażona, rękami usiłując go odepchnąć od siebie. Widziała teraz dobrze, iż duchem nie był — ale ją trwoga ogarniała, aby nawet u ołtarza zemsty nie szukał.

Doman na krzyk jej rozpaczliwy cofnął się i stanął z dala. Chwilę trwało milczenie, dziewczki przyrzuciły pospiesznie łuczywo, ogień zaczął płonąć jaśniej; Dziwa z trwogą ciągle patrzyła na stojącego u wchodu Domana.

— Nie obawiaj się — rzekł — nie uczynię nic złego, zemsty nie szukam. Chciałem widzieć ciebie i pokazać, że żyję. Po to tu przyszedłem tylko.

— Wynijdz, proszę — odpowiedziała, wstając, dziewczyna, której przytomność powróciła. — Wyjdę za chram, powiem wam wszystko, ja nie jestem winna.

Posłuszny Doman cofnął się, zasłona spadła. Dziwa siedziała chwilę, dłonią czoło portarła, poszła się napić wody ze świętego źródła, poprawiła wianek i włosy — z wolna uchyliła oponę i wyszła.

Opodał, za dwoma tynami malowanymi stojąc, Doman czekał na nią u kręgu kamieni. Z dala go zobaczyła, błądy był jeszcze, ale w oczach mu już dawne życie świeciło.

Powoli, z obawą zbliżyła się ku niemu dziewczyna.

— Możecie zabić mnie zaraz, tu — odezwiała się — tak jak ja chciałam was tam zabić. Bronić się nie będę. Porwać się dać i żyć z wami nie mogłam. Dawno, w dzieciństwie, ślubowałam bogom i duchom.

Patrzył na nią Doman smutnie, znajdował ją teraz piękniejszą jeszcze, niż dawniej była.

— Dziwo — rzekł — życie to takie jak śmierć, a bogi i duchy...

Nie śmiał dokończyć.

— Co po życiu bez ludzi? — dodał, pomilczawszy. — U mnie byście znaleźli inne, dom swój, rodzinę, obronę i wszystkiego dostatek... Któż by wam bronił u źródła ofiary czynić albo na rozdrożu u świętych kamieni i z duchami rozmawiać?

— Duchy są zazdrosne jak ludzie — odezwiała się Dziwa, ciekawie, nieśmiało wpatrując się w Domana — duchom a ludziom razem służyć nie można. Wianek mój do nich należy.

Chciał się kміeć przybliżyć nieco do niej, ona się cofnęła, ale z oka go nie spuszczała. Człowiek ten, którego ona zabiła, a który żył, obudzał w niej dziwne uczucie — żal i litość, i obawę.

— Nie miejcie do mnie żalu — mówiła — ja sama nie wiedziałam, com czyniła, a bronić się musiałam. Jeżeli zemsty chcecie za krew waszą, weźmijcie miecz i zabijcie mnie tak, abym się nie męczyła, a odpuście braci mojej i rodowi mojemu. Ja się umierać nie boję — dodała — z duchami pójdę błędzić po wiecznie zielonych lasach i łąkach i pieśni zawodzić.

Doman ramionami ruszył.

— Dziwo! — rzekł. — Gdzieżbym ja was chciał zabijać, prędzej drugi raz ważyłbym się porwać, choć z chramu, i dał pokaleczyć, bylebym pochwycił.

Dziewczę, potrząsając głową, zarumieniło się mocno.

— Nie może to być — szepnęła cicho — nie może...

— Żal mi cię — ciągnął Doman — ja do żadnej innej nie mam serca. Próbowałem siostrę waszą widzieć, podkładałem się pod zagrodę, gdy do trzody wychodziła; hoża jest, ale takich po świecie wiele. Co mi po nich!

Gdy mówił tak, Dziwa ciągle przypatrywała mu się ciekawie i powtarzała jakby bez myśli:

— Nie może to być! Nie może!

Gdy tak rozmawiali ze sobą, on się skarżył, ona niby słuchać nie chciała; w sercu jej zrobiło się tak dziwnie, jak nigdy nie było. Coś ją ciągnęło do tego człowieka, może to, że go zabiła. Sama nie wiedziała, co się z nią stało, a ulękała się w sercu zemsty duchów zazdrosnych.

Mimo tej trwogi — ciągnęło ją ku niemu — ciągnęły oczy siwe Domana i usta, i głos, i ta dobroć jego, przez którą się zemsty wyrzekał.

Strach

Zarumieniła się mocno, spuściła oczy, rada by była uciekać, a nie mogła. Coś ją trzymało wkutą do ziemi — on wciąż oczyma ją czarował. Trwoga zaczynała ją ogarniać coraz większa — głos postradała.

— Idźcie, proszę — ozwał się z wysiłkiem wielkim, głosem stłumionym — idźcie i nie powracajcie.

— A gdybym wrócił? — zamruczał Doman.

Spuściła oczy Dziwa i zmilczała.

— Sama mówisz — dodał — że ja mam prawo wziąć ci życie, prawo zemsty i krwi. Miałem prawo to, pomsty na braciach, na domu, na rodzie całym, a nie chciałem go.

— Zabijcie mnie! — powtórzyła Dziwa spokojnie.

— Szkoda by was było — rzekł Doman, śmiejąc się. — Nie! Nie! Lecz gdy powrócę, gdy poproszę, toć mi na was choć popatrzeć będzie wolno...

Zarumieniła się mocno dziewczyna — zadrżała, fartuszek biały podniosła do twarzy, zasłoniła się nim, rzuciła nagle między tyny i jak strzała do ognia pobiegła.

Doman stał, zerwał liści kilka z drzewa, wziął je w usta, gryźć zaczął zadumany, zakręcił się, stanął, powrócił i poszedł błądzić po ostrowiu.

Siwowłosa stróżka wskazała mu chatę Wizuna. Stary siedział na progu i karmił gołębie, które do niego zlatywały. Postrzegłszy Domana, zerwał się z rzeźwością młodzieńczą, ręce mu otwierając.

— Przecież ci dziewczka nie zabiła! — zawołał. — Wiedziałem ja to dobrze.

Śmiejąc się, Doman rozpiął suknię, rozgarnął koszulę i pokazał mu szeroką, straszną jeszcze bliznę.

— A, przekłeta wilczyca! — rzekł stary, ściskając go. — Tyle miała siły. Wiesz, że ona tu jest? Czy zemsty szukasz?

— Widziałem ją — rzekł chłopak — mówiłem z nią, a zemsty nie żądam. Dziewka mi i teraz w głowie, choć mnie nie chce. Mówi, że duchom ślubowała.

Wizun głową potrząsał.

— Trzeba ci inną wziąć; o tej zapomnisz... Porwać jej stąd się nie godzi — mówił stary — wszystkie one jednakowe, kwitnie to, póki młode a na starość kole. Weź inną, weź inną. Niewiasty ci potrzeba, bo bez niej nie wyżyje człek.

— Mój ojcie — odparł Doman — nie łaj mnie, inne mi nie do smaku.

Wizun ręką gwałtownie potrząsł.

— Spróbujże wziąć inną — rzekł — zobaczysz. Młodość ma takie chuci, ale one wystygają prędko. Dopóty za tą tęsknić będziesz, póki innej nie weźmiesz.

Tak się poczęła ze starym rozmowa, który ciągle do swojego wracał, ściskając dawnego wychowanka. Godzinę siedzieli u chaty, chodzili po ostrowiu, jeden się skarżył, drugi zawsze toż samo lekarstwo podawał. Rozeszli się wreszcie, Doman usiadł do łodzi i na ląd powrócił. Stary Mirsz siedział jeszcze w swej wierzbie.

Zobaczywszy powracającego, zadziwił się, że tak prędko nazad przybywał. Doman wysiadł, gryząc liście, które był zerwał na wyspie, ale weselszy był. Przybliżył się znowu do starego.

— Hej! Stary zdunie — zawołał — gdybyście też mi dali co zjeść a przenocować?

— Jak odmówić? — rzekł stary. — Choćbyś kmieciem czy żupanem nie był, na to chata, aby gościom się otwierała. Chodźcie.

I wstał.

Właśnie w chacie wieczerzę podawać miano i córka Mirszowa ku ojcu wyglądała, gdy oczy Domana na nią padły. Dziewczę było wypieszczone, bo ani około roli bardzo, ani koło gospodarstwa nie chodziło, lubiła się stroić, bo wiedziała, że była piękną, szyła ręczniki niemi krasnymi i czasem kądziółkę⁴¹⁴ przędła.

Oczy kmiecia i zdunówny spotkały się jakoś tak, że oboje poczerwienieli. Jej się podobał żupan czy kmieć, który pańsko wyglądał, on pomyślał, że dziewczka była ładna — a nużby mu, jak Wizun radził, za lekarstwo posłużyła?

Weszli ze starym do chaty, gdzie ich stół biało pokryty czekał. Miła służyła sama, nosiła misy i kubki, a ile razy weszła, spojrzała na żupana i on też na nią. Raz nawet w uśmiechu zza różowych ustek białe ząbki pokazała. A była i na co dzień zdunówna

Miłość niespełniona,
Młodość

Gość, Obyczaje

⁴¹⁴kądziółka a. kondziółka — kłęb włókna lnianego lub runa zwierzęcego. [przypis edytorski]

strojna; srebrne pierścionki na wszystkich palcach, niektóre z oczkami, pod szyją miała guz ogromny złocisty, we włosach szpilki, kolce w uszach, kolce na rękach, wianek na głowie, a w oczach śmiech i pustotę.

„Gdybym tę był wprzód spotkał”, myślał, patrząc na nią, Doman, „może bym ją sobie był wziął”.

Jedli tedy a rozmawiali. Gdy misek już przynosić ani zabierać nie było potrzeba, młoda gospodyni z komory, uchylwszy drzwi trochę, patrzyła niby ukradkiem, czy ojciec jej nie zawoła, a w istocie coraz to na młodego żupana z ukosa.

„Wziąłbyś mnie sobie”, mówiły figlarne oczy, „ja bym się nie bardzo broniła”.

Mrok już padł szary i gesty, gdy Doman poszedł do szopy na posłanie. Mirsz stary córkę wywołał z komory i pogroził jej palcem.

— Ty, dziełatko jakaś — rzekł surowo — co ty oczyma strzelasz na takich ludzi. On nie z takich, co garnki robią, ale z tych, co je tłuką, tobie do niego nic.

— Nie patrzałam.

— Patrzałaś! Tobie co po nim? U niego takich, jakieś ty, doma pewnie ze sześć do wyboru. Czy chcesz siódmą być?

Bystrymi oczyma Mila spojrziała na ojca, groził jej ciągle.

— Jutro rano, gdy będzie odjeżdżał, żebyś mi się nie pokazywała! — dodał. — Pamiętaj!

Poszli spać. Nazajutrz Doman wstał rano, konie stały pogotowiu, usiadł na ławie.

— Coś mi się pod skwar jechać nie chce — rzekł chmurno.

— Poczekajcie do jesieni, przyjdą chłody — odparł zdun — ja wam nie bronię.

Nic nie odpowiadawszy, kміeć powlókł się nad jezioro. Czółna stały u brzegu, kazał się na ostrów wieść, pojechał do chramu.

Mila, widząc go wychodzącego, pobiegła pod tyn, spojrziała przez szpary, na pół się zgiąwszy, aby jej nie widziano, śledziła go oczyma. Ojciec to widział, zżymnął się⁴¹⁵, zmilczał. Czółno odbiło od brzegu.

W kontynie siedziała Dziwa i na ogień patrzyła, ale w oczach od wczora jakoś się jej majaczyło dziwnie; nie widziała nic oprócz jakichś ciemności i iskier. Ludzi pełno było w chramie i szmer w nim głuchy panował. Stary guślarz wróżył i przyjmował ofiary, siwowłosa stróżka odczyniała czary, rozdawała ziele.

Uchyliła się opona. Doman znowu stanął przed nią. Zarumieniła się Dziwa, wstrzęsła cała, w drugą stronę odwróciła oczy i siedziała nieruchoma, patrząc na ognisko. Doman stał a stał przed nią, spął się o słup, rozglądał się po chramie.

Pomyślała dziewczyna, że mu koniecznie powiedzieć było potrzeba, aby precz szedł sobie — wstała z kamienia, wysunęła się drugą stroną chramu, aby z nim nie spotkać się u wyjścia. Między tymi nagle stanął przed nią. Nie było tu nikogo oprócz ich dwojga, chłopak pochwycił ją silnymi rękami i w twarz pocałował. Dziwa krzyknęła, zasłaniając oczy — ale go już nie było, gdy je odkryła.

Uciekł. Gniewna bardzo powróciła nazad do chramu. Obmyła się wodą ze źródła świętego, ale twarz jak ogniem ją paliła, a im myła dłużej, tym paliło mocniej. Aż się jej na łzy zebrało i płakać gorzko poczęła.

— O doloż ty moja, o dolo!

Spojrzała na czarny posąg Nijoły, czerwone jej oczy gniewnie w nią były wlepione. Zdawały się pałać zemstą. Ogień przygasał, rzuciła się go podsycić. Z chramu się rozchodzili ludzie, nucąc pieśni o Ładzie i Nii, śpiewy rozlegały się na jeziorze i zaroślach, dziwnie brzmiąc smutno.

Dziwa też wyszła i śpiewać poczęła, sama nie wiedząc co — ot, jakąś dawną w dzieciństwie słyszaną piosenkę.

Zza drzew widać było chodzącego Domana, który z dala kręcił się między gromadami ludzi, zrywał liście, gryzł je — i rzucał. Potem położył się na trawie, pół drzemał, na pół czuwał. Nie wiedział, co robić ze sobą.

Wizun, który się między gromadami przechadzał, nadszedł i stanął nad nim.

— Ty tu jeszcze? — spytał.

— Sam nie wiem, jak się przywlokłem — rzekł Doman.

⁴¹⁵zżymać się — niecierpliwic się, gniewać się. [przypis edytorski]

— Gdzieżeś nocował?
— U zduna, który ma dziewczkę ładną.
— Weźże ją, a nie chodź darmo około tej, która cię nie chce.
— Nie zechce może i tamta!
— Zdunowa dziewczyna za żupana? — roześmiał się stary Wizun. — Ot, wieczór bliski — dodał — wracaj nazad do Mirsza, tak lepiej.

Doman ziewnął, przeciągnął się, wstał, posłuchał, siadł do czołna i popłynął, a po drodze myślał: „Stary zna, co robić trzeba, lepiej oszaleć, jak się truć”.

Gdy czołno przybiło do brzegu, stary Mirsz siedział w swej wierzbie; wychylił się z niej.
— Przez cały biały dzień nie jadłem nic prócz liści jak koń — odezwał się Doman — głodny jestem jak pies. Ojcie, ulitujcie się jeszcze dziś, dam wam skórę niedźwiedzi na posłanie, będziecie po kneziowsku na niej odpoczywać.

— Skóry mi nie trzeba, siano lepsze — rzekł stary — a do chaty chodźcie.

Wskazał ręką na drzwi. Miła z dala poznała czołno i przybywającego, klasnęła w ręce, poprawiła rucianego wianuszką, przeglądając się w cebrze wody, pierś się jej podnosiła.

— Ojciec mówi, że ich ma sześć! — poczęła w duchu mówić do siebie. — Co mi tam? Będzie musiał mnie najlepiej miłować. Powypędzam wszystkie. Czym nie młoda? Czym nie hoża? Hej! Na koniku przy nim, kołpaczek czarny, łańcuszki na piersi, łańcuszki na rękę, krzno⁴¹⁶ na ramionach; to ja, pani żupanowa! Kłaniajcie się swej pani!

Wybiegła do świetlicy — nie było nikogo, wróciła do komory, wianuszek się obsunął, musiała przymocować.

— Jak popatrzę na niego, jak popatrzę, to mnie musi wziąć! Hej, dziewanno! Krasopani⁴¹⁷... A! Gdybym lubczyk miała, tobym mu go dała w miodzie, ażby snu i jadła pozbył, póki by mnie sobie nie wziął.

Wzdychała jeszcze, gdy tuż za drzwiami, za chatą śpiew się dał słyszeć jękliwy. Wyrzała okienkiem. Droga od brzegów szła, zataczając się, podśpiewując, stara Jaruha, wiedźma, co wszystko znała: i lubczyki, i grabki, i wszelkie miłosne tajemnice. Komu kogo chciała, temu go dała.

Duchy ją umyślnie tu niosły. Skoczyła Miła co prędzej drzwiami tylnymi, palcami ją wabiąc ku sobie.

— E! E! — zawołała Jaruha. — Toż już dola, kiedy hożej zdunównie jestem potrzebna.

I pośpieszyła do płota. Miła stała na przełazie, fartuszek trzymając przy ustach.

— Matuniu Jaruho — szepnęła — ty znasz wszystko, nieprawda?

— Oj!Oj! Czemu by nie? — przyglądając się jej, poczęła stara. — Gołąbko ty moja! Znam wszystko, a nawet i to, że ci się hożego jak ty chłopca chce.

Miła się zaczerwieniła, pochylając aż do ucha Jaruhy.

— Daj mi lubczyku! Dam, co chcesz!

— Tobie! — rozśmiała się stara. — Taż ty sama jesteś lubczykiem, kto by ciebie nie miłował, choćby kneziem był, ślepy m by musiał być chyba.

— Lubczyku mi daj, matuniu! — powtarzała gorączkowo Miła, odpinając srebrny guz od koszuli i rzucając go starej na ręce.

Jaruha się zdumiała, czoło się jej namarszczyło, powoli ściągnęła torbę z pleców, siadła na ziemi u przełazu, poczęła z węzełków dobywać ziół i korzonków pąki. Miła, drżąc i bojaźliwie oglądając się dokoła, czekała.

Ushle jakieś ziółko Jaruha wsunęła jej do ręki...

— Zetrzyj na proszek, daj mu pić, a gdy pić będzie, patrz mu w oczy, ani mrugnij. Jak mrugniesz, przepadło.

Roześmiała się głośno. Mili już nie było, pobiegła do chaty, w niecierpliwych dłoniach starła na proch ziele, rzuciła je do kubka dla gościa.

Ojciec wołał o wieczerzę — zwinęła się żywo. Doman siedział, zamyślony jak noc, na obu rękach oparty, aż go oczyma obudzić musiała ze snu. Chlebem się łamali, mięso na stole stało. Ojciec miód nalewał.

„Choćby się ojciec pogniewał!”, pomyślała. „A choćby uderzył!”, rzekła w duchu.

Czary, Miłość, Rośliny

⁴¹⁶krzno — futro. [przypis edytorski]

⁴¹⁷krasopani — nazwa ta obejmuje gatunki jednej z rodzin motyli. [przypis edytorski]

Chwyciła kubek nagotowany, prędko węć miodu nalala i sama go podała Domanowi, patrząc mu w oczy. Przyjął go, począł pić — Miła z sercem bijącym patrzyła nań, nie mrugnęła, choć ojciec, czuła, jak groźnie na nią poglądał. Wypił! Kraśna jak wiśnia pobiegła do komory.

— Teraz on mój! On mój! — wołała i tylko że nie plasnęła w ręce. — Jaruha wszystko zna!

Stary zdun nierozmowny był dnia tego, jedli cicho. Nad wieczór burza się z wichrem zerwała straszna. W jezioro pioruny biły jeden po drugim, a deszcz lał strumieniami. Doman poszedł spać do szopy. Szalało na niebie do północy, a ludzie, jak to zwykle bywa w burzę, kamiennym snem spali.

Pod okienko pod chatą ktoś podszedł nieznacznie, okienniczka była odsunięta, sparł się o ścianę, głowę pochylił, ktoś wyjrzał ku niemu. Szeptali, ale wiatr był i nic słyszeć nie dawał, szeptali długo, prawie do dnia — kto może wiedzieć, co radzili i co uradzili.

Na samym końcu odezwał się głos z okienka.

— Swaty trzeba ślać, ojca trzeba prosić, inaczej nie pójdę z domu, nie pójdę inaczej.

Rano po deszczu i burzy oślizło po drogach, kałuże stały wielkie, ze strzech ciepło, strumienie wezbrane biegły do jeziora, po niebie wałęsały się chmury białe górą, szare dołem. Zbierało się na pluchę, słońce piekło, choć go widać nie było.

— Ojcie Mirszu, ja dziś do domu nie pojedę, drogi grząskie, koń się ślizga.

— Czekajcie do zimy — odparł stary — jak mróz schwyci, będzie sucho.

Doman został. Siadł nad jeziorem i dumał. Miła przez tyn wyglądała; stary Mirsz w wierzbie coś mruczał. Nad wieczór podszedł kmięć ku niemu.

— Ojcie stary — rzekł — gdybyście mi swatów nie odpędzili z grochem, tobym wam ich przysłał.

— A wiele żon masz? — zapytał stary.

— Żadnej.

Mirsz nań popatrzał.

— Córką moją pieszczoną, białą, godną i żupana, na żonę ci ją dam, inaczej nie. Ślijcie swaty uroczyste, po obyczajowi starym.

Doman się skłonił.

— Do domu jadę, drużby uproszę. Zgoda, stary gospodarzu?

Zmierzchało dobrze, gdy się ta rozmowa toczyła, Doman coś nucić poczynął, na duszy mu było weselej i myślał: „Hej, Wizunie stary! Będzie li to lek czy trucizna? Inną biorę, a o innej myślę, gdzie indziej swaty, a serce gdzie indziej!”.

Wtem stary Mirsz palcem ukazał na bory.

Nad borami, nad lasami gorzały łuny, jedna, dwie, dziesięć na wsze strony. Doman spojrział i krzyknął:

— Ogniste wici!

Nadbiegła czeladź jego, wołając:

— Wici ogniste!

Ruszyło się, co żyło, a Doman w podwórko niepostrzeżony skoczył pod okienko komory i zapukał.

— Dziewczyno! Malino! Bywajże mi zdrowa! Ogniste wici na górach płoną, na wojnę muszę. Jak z wojny powrócę, to ci przyślę swaty. Ojcum się kłaniał i prosił, będziesz moją.

W okienku czy śmiech, czy płacz się dał słyszeć, może razem oboje?

— O miły mój, miły, sokole jedyny, wróć mi cały z wojny! W oknie siedzieć będę, w niebo patrzeć i płakać, póki z wojny nie wrócisz, póki swaty nie przyjadą.

— Na koń! — krzyczał Doman do czeladzi. — Na koń! Bądź zdrow, gospodarzu, dziękujemy za gościnę, nie czas odpoczywać, gdy ogniste wici płoną. Zdrowi bywajcie wszyscy!

Zatętniało, zaszumiało, ruszyli cwałem, a przed chatką stał Mirsz stary i patrzył na łuny, stała Miła z rękami załamanymi i płakała, coraz to fartuszkciem ocierając łzy. A zza łąz widać było uśmiezek i serce biło, biło — biło.

— Powróci! Powróci! Swaty przyjadą. Moim musi być!

Burza

Oświadczyń, Serce,
Obrzędy, Konflikt
wewnętrzny

Na wieży, na wierzchołku stała pani biała, patrzała dokoła; wieczór był, ten sam wieczór, którego zapalono wici ogniste. Jeszcze na zachodzie słońce po sobie zostawiło czerwoną lunę, dokoła lasy i doliny spać się zdawały.

Kneź za nią, oparty o mur, poglądał na gród pod nogami, na chodzących po wałach ludzi, na smerdów, co sprawiali drużynę grodową, na jezioro, w którym daleko luna się niebieska odbijała. Nie widać jeszcze było nic... Nic...

Poza kneżną dwoje chłopaków, prawie równych wzrostem, stało. Widać z nich było, spojrzawszy, że z obcego przybyli kraju. Suknie mieli z sukna cienkiego i inaczej szyte, obuwie ciężkie i mocne, u boku po mieczu długim każdy. W oczach im się jeszcze młodość śmiała i życie, ale dziko jakoś i zwierzęco. Na wojaków wyglądali, choć młodzi, na drapieżnych i chciwych łupu wojaków.

Właśnie tego dnia zarania, gdy u wrót kładziono zaborole⁴¹⁸, nadjechali dwaj chłopcy, przebrani w proste gunie, na nędznych koniach i do zamku się prosili. Tu ich puścić nie chciano, aż wyszedł starszy smerda, popatrzył, krzyknął i kazał kłody odwalać, a prowadził ich do wnętrza zdyszany, radując się i łamiąc ręce.

Wwiódł chłopaków do świetlicy. Kneź leżał na ławie, bo tej nocy spać nie mógł po gościnie u Piasta. Zerwał się, mruczając, spojrział, chłopcy mu u nóg leżeli i za kolana ściskali. W dłonie plasnął z przestraszem.

— Kto was tu wysłał w tę godzinę? — zawołał.

Nim czas odpowiedzieć mieli, otwarły się drzwi i wpadła biała pani z krzykiem, ze łzami, z radością i rozpaczą.

— Dzieci moje! Po coście przybyli!

Stały chłopięta nieme, jeden na drugiego patrząc⁴¹⁹.

— Stęskniło się za światem żyć — rzekł starszy — dziad pozwolił jechać, siedliśma na konie i jechali nocą, lasami, manowcami, aż tu, aby wam ucisnąć nogi...

— A tu wojna u progu! — zakrzyknęła pani. — O! Dzieci moje! Kto wie, co się stanie z nami, niechbyście się choć wy przy życiu zostali... Po mirach wszędzie chodzi burza, na gród się ludzie gotują...

Łamała ręce kneżna, a Chwostek mruczał:

— Nie będą śmieli! Poburzą się, pokrzyczą... Na rozmowę przyjdą i zgodę zrobimy... A potem tych, co głowy podnosili... — Ręką pokazał do góry. — Na dęby!

Stało się na zamku wesele właśnie, gdy najgroźniejsza nadeszła godzina. Cały dzień musieli poić się pociechą, strachem zatrutą. Ledwie śmiech przyszedł na usta, trwoga go odpędzała. Słano ludzi na zwiady chyłkiem i co godzina wracali.

— Co słyszać? — pytał Chwostek.

— Coście widzieli? — pytała biała pani.

Smerdy się po głowach skrobały.

— Groźby chodzą po polu... Po dworach się gotują, po chatach zbierają... Kmiecie mruczają, Myszkowie od zagrody do zagrody biegają.

Powrócił drugi około południa, prawil toż samo; trzeci nad wieczorem i oznajmił, że na noc przyjdą wici ogniste.

Chwostek się rozsierdził i do wieży go zamknąć kazał.

— Łże niepocziwy, kmiecie go przekupili... Nie będą śmieli wici ognistych zapalić... A zapalą je... Ja na wieży stos każę zażegnać, bo się ich nie boję.

Kneżna padła mu do nóg.

— Panie miłościwy! Dzieci nazad odprawcie, niech jadą. Dać im czólen, odprawić daleko... Niech jadą do dziada i burzę przesiedzą, kto wie, co nas od tej czerni czeka...

Plakała i prosiła. Chwostek się gniewał. Odłożono wyprawę do wieczora.

Stali teraz wszyscy na wieży i czekali a patrzyli, ukażą się li wici ogniste. Chłopcy między sobą szeptali:

— Niechby wojna była! Uprosimy ojca, matki, zostaniemy z nimi i krwi się kmieciej napijemy... Niech znają, jak u Sasów wojują...

⁴¹⁸zaborol — kłoda. [przypis edytorski]

⁴¹⁹patrząc — dziś: patrząc a. spoglądając. [przypis edytorski]

Nad lasami, dolinami cisza była i ciemności; patrzali z wieży, tylko zorza po słońcu powoli gasła i w jeziorze odbłask jej błędnął. Chwostek powtarzał:

— Czern plugawa! Nie będą śmieli!

Wtem nad lasy, nad dolinami, zarumieniło się coś, na chmurze, która górą płynęła, trysła jakby plama krwista... I znikła... Kłębami buchnął dym czerwony, a za nim płomień żółte wspięło się wysoko. Pierwszy stos zapalono...

Biała pani zbladła i oczy zakryła.

— Pastuchy ogień z chrustu zapalili... — rzekł kneź i śmiać się począł.

Wtem chłopcy krzycheć zaczęli:

— O! Jeden, drugi, trzeci...

Stosy z kolei zapalały się po górach, ogniste łuny odbijały na obłokach. Cały kraj usiany był dokoła wiciami. Chwostek się ruszył i krzyknął:

— Stos zapalić! Niech znają, że ich się nie zlekne...

Na kamieniach u góry leżała ogromna kupa łuczywa, pacholki wnet z węglami i żagwiami przybiegli, zapalono ją. Chwostek się uśmiechał. Biała pani nie mówiła nic, skinięła na chłopców i poczęła schodzić z wieży. Dzieci za nią szły posłuszne.

Chwostek się obejrzał ponuro, plunął z wieży na świat i począł też spuszczać się na dół do dworu.

Tu w świetlicy Brunhilda chodziła krokami wielkimi.

— Dzieci tu nie zostaną... — mówiła.

Na to nadszedł Chwostek.

— Czemu zostać nie mają? — zawołał. — Chcesz ich teraz wyprowadzić, aby pochwyciła czern i zadała im śmierć. Nie, bezpieczniejsi oni tu w grodzie niż w polu!

Dzieci rzuciły się matce do nóg, aby im zostać dozwoliła. Nogą tupnęła, brew się jej namarszczyła.

— Nie — rzekła — nie, pytałam się dziś wróżki, patrzałam na powietrzne znaki, wszystko złe nam zapowiada... Sprawdziły się już ognie, którym nikt wierzyć nie chciał, sprawdzi i reszta... Ja więcej wiem... Zginiemy my, niech się będzie pomścić komu...

Chwostek się gniewać począł, rozgniewała żona, oboje niemal skoczyli ku sobie, aż kneź, mruczając, spuścił głowę, odstąpił i rzekł:

— Dziej się, co chce!

Kneźna chłopcom się do drogi kazała gotować. Muchę zwołano, aby czółen gotować. Zdjęto im suknie pańskie, a dano proste siermięgi, musieli miecze pochować. Obu im z oczów ciekły łzy, ale matka kazała.

Chwostek poszedł, milczący, i synów do piersi przycisnął.

— Niech choć zostaną do jutra...

— Nie, nie... Ani godziny, jutro cała okolica zatętni, zaczną nadciągać... Gromady gród opaszą, brzegi jeziora obsadzą...

I załamała rękę.

Oba chłopcy milczeli, łzy im ciekły po twarzy. Chwostek patrzył na nich, mruczał gniewnie jak niedźwiedź, gdy go ruszą z łóżyska.

Biała pani wyszła i wróciła. Głowę zawinęła płachtą, płaszcz prosty zarzuciła na siebie.

— Ja z wami — rzekła — aż do brzegu popłynę... Póki nie siedzicie na konie, ja z wami...

Po jednemu wzięła ich za głowy i pocałowała.

Chwost stał milczący. Przez otwarte okno zewsząd biły łun blaski i wpadały do świetlicy.

— Widzicie — odezwała się Brunhilda — to zapowiedź wojny... Jutro może się ona rozpocząć. Gród będzie się bronić... Wezmą dwór i grodzisko, schronimy się na wieżę... Miesiąc, dwa, trzy wyżyć możemy... Jedźcie do dziada i przybywajcie z odsieczą. Śpieszcie... — Tu głosu jej zabrakło. — A gdyby nas i dworu, i grodu, i wieży nie stało... Mścijcie ojca i matkę... Mścijcie życie całe na tym plemieniu jaszczurzym.

Chwostek mruknął:

— Nigdy stołba wziąć nie mogą... Prowadźcie Sasów, my wytrzymamy...

Rzucili się synowie jeszcze raz do nóg ojcu, do nóg matce, a potem szli posłuszni. Za kępą u grodziska czółen stał gotowy, Mucha i drugi silny chłop z wiosłami w nim

Ogień, Wiadomość,
Niebezpieczeństwo, Wojna

Dziecko, Strach,
Niebezpieczeństwo, Matka,
Rozstanie, Ucieczka,
Zemsta

siedzieli. Brunhilda weszła pierwsza, chłopcy skoczyli za nią, Chwostek patrzył z brzegu, człon popłynął...

Jezioro całe od łun się paliło, a łódka po nim mknęła czarna i widać ją było zwracającą w zarosłe brzegi, w cień, aby się prześliznęła niepostrzeżona. Chwostek oczyma potoczył po okolicy długo, pogardliwie i do izby powrócił.

Późno w noc biała pani przybyła nazad, we łzach jeszcze po dzieciach; Chwostek już spał. Ona siadła u ognia, wpatrzyła się w węgle żarzące i tak nade dniem usnęła dopiero.

Nazajutrz rano pytano strażnika na wieży:

— A nie widać tam gromad zbrojnych?

— Nie rusza się nic! Nie widać nic... Cicho wkoło i spokojnie.

Chwost zaśmiał się.

— Nie będą śmieli, nie ważą się...

Czekali dzień cały, do wieczora, nie było nic. Kneź powtarzał swoje:

— Nie śmieją...

Noc zeszła spokojnie, rankiem strażnik z wieży nie zobaczył nic jeszcze. Nadszedł znowu mrok wieczorny, cisza panowała wkoło. Biała pani chodziła trwożna, Chwostek mówił:

— Nie śmieją.

Wtem na stołbie zatrąbiła straż, raz, drugi i trzeci. Pochwycili się wszyscy na nogi, czeladź z szop, pacholkiwie z legowisk pod okopem, smerdowie z przyzby na przedsienu. Przy brzasku wieczora coś niewyraźnego widać było. Majaczało pod lasem z jednej i z drugiej strony coś jakby żywego, ogromnego; jak smok dźwigało się z wolna i toczyło po ziemi.

Strażnik znowu w róg począł trąbić, ale dech mu zabiła trwoga i sił brakło. Biegli zewsząd ludzie na wały, na drabiny, na dachy... I kneź z żoną wyszli na przedsienie.

Pod lasem stały gromady, które nagle z niego się wyroiły.

— Kmiecie na gród ciągną! — wołali smerdowie, wskazując rękami.

Coraz wyraźniej o wieczornej zorzy dojrzeć było można pod lasem tłumy, które się poruszały, sunęły, powiększały. Las z głębin swych wyrzucał lud na dolinę. Ziemia tętniła. Na prawo, na lewo, na wsze strony sunęły się gromady, ciągnąc bez pośpiechu, uroczyście, powoli. Wśród ciszy chwilami dochodził gwar z daleka, jakby jezioro mruczało. A nie jezioro mruczało, ale gromady dychały i konie stąpały, a na dzidach wysoko wpięte widać było stanice boże, wojenne godła święte.

Gdy tak stali a patrzyli Chwostek i żona jego, lica im pobladły, zbieleły niemal jak tych trupów, które niedawno przez ten sam próg za nogi ze świetlicy wywleczone. Kneź sobie miodu kazał dać, wypił i kubek precz rzucił na ziemię.

— Ludzie, na wały! Kto żyw! — zakrzyknął — Most spalić!

Rzucili się ludzie wnet za wrota, do mostu, niosąc smołę i łuczywo. Podlano pale smołą. Smerda sam na cztery rogi ogień podłożył, a ludzie z mostu uciekać zaczęli do grodu, za zaborole.

Mrok wieczorny już w dali nic widzieć nie dawał, aż płomień się rozpostarło i sycząc, dyle poczęło obejmować, a podniosło się i buchnęło do góry. W czerwonych blaskach ukazała się wieża i dwór, i cała okolica daleka; strugi ognia popłynęły po jeziorze. W dali nic już widać nie było, cisza w koło, tylko trzask palących się belek i dym czerwony ku obłokom się kłębił wysoko jak druga wieżyca.

Smerdy kazali most walić kołami⁴²⁰, aby się zapadł i obalił prędzej. Z trzaskiem zaczął padać do wody, kłody dymiące, na wpół spalone, sycząc, się po falach toczyły.

Łodzie i czołna od brzegów ściągano do grodu i chowano w okopie. Ruch na zamku panował, Chwostek w boki się wzięwszy patrzył. Czoło mu się marszczyło tylko i usta przeklinały cicho: „Ród jaszczurczy”.

Powoli dopalały się pale, ogień przygasał, ciemność po nim wydała się czarniejszą, noc nieprzejrzana. Co się w tych martwych kryło ciemnościach, któż mógł odgadnąć?

Stał długo zdrętwiały jakby Chwostek, potem się ruszył nagle, odzyskując życie, na ludzi krzyknął. Począł wydawać rozkazy.

Tłum, Lud

Ciemność, Noc, Wróg

⁴²⁰koł — drąg. [przypis edytorski]

Wnet coś się potoczyło przez podwórze do brzegu, mały człeczek odwiązał czółen-pławiczkę⁴²¹, drobny jak orzechowa łupina, i plusnęło coś a znikło. Znosek z postrzyżoną głową, z wystrzelonym okiem, leżąc w tej łupinie, nie poruszając się prawie, rękami wodę rozgarniał z wolna i płynął. Czółenko posuwało się, nie pluszcząc, nie drgając, jakby je spod spodu bogunki na barkach niosły.

Ludzie na wałach pokładli się i patrzą w ciemności. Na wieży straż chodzi i rozgląda się dokoła. Nie widać nic... W górze przeblyskują gwiazdy, u dołu miga jezioro, w głębi lasy stoją czarne i dolina niema. Na niej też leżą mroki, żadnego ogniska, jakby gromady w ziemię gdzieś się zapadły.

Człeczek o jednym oku dobił się do brzegu, łupinkę schował w trzciny, wypełził na ląd i — nie wrócił.

Tak zeszła noc. Brzask na niebie wschodnim, a po ziemi mgły się powlokły — i nic nie widać — ziemia tylko dyszeć się zdaje i poruszać... Mgła opada nad brzegami jeziora i kryje lasy i pola. Patrzą z wałów we mgły i nic nad nią nie widzą.

Za mgłami na wschodzie czerwieni się i złoci, wiatr poszedł po ziemi, miota leżącą na niej zasloną, drze ją i precz znów rzuca na lasy.

Ludzie patrzą z wałów, mur stoi przed nimi, głowa przy głowie, ramię przy ramieniu — jak piasek u brzegu — tłum... Przodem Myszków gromada konna i kmiecia starszyzna.

Chwostek już na drugie stołowanie⁴²² w wieży wlaźł, stoi, liczy i policzyć nie może. Głową potrząsa.

— Niech postoją... Pójdą!

Gdziekolwiek oko zwróci, spotyka znane twarze; tam stoją bracia tych, których pobił, tu synowie tamtych, co ich potopiono w jeziorze, a owo ci, co na zamku z Myszkami byli... Czereda ich cała. Stoją murem i patrzą na gród, jakby go oczyma zjeść chcieli.

— Niech się napatrzą! — zamruczał i zszedł powoli z drabiny.

Tu smerdowie pijani lud rozstawiają a serca dodają.

— Hej! Hej! to czerń nie wojaki, licha drużyna, od sochy⁴²³ to i od radła⁴²⁴... Motloch...

Wyszła Brunhilda, spojrzała dokoła, ręce łamie i oczy zakrywa. Chwost się śmieje, ale błądy chodzi jak trup.

Z tamtej strony dziwnie, ani krzyku, ani wołania; stanęli, stoją, posuwają się tylko, coraz bliżej, coraz bliżej. Jedni na plecach czółna niosą, drudzy u brzegu tratwy wiążą. Z tej strony łuki i proce się sposobią.

Słońce weszło, jasny dzień na niebie. Myszkowie wołają z dala:

— Ot tobie dzień ostatni, Chwoście obrzydły! Pokłoń się słońcu, a pożegnaj, bo go nie zobaczysz więcej!

Kneź nie słucha, siadł na ławie i pije. Łuki naciągają. Na prawo, na lewo czółna się gromadzą jakby z ziemi rosły, ludzie się do nich cisną, tratwy spuścili i płyną, czółen z czółnem, gaska⁴²⁵ z gaską powiązane, szeregiem, aż pod wały.

Na okopach leżący lud wstał nagle, huknął okrzyk ze stron obu aż się ziemia zatrzęsła, stado krucze ze stołbu zerwało się z wrzaskiem i uniosło w obłoki.

Świsnęły strzały. Kamienie posypały z obu stron. Na dół toczą się głazy i belki, ludzi ciągnąc z sobą do jeziora, a co pluśnie w głębię szereg cały napastników, to na grodzie okrzyk zwycięski.

Padają odepchnięci i cisną się na ich miejsce drudzy, po zabitych drapią się żywi.

— Na wały! Na wały!

Smerdy biegają, popychają, krzyczą... Dwa razy odparto napaść, toczy się trzecia gromada, nacisnęła grodową załogę, dusi ją w podwórze i do wrót... Ludzie się w pół pozwierali i mocują...

Chwostek spojrział i zbiegł.

Do izby wpadł i żonę wyniósł na plecach. Niewiasty za nią gonią płaczące...

⁴²¹pławiczka — płytka, wąska, jednoosobowa łódka. [przypis edytorski]

⁴²²stołowanie — belkowanie; piętro. [przypis edytorski]

⁴²³socha — pierwotne narzędzie do orki z rozwidlonym rylcem, używane przez plemiona prasłowiańskie. [przypis edytorski]

⁴²⁴radło — pierwotne narzędzie drewniane do spulchniania ziemi, o pojedynczym rylcu. [przypis edytorski]

⁴²⁵gaska — tu: część tratwy; kilkanaście związanych ze sobą bali. [przypis edytorski]

— Na drabinę! Do wieży!
— Na stołb! Na stołb!
Niosą węzły⁴²⁶ i opony⁴²⁷, kto co pochwycił...
— Na wieżę lud doborny⁴²⁸!

Na drabinie się roi czarno, gnie się pod ciężarem ludzi, a wieżycy chłonie niesyta i chłonie uciekające gromady.

Z wrzaskiem strasznym załoga wbiegła w podwórze, z wałów wyparta. Nacisnęli ją ze wszech stron, obronić się nie mogła, trupami usłane drogi, trupem pokryte wały... Ciała pływają po jeziorze ze skrwawionymi twarzami.

Kto żyw wspina się na drabinę, a tu już z góry ciągną ją do wnętrza i drzwi zapierają dylami.

Grodzisko opanowali Myszkowie. Co się nawinęło, padło... Co oszczepy rzuciło, związane w peta... Po izbie i komorach rozbiegli się ludzie, zabierać, szukać, wiązać — ale pustkę znaleźli wszędzie.

Kneźna tylko w izbie postawiła żółty dzban z miodem zatrutym, ale Myszko pierwszy wpadł do świetlicy, postrzegł go i o podłogę nim cisnął, aż go roztrzaskał w kawały.

Pelen gród zwycięskiego ludu.

Czapki podrzucają do góry i wołają:

— Łado! Górą Myszkowie! Chwost niech szczeźnie!

Na wieżę teraz patrzą wszyscy. Ani się przybliżyć do niej. Kto przystąpi, ginie. Kamienie się sypią z góry i gniotą. Odstąpili od stołba ludzie.

Wtem ktoś żagiew do szopy rzucił, drugi ognia naniecił w malowanym dworze... Buchają dymy, świetlice się palą!

Niech kamień na kamieniu, niech belka na belce nie zostanie... W popiół Pepelków obrócić. Myszkowie poczęli wołać i otrębywać na swój lud, do kupy... Kazano się położyć w podwórzach — niech dwory i szopy, i do ostatniego wszystko płonie węgla.

Na jeden dzień roboty dość, o wieży pomyśleć czas i jutro.

Suche dwory i budynki chyżo objęły płomienie. Jeszcze ludzie z nich nie pośpieli⁴²⁹ wyratować, co się zostało, gdy ogień obszedł dokoła i obrócił w jedno łożo płomieni i żaru.

Myszków gromada ze starszyzną radzić poszła. Szli z podwórza na odległy wzgórek. Tu się im okropny widok przedstawił.

Nieglęboko zakopane trupy potrutyh stryjów i synowców Chwosta psy powywlekały z ziemi na poły i poszarpane, zdechłszy przy nich, rzuciły. Leżały straszniejsze niż śmierć, zbezczeszczone i z padłym zwierzem razem zmieszane. Wzdrygnęli się idący.

— Ostatni z ich rodu! — zawołał Myszko. — Zgładził ich, aby po nim nikt nie został... Oprócz starca Miłosza i ślepego Leszka...

— I dwu jego synów, którzy na Niemcach się hoduja! — dodał drugi.

— Niechże tym ciałom za grobowy stos służy zgłiszcz jego domu! — rzekł Myszko.

Zwołano wnet pachółków, aby zebrawszy ciała, zanieśli je, gdzie ogień płonął najgorętszy, by w nim zgorzały, a duchy ich ze skargą do ojców pójść mogły.

— Nieszczęśliwi — mówili ludzie pobożni — po zgonie musieliby się włóczyć po ziemi, azby nie zgniły ich ciała. Tu stos jakby naumyślnie zapalony, aby na nim zgorzeć mogli.

Patrzył ze stołbu Chwostek, jak czeladź trupy zebrała i obmywszy je wodą, osłoniwszy sukniami, na noszach wzięła na barki, idąc do stosu. Szli przodem ci, co nieśli zwłoki Mściwoja i Zaboja, potem ich dzieci, i przyszedłszy na miejsce, gdzie stała świetlica, na kupę wielką zgarnąwszy głównie i żary, poczęli obok siebie składać ciała, rzędem jedne za drugimi. Najwyżej leżeli dwaj ojcowie, u stóp ich przy sobie dzieci.

Rozżarzone płomień wnet chwyciło pastwę podaną. Stojąc dokoła, pobożnie patrzyli Myszkowie, jak gorzały zwłoki i na ognistym, krwawym łożu w popiół się obracały. Niebieskie ogniki, unosząc się nad nimi, duchy z sobą wyprowadzały.

Z górnych wieży połąci patrzyły oczy ciekawe, a płomień od szop, które do stołba przytykały, lizało mury jego i pięło się wysoko, jakby do wnętrza dostać chciało.

Zwycięstwo, Pożar, Lud

Trup, Ogień, Pobożność,
Dusza, Ciało, Pogrzeb

⁴²⁶węzeł — tu: węzelek, tobolek. [przypis edytorski]

⁴²⁷opona (daw.) — płachta; por. opończa. [przypis edytorski]

⁴²⁸doborny — doborowy. [przypis edytorski]

⁴²⁹pośpieć — zdążyć. [przypis edytorski]

Dym wciskał się oknami.

Nad wieczór poczał pożar przygasać. Gromady położyły się na horodyszczu pod stołbem i spoczywały — daleko od wieży, gdyż z niej ciągle strzały, kamienie i belki ciskano, które ludzi jak słomę gniotły...

Myszkowie ze starszyzną siedli kołem i radzili.

— Co począc ze stołbem i z nimi? Ogniem ich nie pożyć, bo kamień mu się nie da; siekierami i młotami nie rozwalić grubego muru, ptakiem na wierzch nie zalecieć, myszą się i kretem do niego nie podkopać, bo głęboko w ziemi siedzi... A ma go być tyle drugie pod nią co na niej...

— Głodem ich jednym weźmiemy, ludzi nie tracąc na próżno — rzekł Krwawa Szyja. — Położym się obozem dokoła. Strawy na miesiąc mają, leżąc będziemy dwa, mają jej na dwa, posiedzim dłużej... Póki ich nie wymorzym do szcztetu... Im więcej ludzi się zamknęło, tym głód ich prędzej wydusi... Gromad rozpuścimy połowę, dość będzie nas, by im nie dać wyleźć z jamy.

Stało się, jak rzekli; część kmieci ciągnęła do domu, druga się położyła pod wieżą, na grodzie i nad brzegami jeziora. Myszkowie zabierali się do jadła, gdy gromada ludzi z bliskiego wyjechała lasu, stanęła na wzgórzu, rozpatrując się około spalonego grodu, i z wolna podjechała ku starszyźnie. Gdy się zbliżyli, poznano Bumira i innych, którzy z Leszkami trzymali i do ich krwi należeli. Nie poszli oni na ogniste wici, tak samo jak Miłosz i jego ród. Bumir, przyjechawszy blisko, z konia nie zsiadł, skinął głową na Krwawą Szyję.

— Pogorzeliście zrobili z kneziowskiego dworu — rzekł powoli — a gdzież Pepek?

Myszko, śmiejąc się, na wieżę wskazał. Bumir głową trząśł.

— Wszystkich Leszków przeto nie wygubicie — odparł — zostanie nas tu do rodu należących po trosze! Czego od nas chcecie?

— Od was? Abyście siedzieli cicho... I panować nam nie chcieli — rzekł Myszko.

— Cóż to? Stara wilcza swoboda wam w głowie? A Niemców ino nie widać i jednego zrzuciwszy, posadzicie drugiego kneziem.

— Ano, nie z waszych! — rzekł Myszko. — Nie z tego rodu, który nas chciał zaprząć i orać nami... Nie! Znajdziemy kmiecia...

Bumir spojrział na wieżę.

— Dobywać stołba myślicie? — zapytał.

— Nie... — rzekł sucho Myszko Krwawa Szyja. — Posiedzimy pod wieżą, aż wyzdychają z głodu.

Bumir stał na koniu, głowę zwiesiwszy.

— Aby tylko Niemcowie nie przyszli i nie pomścili za nich — rzekł. — Naówczas winny i niewinny odpokutuje... Pójdzie i mój dwór w popiół i nasze pola stratuszą, a ludzi nam pobiorą w niewolę.

Myszkowie się śmieli.

— Alboż to oszczepów nie mamy? — rzekł młodszy, którego zwano Białym.

— A Sasi żelazo mają na sobie i na strzałach — mówił Bumir — ich dziesięciu na waszych stu stanie.

— Ale też ich stu nie przyjdzie zza Łaby tu... — mówił starszy.

— Pewno nie — zawołał Bumir — ich dziesięciu, zwołają sobie stu Pomorców albo i dwustu, a tym do nas iść niedaleko...

— To z tymi my na oszczepyśmy równi — mówił Myszko. — Nie boim się pogrózek! Zamilkli trochę, Krwawa Szyja podniósł rękę.

— E... Bumir i wy wszyscy Leszkowie — rzekł — chcecie pokoju, siedźcie w pokoju, a do naszych spraw nie leżcie. Wojować nie chcecie ze swoim rodem, nie ciągniemy was za szyję... Ano nie wyzywajcie wilka z lasa! Siedźcie spokojnie.

Bumir popatrzył chmurno.

— Ze słowem tu przyszedłem, nie z kamieniem — poczał — nie biję się z wami. Mówię wam tylko: nas Leszków i Leszkowych potomków siła jeszcze... Dziś wy mocniejsi, jutro my być też możemy... Na jednej ziemi siedzimy, warto by mir uczynić, a nie zabijać się na pociechę wrogom!

— Mir wam dajemy! — rzekł Krwawa Szyja. — Czego więcej chcecie?

Wojna, Głód

— Puśćcież z wieży i tego, co go tu głodem morzyć chcecie — począł Bumir, ciągle z konia mówiąc i ku wieży oczy podnosząc.

Myszko się śmiać począł.

— A dobrze — rzekł — byle nam oddał tych, co potruł i pozabijał...

To mówiąc, szyję odsłonił i pokazał bliznę.

— I moją krew mi wrócić trzeba!

— A nie dosyć wam tej pomsty, żeście mu zżegli dwór, zniszczyli dostatek, skarby zabrali, ludzi potłukli?

— Albo to jego krew? — zapytał Myszko Biały, który był do słowa prędki. — To jego mienie, nie posoka... Nam krwi za krew trzeba...

Bumir zadumał się.

— A jutro powiecie to nam! I wszystkim Leszkom po całej Polanie⁴³⁰ naszej...

— Nie wypowiadamyć wam wojny — mówili drudzy — Miłosz siedzi z synem spojny, wam się nie stało nic... Panować nie damy... A żyć nie bronim...

Znowu pomilczeli chwilę, gdy zaszumiało coś i zastukało od wieży. Chwostek zasuwę od okna w murze odjął i wołał:

— Bumir! Co ty ze zbójcami rozhower⁴³¹ czynić będziesz? Ze wściekłym zwierzem nie gadać, a bić go w łeb! Weźcie ludzi i przychodźcie nas bronić... Nasza sprawa wasza...

Myszko podniósł oczy ku miejscu, skąd głos wychodził. Łuk leżał koło niego, chwycił zań, zmierzył i strzelał świsnęła, ale uwięzła w drewnianej zasuwie... I rechotanie z wieży słyszeć się dało, a tuż z okna zaszumiała strzala druga, ogromna, pierzasta i utkwiała w sukni Myszką, który ją wyrwał i odrzucił z pogardą.

— Ród jaszczurczy! — wołał Chwost z góry.

— Psy wściekle! — łajał Myszko.

— Żmije jadowite!

— Gad przemierzły!

— Ścierw i padło!

Takimi wyrazy homerycznymi nawzajem obrzucali się z obu stron.

— Bumir! — zawołał Chwostek głosem schrypłym. — Jedź do domu, zwołaj swoich... Ginąć nam nie dajcie, bo i was ta czern plugawa wygubi!

Zawrócił się z koniem przybyły. Myszko nań patrzył, nie spuszczać z oczów.

— Słuchajcie rady Chwosta albo mojej — rzekł — czyja lepsza, do woli. My wam jedno powiemy pod klątwą⁴³², pod świętą. — To mówiąc, ziemi garść pochwycił w dłoń i podniósł ją do góry. — Pod klątwą, mówię ci, Bumirze... Jeśli ruszycie się w obronie Chwosta... Jeżeli z was jeden wstanie, nie zostawimy duszy żywej... Pamiętajcie!

Bumir i ci, co mu milczący towarzyszyli, spojrzeli ku stołbowi, skąd niewyraźne głosy i wołanie słychać było, z wolna zawrócili konie i stępią⁴³³ odjechali; a Myszkowie spokojnie patrzyli za nimi.

Kto by na wieżę naówczas był wszedł do ciasnego jej wnętrza, przestraszyć by się musiał tym, co się tu już tego dnia działo.

Na dole ściśnięty był lud, czeladź, pachołki, niewolnicy, których dla obrony wzięto. Miejsca dla nich było szczupło, zaduch panował wielki, a strach ogarniał czeladź, która mruczała, narzekając, że lepiej nie poszła w niewolę, niżby tu marnie ginąć tak miała. Nad niesforną tą kupą stali smerdowie z kijami i nakazywali ciszę, ale lud mruczał groźnie. Ze studni na powrozie ciągniono⁴³⁴ wodę, której nastarczyć nie było podobna spragnionym, innego napoju nie było. Na drugiej połaci wybrani strzelcy stali i gotowali się do obrony; tu chodził kneź i Brunhilda. W kącie posłanie ze skór służyło im dla spoczynku. Trzecia też połać dla niewiast i do obrony była zajęta, a u góry strażę chodziły. Jęki i płacz słychać było w wieży. Z ran przy oblężeniu zadanych dwóch pachołków zaraz umarło, a ze strachu i choroby kobieta. Leżały już trzy trupy, z którymi nie wiadano, co zrobić... Musiano je otworem górnym rzucić precz z wieży, a ciała te, padające na ziemię, potrzaskane

Pozycja społeczna, Kondycja
ludzka, Strach, Głód,
Cierpienie

⁴³⁰ *Polanie* — nazwa domniemanego plemienia zachodniosłowiańskiego z grupy plemion lechickich, zamieszkującego Pojezierze Wielkopolskie. [przypis edytorski]

⁴³¹ *rozhower* — rozmowa. [przypis edytorski]

⁴³² *klątwa* — tu: przysięga. [przypis edytorski]

⁴³³ *stępią* — stępa; powoli. [przypis edytorski]

⁴³⁴ *ciągniono* — dziś: ciągnięto. [przypis edytorski]

i znieważone, były jakby zapowiedzią tego, co się na stołbie dziać miało. Czekał los ten i innych.

Chwost, klnąc, od okna do okna chodził i patrzył, Brunhilda długo leżała jak marta, nie mówiąc słowa. Nie mówili do siebie, a widać było, że jedno drugiemu w duszy wyrzucało to nieszczęście... Pepelek składał je na żonę, ona na niego.

Oboje trwali jeszcze w myśli obrony, w nadziei, że synowie odsiecz przyprowadzą. Brunhilda po długiej odrętwiałości, gdy mąż kłął, a nic nie przedsiębrał, zawołała Muchy i poszła oglądać zasieki. Zboża było dosyć, ale oprócz dwóch startych kamieni od starych żarn, nic, czym by mąkę przysposobić można. Był piec, ale o pieczeniu chleba pomyśleć nawet było trudno, bo nie na długo drzewa by stało. Starte ziarno na kaszę, mogło z wodą służyć za posiłek głodnym. Żyć tak miesiać!

W popłochu, gdy uciekano na wieżę, mało co kto porwał ze sobą, chleba i placków kawałki suche ledwie się gdzie znalazły. Studnia, z której czerpać musiano, stara była i zapuszczona, a pierwsze wiadra precz wylano. Spragnieni pili potem, ale obrzydliwą znajdowali juchę.

Cała ta czerń zbrojna u dołu, gdy na nią Brunhilda przez szpary patrzała, wydała się jej groźna i straszna. Spytała Muchy, czy ją utrzymać potrafią — ten, milcząc, popatrzał w dół i nie odpowiedział. Ci, co wczoraj na twarz padali przed panem, teraz, gdy on był w niebezpieczeństwie, otrząsali niewolę z karków i mruczeli. Widać ich było leżących na ziemi, zobojętniałych, ledwie na wołanie podnoszących głowy. Niektórzy po kątach, oglądając się, szepтали coś potajemnie.

Wszyscy domagali się głośno jedła i napoju, a kij smerdów z trudnością mógł im nakazać milczenie.

Brunhilda wzięła Muchę, powiernika, na stronę i pokazała mu w dół na ludzi.

— Gąb za dużo, rąk za mało! — szepnęła. — Co czynić?

Szeptali długo. Chwostek to chodził, to padał w kąt na skórę, to do okna szedł i patrzył na Myszków, jak spokojnie piwo przywiezione z kadzi czerpali i nim siebie i ludzi raczyli. Naówczas zębami zazgrzytawszy, odbiegał od okna i wracał na posłanie. Spotykali się z żoną milczący, nie mówiąc słowa do siebie, i mijali.

Brunhilda naradzała się z Muchą, kneź, gdy mu milczenie dojadło, brał zaufanego sługę na stronę i radził się z nim.

Mrok padał, gdy Mucha zszedł na dół i począł ludzi na górną połąć, na nocną straż wybierać; dzielił ich tak jakoś po swej woli i stawiał osobno, jednych zostawiając⁴³⁵ na dole, drugich śląc na górę. Ci, co pozostawali na zgniłej słomie, nie gniewali się za to, leżeli przynajmniej.

Wybrany kazano leżeć po drabinie i, gdyby się kto do stołba przybliżył, puszczać strzały, wyrzucać kamienie. Zaledwie ci odeszli, gdy na dole wieczorną strawę dwie niewiasty Brunhildy na miskach przyniosły. Była to kasza jakaś ledwie ciepłą zaczyniona wodą, ale i na tę rzucili się skwapliwie głodni, i w chwilę nic z niej nie pozostało. Przez szparę kneźna patrzała, jak jedli, niespokojna, jak po jedzeniu legli i natychmiast się pospali. Zasnęli wszyscy prawie tak, jak kto siedział i leżał, nie poruszywszy się nawet. Zasnęli dziwnie jakoś, snem ciężkim, który ich rzucał, z którego jakby się porywać nadaremnie usiłowali. W godzinę a drugą i te ze snem zapasy ustały, milczenie głuche panowało na dole.

Mucha spuścił się ku nim z łuczywem w ręku, obszedł wszystkich po jednemu, dotknął twarzy każdego, przybliżył się, słuchając oddechu, policzył ich i wrócił na górę.

Ludzie to byli niepotrzebni, których się pozbyła Brunhilda. Z góry ściągnięto kilku na dół i trupy oknami wyrzucać kazano. Oprawcy, nawykli znać do podobnego zajęcia, ani się zdziwili, ani opierali, poobdzierali towarzyszków, popatrzeni na blade i sine twarze i zabrali się do roboty.

Myszkowie ze swymi ludźmi siedzieli u ogniska, z dala na stołb poglądając, gdy pierwsze ciała padać zaczęły. Ciekawych kilku podsunęło się pod wieżę, wnet im na głowy sypnięto kamieniem, a jednego padający trup przygniótł do ziemi. Na wszystkie tak strony jak owocem dojrzałym posypało się tymi ludźmi. Oblegający patrzali zrazu zdumieni.

— Zbывая się gąb niepotrzebnych — rzekli — bronić się więc i czekać myślą.

Głód

Jedzenie, Sen, Trucizna,
Zdrada, Zbrodnia, Śmierć

⁴³⁵zostawując — dziś: zostawiając. [przypis edytorski]

Cała noc potem w milczeniu przeszła, ale na wieży migaly światła w otworach i na obozowisku paliły się ognie. Spali jedni, drudzy na straży chodzili. Niekiedy z górnej polaci na upatrzonego świsnęła strzała, zawarczał kamień, ciśnięty z procy, i kaleczył, ryl się w ziemię lub rozpryskiwał węgle rozżarzone w ogniskach.

Krucy tym godom pokrakiwali górą, uspokoić się nie mogąc ni do gniazd trafić zajętych. Nade dniem wszystko się usypiać zdało, ale Myszkowie pilne, choć skryte, straże porozstawiali dokoła i ze stolba wymknąć się nikt nie mógł.

Wstał znowu dzień biały nad zgłiszczami. Na lasy posłano po zwierza, na dwory po chleb i strawę dla gromad. Ludu odprawiono wiele, nie było go już tyle potrzeba, a odsiecz prędko nadążyć nie mogła.

Reszta pozostała legła szeroko, tak aby ani strzała, ani kamień nie dosięgnął, choć ciągle ich próbowano. Śpiewano pieśni i weselono się przy ogniach.

Na wieży nie było znaku życia żadnego, tylko u góry chodzili ludzie i patrzali w dal. Tych zręczniejsi spędzali strzałami, chowali się za przymurek i nikli. Kilka razy Chwostka tam poznano i powitano urągowskimi i krzykiem.

Ile razy strzała leciała, kamień spadał, śmiechy się rozlegały. Czasem słowami sobie rzucano obelżywymi, to znowu milczano długo.

Trzeciego dnia około południa głos z okna począł wołać pod wieżę. Pomyślano, że się zdadzą. Myszko Krwawa Szyja chciał już iść i wstał, wtem go wyprzedził brat najmłodszy, którego zwano Żurawiem dla nóg długich. Podbiegł i zadarł głowę do góry, patrząc ku oknu. Z wieży rozległ się śmiech i razem z otworu ogromny głaz padł mu na czaszkę; mózg i krew prysnęła, chłopak się zachwiał, padł i skonał.

Krzyknęli, ręce załamując, Myszkowie:

— Krew za krew! Żaden stąd nie ujdzie żywy!

Wołanie i boleść, i gniew był straszny. Chwostek śmiał się coraz głośniejsze. Skoczyli śmielsi, aby ciało biednego uratować; ciśnięto na nich belkę, która tylko trupa trafiła i przygniotta. Jęczeli Myszkowie bracia nad straconym. Posypali się ludzie i zgniecione wyniesiono ciało, aby je spalić zaraz na stosie.

Na zgłiszczu, gdzie wczoraj zgorzały ciała Leszków, złożono teraz biednego chłopaka, naniesiono drzewa i poczęto śpiewać pieśni, a z góry klątwami je przerywano.

Wśród tego palenia o mroku do obozu przywłókl się mały człeczek, z głową postrzyżoną i okiem wybitym. Ukradkiem spoglądał na wieżę, a chodził poza ogniskami i rzucane kości zbierając, ogryzał, bo znać był głodny. Przysiadł sobie razem z psami na pagórku śmiecia — nikt mu nie bronil. Nikt go nie znał. Włóczyło się tak naówczas ubogich, obłąkanych, ślepych dziadów i bab wiele, a było obyczajem ich przyjmować i karmić.

Obłąkanym czasem przyznawano dar jakiegoś jasnowidzenia, niektórzy zabawiali śpiewem, skokami lub wróżyc próbowali. Odarty Znosek właśnie na takie stworzenie bezbronne i dobroduszne wyglądał. Kilku mu rzuciło po chleba kawałku i po niedogryzionej kości, z której on z rozkoszą resztki szpiku wysysał.

Nie uważano, że się wciąż patrzył na stolb i obchodził go dokoła, coś niby po ziemi zbierając. Ciemno się już zrobiło, gdy na darń przyległszy, niedaleko wieży zniknął. Znużeni ludzie u ogniska drzemali, stróże patrzali na jezioro, gdy z jednego otworu na wieży ostrożnie gruby powróż spadać zaczął ku ziemi. Sunął się tak, iż go nie dostrzeżono. Po piasku pełznął do niego Znosek i wkoło pasa go sobie umocował.

Cicho było i ciemno, niekiedy wiatr przeleciał po dolinie, nad moczarami, w trzcinach zaszumiał i gdzieś dalej biegł, niosąc woń spalenizny od zgłiszcza. Stróż, stojący nad brzegiem, postrzegł coś migającego na ścianie, coś, co po gładkim murze pełznąć się zdawało, jak pająk olbrzymi. Nie mogło to być nic innego jak duch.

Cień ten podnosił się do góry ciągle, na ostatek zbliżył się do otworu; cicho odsunęła się okiennica i miał zniknąć już za nią, gdy śmiały bartnik puścił strzałę, krzyk się dał słyszeć, znikło wszystko.

Znosek wciągnięty leżał na drugiej polaci w wieży i stękał, strzałę miał w szyi. Wyjęła mu ją niewiasta, która nadbiegła, ale krew się lała. Dano huby i chusty, aby ją zatamować. Chwostek podszedł, burcząc, i potracił go nogą.

— Słyszysz ty, byłeś u knezia Miłosa?

Znosek milczał i syczał.

— Byłem — rzekł w końcu niewyraźnie, bo mówić trudno mu było.

Strzała uwięzła głęboko i poszarpała gardło... Z każdym słowem krew płynęła... Patrzył na Brunhildę jak zdychający pies na pana swego, do nóg jej przypełznął, chwycił jej stopy, pocałował je i skonał.

Parę razy Chwostek go jeszcze nogą potracił, lecz życia już w nim nie było. Przekleństwem więc cisnął na trupa i odszedł. Biała pani płachtą go narzucić kazała.

Nazajutrz miano go w stronę jeziora niepotrzebnym trupem wyrzucić.

Czwartego dnia Smerda z górnego okna wysunął głowę i kłąc a łając poczał, pokazywać pięści, bezcześcić. Odpowiadali mu z obozu śmiechami.

— Psi synu! — krzyczeli nań kmiecie. — Głód ci tak pysk otworzył, trzeba się nad tobą ulitować chyba i jeść ci co dać, abyś nie wściekł się.

Chłopaki więc na długiej żerdzi związanej, kawał mięsa końskiego ukroiwszy ze zdechłej świerzopy, podali Smerdzie, śmiejąc się a szydząc. Mimo, że wiedział, co mu podstawiono, pochwycił oburącz i znikł.

— Już im głód doskwiera! — rzekł Myszko Krwawa Szyja. — Ano, zobaczymy!

Nocą, gdy się młodzież ciekawa podkradła pod mury i ucho przykładła do ścian, zdało się, że tam coś mruczało i szemrało, jakby pszczoły w ulu zamknięte, a potem jęki niby i milczenie.

Szóstego dnia posłyszano nagle krzyki, wrzawę i płacze, coś jakby zacięty bój we wnętrzu, bo ściany jęczały tłuczone. Zawrzał kilka razy głos straszny, jakby z nim życie uciekało, przeszył powietrze i zmiłkł jak urwana gęśli struna.

Burzyło się i kołatało potem znowu w wieżycy, leciało coś, gruchocząc, padało i trzaśkało się. Potem cisza była długa. Niekiedy twarze blade ukazywały się w oknach i nikły, zdały się chcieć napić powietrza usty otwartymi, bo wargi miały rozemknięte i języki wiszące — ale o litość i zmiłowanie nie prosił nikt.

Dziesiątego dnia milczała wieża, krucy się do okien cisnęli, obsiadali je, jakby dopominając wnijścia, i krakali straszliwie. Odpędzano je strzałami. Odlatywały na chwilę i powracały, dobijając z drugiej strony. Myszkowie wołać kazali na rozmowę, nie odezwał się nikt. Stali jeszcze dni cztery. Na wierzchołku nie było strażnika, we wnętrzu cisza grobowa śmierci. Niekiedy to oczekiwanie dojadło, końca się dopominano. Sprzykrzyło się patrzeć na mur i do ptastwa puszczać strzały, a słuchać — milczenia.

Myszko Krwawa Szyja kazał wiązać drabiny. Czeladź jego w zgłiszczach stare wrota znalazłszy, trzy drabiny razem do górnego wnijścia przystawiła i nad głowami je dla ochrony trzymając, aby kamienie spadające moc straciły, leżąc poczęła ku górze.

Drabiny mocowano; nikt się nie pokazywał, dostali się do zapartego wchodu, nikt im wnijścia nie bronił. Poczęli go rąbać, bić i łamać, nie odpowiadzano ze środka.

Ze wszech stron coraz drabin więcej przystawiać zaczęto, a tuż pod młoty i obuchami padły wrota w głąb i z głuchym grzmotem stoczyły się aż na dno.

W wieżycy ciemno było jak w grobie, cicho jak na żalniku nocą, nie widać nikogo, zgniliznę czuć było i trupy.

Na spodzie, na dnie leżały stopy ciał pogniecionych, połamanych, zsiniałych, gnijących; rusztowanie i belki, z którymi runęli, przybiły jednych, drudzy się, padając, pozabijali.

Na górnej połaci leżały dwa ciała — Chwostka i żony, z głodu czy od trucizny zmarłych, sinymi plamami okryte.

Żyw tu już nikt nie pozostał. Zbuntowanemu znać ludowi z górnej połaci pułap ciśnięto na głowy, kamieniami ciężarny, i zgniótł motłoch, na miazgę gruchocząc. Dwoje ich tylko, Mucha i Smerda, leżący po kątach, zostali na długie konanie.

Gdy się wdarto do wieży, całe obozowisko ozwało się wielkim okrzykiem. Kmiecie i lud tęsknił do domów, powitano zwycięstwo radością i wrzawą. Myszkowie czapki podnieśli do góry, zaczęto grzebać się w gruzach, szukając ukrytych skarbów Chwostka, a rozbiegające się wnet gromady poniosły po mirach wieść, że na grodzie krucy już tylko panowali.

Ptak

Bunt, Śmierć

Stara baśń

POWIEŚĆ Z IX WIEKU

TOM III

I

Na spustoszonej grodzie Chwostkowym zwołano wielki wiec kmieci o następnego miesiąca⁴³⁶ pełni.

Trzema jednak dniami wprzód, gdy księżycowej twarzy wiele jeszcze brakowało, by pełną była, starszyzna już się po dworach i zagrodach zbierać, radzić i wadzić zaczęła. Wszystko zapowiadało, że na tym zgłiszczu, co tyle okropności widziało, i wiec spokojnie nie przejdzie.

Ścibor, do swoich jadąc, stanął po drodze u Piastunowego dworka, chcąc go też z sobą na radę powołać.

— Jam się tam wam do niej nie przydał — odpowiedział mu syn Koszyczków — a wołę moje barcie podpatrzeć... Moźniejsi niechaj stanowią, jam ubogi człek i przodować nie chcę, bo się na siłach nie czuję... Nie nawykłem do tego, a rozkazywać nie umiem, ino pszczołom moim, które słuchają mnie... I czeladzi, która sprzeczna nie jest. Życzę wam tylko, abyście poczynali w dobry czas, a pośpieszali z wyborem wodza... Niemców tylko co nie widać, gdy zwietrzą, że wódza nam braknie... Stójmyż z sobą po bratersku za jedno... Ja, co mi nakazecie, zrobię, a co robić trzeba, to wy lepiej wiecie...

Ścibor się mu uśmiechnął, potrząsając głową.

— Waszego by to nam bartniczego rozumu potrzeba, miły ojcie — rzekł — bo się u nas nie na pogodę, ale na straszny wicher zanoszą. Leszków krwi, pomniejszego drobiazgu, zostało dużo, a naszych też kmieci, witeziów⁴³⁷ wiele takich, którzy by radzi na gród się dostać chcieli i kneziować... Nie pójdzie nam łatwo...

Westchnęli oba; ale stary gospodarz przy swoim stał, aby raczej do pszczoł iść niż do ludzi. Żegnali się więc u wrót, a Piastun, na plecy kobiałkę wzięwszy, do lasu co prędzej uszedł i drudzy jadący na wiec mimo zagrody, co później o niego u czeladzi i niewiast pytali, dowiedzieli się tylko, iż go dawno doma już nie było.

Ciągnęli kmiecie ze wszech stron nad Gopło, jechali i Leszki, ponuro patrząc, ze strachem w sercach, ale nie chcąc ustąpić. Myśleli może, iż gdy się na innych nie zgodzą ludzie, do nich powrócą. Spotykano się po drodze, milcząc, i nieufnie oczyma mierzono.

Miejsce na wiec pono⁴³⁸ takie wybrane było, ażeby nagłość sprawy przypominało.

Świeże gruz, żużle ledwie ostygłe, sterczące z nich belki czarne, krwią jeszcze niewsiąkniętą ociekła ziemia, opustoszała wieża, z której trupy pozrzucono do jeziora, pozakopywano i popalono, aby powietrza nie psuły; wszystko to napominało, ażeby wódza nowego niebawem obierać, bo pomsta za Pepełką nadciągała.

Roilo się już przybywającymi kmięciami, żupany, władkami dokoła, a coraz to nowi jeszcze przybywali. Jedni stali z końmi, czekając, rychło się co pocznie, drudzy, popuszczawszy je na paszę, pokładli się na ziemię, inni chodzili od kupy do kupy, rozwiadując się i dostając języka.

Wszystkim było jawne, że te Myszk, które Chwostka zjadły, będą górą, ale nie wszyscy za nimi i z nimi trzymali.

— Choć to czysta kmieca krew nasza — mówili — ano za łeb by nas wzięli pewnie jak tamten, któregośmy pozbyli.

W gromadzie znajdował się i uzdrowiony już Doman, i Ludek, Wiszów syn, i innych wielu, nawet z kończyn ziemi i z puszczy a lasów, upatrywano tylko Piastuna próżno.

— Ten by się nam tu zdał — mówiło wielu — człek prosty, a rozum ma zdrowy, bystrzej widzi, choć mówi niewiele i nie trzyma z nikim, tylko dla gromady dobra pragnie...

Pytano o niego. Ścibor rzekł.

— Do pszczoł poszedł...

Już się miało ku południowi, a ludzie się ściągali powoli; niektórym pilno było już poczynąć bardzo, zaczęli kołem siadać wszyscy i najstarszych wołano, aby zagajali.

Przywódca

⁴³⁶miesiąc (daw.) — księżyc. [przypis edytorski]

⁴³⁷witeż — rycerz, pan feudalny. [przypis edytorski]

⁴³⁸pono — podobno. [przypis edytorski]

Najsędziwszy wiekiem był Żuła, z rodu Jaksów, kmieć bogaty, daleko w lasach mieszkający, który spokój lubił, a do obrad i wieców nie był nawykły. Za srogiego i okrutnika go miano, lecz sprawiedliwym też był, gdy sądzić przyszło. Musnął się starzec po wąsach i brodzie, a rzekł krótko, brwi namarszczywszy:

— Wybierajmy, a rychło... W domu każdy ma co czynić. Chciało się wam pana odmienić, próbujcie szczęścia... Nie mam ja co rzec, krom tego, że tu już widzę kneziów siła, choć i jednego nie mamy... O posłuszną gromadę trudniej będzie... Czemu bym i ja kneziem nie miał być?

Myszkowie, jak inne rody, siedzieli kupą przy sobie, całe też zgromadzenie mirami i rodzinami się rozłożyło. Myszków było przecie pono najwięcej i najgłośniej szumieli. Na nich się też oczów najwięcej zwracało.

Każdy ród chciałby był ze swoich knezia dać. Najmożniejsi, równymi się Myszkom czując, cisnęli się też naprzód.

Ze krwi Leszków zeszło się także dosyć i stali z kmieciami na równi w prawie, nie chcąc im ustąpić. Na tych koso patrzano. Przybył też milczący stary Miłosz z oślepionym Leskiem, którego przy sobie trzymał, na nim się opierając, jakby okazać chciał, że drogo za swą krew zapłacił. Z nim trzymali Bumiry i wielu innych.

Gromadami też siedziały rody Jaksów, Kaniów, Porajów, Starzów, Wizimirów i innych mnogo. Patrzyli ku sobie wszyscy, oczyma mówić się zdając: „Tacyśmy dobrzy jako i wy”.

Szeptano między sobą, naradzając się.

— Myszka wybrać — rzekł jeden z ich drużyny — Myszka z krwawą szyją. Przecie już dowód dał, że wodzić umie... A nam witezia trzeba i wodza...

— Hej! Hej! — przerwał drugi. — Czemu nie jednego z Kaniów, ci też oszczepem dobrze władną, a nam też i możnego trzeba, abyśmy nań składać się i zsypywać nie potrzebowali...

— To i Wiszów ród zamożny — mówił trzeci — a Wisz stary pierwszy życiem za wiec zwołany opłacił.

Wszczyła się już wrzawa, zgody nie było, zaczęli wołać za sobą Leszkowie, podstawując swoich jednego.

— Leszków mieliśmy już dosyć! — krzyczeć zaczęto. — Nie chcemy ich! Mścić się będą! Precz z nimi!

Od słowa do słowa, rody się ze sobą w kole ujadać zaczęły; wystąpiły nienawiści odwieczne, zemsty pozapominane, urazy stare. Powstało zamieszanie, a niektórzy już i pięści nastawiali.

Aż gdy do tego przyszło, Ścibor wołać zaczął o opamiętanie, że to wiec jest i że tu nie pięść, ale pocziwe słowo stanowi.

Ochłonęli zwaśnieni, oczyma się już tylko wyzywając i mruczając.

Ludek, Wiszów syn, choć młody, wystąpił śmiało, po sobie⁴³⁹ mając pamięć ojca.

— Wieści już chodzą — rzekł — że o losie Chwościska stary ojciec Niemkini i synowie kneziowi wiadomość mają. Ludzie prawią, że w sam dzień ognistych wici synowie jego byli na grodzie, skąd ich w czas matka przez jezioro uprowadziła, aby z odsieczą naspieszali. Do Kaszubów i Pomorców posyłać mieli o posiłki... Wtargną z nimi prędko, bo ich długo prosić nie trzeba. Ziemię nam spustoszą, zagrody popalą, nim się my na wodza zbierzemy... A nas by⁴⁴⁰ kupa była największa, bez głowy nie poradzimy.

Wtem wystąpił Dobek. Był on żupanem możnym, znali go wszyscy jako dzielnego, przebiegłego i wielkiego serca człowieka. Lat już na świecie przeżył ze czterdzieści, choć tego po nim znać nie było. Siłę miał taką, że niedźwiedzie dusił, za szyję wzięwszy, a zamiast dzidy często, drzewko wyrwawszy z korzeniem, żgał nim jak drugi lekkim oszczepem. Konia dosiadłszy, gdy mu był nieposłuszny, nogami na śmierć ścisnął. Dla ludzi też na razie ostry bywał, ale do bitwy, napaści i utrzymania ludu w łądzie nie było nad niego... Gdyby gorącością nie psuł, co dzielnością dokazał. Znano go i z nienawiści ku Niemcom, bo nad granicą połapawszy niewolnika, zwykł był ich do sochy zaprzęgać

⁴³⁹po sobie — dziś: za sobą. [przypis edytorski]

⁴⁴⁰by — tu: choćby. [przypis edytorski]

i orać nimi. W dybach też u niego różnego stworzenia obcego co niemiara chodziło, które on ze psy razem karmił.

Czasu pokoju wesół był, ochoczy, do słowa łatwy, gdy miłował, serdeczny, nieulek-
niony niczym, a w potrzebie tym chytrzejszy, że się porywczym wydawał.

Ten Dobek tedy, włazłszy na kupę kamieni, mówić począł.

— Knezia nam trzeba jednego, a swata się ich czterdziestu... Za każdego swoją krew bić się gotowa... Ustąpić nie chce nikt... Nie nowina to... Wszakci to powiadają u nas dawno, że gdy starszyzną wybierać przychodziło, Leszki aż do słupa biegały, inaczej zgody nie mogąc dopytać... Ano nam nie tyle końskich nóg, co ludzkiej głowy potrzeba... Więc... Ano... Po staremu... Rzućmy na losy... Prędzej będzie... Nie umieją ludzie, niech wybierają bogowie.

Wszyscy zamilkli, nie w smak to poszło.

— Jak zgody nie będzie — zawołał Myszek Krwawa Szyja — dosyć mamy czasu na losy rzucać... Nie warto od tego poczynać, kiedy wolę swą mamy.

Wstał Doman.

— Czemu nie na losy? — zapytał. — Czasu by się nie marnowało. Pokładnijmy włócznię, każdy swoją, konia białego przyprowadźmy; którą włócznię nogą pierwszą potrąci, czyja będzie, tego bogi chcą.

— Lub na Lednicę poślijmy, na ostrów święty, sprowadźmy dziewczkę od ognia, połóżmy przed nią czapki rzędem, każdy swą... Czyja wybierze, ten nam kneziem będzie... — odezwał się Zgorzelec.

Tu się dopiero swar i gwar wziął okrutny; losów nie chcieli za nic ci, co się pewnego wyboru dla siebie spodziewali. Zgody nie było... A tu i noc już nadchodziła.

Poczęto się ruszać z koła. Jedni po dworach pojechali nazad z niczym, drudzy się na grodzisku porozkładali, inni po okolicy poszli obozować w gajach.

Leszka chcieli jedni, Myszek drudzy, Wisza inni, Dobka wreszcie i z dziesięciu jeszcze stawiono. Byli tacy, co już Dobka znając, okrzykiwać go chcieli, ale sam im usta zamknął.

— Nie chcę! — zawołał. — Wolę słuchać niż rozkazywać... I swobodnym być, niż mieć tysiąc panów. Uciekłbym raczej za kraj świata, niżbym się niewoli tej miał poddać...

Myszkowie, którzy się na pewno spodziewali, że ich jednym okrzykną głosem, odjechali gniewni i zasmuceni. Ale coraz więcej było takich, którzy mówili:

— Nie gorsiśmy od nich... Mienia mamy tyleż albo i więcej, ziemi dużo, rodu mnogo... Jeżeli im kniażyć, toć i my potrafimy.

I tak porozpraszali się wszyscy nieradzi z siebie, nieradzi z drugich, gniewni, nachmurzeni, niecierpliwi.

Wieczorem, gdy Piastun od swoich barci do zagrody powrócił, właśnie Dobek zajeżdżał przed jego wrota i zsiadał przed nimi.

— Ojcie Piastunie — rzekł — woleliście wy do pszczoł iść niż do ludzi, a gdybyście się byli do nas pokwapili, może byście nam ze sobą zgodę przynieśli. Pszczoły by sobie bez was radę dały...

— A cóż się tam u was stało? — zapytał stary.

— Nic... Słysząc tylko, że Chwostka synowie Kaszubów już na nas i Pomorzan prowadzą... My tymczasem nie im, a sobie pięści pokazujemy. Wiec się zrywa. A że my sami wybierać nie umiemy, jedni nam do wyboru konia radzą, drudzy dziewczkę, trzeci losy rzucane... I drewienka... Wreszcie choć do słupa biegać, jak za dziadów bywało.

— Widzisz, Dobek — rzekł Piastun spokojnie — żem dobrze do pszczoł szedł, bo tam w lesie ja wiem, com zrobił, a na grodzie ja, ubogi człek z małym głosem, nic bym nie dokazał... Jużście się to rozjechali?

— Jedni precz poszli gniewni, drudzy leżą i mruczą... Inni, jako ja, gospody szukają... Przecie wybierać trzeba, bo nam niewybrany na kark siądzie.

Nazajutrz z rana i Doman podjechał do wrót z pokłonem, bo starego wszyscy szanowali.

— Cóżście to wy tak pobledli? — zapytał gospodarz, który go i nie widział dawno i nie słyszał o nim nawet.

— Nóż miałem w boku, krwi mi siła upłynęło! — rzekł Doman.

— Któż was pchnął?

Władza, Klótnia, Los

— Wstyd rzec... Dziewka... Porwałem Wisza córkę, bo mi się srodze podobala... Na koniu będąc, w moich rekach, nóż mi mój własny wychwyciła i zadała ranę głęboką.

— Drogoście kupili dziewczynę...

— Anim jej dostał — odparł, śmiejąc się, Doman — wymknęła mi się i uciekła do chramu na Lednicę, a jam się długo lizać musiał...

Piastun rzekł:

— Znajdziecie drugą.

— Jużem ci i znalazł — dodał Doman — a co mi po tym, kiedy zawsze pierwszej żal. Wtem się głos dał słyszeć z boku piskliwy:

— I gdyby nie ta stara wiedźma Jaruha, już by was na świecie nie było... Ha! Ha!

Obejrżeli się i ujrzeli staruchę, która, do nóg się im kłaniając głową i rękami, uśmiechała się.

— A ty na wiec czy z wieca? — rzekł szydersko Dobek. — Może byś się nań przydała?

— Dopiero na wiec — ciągnęła dalej stara, niezmieszana — czemu nie? Słyszałam ja, że tam ładu nie ma... Kto wie? Przyszedłby może ze mną... Bo ja różne rzeczy w worku noszę... I wiele wiem... Powiedziałabym gromadzie baśń...

— Jaką? — zapytali ciekawi.

— E! To stara babska klechda... — szepnęła Jaruha. — Raz, mówią, trafiło się tak, że w mrowisku nie stało króla... Mrówczy pan, z dębu spadłszy, zabił się, a potomstwa po sobie nie zostawił... Tymczasem łakome ptactwo naciągało, aby złupić mrowisko... Zebrała się starszyzna i radzi... Jedni chcą komara wybierać, drudzy muchę, inni pajaka, byle nie mrówkę, bo one wszystkie czarne, a wszystkie sobie równe... Tak dobra jedna, jak i druga. Wybierali, wybierali i wybrać nie mogli, a ptactwo jaja dziobało tymczasem i wyjadało do szcztu... Wszystkich równo... Aby ono to i tu tak nie było, miłościwi panowie. Ale starej babie co do tego?

Rozśmieli się słuchający, a Jaruha, pokłoniwszy się, poszła do Rzepicy piwa się napić.

Więc przybyli mocno nalegali na Piastuna, aby z nimi nazajutrz na wiec jechał.

— A po co mnożyć głowy, kiedy i tak nie ma zgody? — odparł stary. — Radźcie beze mnie, jam się nie zdał...

Nazajutrz dzień toż samo było. Zjechali się starsi radzić, a poczęli wadzić i zeszło na sporach, co było dnia. Widać było około stołba wijące się ludzi gromady, to przypadające do siebie, to odskakujące i rozchodzące się daleko, to nabiegające na siebie znowu. Ręce się podnosiły do góry i głosy. Rzucano czapki, potem wszyscy szli precz i za chwilę się do kupy cisnęli.

Zgody nie było... Leszkowie z jednej, Myszkę z drugiej strony przewodzili. Wieczorem późnym Myszko Krwawa Szyja podjechał pod chatę Piastuna jak noc chmurny.

— Pozdrawiam was, ojcz.

— Z wiecu wracacie?

— Tak ci jest, z wiecu jadę... — westchnął Myszko.

— Cóż niesiecie?

— Wiadro próżne — rzekł z goryczą Krwawa Szyja — nie ma wody, nie ma zgody. Mało się już za włosy nie pobierzemy. Każdy by kneziem chciał być, a słuchać by się nikomu nie chciało.

— A wy? — zapytał stary.

— No... Ja też... A ja prawo po sobie mam — rzekł Myszko. — Któż Chwosta przemierzonego zdusił, jeśli nie ja i moi? Kto szyi i zdrowia nastawiał? Juścim tak dobry jak i Leszki, jak Jaksy albo Kanie?

— Pewnie — rzekł cicho Piastun — ale cóż będzie? Mówią, że Leszek i Pepelek ciągną?

— Nie ma co już i mówić o wyborze — dodał głosem stłumionym. — Kto ludzi zbierze więcej, sam się kneziem ogłosi... I będzie na grodzie panował.

— A po cóż tamtego zrzucać było? — odezwał się stary. — Wszak i on takim prawem siedział.

— Cóż, jeśli do zgody nie przyjdzie — przerwał Myszko — czy lepiej, aby nas jedli Niemcy, czy aby swój za łeb wziął?

Gospodarz umilkł trochę, w ziemię patrzył.

— Czyńcie jako wiecie, ale wiec szanujcie — rzekł po chwili. — Co się stało Pepekowi i Leszkom, może i drugich spotkać...

— Ja nad sobą innym nie dam przewodzić! — krzyknął, rękę do góry podnosząc, Myszko.

I z tym, jakby zagniewany, odjechał.

Nazajutrz dzień na grodzisku nie było nikogo. Stado wróbli po nim latało, zbierając prószyny po koniach i po ludziach, świergocąc jak wczoraj ludzie, klóćąc się i czubiąc o ziarna, jak wczora tamci o panowanie nad sobą.

Piastun siedział na przedsieniu, dziwiąc się w duszy swej, że ludzie tak bardzo pragnąć mogli tego, co było strasznym brzemieniem, i cieszył się też, iż ubogim był, a nie potrzebował do sporów należeć i stać mógł na uboczu.

Wiec, powiadano, rozszedł się z niczym lub gorzej jeszcze, bo ci, co nań przybyli druhami, popowracali wrogami, w sercu z żalem i nienawiścią. Myszkowie zwłaszcza nieprzyjaciół napytali i współzawodników, a Leszki po cichu cieszyli się z wszystkiego, bo niejedyn już głowę ku nim obracał, mówiąc: „Lepiej niech stary ród nam panuje, byle zakonu⁴⁴¹ strzegł”.

Pusto było na grodzisku dni kilka, ale wrzało i gotowało się po zagrodach.

Nadchodził dzień świąteczny żniwa. Zdało się tym, co przewodzą, iż za drugim razem wiec nie darmo się zbierze i wybór stanąć musi. Poczęto więc znowu obwoływać się na zbór⁴⁴² a sejm nowy nad Gopło. Pojechali Myszkowie po swoich, Leszki też i inne rody, zbierając druhów dla narady i poparcia.

Wielu już zrażonych iść nie chciało. Byli i tacy, co się cieszyli, że knezia nie mieli, bo danin, osypów⁴⁴³ i służby do grodu nie było, a gdy o najazdach mówiono, głowami potrzęsali, utrzymując, iż Niemce doma i nad Łabą mieli roboty dosyć, a nad Wartę się tak szybko wybrać nie mogą.

Tymczasem, że dzień nowy naznaczony był świąteczny, a niektórzy myśleli, iż chlebem sobie ludzi zjedną, kazali na wozy nabrać mięsiwa, kołaczów⁴⁴⁴, piwa i miodu, i wieźli je ze sobą dla częstowania. Tak uczynili Myszkowie, a gdy się o tym dowiedział Bumir i jego drużyna, nie chcieli się też dać wyprzedzić, naładowali co w domu mieli na wozy i konie i ślali na gród.

Zbór nie był tak gromadny jak pierwszym razem, ale wyglądał uroczystej.

Ludzie też baczniejsi, bo doświadczeni, więcej się przysłuchiwali, niż mówili, i serca sobie jednać usiłowali.

Już koło zasiąść miało, gdy z dzidą w rękę nadciągnął Wizun stary, który przybywać się zdawał znużony z drogi dalekiej.

Starzec poważanie miał u ludzi nie tylko dla doświadczenia i rozumu, bo w ciągu życia dalekie zwiedzał kraje i znał prawie wszystkie, gdzie sięgało „słowo”, ich obyczaje, ład, zakony, prawa wszystkich gromad i plemion siedzących poza Wisłą i Dnieprem, i po Tątry⁴⁴⁵, i nad Dunajem, nad Łabą i Odrą, i nad Morzem Białym — ale wróżbitem⁴⁴⁶ też był wielkim i proroczko widział a wiedział, co się dziać miało... Chadzano doń nieraz po radę, acz jej szczodrym nie był. Wszyscy mu więc okazali radość wielką, iż na wiec przychodził, a spodziewali się, iż przemówiwszy, do zgody nakłoni.

Więc gdy się z dała ukazał, i Myszkowie, i Leszki witać go szli, a nim do mówienia o sprawie przystąpili, wystawiono niecki z mięsiwem i chlebami, i napój, prosząc wszystkich na strawę.

Posiadano na ziemi około wozów. Wizunowi poczesne miejsce zrobiono i częstować się poczęli z dobrą myślą. Dzień też był dziwnie pogodny i piękny; napoju wszelkiego stało siła, a gdy się raz ugaszczą zaczęto, ani się postrzeżono, jak dobra część dnia na ucztowaniu zesza. Wizun milczał. Myszkom się zdało, że go mieli za sobą, a Leszkowie prawie byli pewni, iż przeciwko nim nie stanie. Więc nim do koła szli, prosili go, aby im radę dał, co czynić mieli dla rychlejszego sprawy końca.

Ptak

Jedzenie, Alkohol,
Przekupstwo

⁴⁴¹ zakon (daw.) — prawo. [przypis edytorski]

⁴⁴² zbór — tu: zebranie, zgromadzenie. [przypis edytorski]

⁴⁴³ osyp — danina świadczona w naturze, w ziarnie zbóż. [przypis edytorski]

⁴⁴⁴ kołaczów — dziś popr. forma D. lm: kołaczy. [przypis edytorski]

⁴⁴⁵ Tątry — najwyższe pasmo w łańcuchu Karpat. [przypis edytorski]

⁴⁴⁶ wróżbitem — dziś forma N.lp: wróżbita. [przypis edytorski]

Stary obejrzał się dokoła i, namyśliwszy się, począł:

— Po tom ci ja tu się przywłókl, ażebym wam prawdę przyniósł, nie z siebie, ale z tego źródła, skąd ona płynie. Umyślniem odbył pielgrzymkę do miejsc świętych, pytając, co czynić, abyśmy się od biedy uratowali. Wracam z niej właśnie. Byłem daleko, byłem po kontynach Światowida⁴⁴⁷, Radegasta⁴⁴⁸, Porewita⁴⁴⁹... Byłem na Kołobrzegu⁴⁵⁰, Szczecinie⁴⁵¹, w Retrze⁴⁵² i na ostrowiu świętym Ranów, u Czarnego Stawu... Bogowie tam królują, którzy całemu plemieniu naszemu rozkazują, Obodrytom⁴⁵³ i Wilkom⁴⁵⁴ równie jak Ludkom⁴⁵⁵ i Polanom... Nie ma u nas takich świątyni⁴⁵⁶ i takich bóstw, jak te, co są u Redarów i Ranów... Czcinymy i my przecie Rugiewida⁴⁵⁷ o siedmiu twarzach i mieczach siedmiu, Tryglowa⁴⁵⁸ o trzech głowach, Porewita o czterech obliczach z piątym na piersi, Światowida, który czterema głowami patrzy na cztery światy strony... Tam ja do nich chodziłem po wróżbę i wieszczbę dla nas, stamtąd wam przynoszę, co mi rzeczone...

Obejrzał się; słuchano w milczeniu, a Myszkowski spytał:

— Jakżeście się do Retry dostali?

— Któż co starcowi bezbronnemu miał uczynić? — odezwał się Wizun. — Zatrzymywali mnie Wilcy po gościach nie jeden raz, ale puścili wolno... Do Radegasta też niełatwo się dobić... Leży kontyna na wyspie zewsząd wodą otoczonej jak Lednica nasza, długa hać⁴⁵⁹ i mosty prowadzą do niej, a gdyś już na ląd wszedł, dziewięć bram przebywać musisz, a do każdej z nich pukać i prosić się, bo u każdej stróż stoi czujny dniem i nocą, a pyta cię i opatruje. Nie puszczają zaś więcej jak trzech naraz do świątyni. Kontyna⁴⁶⁰ stoi na podwyższeniu, z trójgiem wrót w tynach, co ją otaczają, z których dwoje się tylko otwiera, a trzecie tajemne do wody prowadzą... Bóstwo stoi całe złożone w koronie na głowie, na rogach jeleni i kozłów, misternie wywyższone pod dachem purpurowym, ze słupy malowanymi, a obok niego łożo jego królewskie, purpurą zasłane... I wkoło bogowie drudzy we zbrojach, z mieczami... Tamem ja naprzód szedł o wyrocznię pytać...

— Cóż ci powiedziała? — zaczęli szemrać otaczający.

Wizun spuścił oczy.

— Musiałem na wyrocznię czekać... Póki mi nie przysłała w jednym słowie: „Wybierzcie pokornego...”. Nie dość mi na tym było i szedłem na ostrów święty, nad Czarny Staw, na Jasmund⁴⁶¹, do Rekony⁴⁶²... Pytałem u Tryglowa i Światowida... Światowid mi rzekł: „Wybierzcie małego”. Tryglów kazał powiedzieć: „Wybierajcie ubogiego...”. Pytałem Rogu Światowida przez miód, który w nim stoi, i rzeczone mi, że niepokój i wojna czeka nas, dopóki mały nie będzie uczyniony wielkim...

Słuchając Wizuna, wszyscy się po sobie oglądali i widać było na twarzach frasunek. A stary mówił dalej:

— Com przyniósł od wyroczni bogów, to i w sobie nosiłem wprzód... Zgody nam prędko potrzeba i jedności... Zwędrowałem wszystkie plemiona i narody nasze, jakie na ziemiach siedzą od Dniepru do Łaby, od jednego do drugiego, od sinego do białego morza, i liczyłem w myśli: wiele nas jest, a jak my mało możemy... Jedni z nas już się

Proroctwo, Zgoda

⁴⁴⁷Światowid a. Światowit — bóstwo Słowian połabskich. [przypis edytorski]

⁴⁴⁸Radegasta a. Radzigost — bóg ognia czczony w Radogoszczy; Swarżyc. [przypis edytorski]

⁴⁴⁹Porewit — bóg o pięciu twarzach czczony na Rugii. [przypis edytorski]

⁴⁵⁰Kołobrzeg — miasto w północnej części województwa zachodniopomorskiego. [przypis edytorski]

⁴⁵¹Szczecin — miasto powiatowe w północno-zachodniej Polsce, stolica województwa zachodniopomorskiego. [przypis edytorski]

⁴⁵²Retra — Radogoszcz, gród plemienia Ratarów. [przypis edytorski]

⁴⁵³Obodryci a. Obodrzyce — plemię zachodniosłowiańskie stojące na czele Związku Obodrzyckiego, w skład którego wchodziło również Połabianie, Warnowie, Wagrowie, Drzewianie, Smolicy i Linianie. [przypis edytorski]

⁴⁵⁴Wilcy — Wieleci. [przypis edytorski]

⁴⁵⁵Ludkowie właśc. Luty — Wieleci stojący na czele Związku Wieleckiego, w skład którego wchodziło również Ratarowie, Sprewianie, Doleńcy, Czrepienie i in. [przypis edytorski]

⁴⁵⁶świątynia — świątynia. [przypis edytorski]

⁴⁵⁷Rugiewid a. Rugiewit — bóg czczony przez Ranów. [przypis edytorski]

⁴⁵⁸Tryglów a. Tryglaw — słowiański bóg o trzech głowach, władca trzech niebios, ziemi i zaświatów. [przypis edytorski]

⁴⁵⁹hać — grobla zbudowana z bali drewnianych, gałęzi itp. [przypis edytorski]

⁴⁶⁰kontyna — świątynia. [przypis edytorski]

⁴⁶¹Jasmund — półwysp na Rugii. [przypis edytorski]

⁴⁶²Rekona właśc. Arkona — stolica państwa Ranów na Rugii. [przypis edytorski]

Niemcom poddali i trzymają z nimi; drudzy z sąsiady braćmi wojują; inni się po lasach chowają, a swoich o miedzę znać nie chcą... Każdy żyje, jako woli, a do kupy się zebrąć i w kupie zgodzić najtrudniejsza rzecz... Chodzili jak ja nieraz Polanie nasi do Ranów, do świątyni, spotykali się tam z Serbami i Ludkami, i Dulębami, i Wilki, i wszelkimi plemionami jednej mowy, pili z nimi z czary razem, chleb łamali, a nazajutrz znać się nie chcieli... Niemcy mają jednego wodza, a gdy się pokłóć, ten ich jedna jak matka dzieci przy misce, obojgu po głowach dając naukę; u nas swoboda panuje, a kto chce, szarpie... Dla onej swobody, pana nie znając, zwierzom dzikim dostajemy się na pastwę... Gdy inaczej nie może być, choć nasze ziemie i miry niech zgodne będą, a niech wybiorą, jako rzekły wyrocznie, pokornego, małego, ubogiego...

Gdy Wizun skończył, panowało długie milczenie, a co wprzód każdy się wielkim czynił, teraz by był rad mniejszym się stać lub okazać. I nie w smak szły te wróżby znacniejszy, a na starego szemrali.

Wtem z tyłu poczęły niecierpliwe gromady wołać:

— Do rady! Do koła!

Wszystkie rody poczęły się kupić i ustawiać, a każdy swoich zalecać. Wnet i o przepowiedni zapomniano. Myszkowie się krwią przelaną i pracą chlubili, Leszkowie stali przy jakimś prawie, inni bogactwem się zalecali.

A że gromada Krwawej Szyi najliczniejsza była, śmielsi poczęli już go obwoływać, ale zaledwie to posłyszano z przeciwnego końca, zerwała się burza i odskoczyła połowa, ani znać go nie chcąc za wodza.

Tuż najpokorniejszego z Leszków wywoływać zaczęto, lecz zagłuszyła wrzawa ze strony przeciwnej luźne głosy.

Ci, co w kole siedzieli, powstawali, rozpierzchli się, rozbiegli.

Zgody nie było... Część znaczna precz szła na okopy, pokładła się na trawie i pijąc, narzekała na drugich. Wizun stał z boku na swej dzidzie oparty i uśmiechał się. Słońce zapadało.

Wtem na zdyszanym i potem oblany koniu przepadł człowiek w koszuli, z dała już ręką coś ukazując a krzycząc.

Porwali się wszyscy, biegnąc ku niemu. Zsunął się wtem z konia, wołając głosem wielkim.

— Synowie kneziowi z Pomorcami i Kaszubami a Niemcy już idą na nas... Już puszczać na granicy przestąpili...

Ledwie to usłyszawszy, wszyscy do koni swych biegli; popłoch i wrzawa się stała niezmierna.

— Tegośmy się doczekali, spierając i krzycząc! — krzyknął Dobek gniewnie. — Rozbiegniemy się li teraz, potraciwszy głowy, to zginiemy wszyscy, bo nas po jednym wybiorą, jak wróble ze strzechy powykręcają...

Leszkowie milczeli, stanąwszy na stronie; im się z synami Chwostka łatwiej było porozumieć. Myszkom o głowy szło... Zwołali się do kupy osobno.

— Na koń, kto żyw, niech każdy swoich ludzi zbiera... — poczęli zaklinać. — Nie ma czasu na długie rady... Gromadą iść i ławą im zastąpić drogę... Nie staniemy im do oczów, później już nie czas będzie...

Dobek przerwał gwałtownie.

— Do domów, po ludzi! — zakrzyknął nakazująco. — Czeladź idźcie zbierać... Nazajutrz wszyscy, z czym kto ma, tu nad Gopło... A stąd razem ruszmy na wroga... Wieczora i nocy starczy! Na koń! Na koń!

Dosiadali też już koni, chwytając je z paszy i od wozów, kto co napadł, rozsyłano gońców i nim mrok nadszedł, grodzisko znowu stało puste i milczące.

Gdy noc zapadła, w stronie, z której się spodziewano najazdu, dalekie łuny już widać było na niebie.

Nazajutrz nie przybył nikt jeszcze na zborne miejsce, wszyscy się gotować musieli, niejednym i dzid, i oszczepów brakło... Trzeciego dnia dopiero zaczęły się gromady powoli spływać nad brzeg jeziora. Wieść o napaści wroga ruszyła wszystkich, z odleglejszych też osad szły gromadki.

Nie pytając wyboru, Dobek, który się pierwszy znalazł na placu, sam sobie dowództwo

Obcy, Niebezpieczeństwo,
Strach, Wojna, Niemiec

Przywódca

na dał, a posłuszeństwa mu nie odmawiano. Silnym był dość, aby je wymóc, gdyby mu się kto sprzeciwił.

Ledwie ówczesny lud zbrojny mógł się nim nazywać. Nie byli jeszcze Polanie narodem wojennym i łupieskim, ale rolniczym i spokojnym. Konieczność obrony uzbrajać się im kazała, a uzbrojenie liche było.

Żelaznego oręża mieli mało, miedziana stara broń u niewielu się znajdowała; szła czeladź uzbrojona w młoty kamienne i obuchy, pałki nasiekiwane, łuki, proce i pociski. Kawał łubu⁴⁶³ lipowego stał za zbroję, a ozdobną zwała się tarcz, gdy ją kto skórą jedną lub dwiema obciągnął. Siekiery i noże, na jakie kogo stało, wiązano do pasa i do konia.

Czeladź i parobkowie pieszo szli, co przedniejsza drużyna i kmiecie jechali konno, na głowach dla osłony mając albo kruszcowy kabłak lub czapkę tylko, na ramionach kręgi mosiężne, które od uderzenia mieczem obraniały⁴⁶⁴.

Każdy ród wiódł swą gromadę, nie bardzo sformą⁴⁶⁵, grozą i strachem trzymając ją w posłuszeństwie.

Dobek latał, opatrując gromady i szykując jedne przy drugich, a tu mu czeladź zaraz się waśnić poczyniała, że ją uspokajać kijem musiał. Myszków sługi z Leszkami stać obok nie chcieli. Lecz Dobek gdy się rozpałił, ani spał, ani jadł, ani spoczął, póki do potyczki nie doprowadził. Wojnę lubił i dopiero żył, gdy dzidę w rękę wzięwszy, na konia siadł. Śmiały mu się oczy i drgały usta. Ku wieczorowi powysyłał najprzebieglejszych ludzi na zwiady, aby dopytali, gdzie się nieprzyjaciół obracał. Dopiero języka dostawszy, miał przeciwko niemu wyruszyć. Tymczasem odstąpiwszy nieco, u jeziora położył się z ludźmi w gaju, aby nocą ich nie zdradziły ogniska i dymy.

II

Wrócili wysłani z tym, że Niemców nieopodal już słyszeć było — podpełznąwszy, widzieli ich nawet, ale sił obliczyć nie mogli.

Szli, zabierając ludzi, spędzając trzody, zagrody paląc, łupy garnąc, jakie pochwycić mogli; kędy się przesunęli, zostawała po nich pustynia i zgłiszcza.

Czas było co najprędzej naprzeciw nim wystąpić, aby dalszą zaprzec drogę, bo każdy dzień ludzi wielu życie i mienie kosztował. Ale straszono gromady walką i uzbrojeniem, a zbierana kupa czeladzi nie starczyła na taką siłę, Dobek więc postanowił ciągnąć cicho, aby ich na noclegowisku napaść śpiących.

Cicho i ostrożnie przeryzynać się poczęli lasami, po bokach, w prawo i lewo, posłał leśnych ludzi, co i po ziemi, i po drzewach chodzić umieli — aby przepatrywali, gdzie się nieprzyjaciół znajdował i jak go osaczyć najlepiej.

Drugiego dnia w głębi puszczy naszli na cały obóz niewiast z dziećmi, starców i niedołężnych, z trzodami i dobytkiem, którzy ze dworów i chat zbiegli, chroniąc się przed nieprzyjacielem na niedostępne uroczyska.

Placz i trwoga panowała między nimi. Siedzieli na ziemi, jęcząc, zawodząc, tuląc się do siebie za każdym szmerem w dali, zdradzając się krzykami.

Ci mówili, że wiele już ludu poszło w pęta, a mało kto zawczasu zbiec mógł, ratując życie. Lasy, łązy i trzciny nad wodami za przytułek służyły, ale i stamtąd psy, których gromady ciągnęły z Pomorcami, schronionych płoszyły.

Pomorcy z Niemcami szli, pustosząc ogniem i mieczem, lud tylko młodszy wiązali w łyka i gnali za sobą. Na czele ich stali kneziowie Leszek i Pepelek, za rodziców zemsty chciwi.

Kmieciców schwytanych bez litości na dębach wieszano.

Jęki niewieście, kwilenie dzieci, żałosne wołania starców nie dodały serca Dobkowej gromadzie, ale do zemsty budziły.

Zbiegi mówiły z przerażeniem o ludziach całych w żelazo pozakuwanych, ze szczytami⁴⁶⁶ kruszcowymi, od których strzały odskakiwały, których pałki nie brały. Za tarczami tymi stali jak za murem z żelaza.

Lud, Broń, Żołnierz,
Przywódca

Wojna, Strach, Lud,
Niewola

Cywilizacja, Broń

⁴⁶³łub a. łuba — kora drzewna, zdejmowana w okresie krążenia soków. [przypis edytorski]

⁴⁶⁴obraniać — dziś: bronić. [przypis edytorski]

⁴⁶⁵sformy — posłuszny, karny. [przypis edytorski]

⁴⁶⁶szczyt (daw.) — tarcza. [przypis edytorski]

Dobkowi serca przybyło i gniewu; mówili mu, że łupiąc zagrody, zapijali się, a najadłszy i opiwszy nocami, jak wieprze leżeli, dysząc bezsilni.... A kto by ich napadł wówczas, tylko by wiązać i dobijać potrzebował.

Z tych zbiegów złapanych w lesie stary jeden się podjął drogę ku Niemcom pokazać. Przeleżeli tu do zmierzchu; jak mrok po cichu wyciągnęły gromady, krajem lasu posuwając się ku północy. Księżyc na niebie nie było i noc okryła ich chmurna.

Szli tak długo, zwracając na różne strony, gdy wreszcie zza drzew ujrzeli w dali szeroko porozkładane, dogasające ogniska.

Dobek wysunął się naprzód rozpatrzeć, jak ognie leżały, by po nich siłę nieprzyjaciela policzyć. A było ich tyle, że rachować przestał, bo mu sieć było pilno. Nie spodziewali się znać najeźdźcy, aby im kto śmiało czoło stawić, i odpoczywali bezpieczni. Gęsty las z jednej strony dozwalał się podkraść niemal do samego obozowiska w dolinie.

Ludzie, na ziemię się pokładłszy, pełnili cicho na brzuchach. Obóz Pomorców był dla nich łakomą zdobyczą, choćby się nie obciążał łupami. Lud tam się do nich kupił z całego wendyjskiego wybrzeża, aż do ujścia Łaby, zbóje i łotry ze szerokiego świata. Pomorcy, wojownicy razem i przekupnie, mieli też u siebie doma, czego dusza zapagnęła. W Winedzie mieniali swoje skóry i bursztyny na żelazo, na miecze, sukna i towary idące z południa, wschodu i zachodu. Choć mowę mieli słowiańską, ale serca już niemieckie; byle łupu dostać, gotowi byli iść na swoich, służyć każdemu, palić i zabijać choć braci rodzonych. Chciwość ich ciągnęła i zwierzęca dzikość.

Przebiegłszy kawał kraju, w którym tylko zgłiszcza i pustkę zostawili po sobie, zniszczywszy osad kilka, złupiwszy dworów wiele, położyli się właśnie obozem u lasu, w miejscu bezpiecznym. Oślaniała ich puszcza, jezioro i błota dokoła. Spoczywali bez straży. Jadło się warzyło⁴⁶⁷ w kociołkach, tarcze i miecze leżały porozrzucane po ziemi. Pozdejmowali pasy, pociskali⁴⁶⁸ żelazne blachy, aby im lżej dychać było.

I leżąc, śpiewali dziko, a wśród pieśni straszne krzyki a wołania słyszeć się dawały.

Pastwili się nad niewiastami i dziećmi pozabieranymi w drodze. Nieopodał od obozu ich widać było skupioną gromadę ludzi, łykami i powrozami pokrępowanych; jeńcy to byli, którzy głodni, pokrwawieni, pobici leżeli na piasku, a nikt im chleba nawet nie rzucił. Stado psów ujadło nad nimi. Jęczeć nie śmieli, bo słabych zabijano... Niewiasty na rękach trzymały martwe już dzieci, żywi i trupy razem leżeli.

Ludzie Dobkowi, podpełznąwszy, z przerażeniem poznawali swoich między niewolnikami — w sercu się im gotowało. Opodał trochę stali Kaszubowie i Niemcy, a tych mniej było. Dobrze uzbrojeni, dodani przez dziada wnukom Sasi, trzymali się na ubożu, straż przy nich odbywając. Sami kneziowie na pagórku, pod szalasem odpoczywali bezpieczni.

W obozie śmiechu, rechotania i pieśni pełno było. Czasem tylko dwu zbójów, przemówiwszy się⁴⁶⁹, porwał z ziemi i cisnęło się na siebie, chwyciło za bary, padając, gniotąc i tarzając. Inni z nich stroili śmiechy. Czasem wstał który, aby do jeńców pójść i łuku na nich spróbować.

Polanie mieli czas dobrze się rozpatrzeć i rozmyślić. Pomorcy, którzy najbliżej ich leżeli, całę⁴⁷⁰ się niczego nie spodziewając, tak zawadzili i wrzeszczeli, iż zbliżających się posłyszeć nie mogli. Łamane gałęzie i szmer pochodu, wiatru szum głużył i pieśni. Dobek ze swoimi zbliżył się na sam kraj lasu, kilka kroków go dzieliło od najeźdźnika.

Konie jazdy opodał nieco się pasły na łące. Dobek, który jak bartnik na drzewa łązić umiał, z wierchołka starej sosny obejrzał dobrze, jak był obóz rozłożony, i kazał swoim wprzód, nim by się na odpoczywających rzucili, starać się ich osaczyć dokoła jak zwierza w ostępie, drogę im zapierając do ucieczki.

Stało się tak; z jednej tylko strony od pola zająć ich nie było można, bo by zawczasu popłoszono, na dany dopiero znak zabiec i z tej strony mieli ludzie, aby nikt nie uszedł z życiem.

Jedną część oddzielił Dobek, by się natychmiast do jeńców podkraśla i pęta ich poprzerynała. Oni też mieli na wroga paść i swoim dopomóc do rzezi.

Okrucieństwo

Bitwa, Walka, Zemsta

⁴⁶⁷warzyć się (daw.) — gotować się. [przypis edytorski]

⁴⁶⁸ciskać — rzucać; tu forma: pociskali, tj. porzucili, porozrzucali. [przypis edytorski]

⁴⁶⁹przemówić się — pokłócić się. [przypis edytorski]

⁴⁷⁰całe (daw.) — wcale. [przypis edytorski]

Gdy wszystko było gotowe, przemyślny Dobek stanął z mieczem na przedzie i od pasa róg wzięwszy, dał znak, aby się rzucono na Pomorców.

W obozie, choć usłyszano głos ten, nikt się nie ruszył; sądzili, że który ze swoich znak daje, nie ułękli się i nie spłoszyli. Gwar i śmiechy szły górą.

Wtem z lasu posypali się Polanie, pędem lecąc i spadając na karki leżącym wprzód, nim za broń pochwycić mogli.

Krzyk straszliwy, ze stu wrzasków złożony, rozległ się jak grzmot po lesie i już rzeź rozpoczynała okrutna. Jeńcy też z okrzykiem ruszyli, zbrojąc się w głównie i koły, bliższych niewiasty zrozpaczone chwytaly za gardła rękami i dusiły nim na nogi porwać się uspieszły⁴⁷¹.

Tylko dalej leżących gromada wstała, lecz w zamieszaniu i popłochu gniotła się sama, zabywszy⁴⁷² broni i lecąc to ku jezioru, to na las, gdzie im zastępowano drogę.

Choć ze wszech stron razem napadnięto na obozowisko, do pagórka na którym stali kneziowie i Niemcy, dobiec tak rychło nie pośpieli⁴⁷³ ani Dobek, ani jego kmiecie drużyna.

Z góry spostrzegli Niemcy, że na Pomorców uderzono i mordowano, chwycili wnet za miecze ludzie żelazni — ale już było za późno. Pomorcy ściśnięci wili się bezbronni, padając pod oszczepami i młotami. Niektórzy, pełzając, uchodzili w zarośla i ginęli po drodze, inni, na ziemi leżąc, o darowanie życia prosili daremnie.

Kaszuby, stojący też dalej, podnieśli się zrazu, za broń chwyciwszy, ale na nich rzuciła się nawała wielka, zagnała ich na pobożowisko i trupy, na ciała pobitych, ku lasowi, od którego na nich drudzy czekali.

Niemcy, sami jedni zostawszy, garstką niewielką opasali Leszka i Pepelka, których konie u szalasu stały, i z nimi co tchu i siły uciekać zaczęli na pole. Ciemna noc ucieczce sprzyjała, w pogoń za nimi puścił się Dobek w kilkanaście koni, lecz pierzchali tak szybko, iż dogonić ich najmniejszej nie było nadziei.

Wrócili więc, spodziewając się, że ta mała garść, tulając się po spustoszonej kraju, zagarnięta być musi lub wybita.

Na obozowisku rzeź okrutna pomściła zniszczenie. Mało kto stąd wyniósł życie. Własne miecze Pomorców, porzucane na ziemi, służyły do mordowania, łyka ich przygotowane — do wiązania tych, co o miłosierdzie prosili, wykup obiecując za siebie.

Jeńcy, którzy tylko co jęczeli spętani, nie spodziewając się już nigdy zagród swoich oglądać, jakby na nowo na świat się narodzili, szaleli z radości, całując zbawców swych nogi. Inni jak pijani dobijali trupy na pobożowisku.

Zwycięstwo było wielkie, bo Kaszubów mało co, podając tył, ujść podążyło, a i tych jeszcze część wybito po drodze.

Z północy skończyło się wszystko, radość niezmierna śpiewami się rozlegała po lesie. Dobek leżał pod dębem i pot z czoła ocierał. Kazał wnet stanice⁴⁷⁴ bogów powbijać z dzidami na placu, rozpalić ognie, a trupy pobitych, gdy je odarto, zwlec na kupy i palić na stosach.

Jeńcy natychmiast poczęli nosić gałęzie i toczyć kłody. Rzucono pozabijanych na ogień, innych do jeziora spychać kazano; i pagórki ogniste, wznosząc się na pobożowisku, daleko luną swą oznajmywały⁴⁷⁵ zwycięstwo. Siedząc około nich śpiewano pieśni.

Łupu, broni różnej i kruszcu, łuków i młotów, tarcz skórą obszywanych i obijanych blachami nabrano tak wiele, że jak drzewa stosy leżały. Niewiasty, starcy, dzieci, które z pęt uwolniono, stali u ognia, opowiadając, skarżąc się, dziękując obrońcom. Choć mało kogo życiem darowano, i jeńców przecie do dwu kop się zebrało. Tych zaraz łykami i powrozami spętano mocno i na to samo miejsce spędzono do kupy, gdzie niedawno swoi, jęcząc, leżeli.

Gdy się tak powoli uspokoiło wszystko, poszła starszyzna rozpatrywać pobranych, śledząc, czy między nimi się kto z dowódców i znaczniejszych nie ukrywał. Ale ci leżeli twarzami do ziemi i musiano im łby podnosić za włosy, aby zajrzeć w oczy. Pomorcy, lud

Ucieczka

Zemsta

⁴⁷¹uspieszyć — zdążyć; por. ros. *uspjet'*. [przypis edytorski]

⁴⁷²zabyć — zapomnieć; por. ros. *zabyt'*. [przypis edytorski]

⁴⁷³pośpieć — zdążyć. [przypis edytorski]

⁴⁷⁴stanica — tu: słowiański posąg boga, godło albo chorągiew wojenna. [przypis edytorski]

⁴⁷⁵oznajmywały — dziś: oznajmiały. [przypis edytorski]

dziki, korzyć się i litości prosić nie mieli zwyczaju. Leżeli pokrwawieni, tuląc oczy i czoła, nie sycząc nawet, choć ich powrozami do krwi pokrępowano, a z ran broczyli posoką⁴⁷⁶.

A gdy upartym głowy gwałtem do góry unoszono, niejednemu jeniec wściekły, rzucawszy się, palca odkąsił, choć wiedział, że go tam zaraz oszczepem do ziemi przybiją.

Gdy tak szli, Dobek, Ludek syn Wiszów i Bolko Kania, potrącając nogami leżących, na boku spostrzegł Ludek człowieka rudego związanego, który oczyma nań łypnąwszy, głowę prędko za plecy towarzysza ukryć się starał. Wyciągniono go wnet z kupy za nogi — aż gdy twarz osmalona na jaw wyszła — Ludek zawołał:

— O! Ten ci to jest, który ich tu pewnie prowadził, wypatrzywszy wprzód drogi! Znam ja go, to Niemiec, Hengo się zowie. Zamianą wrzekomo po chatach chodził, był u ojca naszego, łamał chleb z nami, a poznawszy kraj, teraz Niemców braci przyprowadził, służąc im przeciwko nam...

Dobek krzyknął porywczo:

— Na gałąź z nim!

Lecz Ludek wstrzymał.

— Nie, dajcie go mnie, dyby mu nałożyć i do sochy zaprzęgę, za wołu stanie, bo silny. Niech żywie, śmierci z mojej naprawy⁴⁷⁷ dłań nie chcę, bo naszym gościem był.

Ludkowa czeladź na skinienie zaraz go odprowadziła, lecz nim odszedł, na ziemię padłszy, płakał, dopraszając się litości. Przysięgał, iż wcale winnym nie był zdrady, bo go kneziowie ze sobą gwałtem pochwycili, wiedząc, iż był u Polan, ale dróg im nie okazywał. Iść tylko musiał, bo mu śmiercią grozono. Wiary mu jednak nie dając, w pętach precz go nazad odciągnęto.

Zebrane drużyny legły odpoczywać na pobojowisku, weseląc się i ofiary bogom składając dziękczynne za zwycięstwo.

Stosy z trupami, do których drew przyrzucano, rozplonęły jasno — stała się noc jako dzień. Lasy dokoła, jak złotem oblane, drżały, gorzały łunami pola dalekie, ogromne słupy dymu purpurowego, wyrastając ponad puszcze, nad wzgórze — daleko i szeroko roznosiły postrach jednym, drugim przecucie zwycięstwa.

W kotłach znowu ponastawiano jadło, warzono i pieczono, pozasiadała starszyzna rany zawiązywać i opowiadać, jak walczyła, a czeladź tymczasem gromadziła łup, rozkładając z osobna tarcze, odzież, miecze. Było się czym obdzielać i w czym wybierać, bo łupieski żołnierz niósł ze sobą dużo wszelkiego mienia i nigdy zdobyczy obfitszej nie pamiętali ludzie. Radość stąd czeladzi była wielka.

O pogoni za resztą Kaszubów i Niemców nikt już nie myślał — utrzymywali nawet kmiecie, że kneziowie, klęską tą odstraszeni, nie odważą się na drugi najazd i Pomorców ani Kaszubów do posiłkowania nie znajdą tak łatwo; a Niemców z dala sprowadzić nie będą mogli.

W obozie teraz znalazło się do zbytku wszystkiego; najeźdźcy, łupiąc po drodze, wzięli z sobą nawet beczki z miodem i piwem, pobrane po dworach, pod lasem całe trzody stały w zasiekach, zabijano więc bydło dla nakarmienia ludzi i do rana przeciągnęło się ucztovanie i ofiary.

Nad świtaniem, wśród tej radości i dostatku, ochota się wzięła wielka a zbytnia, tak że gdyby naówczas owa garść Kaszubów wróciła na pobojowisko, łatwe by może nad biesiadującymi odniosła zwycięstwo.

Jeńcy tylko, jak skoro nadszedł dzień, podziękowawszy wybawcom, zabrawszy z trzód, co kto poznał za swoje, do zagród popalonych odciągać zaczęli. Reszta, strażę rozstawiając, na ziemi leżąc, się pospała.

Słońce już było wysoko, gdy czujniejsi budzić się zaczęli — a tu głód znowu czuć się dawał — powrócono więc do mięsa, piwa i miodu, a biesiadowano znów do nocy.

Ta gdy ich zaskoczyła, nie czas już ruszać się było — zmęczenie dawało się czuć wszystkim, pozostali więc na pobojowisku. Tylko że ze spalonych trupów smrodliwy dym im dokuczał, położyli się nieco opodał, drew przyrzuciwszy, aby się ciała podopalały do szczętu.

Gość, Zdrada, Niemiec,
Kara, Obyczaje

⁴⁷⁶posoka — krew. [przypis edytorski]

⁴⁷⁷naprawa — tu: namowa; por. daw. *prawić*: mówić. [przypis edytorski]

O wieczornej porze Ludek, kazawszy przyprowadzić przed siebie Henga i z litości go nakarmiwszy, badać zaczął wraz z Dobkiem. Posądzano bowiem Niemca, iż wiedział więcej, niż się przyznawał. Nic z niego jednak prawie dobyć nie mogli mimo groźby. Prawił tylko, że dziad dwu młodych Pepelka synów, który nad granicą za Łabą siedział i zbrojnego ludu miał pod dostatkiem, dla pomszczenia córki i pomocy wnukom wszystko ważyć był gotów, że młodzi zajadli też byli i odważni, zatem, jeśli by do swoich dzielnic nie mogli powrócić, nieustannie Polanów niepokoić będą. Dawał też do zrozumienia, iż zgoda łatwo by się mogła dać zrobić, gdyby się o nią postarano.

Puszczono go z tym nazad, Dobek szedł ze starszą radzić, co miał dalej przedsiębrać — czy na granicę iść mścić na Pomorcach napady nieustanne lub do domów powracać. Wszyscy jeszcze świeżym zwycięstwem zagrani, gotowi byli iść na kraj świata i wojować, postanowiono przynajmniej granicę spłądować i nastraszyć najeźdźców w domu. Jak świt więc dalej ciągnąć miano. Ludkowi tylko i Domanowi zdano jeńców pomorskich, aby ich odprowadzili i jako niewolników rozdali po kmiecych zagrodach. Do dnia poczęło wojsko ruszać na wyprawę, stanice podniesiono do góry, jazda na koń siadła, kupy piesze gromadzić się zaczęły. Ludkowa czeladź, co Pomorców pędzić miała, biczami smagając, poczęła ich zmuszać do wstawania z ziemi. Straszny był widok tej dziczy zrozpaczonej, która, losowi swemu nie chcąc się poddawać, wyła, targła się, rzucała, dopóki biczyskami jak trzoda nie została zmuszona do pochodu. Pędzono ich pieszo, otoczywszy konnymi, z rękami w tył powiązanymi, poczepionych razem. Ciągnęli się, nie mogąc uciec ani nawet ruszyć inaczej, tylko wlokąc jedni drugich za sobą. Na pół nadzy, poodzierani, ranni, wlekli się, padali i wyli. Upartszych⁴⁷⁸ koniom do ogonów przywiązywano. Henga sam Ludek na postronku prowadził, aby mu nie uszedł.

Tak, gdy Dobek ku granicy szedł, Wiszów syn z jeńcami powracał i z dobrą wieścią — niewolników po kilka do zagród rozdając, co we żniwa bardzo się przydało.

Wszędzie z radością wielką witano tego posła zwycięstwa — bo luna, widziana nocą, postrach była rozniosła. Ludzie biegli przypatrywać się pobranym zbójom, obrzucać ich przekleństwami⁴⁷⁹ i razami. Pozostających zabijano w dyby, by uciec nie mogli.

Starszyzna jednak zazdrościła Dobkowi odniesionego zwycięstwa, lękając się może, aby, wojsko w ręku mając, po władzę nie sięgnął — niepokoiła się spóźnionym jego powrotem i odkładanym knezia wyborem.

Mruczano, powtarzając rozkazy wyroczni, aby wybrano pokornego, ubogiego i małego.

Myszkowie i Leszki znowu swoich objeżdżali. I jedni, i drudzy stawali często przed zagrodą Piastuna, żądając od niego rady, a wymawiając mu, że pszczoły swe więcej kochał niż sprawę mirową, od której trzymał się z dala.

Stary uśmiechał się, milcząc.

— Gdybym ja pomóc mógł — mówił — chętnie bym rękę przyłożył. Cóż ja mogę, biedny, gdy możni, jak wy, nic potrafić nie umiecie? Bogów tu raczej prosić trzeba niż ludzi, aby oni nam dopomogli. Łatwiej było złego obalić, niż na lepszego się zgodzić.

Leszków nikt nie chciał, aby się za krew swoją nie mścili. Myszków się lękano, by nieprzyjaciół i niechętnych sobie nie prześladowali.

Spokój, który na chwilę zapewniało zwycięstwo, dozwalał odetchnąć i przygotować wiec nowy.

Poczuł już możniejsi, że jedni drugich nie dopuszczą do władzy. Wyrocznia też chodziła ze swą radą po głowie, rodziła się więc u wszystkich myśl, aby wybrać takiego, co by pokornym i małym będąc, wdzięcznym był im za cześć i wyniesienie, a łagodnie z niego poczynął. Szło tylko o wynalezienie człowieka.

Na każde imię było więcej tych, co mu się sprzeciwiali, niż co by je popierać chcieli.

III

Korzystając z uspokojenia, Doman się do wesela sposobił. Chciał je mieć huczne i głośnie, stary też zdun, który córkę za bogatego kmiecia wydawał, pragnął pokazać, iż go stało na

Władza

Ślub, Wesele, Obrzędy

⁴⁷⁸upartszy — dziś: bardziej uparty. [przypis edytorski]

⁴⁷⁹przekleństwa — dziś forma N. lm: przekleństwami. [przypis edytorski]

przyjęcie i uraczenie choćby najliczniejszych gości. Z obu stron przygotowania czyniono wielkie.

Doman naprzód, odziewszy się bogato i czeladź postroiwszy, wędrował od dworu do dworu, družbów sobie na wesele spraszając.

A gdy tak jechał i stanął po drodze przed Wiszów zagrodą, ścisnęło mu się serce — Dziwa przypomniła mimo woli.

Ludka znowu doma nie było, bo zdawszy jeńców, za Dobkiem pośpieszył nad granicę; młodszy brat gospodarzył.

U wrót stanąwszy, ręce sobie podali.

— Dzwękę sobie biorę — odezwał się do niego Doman — za družbę was proszę...

— Będę wam chętnym družbą — odparł chłopak. — Cieszę się, żeście o naszej zapomnieli...

Popatrzał mu się Doman w oczy i rozśmiał niewesoło.

— Nie myślcie — odpowiedział — żem sobie dziewczynę napytał jak wasza... Krasychciałem, więcej nic... Hoża jest i młoda! Biorę córkę zduna znad jeziora Lednicy... Co mi tam! Nie dbam, czy mi co przyniesie!... Oczy jej się śmieją, może i ja poweseleję... Bo mi jakoś nieraźno... Weźcie więc konia a gotujcie się do drogi... Będziecie mi bratem, niech ludzie wiedzą, że zemsty nie szukam i żeśmy druhami jak dawniej.

Ścisnęli się znowu za ręce, pożartowali chwilę wesoło i Doman pojechał dalej. W chacie u Wiszów wiadomość o tym zadziwiła niewiasty; Żywia, stojąca u ogniska, zarumieniła się mocno, spuściła oczy. Może myślała, że się odezwie do niej i ją weźmie. Teraz, bez ojca i matki, cicho było i smutno. Bratowe popychały, bracia nie bronili bardzo... Poszłaby była z nim, ale — brał inną. Taka doła...

Stary zdun trochę o garnkach zapomniał, gotując wesele. Córka też mu nie dawała pokoju, tak wielu rzeczy jej było potrzeba. Mirsz na nic nie żałował.

Miód dawno sycony na to wesele stał pogotowiu, piwo warzyć zaczęło, a chmielu dosypywano do niego dostatkim; tego chmielu, o którym stara pieśń niosła, że psotnik, nic dobrego, „z dziewcząt robił mężatki”, bo go przy weselach dużo spijano.

Baranów i koźłat dość też na rzeź naznaczono, a i wieprzaków kilka miało paść ofiarą. Na kołacze mąka sucha, wysiewana stała w bodni⁴⁸⁰, pogotowiu.

Jednego dnia Jaruha znalazła się w progu zagrody, dobrawszy znać taką porę, gdy stary zdun był u pieca zajęty. Spojrzała na Milę i twarz się jej od śmiechu tak wykrzywiła i pomarszczyła jak grzyb, który człek nogą przycisnie.

Wzięła się wiedźma w boki.

— A co, Miluchno? A co? Może się stara nie zna? Może nie umie zaczynać i odczyńniać? Może ziele jej nieskuteczne? Dajże mi piwa, bo w gardle zasycha...

Dziewczę zarumieniło się, zmieszało, pobiegło prędko kubek piwa podać starej. Ta w progu usiadła, torbę położyła na ziemi, dobyła placka kawałek i z rozkoszą do ust poniosła napój ulubiony.

— Widzisz — mówiła powoli, uśmiechając się i mrugając — żupanam ci dała, a będziesz panowała... A gdyby nie ja i nie mój lubczyk... Ho! Ho! Albo by to nie było nigdy lub nierychło. Stare baby młodym się też na coś przydać mogą. Zaczynić i odczynić... Przyciągnąć, odepchnąć... My to wszystko znamy... Będzie ciebie kochał — dodała ciszej — a jeśli tam u niego już są inne jakie... Te ci służyć będą jak niewolnice. U bogatych ich bywa wiele, a tobie to co szkodzi?

Zarumieniła się Miła znowu i oczy zakryła rączkami.

Teraz jakoś, gdy otrzymała to, czego pragnęła, lękała się i trwożyła. Przyszło jej to tak łatwo! Strach ogarniał.

A Jaruha piwo piła i głową potrząsała, nie czekając odpowiedzi. Kubek był już próżny, milcząc, podała go Mili i dziewczę napełniło raz drugi.

Jaruha wypróżniła go chciwie.

— Na cześć Trójgłowowi, Miluchno — odezwała się — daj trzeci kubek, to się już powlokę. Nogi mam słabe, muszę pić na jedną, a potem na drugą nogę i na rękę też, która kij trzyma, bo to tak jak trzecia noga...

I śmiała się Jaruha, śpiewać już zaczynając.

Czarownica, Czary,
Zabobony

⁴⁸⁰bodnia — beczka. [przypis edytorski]

— O! O! Co oni tu porobili, co porobili na tym białym świecie naszym! — poczęła, smutniej nagle i głową wahając z jednego ramienia na drugie. — Kneź i biała pani... Oboje... Poszli do ojców bez stosu i pogrzebu! Mnie ich szkoda... Gród pusty! Trawa rośnie na zgłiszczu... Kneźna się na ziele znała, wiedziała co z nim robić! O! O! Nosila i ja jej ziele, na młodziku⁴⁸¹ rwane po mogiłach... Dawała czasem pić i jeść, dni dwa i trzy, płótna kawałek, sukna okrawek... Kneź szczuł sobakami z podwórza, bo młode ścisłał, a starych nie lubił... Ale mnie żaden pies nie ukąsi. Zaraz by się wściekł. Teraz na grodzisku... Het, pustki i węgle... Nie ma nic. Sroki skrzeczą tylko... Chodziłam grzebać w kupach popiołu... Ino gdzieniegdzie kostki bieleją... Szkoda dworu malowanego! Szkoda!

Dopiwszy trzeciego kubka, rozweseliła się znowu, otarła usta, oczy się jej zaświeciły, chciała wstać, nie mogła, dziewczę ją podniosło z ziemi. Podparła się na kiju, zmocowała i głową kiwnąwszy, powlokła się dalej, śpiewając:

— O lubczyku, ziółko złote! Jaką ty masz wielką cnotę, czy pan czy chłop, nic nie pyta, a za serce wnet go chwyta... O lubczyku, dobre ziele, proszę ty mnie na wesele!

Obiecując sobie przybyć na nie, choć nieproszona, Jaruha, która nigdy na miejscu nie mogła długo usiedzieć, dalej się powlokła.

W drugiej chacie krowa mleko dawać przestała, trzeba ją było okurzyć, aby czar i uroki zadane odczynić... Dalej ktoś w życie zawiązał węzeł na chorobę i cały zagon stał nietknięty, aż Jaruha go dopiero rozplątać mogła bez szkody. Znała tajemnic wiele, odejmowała zimnicę⁴⁸², uspokajała tych, których duchy o ziemię rzucały, sama się czasem dziwiła sobie, iż umiała tak wiele.

Po tym piwie chmielnym świat wydawał się jej dziwnie wesoły i jasny, chociaż nogi za to ledwie się wlokły.

Doman wedle obyczaju przysłał swaty; naznaczono dzień wesela. Zdjęto koło na tyce zatknięte nad chatą, oznajmujące parobczakom, że tu coś było do wywiezienia.

Mila dobrała sobie drużek sześć, wszystkie krewniaczek z okolicy, których się powstydić nie mogła, bo wszystkie były hoże, młode, świeże jak ona i wesołe, a żadna nad nią piękniejsza nie była.

Doman też sześciu drużbów prowadził ze sobą, wszystkich, jak jeden, kmiecych synów dorodnych, z których każdy suknią, kołpaczkiem, pasem i koniem się mógł pochwalić, zręcznością, przytomnością i siłą.

Dziewierza⁴⁸³ nie miał; Wisz mu go zastępował, prowadząc drużbów za sobą. Poszły zaprosiny urzędowe naprzód od dworu do dworu z wieńcami i śpiewami, wedle dawnego obyczaju, od ojca dziewczyny i od pana młodego. W chacie zduna zawczasu kręciło się niewiast białodzielnych bez liku; siostra Mirsza starego miejsce matki zastępowała.

Lecz, jak to bywa często przed weselem, choć się wszyscy radują, Mila, co tak za kmiecia iść pragnęła, czuła jakąś trwogę, a Doman, choć ją znajdował piękną, gniewał się na siebie, że go serce gdzie indziej ciągnęło. Żal mu było jej i siebie.

Ale cóż? Słowo się rzekło... Musiało się odbyć wesele, jak zapowiedziano.

Stary Mirsz też, choć nie przeciwił się doli, chodził chmurny, chata mu opustoszeć miała ze szczętem. Bracia też milczeli posępni.

Po cichu za węgłami mówili sobie:

— Wolelibyśmy, aby poszła za swoim, za zdunem... Kto wie, jaki ją tam los czeka i ile ich tam jest?

W przeddzień wesela wszystko było pogotowiu. Chata wybielona, wymieciona, wykadzona jałowcem i ładanem⁴⁸⁴, posypana kosaćcem, u drzwi powieszano wianki, wszystkie naczynia postawiono nowe. Około dziewczyny, jak zwykle, zasępionej i smutnej, kręciły się drużny wesołe i przybrana macierz stara. Strojna była Mila na ten dzień ostatni w najcieńsze płótno, w najpiękniejsze pierścienie i kolce, które od ojca miała; dziewicze kosy pozaplatane starannie, raz ostatni ją zdobiły.

Alkohol

Córka, Dom, Obyczaje

Ślub, Strach, Słowo

Wesele, Obrzędy, Obyczaje,
Śpiew

Panna młoda

⁴⁸¹na młodziku — w czasie nowiu księżycy. [przypis edytorski]

⁴⁸²zimnica — malarja. [przypis edytorski]

⁴⁸³dziewierz — ojciec pana młodego (*świekr*) a. brat męża (*szwagier*); tu: starszy wiekiem mężczyzna z bliskiej rodziny pana młodego, pełniący funkcję pierwszego drużby. [przypis edytorski]

⁴⁸⁴ładan — mirra. [przypis edytorski]

W chacie już od rana nie ustawały pieśni na chwilę, bo każda godzina tych dni uroczystych miała swoją, którą odśpiewać musiano.

Przed przybyciem młodego zaczęto już korowaj⁴⁸⁵ miesić, placek weselny, na którego przyjęcie piec się dopalał jasno i wesoło.

Dziewczęta koło dzieży stały i sypały w nią siedem miarek mąki jak śnieg białej, łąły miód, łąły wodę kryniczną, a każdemu sypaniu i laniu każdemu nowa pieśń towarzyszyła, co je tłumaczyła.

W takt potem pieśni białymi rękami ciasto ugniatały niewiasty, śmiejąc się i żartując z narzeczonej smutnej, w której smutek udany nie bardzo kto wierzył, choć oczy miała naprawdę zapłakane.

Z pieśnią się odbył taniec wkoło dzieży, w której ciasto rosło, z pieśnią poczęto lepić misternie korowaj święty, ofiarny, na którym spleciona kosa panny młodej siedziała i ptaszki, i pozatykane gałązki zielone, jagódki czerwone, kłosy dojrzałe... Wszystko to były godła dziewictwa, młodości, wesela, które się z tym dniem ofiary kończyło, a poczynało od niego życie trudu, łez i pracy, które jedna miłość miała osłodzić.

Gdy korowaj był skończony, ulepiony, ustrojony, z nową pieśnią do pieca go niesiono uroczysto, rzucając z nim razem kukułki z ciasta urobione, ptaszki poświęcone bóstwu żywota — Żywii⁴⁸⁶.

Zamknięto naówczas piec, przy którym starsze niewiasty pozostały na straży, a pannę młodą posadzono uroczysto na ulu zasłanym ręcznikami i druhny poczęły nucić smętny śpiew pożegnalny, zamykający w sobie całe dzieje młodości, żal po domowych progach, źródle, z którego wodę czerpała, ogródku, gdzie rutę sadziła, po dobrych braciach, po ojcu i macierzy kochanej, po złotych dniach majowych.

Mili płynęły znów łzy z oczów, gdy jej kosy rozplatan. Pana młodego nie było jeszcze, spodziewano się go, wyglądano co chwila. Brat miejsce jego zasiadał przy siostrze, jako dawny jej stróż, opiekun i obrońca ze krwi prawa.

Zmierzchało już, gdy zatętniało na drodze i — płaszcząc w dłonie, druhny wołać zaczęły:

— Księżyc jedzie młody!

Księżycem dnia tego był Doman, któremu sześciu młodzieży na koniach towarzyszyło, w kołpakach futrzanych z piórami, w pasach kowanych⁴⁸⁷, w opończach suto bramowanych, z ręcznikami bogato szytymi przez ramiona.

Pan młody, choć blade jeszcze, krasą i odzieżą wszystkich przechodził. Konia pod sobą siwego miał z długą grzywą, okrytego suknem czerwonym, któremu na łbie świecił czub błyszczący. Pas na nim cały był z kółek złocistych, pod szyją zapinka świecąca, u boku lśniący miecz, na głowie czapka z piórem i łańcuszkiem.

Na stajanie od chaty puścili się ku niej cwałem, a gdy u proga stanęli, aż ziemia zatętniała.

Broniono im przystępu zrazu, niby najeźdźcom i gwałtownikom, co na cudze dobro czyhali, nie dawano im przejść proga, musieli się spierać, opowiadać i okupić. Dopiero ich przepuszczono, gdy podarki dali. Doman wiele ich wioził ze sobą, a gdy z krasnej chusty wysypał u nóg młodej, dziewczętom się aż zaiskrzyły oczy. Były tam zamorskie, z dala przywiezione klejnoty, pierścienie, naszyjniki, naramienniki, korony na głowę, szpilki i para garści pieniążków srebrnych i droższe nad nie może paski malowane, pstre wstęgi, które tylko z Winedy dostawano, dokąd nie każdy wiedział i przebyć mógł drogą. Był i kubek jakby złoty i naczynko przeźroczyste z drogiego kamienia, któremu się wszyscy dziwowali, bo było niby z lodu, a słońce na wskroś przez nie patrzyło.

Tymi darami okupił sobie młody miejsce przy dziewczynie, którego mu brat ustąpił. A tuż i korowaj wynoszono, i różgę weselną zieloną, całą we wstęgi przybraną, w blaszki, pióra i strzępki, z szytym ręcznikiem krasnym.

I znowu brzmiała pieśń na pół żalosna, pół wesoła, żal za domem, za swoimi, przyszłości obawa, przeczcucia pracy ciężkiej, modlitwy do bogów i wróżby.

Wtoczyli się też zaraz za młodym do świetlicy dwaj gęślarze i dudarz z kobzą — grajki weselne, co i pieśniom wtórować, i pieśniami kierować, i do skoku przygrywać umieli.

⁴⁸⁵korowaj — ciasto; świąteczne białe pieczywo. [przypis edytorski]

⁴⁸⁶Żywia — słowiańska bogini życia, płodności i wiosny. [przypis edytorski]

⁴⁸⁷kowany — kuty. [przypis edytorski]

Jedzenie, Obyczaje, Śpiew

Panna młoda

Obrzędy, Bogini, Ofiara,
Ptak, Chleb

Panna młoda, Brat

Wesele, Obrzędy, Dar

Chata już pełna była jak nabił. Mirsz stary częstował i prosił, bracia z dzbankami chodzili i poili, piwo i miód nalewano nieustannie. A że w izbie miejsca wkrótce nie stało, chłopcy i dziewczęta koło wiedli w podwórku, gdzie i gędzba⁴⁸⁸ usiadła na przyzbie.

Pieśni a pieśni, lały się jedna po drugiej.

Śpiewano za młodą, za braci, za młodego — prześpiewano tak niemal noc całą. Nocka była letnia, gwiazdzista, księżycowa, ciepła, nikomu się spać nie chciało. Starzy chyba, siedząc, zdrzemnęli się po miodzie na ławach, drudzy na trawach pod drzewami, a gędzba nie ustawała. Co jeden przerwał, to poczynął drugi.

Młody siedział przy Mili, a patrzył na nią i wzdychał, tej serce biło ze strachu. A! Tamtych dni, gdy się jej ptaszkiem z chaty furknąć chciało, o tym smutku i obawie pojęcia nie miała. Skądże się teraz wzięły te łzy i ta trwoga?

Doman też pasem się bawił, na ścianę patrzył, milcząc, się niby uśmiechał, a gdzie był myślami, o tym nikt nie wiedział.

Tymczasem druhny nuciły:

— Żegnaj mi, progu domowy, żegnaj ogródku ruciany, studeńko, w której ja wodę czerpałam dla mojej trzódki. Żegnaj mi, siostró kochana, żegnaj, mój bracie rodzony i tobie, ojczu mój siwy, do nóg upadam splekana... W świat idę, obcy mnie wiedzie, wianek mój ze strumieniem płynie, kukulka wróży na brzozie, łzy z oczów cisną się gorzkie... Ojczu mój, bracia rodzeni, kiedy ja znów was zobaczę? Tam mi obarczą ramiona, nikt nade mną nie zapłacze... Tętni droga, lasy gwarzą, potok szumi na dolinie... Brzęczy coś, huczy coś, ktoś do chaty pędzi... Księżycowe lice, oczy ma jak gwiazdy, królewicz to pan — po naszą dziewczynę. Cały w złocie, w jasnej szacie, przy nim drużby królewicze, złotem, srebrem przepasani, jak jabłuszka malowani. Hej! Otwórzcie chaty wrota, drużyna jedzie od złota, po dziewczynę, po malinę... Dary ojcu wielkie wiozą, bratu, siostróm i macierzy... Nie płacz, otrzyj oczy czarne, wianuszek mu oddaj rada... Malowany dwór u niego, złote progi, srebrne statki... A! Ja płaczę, łzy mi biegą, nie będzie mi jak u matki...

O słońca wschodzie ruszył cały pochód na uroczysko pod dęby święte; stary ojciec miał im tam pobłogosławić. Drużby na konie posiadali, pannę młodą na wóz wsadzono, cały sukнем okryty, cały kwiatami obwieszony. Za nią jechały, nucąc a zawodząc, druhny, goście, tłum ciekawy.

U starego dębu młodzi szli po kolei wszystkich prosić o błogosławieństwo, padli ojcu do nóg, przybranej matce, wszystkim stojącym dookoła, aż do małych dzieci. Potem, za ręce się pobrawszy, kołaczem się łamali, włożono im korony na głowy, pili z kubka jednego, dłoń w dłoń siedem razy dąb święty obeszli dookoła i ojciec ich trzykroć ziarnem obsypał, a poza nimi stojąca drużyna ciągle pieśni nuciła weselne.

Wylano bogom ofiarę, odpędzono czary i uroki, kadzono zieleń, rzucano liśćmi, kropiono wodą i orszak cały nazad się puścił do chaty.

Tu zabrzmiały pieśni nowe a inne. Dziewczęciu rozplataną włosy, kosę⁴⁸⁹ dziewiczą obcięto i głowę czepcem osłoniono, a gdy biała namitka⁴⁹⁰ otoczyła czoło młodej, łzy się jej z oczów rzuciły żałosne, śpiewy rozległy tęskne i bolejące. Żegnały ją drużki dziewice... Ale gęślarz głośniejszy w struny uderzył i płaczu słyszeć nie było.

Do skoków stawać musieli weselni i na gwałt się weselić, aby wieczór ten złą dla życia nie był wróżbą.

Zanucono pieśni chmielne, bo też chmiel w głowach panowanie swe rozpoczynał.

— Chmielu, ty psotniku, co ty robisz z ludzi, dziewicą szła z chaty, mężatką się zbudzi... Chmielu ty, mój chmielu, jak ty psujesz głowy, świat był wczoraj czarny, dzisiaj mi różowy... Chmielu, co po tycze zwijasz się do góry, chciałoby się z tobą tak ucześcić której... Dziewczęta, dziewczęta, uciekajcie z drogi, chmiel idzie, pan idzie, popodcina nogi... O chmielu, o chmielu, cudowneś ty ziele, przez ciebie jest szczęśliwych i biednych jest wiele. Chmielu ty weselny, królu nasz a panie, niechaj choć do jutra trwa twoje panowanie... O chmielu!

Panna młoda, Smutek,
Dom

Ślub, Obrzędy

Panna młoda

Taniec

Alkohol, Śpiew

⁴⁸⁸gędzba — muzyka, akompaniament do śpiewu a. opowiadania. [przypis edytorski]

⁴⁸⁹kosę (daw.) — warkocz. [przypis edytorski]

⁴⁹⁰namitka — chusta osłaniająca głowę, czoło i szyję, noszona daw. przez kobiety. [przypis edytorski]

Całą tak noc tętniała od skoków chata Mirszowa, tętniało i rozlegało się podwórko, niektórzy znużeni, na przyzbie spoczynku ledwie, wracali pić i skakać.

Już młodzi byli na świronku⁴⁹¹ w łóżnicy, a piwo i miód bez ustanku krążyły. Kto przypadł, ten sam sobie do woli czerpał z kadzi, bo w taki dzień każdy gościem był miłym. Kupy też tych, co szli na Lednicę, z ciekawością zwracały się ku chacie, stawały, zbliżały, dudarz grał, a gęślarze śpiewali.

Już słońce wstawać miało, gdy ujrano z pola śpiesznym krokiem idącą o kiju starą babę. Stawała niekiedy, oglądała się jakby przelekła, podnosiła kij i wołała coś przeraźliwym głosem, ale słów dosłyszeć nie było można, bo i dudarz grał donośnie, i gęślarze śpiewali, a młodzież, hasając, pokrzykiwała.

Wiedźma coraz żywiej biec zaczęła zdyszana, poznano w niej z dala Jarułę.

— Co jej jest? — zawołał stary Mirsz. — Leci jakby oszalała...

— E! Ona tak zawsze! — śmieli się inni. — Lubi piwo, a chmiel z nią czyni, co chce, gotowa jeszcze pójść w skoki...

A Jaruha szła, biegła, oglądała się poza siebie strwożona i kijem kędyś pokazywała. Włos miała rozwiany w nieładzie, bieliznę pomiętą i zdartą, nogi pokrwawione.

Dobiegłszy zdyszana pod same wrota, krzyknęła:

— Uciekajcie! Uciekajcie! Jedzie, toczy się smok, gadzina! Pomorcy idą! Wrogi tuż, za mną w ślad...

Usłyszeli wszyscy, ale nikt nie chciał uwierzyć własnym uszom i szalonej kobiecie.

— Tuman się toczy, dymy kłębią, tętni ziemia. Uciekajcie, uciekajcie, komu życie miłe. Ludzie, ratujcie się, Pomorcy idą!

Podniosła ręce obie do góry, krzycząc, i upadła zmęczona.

Stary Mirsz popatrzał w dal milczący i wpadł do chaty.

— Kto żyw, na konie! — zawołał. — Jaruha przybiegła z wieścią, nawala Pomorców się toczy. Uciekać! Stara oszalała może, może stado owiec za Pomorców wzięła. Niech kto jedzie, podpatrzy. Tumany jakieś widać w dali.

Popłoch padł na taneczników, jak gdy kania się nad stadem kuropatw uwiesi, ale głowom zagrzanym nie bardzo się wierzyć chciało. Mężniejsi się ku drzwiom rzucili, a dziewczęta i niewiasty do komory — krzyki zastąpiły śpiewy, głośniejsze od nich.

Doman też wypadł z chaty, za rękę wiodąc Miłę przestraszoną i płaczącą, która czoło i oczy tuląc w dłonie, wołała:

— O doloż moja, o dolo!

W podwórku, zwijając się, wszyscy jak poszaleli wołali głosami różnymi:

— Niemcy! Kaszuby! Wrogi!

Młodzież biegła po konie na paszę. Ale cóż mogła ta mała garstka, przeciwko nawale nieprzyjaciela, o obronie myśleć było niepodobna, chyba o ucieczce jednej.

Parobczak, który pierwszy świerzopę starą pochwyciwszy u płota, na wzgórze się dostał, zobaczył tuman w dali, usłyszał szczek i wrzawę i nawrócił wnet, wołając:

— Idą, idą!

Głowy tracili wszyscy — nie było czasu prawie pomyśleć o schronieniu się gdziekolwiek, chyba na ostrów, na Lednicę — a tu już czołna, jakie były u brzegów, pierwsi, co ich dopadli, pozajmowali i zamiast wiosel chwyciwszy żerdzie — odbijali na głębiny.

Doman do szopy biegł po siwego, Mila za nim z rozpuszczonym włosiem, bez wianka, ręce łamiąc, we łzach cała.

Nie myśląc już o drugich, mąż ją wpół chwycił i na konia rzucił, skoczył nań sam, wybiegł przed chatę, obejrzał się — krzycząc na swoich:

— Za mną, druhy!

Drużbowie też konie prowadzili i jak kto stał, jakiego kto dopadł, uciekali. Niewiasty biegły nad brzeg, ręce łamiąc i padając. Czółen brakło. Niektóre z nich śmiało rzucały się w wodę i płynęły.

W wirze tym i popłochu — kto gdzie mógł, szukał kryjówki, myśląc o sobie.

Mirsz stary miał jamę w ziemi wygrzebaną, do której wniósł było skryte, przy ludziach zdradzić jej nie chciał, z synem tylko, zobaczywszy Domana uciekającego, spojrzeli

⁴⁹¹ *świronek* — pomieszczenie gospodarcze, magazynek, spichlerzyk. [przypis edytorski]

po sobie, zawrócili się gdzieś ku szopom i znikli. Nie pierwszą to napaść podobną stary zdun w kopanej jamie, której szyja⁴⁹² dobrze była zakryta, przesiedział bezpieczny.

Za górą coraz silniej tętniało i dzikie słyszeć się dawały okrzyki. Chmura Pomorców i Kaszubów leciała z tumanem kurzawy, pędząc nad jezioro. Niekiedy z tego obłoku migwały głowy i dzidy.

Jaruha, zmęczona, jak martwa leżała na ziemi, dysząc sił ostatkiem. Chata, przed chwilą brzmiąca weselem, stała otwarta i pusta. Z korowajem obłamanym na stole, z kadtziami piwa i beczkami niedopitego miodu. W podwórku nie było żywej duszy — psy u wrót ujadły.

Jedni, koni dopadłszy, ratując siebie i niewiasty, gnali cwałem po brzegu jeziora, drudzy czekali wroga, aby dopiero gdy bliżej naskoczy, rzucić się w pław i próbować ująć śmierci lub niewoli.

Po wrzaskach nastąpiło milczenie straszniejsze od nich jeszcze.

Gdzie i jak kto mógł, krył się, tulił, pęzał, przypadał. Starsze niewiasty, opuszczone, w kupkę się zbiwszy u wierzb, stały na stoku nad wodą. W dali już widać było drużynę Domana i białe szaty Mili, które około siwego wiewały, wiatrem rozdęte. Za nimi tuman kurzu pędził i uchodzących zdradzał.

Z dzikim wrzaskiem puścili się ze wzgórka Pomorcy w pogoń za uciekającymi, siekąc konie i ścigając ich zapalczywie. Drudzy już otaczali chatę i zagrodę, zagarniając, co żywego znaleźli. Psy u wrót, jedyni stróże, leżały pozabijane.

Resztką ludzi u brzegu stojącą plusnęła w jezioro, zbiegła w trzciny i sitowia. Do tych Pomorcy strzelać zaczęli; kilka pocisków utkwilo w nich, krzyki słyszeć się dały, znikli. Pozostali odsuwali się od brzegu, który gęsto obsadzili najezdniczy.

Z Mirszowej chaty oberemkami⁴⁹³ wynoszono łupy i wiano młodej, podarki młodego, nagromadzone mienie starego zduna. A że garnków brać nie myśleli — poczęli je z gniewem tłuc i o ściany rozbijać, pokrzykując za każdym uderzeniem.

Wzgórze całe, jak zajeść, przez wrogów było zajęte. Wśród tłumu ich, dwóch młodych dowódców widać było na koniach, około których, cześć im oddając, drudzy się obracali. Po strojach za Niemców ich wziąć było można i Niemcami też byli otoczeni, rozstępował się im tłum, a gdy z koni poziadali, szli z dwornią do pustej chaty.

Oba z jasnymi włosy, twarzami bladymi, czarnymi oczyma, podobni do siebie jak rodzeni, rodzonymi też byli. Synowie Pepekła Chwościska szli znowu, mszcząc się i rodziców, i niedawnej klęski. Za nimi, na powrozie ciągniono⁴⁹⁴ starca z siwą brodą, który gęsłą potrzaskaną w rękę trzymał. Pochwycono go gdzieś na drodze, a Niemcy ślepych tych pieśniarzy nie cierpieli, bo oni śpiewali o starych, lepszych czasach. Gęsłarz szedł niemy, ze spuszczoną głową, popędzany kijami i biczami, nie stękając, nie płacząc, nie oglądając się na tych, co śmiejąc się i urągając mu, smagali.

Na pustej ławie, na której niedawno panna młoda siedziała, zrobiono miejsce kneziowym synom. Tymczasem dwornia plądrowała po chacie, wynosząc, co gdzie było. Grabiono jedne sprzęty, drugie młodym znoszono. Starszyzna, zmęczona, czerpała chciwie resztki piwa, z zakątów dobywano poznajdywane placki i mięsiwo na misach.

Stary gęsłarz padł u progu, ale go za sznur wciągnięto do izby. Brodaty, obwieszony kawałami żelaza chłop, z oczyma zbielełymi, przystąpił do starca i kopnął go nogą. Chciano z niego dobyć wieści o bogatym chramie i skarbach na ostrowiu; grożono mu obwieszeniem i targano.

— Każcie wieszać! — wołał stary.

Chciano wiedzieć, ilu ludzi, jaka straż na Lednicy broni przystępu do kontyny, jak się najbezpieczniej dostać do niej.

— Ptakiem dolecieć, rybą dopłynąć — jęczał szydersko stary.

Badano o najbogatszą w okolicy zagrodę, o najliczniejsze stada, ale starzec jęczał tylko, nie odpowiadał, chyba szyderstw. Zaczęto go nielitościwie smagać. Śmiał się i śpiewał razem, głosem jakimś strasznym — aż oprawcom ręce drętwiały.

— O doloż ty nasza, o dolo! Wesele i grób. Warzyli wesele, pogrzeb zgotowali. O doloż

Śpiew, Poezja, Poeta,
Pamięć, Przemoc, Zemsta

Los

⁴⁹²szyja — tu: wejście, korytarz wiodący do wnętrza. [przypis edytorski]

⁴⁹³oberemek — naręczce, wiązka. [przypis edytorski]

⁴⁹⁴ciągniono — dziś: ciągnięto. [przypis edytorski]

ty nasza, o dolo! Smagajcie, a żywo, niech dusza wyleci z ciała, prędzej, dość się nabolą! O Łado! Kolado! Kupało! Pomóżcie jej z ciała.

Jakby nie czując już krwawego smagania, stary przyczołgał się do wiadra z wodą, nachylił je do ust rękami obiema i pić począł. Zamierzył się nań jeden z oszczepem i strzymał.

Ciągniono do chaty połapanych u brzegów, powiązanych, płaczących. Starszyzna niemiecka, otaczając młodych panów, naradzała się. Spocząc tu chcieli, napłądrowawszy, o Lednicy nie myśląc, bo na nią przeprawa była trudna, a napaść niebezpieczna.

Radzili tak jeszcze, gdy w podwórzu wesołe zabrzmiały okrzyki. Stojący we wrotach wołali.

— Wiodą ich! Prowadzą!

Niektórzy biegli ku brzegowi. Kupa ludzi, co się w pogoń puściła, ciągnęła ranne-go Domana, którego pochwycono w ucieczce. Siedział na koniu na wpół skrępowany sznurem, a przed nim leżał trup młodej żony, w której piersi tkwił oszczep i krew z niej stygnąca płynęła. Lice miała białe — życie już z niej uciekło. Doman zębami przytrzymał ją za koszulę, bo rękami skrępowanymi nie władał, sam był okryty krwią, ranny, ale nie zdawał się czuć bólu.

Ludzie go wnet z konia ściągnęli, ale rozerwawszy sznury, trupa pochwylił ze sobą; chcieli mu go odebrać, lecz ścisł tak silnie, iż we dwu i trzech zmóc go nie potrafili — padł z nim razem na ziemię.

Po sukni i z twarzy łatwo w nim zamożnego władkę poznali i z chaty wyszli doń synowie Chwostka, a z nimi Niemcy, ciekawie obępując ranne-go.

Jeden z kneziów schylił się nad nim, pięść podnosząc.

— Psi synu — zawołał — gdy nasz gród palono, gdy naszych zabijano, tyś tam także być musiał, przewodziłeś może zbójom!

Drugi naglić począł, aby mówił, kto na gród prowadził, kto knował. Grożono śmiercią.

Doman, nic nie odpowiadając, na trupa patrzył niemy. Stali tak nad nim, to popychając go, to uderzając, to naradzając się ze sobą, a chcąc koniecznie dostać języka. Lękali się może, aby ich znowu nie zaskoczono, ale nieszczęśliwy pan młody usta ścinał i słowa z niego dobyć nie było można.

— Myśmy kneziowie wasi! — wołał młodszy.

Doman dopiero głowę podniósł i popatrzał obląkanym wzrokiem.

— Z waszego rodu żaden u nas kniaź⁴⁹⁵ nie będzie! — zamruczał. — Niedoczekanie wasze. Wyście wrogi i zbóje, nie wam panować, gadzin plemię!

Przekleństwem skończył i zmilczał. Kazali go wlec precz i odeszli gniewni. Znęcali się Niemcy nad nim długo — ale ścierpiał wszystko. Związane go wraz z innymi poprowadzono do brzegu — gdzie już gromada innych leżała.

Pod wierzbą Mirszową padł na ziemię wysiłony. Ręce miał skrępowane, nogi wolne.

Wieczorem trup zabitej Mili sam leżał u brzegu. Doman pełznął do wody, gdy straż się pospała, rzucił się w jezioro i zniknął.

IV

Na ostrowiu, na Lednicy, u brzegu stał mnogi lud, patrząc i przysłuchując się w milczeniu.

Od dalekiego łądu wiatr mu przynosił wrzaski i dym, w którym czuć było palące się zagrody, od łądu woda niosła mu trupy, które podpływały do ostrowu, jakby o pogrzeb prosiły.

Płynęły w wiankach zielonych dziewczęta, jak na wesele poubierane, i niewiasty starsze w namitkach białych, które woda porozwazywała, i dzieci ze ściśniętymi rączkami, a straszliwie otwartymi oczkami ślepymi. Mrok padał, na lądzie tylko ognie widać było i dym, który pod wieczór rozścielał się jak chusty sine.

Stali u brzegu wszyscy, z chramu wybiegłszy, i Wizun na kiju sparty, i siwowłosa Nania, i Dziwa z twarzą bladą, i stróżki od zniczowego ogniska, przy którym jedna ledwie została. Stali milczący, patrzali a słuchali — i co przypłynął trup wiatrem gnany do brzegu, to się nachylał kłós ku niemu, czy swojego nie pozna.

Żona, Mąż, Trup, Władza,
Przemoc, Bunt, Śmierć

Trup

⁴⁹⁵ kniaź — władać; sprawować władzę jako kniaź. [przypis edytorski]

„Przyjdąli Pomorcy? Napadną święty chram? Rzucić go i uciekać czy pozostać i dać się pozabijać u ognia świętego?”. Myśleli tak wszyscy, a nikt powiedzieć i zapytać nie śmiał. Żaden jeszcze z najeźdźców nie ośmielił się nigdy na Lednicę. Niejeden raz ognie widać było i słychać wrzaski — przecież odciągały wrogi, jak przyszły, choć skarby chramu ich nęciły.

Na ostrowiu ludu było dość do brania w niewolę, a na obronę mało. Niewiast najwięcej, dziewcząt, niedołączonych starców i dzieci. W kontynie oręż by się znalazł, w szopach było go dosyć, zabranego na wojnach i poskładanego w ofierze, ale któż go miał wziąć? Za słabe były dłonie.

Wszyscy na starego Wizuna poglądali, który na pagórku stał, na kiju się oparł, patrzył i milczał. Chcieli mu wyczytać z twarzy, co myślał — a twarz miał jakby zamarzłą z bólu i skrzepłą. Nie drgnął w niej marszczek, nie poruszyły się usta, oczy osłupiałe nie mrugnęły nawet ani się łzą zwilżyły.

Choć wieczór nic już dostrzec nie dozwalał, stali tak jeszcze, patrzali ciągle na Wizuna i ku lądowi. Wtem na fali coś plusnęło.

Ryba to się rzuciła czy człowiek ratował? Mrok widzieć nie dawał. Coś jasnego wystąpiło z fali i znikło. Poruszała się woda. Człowiek płynął powoli osłabły. Wizun z pagórka zszedł i zbliżył się ku brzegowi, tuż — oczy jego dopiero teraz patrzeć zaczęły, jakby rozeznac chciał.

Widać było ponad wodą głowę obmokłą, długim włosom okrytą... Pływak zbliżał się już ku wyspie. Jeszcze chwila a miał do lądu przyplłynąć — lecz zdało się, że mu sił brakło.

Wizun sam rzucił się prędko ku wodzie — wszedł w nią po kostki, po kolana — ręce wyciągnął, topielec się zbliżał, rzucił ku niemu jakby wysiłkiem ostatnim i za dłoń wyciągniętą pochwycił.

Starzec ciągnął go na suchy brzeg, ale już omdlałego. Nadbiegł posługacz — pochwycił go dyszącego jeszcze — lecz jakby uśpionego ze znużenia. Krew zgęstła⁴⁹⁶ na nim widać było i rany sine... Wizun przyklęknął nad nim.

— Doman! Dziecko moje! Żyjesz ty? — zawołał.

Oczy się otworzyły tylko i zamknęły. Podniesiono go i na sukni, którą Wizun zwłókł z siebie, złożono na murawie — drugą opończą okryto. Stary klęczał wciąż przy nim. Z dala przypatrywały się niewiasty.

Dziwa, której imię Domana w uszach zabrzmiało — zbliżyła się też trwożliwie. Wizun zawołał na nią, aby podała ciepłego napoju.

Dyszał już ledwie topielec, mówić nie mógł — ale żył. Wizun, schylony nad nim, z wody go ocierał i dłońmi ogrzewał własnymi.

Ruszyli wszyscy do ratunku, stara Nania pobiegła też ziele zgotować, które by życie przywrócić mogło.

Z wolna topielec jakby ze snu się przebudzał — klęknęła przy nim Dziwa, pojąc go sama, zapomniawszy o sobie i o wstydzie. Przyszła siwowłosa Nania; Doman otwierał oczy, ale powieki opadały mu znużone.

Wzięto go już nocą na nosze z gałęzi i niesiono do Wizuna chaty. Stary odstąpił mu posłania i na ławie usiadł przy nim. Sam poobwiązywał mu rany. Przy chramie zawsze dla chorych ziele wszelkiego było siła, Wizun znał leki stare, spodziewał się więc dawnego swego wychowanka ocalić. Orzeźwiony, napojony, usnął mocnym snem — do rana.

Opatrzywszy go, Wizun znowu poszedł czuwać u brzegu. Po śmiałych Pomorcach wszystkiego się spodziewać było można, nawet napadu nocnego garści jakiej na Lednicę.

Nikt też spać się nie kładł do rana — siedzieli, czatując u brzegu. Na brzask się miało, i cisza panowała dokoła, na jeziorze nie widać już było pływających trupów, na lądzie pogasły ognie, gdy Wizun, który czuwał z oczyma wlepionymi w jezioro, postrzegł przy słabym świetle poranka jakby plamkę czarną na jaśniejszej topieli... Posuwała się ona z wolna ku ostrowi.

Płynął ktoś od lądu, lecz z wolna, jakby go sama fala niosła, bo wiatr dął z tamtej strony. Czasem czółenka stanęło, to znowu, pędzone podmuchem, zawróciło się i płynęło dalej.

Choroba

⁴⁹⁶ zgęstły — dziś: zgęstniały. [przypis edytorski]

Dniało — wkrótce stary mógł już dostrzec ponad wątłym członkiem podobnym do nieckie zgarbioną, jakby uśpioną postać kobiecą, płachtą okrytą. Ze znużenia znać drzemała w tym członku, które jej życie ocaliło — dając mu się nieść, gdzie dola wiodła. Tak z wolna, już nade dniem jasnym skorupka ta, do łądu przybiwszy, zaczęła się kołysać, stanęła... Kobieta siedząca w niej przebudziła się, obejrzała, podniosła, płachtę zgarnęła, kij z czołna dobyła i niepewnym krokiem chcąc na łąd się dostać, upadła.

Była to nieszczęśliwa Jaruha, której Pomorcy nie zabili — ocalała jako wiedźma, której czarów się lękano. Nocą jakiś zapomniany członek postrzegłszy na brzegu, siadła węń, odepchnęła się kijem i powierzyła wiatrom i wodzie.

Upadłszy, starucha odzyskała siły trochę i przytomności, orzeźwiła ją woda, którą obmokła — podniosła się, rozglądając dokoła. Wizun wstał; poznała go zaraz, podnosząc ręce szła z wolna ku niemu.

— Żywie⁴⁹⁷, bóstwo moje, od śmierci mnie uratowało. Już, już Marena⁴⁹⁸ chwytала za gardło, chcąc ciągnąć do Jamy... A Żywie, dobra macierz, płaszczem swoim okryła... I stare kości ocalały.

— Dużo ludu zginęło? — zapytał Wizun.

— Dużo? Tyle, ile go było... Zginęli wszyscy... Widziałam trupa tej, co wczoraj była dziewczyną, a umarła oczepiona⁴⁹⁹... Oszczep jej w piersi wbili. Zginął młody, poginęli druźbowie, drużki, do psa wybili wszystkich, do nogi.

Potrząsała głową starucha, patrząc w ziemię i ocierając twarz zmkłą.

— Spalone chaty?

— W popiele wszystko... W popiele... Krukcom biesiada, a ludziom żaloba i lzy — westchnęła.

— Pociągnęli dalej? — pytał Wizun.

Na to pytanie Jaruha, nie umiając odpowiedzieć zrazu, palcem się zaczęła bić w czoło — sama z sobą biedując⁵⁰⁰, aby myśli zebrać rozprzęgłe.

— Leżałam zabita na ziemi, gdy mnie Żywie płaszczem swym odziało... Nie widziałam nic... Nie słyszałam nic. Szumiało długo koło mnie, deptali nogami. Czekaście? Cóż się stało? Ha! Nad ranem, nad ranem coś ich nastraszyło. Bogunki i wodnice występować zaczęły z jeziora, wiatr zadął i pędził ich precz... Ruszyli się, zawyli i dalej z łupem pociągnęli, a trupy zostawili na brzegu. O! Trupy bieleją jak kwiatki wiosną na łące... Poszli, poszli, już ich nie ma, ale któż wie, czy nie wrócą?

Wizun lżej trochę odetchnął, lecz czy starej Jaruże, której się w głowie mieszało, uwierzyć było można?

Pytana, coraz inaczej rozповідаła... Potem i głosu jej zabrakło, siadła na trawie przy drzewie, głowę o pień oparła, twarz płachtą przykryła i usnęła.

Tymczasem i drugi członek nadpływał. Wiózł on starego parobka, który, w trzcinach się schowawszy, po szyję w wodzie stojąc do rana, dopiero o brzasku znalazł łódkę jakąś, by na niej do ostrowu dopłynąć.

Ten opowiadał, że Pomorcy, złupiwszy i spaliwszy okolicę, nastraszeni jakąś wieścią w nocy im przyniesioną, nazad do swoich lasów pierzchnęli. Słyszał on, że tratwy i czołna wiązać chcieli, aby się dostać na Lednicę po skarby — ale ich spłoszył goniec, który od granicy biegał. U jeziora nie zostały w istocie tylko popioły i gruzy a stratowana ziemia i nieopgrzebane trupy.

Uspokojony, poszedł Wizun do chramu i do swojego chorego, ale ten spał jeszcze — a dobudzić się go było trudno. Stary więc, nagotowawszy strawę, siadł czekać, ażeby sam z tego snu wyszedł. Niekiedy tylko rękę mu kładł na czole i sercu, czoło było gorące i serce biło żywo. Rany się pozamykały i przyschły.

Z południa ciężkim westchnieniem zbudził się Doman, chciał się podnieść — nie mógł, nie wiedział, gdzie był, i dopiero Wizuna mowa pamięć mu z wolna przywróciła. Ten jeść i pić kazał mu, nie pytając już o nic — a po wypoczynku dopiero usta otworzyć pozwolił.

Bogini

⁴⁹⁷Żywie — w mit. słowiańskiej bóstwo dające i podtrzymujące życie; także: *Sziwa*. [przypis edytorski]

⁴⁹⁸Marena — Marzanna, w mit. słowiańskiej bogini śmierci i zimy. [przypis edytorski]

⁴⁹⁹oczepiona — w czepku zakładanym podczas wesela młodej mężatce. [przypis edytorski]

⁵⁰⁰biedować się — męczyć się. [przypis edytorski]

Jak przez sen pamiętał Doman wesele swoje — popłoch nagły, ucieczkę z Milą, pogoń za sobą, śmierć dziewczęcia, potem niewolę — znęcanie się, ostatni wysiłek dla ocalenia i walkę z wodą, którą, choć osłabły, potrafił zwyciężyć, dostając się do ostrowu. Przypominał sobie, jak w gorączce rozpaczliwej bronił się śmierci, zdrętwieniu, jak fale unosiły go i rzucały, jak tonął i dobywał się z topieli, aż nareszcie u brzegu ujrzał nad sobą znaną twarz starego Wizuna... O smutnym weselu swym Doman mówić nie umiał, Wizun nie chciał słuchać.

— Wydychaj no chorobę, sił nabierz — rzekł Wizun — potem na koń wszyscy i Pomorcom dać naukę! My dziś pszczoły w ulu bez macierzy, nie ma prowadzić, nie ma kazać komu, zginiem, gdy tak potrwa dłużej! Leszków nie chcieli, niech wezmą, kto z brzegu, bez głowy się nie ostanimy. Wyrocznie rzekły: „Wybierzcie małego, wybierzcie pokornego, ubogiego wybierzcie...”.

Ani tego dnia, ani następnego Doman powstać nie mógł, paliło go pragnienie, snem gorączkowym usypiał, budził się z krzykiem i drzemał znowu.

Wizun przychodził, przesiadywał, oddalał się. Dwa razy, gdy spał Doman, do chaty podkradła się Dziwa, podsłuchiwała pode drzwiami, uchylała je ostrożnie, słysząc, że usypiał, popatrzała na twarz bladą i pierzchnęła zarumieniona i przelękła. Lękała się, aby ją kto nie schwycił tu — a widzieć go pragnęła, wstyd jej było samej siebie.

Trzeciego dnia, podniósłszy się, siedzieć mógł i był spokojniejszy. Dziwa się już nie pokazywała. Nad wieczorem na nią kolej przypadła zanieść strawę dla chorego i starego... Zawahała się, strach brał i ochota razem. Wizuna właśnie w domu nie było, gdy przyszła, a Doman siedział sam... Obaczył przez okienko, jak pierzchnęła z sieni.

— Dziwa! Dziwa! — zawołał. — Ranę byś mi opatrzyła, świeżym liściem obłożyła, gdybyś litość miała.

— Toż ci Wizun czyni sam! — odpowiedziała z dala, chcąc ujść.

— Staremu się ręce trzęsą! — odparł Doman.

Dziwa chciałaby była pójść i wahała się — aż Wizun nadciągnął. Doman, ujrawszy go, prośbę powtórzył.

— A idźże mu rękę przewiązać! — rozkazująco rzekł stary. — Nie czyja to sprawa, tylko niewiast być powinna.

Dziwa usłuchać musiała i razem ze starym do chaty weszła, zapłoniona cała. Doman siedział na ławie w koszuli i siermiążce, a na piersiach, gdzie się płótno rozchyliło, dziewczę postrzegło szeroką bliznę, tę, którą mu jej własna ręka zadała. Zdało się nawet dziewczynie, że ją może odsłonił tak umyślnie. W milczeniu, posłuszna przystąpiła do ręki i prędko świeże liście babki przyłożywszy, cofnęła się co żywo, a za drzwi wyszedłszy, jak strzała pobieгла do chramu.

Wizun w twarz patrzył Domanowi — oba niemym wzrokiem niby się coś sobie powiadać zdawali.

— Dziewka się ciebie boi — rzekł Wizun — a ty, nie pocziwy, znowu patrzysz na nią.

— Zapomniałbym może, gdyby mnie tu ta nieszczęsna woda nie przyniosła! — odpowiedział Doman.

— Dola⁵⁰¹ — szepnął Wizun.

— Dola — powtórzył Doman i zamilkł, stary coś poprawić poszedł w kątku, jakby chciał ukryć wyraz swej twarzy.

Nazajutrz, gdy Doman spróbował wynieść i usiąść w progu, nie pokazała się już dziewczyna ani tu, ani około chaty. Obiecywał sobie, że za dni parę zdrowieje, sił nabierze i będzie mógł do domu powrócić.

Tymczasem zapadł znów gorzej, do późnej nocy przesiedziawszy na chłodnym wietrze i rosie; stary go do łóżka położył z gorączką. Żał mu się go zrobiło, gdy potem ujrzał osłabłym, i z żalu może sam zapadł, skarżył się, że go po kościach łamało. Dziwę tego dnia wezwano do dwu chorych, aby im posługiwała. Nie wymawiając się bardzo od tego, zobaczywszy Domana chorym, zajęła się nim w milczeniu, troskliwie, unikając tylko wzroku i nie rozpoczynając rozmowy. Doman też może rad temu, że przybyła, płoszyć jej

⁵⁰¹dola — los, przeznaczenie. [przypis edytorski]

nie chcąc, siedział milczący. Dopiero wychodząc, we drzwiach dziewczę podniosło nań oczy nieśmiało, zaparło drzwi⁵⁰² prędko i uciekło.

Jaruha od owego poranku, ciągle po wyspie błądziła. Było jej tu dosyć dogodnie, bo pielgrzymi ciągle jej potrzebowali i karmili, a od chramu też coś dawano. Gdy nie było co innego do roboty, związawszy miotłę, zamiatła około tynów i przy progach. Nagadać się było z kim, pobłąkać, choć ciasno, mogła do woli na ostrowiu, a sypiała pod drzewem, okryta płachtami, do czego z dawna była przywykła.

Ciekawość prowadziła ją po wszystkich zakątkach. Z kolei siadała na łące przy gro-madkach, u brzegu jeziora, sama jedna pod starą wierzbą lub na progu której chaty.

Tego dnia, zobaczywszy Dziwę wychodzącą od Wizuna, zachciało jej się także zajrzeć do mieszkania starego.

Otworzyła drzwi, Doman siedział na pościeli, zaczęła mu się przypatrywać pilno. Wi-dząc, że jej wniknąć nie broni, powoli do izby się wsunęła.

— A! A! — rzekła, oswoiwszy oczy z mrokiem, który w chacie panował. — Ty to jesteś, com ja ci ranę goiła, co ci żonkę zabili! No, szkoda jej! Hoża była i wesola jak szczygiełek, ale by jej u ciebie nie było tak dobrze jak w domu.

— Czemu? — spytał Doman.

— Bo wy bohaterzy, żupany — mówiła stara — wy niewiastami teracie, u was jest ich zawsze dosyć! E? Wszakże to ciebie Wyszowa córka była tak ukłuła? — dodała, śmiejąc się, Jaruha; Doman się wzdrygnął. — A ona ci teraz ziele nosi!

— Nie pleć, babo — zawołał — nie wspominać!

— Ona tu jest i panuje — mówiła baba — jej się nie chciało u was garnki pomywać, woli z założonymi rękami przy ogniu siedzieć — ciągnęła powoli Jaruha. — Bo też to kmiecica córka, a dla tych to i knezia mało. Rączki mają białe, co pracować nie umieją, i oczki czarne, co pogardliwie patrzą...

Mówiąc, zaczęła się przypatrywać Domanowi, którego bladą twarz oblał nagły ru-mieniec.

— A cóż? Tu, na ostrowiu musieliście z nią zrobić zgodę? — zapytała.

— Mało co ją widziałem — z pozorną obojętnością dodał Doman i zamilkł.

Stara, niby zamyśliwszy się, sama dla siebie, stukając kijem w takt pieśni, śpiewać zaczęła chrypliwym głosem:

Oj — chodzę ja, chodzę
Jak biała lelija,
Gdzie się nie obróćę,
Wiatrek mną powija...
Wyjdę na policzko⁵⁰³,
Zaśpiewam se jeszcze,
Spojrzę na słoneczko,
Wysoko my jeszcze...
Lecą ptacy, lecą,
Daleko, daleko,
Niech mój smutek wezmą
I niech z nim uciekają...⁵⁰⁴

— Albo i to... Dola — dodała, prześpiewawszy — żeby was tu woda jej pod nogi przyniosła... Lepiej by już wam było nie spotkać się ze sobą... A to się tobie blizna jeszcze otworzyć gotowa, gdy się zbliży dziewczka, co ranę zadała... Bo mówią tak, że niepom-szczona krew rzuca się, gdy ten, co ją przelał, podejdzie... A ona też znać się was boi, chodzi jak ziele mrozem zwarzone...

I trzęsła głową Jaruha, a gdy Doman milczał, ciągnęła znowu dalej:

— Czy ona wam teraz zbrzydła? No, powiedzcie... Przyznaj się! Gdybyście jeszcze do niej łgnęli... Hm... To moja sprawa dziewczuchom do chłopców, a chłopcom do dziewcząt

Pielgrzym, Czarownica

Krew, Zemsta, Zabobony

Czarownica, Czary, Władza,
Miłość

⁵⁰²zaprzeć drzwi (daw.) — zamknąć drzwi. [przypis edytorski]

⁵⁰³policzko — tu: pole. [przypis edytorski]

⁵⁰⁴Oj — chodzę ja, chodzę Jak biała lelija, Gdzie się nie obróćę, Wiatrek mną powija... Wyjdę na policzko, Zaśpiewam se jeszcze, Spojrzę na słoneczko, Wysoko my jeszcze... Lecą ptacy, lecą, Daleko, daleko, Niech mój smutek

pomagać... Stara baba, która w żarnach nie miele, rada by choć popatrzeć, jak się mąka robi! Znalazło by się ziółko, sposób, urok... Musiałaby ona wam być posłuszną i pójść, gdzie byście jej kazali, jakbym ja jej zadała! Wy sobie myślicie może, że ja niewarta psa, kiedy w takich łachach po świecie się włóczę... A ja się z takimi znam, co wiele mogą... I jak zawołam, przychodzą do mnie... A jak każę, robią, co im powiem. — Potem ciszej mruczała babina: — Mnie się zmory boją i latawice... Ja jak tupnę nogą, muszą mi krasnalci obuwie wiązać! O! O! Podziomki truchleją, gdzie ja się pokażę, mary i nocnice płoszę... Bo ja sama wiedźma jestem!

Doman milczał, aż nierychło się ozwał obojętnie:

— A cóż wy na to możecie, gdy dziewczka bogom ślubowała? Nie chce ona nikogo...

Rozśmiała się Jaruha.

— Hej! Hej! — zawołała — ślubowały, ślubowała niejedna, a mało to ich poszło od tego ognia w chramie do tamtego, co się w chacie pali? Niechby tylko chciała, nikt jej nie zabroni, byle do chramu okup dać! Wizun ich ma dosyć na posługę...

Doman patrzył i słuchał z coraz większą uwagą.

— Ja ją wam namówię! — zamruczała Jaruha.

— Nie może to być! — żywo odparł Doman.

— Może! Ja wiele znam⁵⁰⁵ — śmiała się stara — choć poprobuję...

— Miałabyś chleb do żywota na stare zęby — rzekł chłopak.

— Tsy! Ja już zęba ani jednego nie mam — śmiała się wiedźma — co mi po suchym chlebie? Nie ugryzę! Trzeba mi mleka, w którym bym go rozmoczyć mogła i kawałka mięsa, bo z tego posiłek najlepszy... A zjadłszy, popić muszę... Na dobry sen, juści, nie wodą. Staremu ona niedobra.

— Wszystko byś to miała — odparł Doman — i kożuch na zimę, ale to być nie może.

Jaruha z ławki wstała, zbliżyła się do łóżka, ręką pomarszczoną pogładziła po głowie chorego.

— Nie spiesz no się doma, jeśli ją chcesz mieć... Ja wiele znam...

To mówiąc, zaczęła piosnkę nucić i wysunęła się z chaty wprost do kontyny.

Nie weszła jednak do środka, podniosła róg sukiennej zasłony, zajrzała, spuściła ją i siadła czatować na jednym z kamieni. Wiedziała, że tamtędy dziewczęta przechodzić musiały po wodę. Spod nóg tymczasem zrywała zioła i trawy, przebierała je starannie i w pęczki wiążąc, do torby wsuwała.

Długo tu siedzieć musiała, nim któraś z dziewcząt na pytanie odpowiedziała jej, że stara Nania wysłała Dziwę dnia tego, aby w ogródku różne zioła zrywała, które w chramie na wianki i kadzenie dla chorych były potrzebne. Jaruha, dopiero nad wieczorem dowiedziawszy się o tym, pociągnęła do sadu za chramem.

Był to niewielki pola kawałek, płotkiem ogrodzony, bo nie każdemu wchodzić tam wolno było; kilka starych wierzb i olch rosło pod okopem, który go opasywał. W pośrodku były zielone grzedy, a na nich pozasiewane zioła: macierzanka, smłot, boże drzewko, biedrzynek, przestępy, wrotycze, dziewięciosiły.

Dziewczę, już uzbierawszy to, co jej nakazano, siedziało na wale, układało, obrywając suche liście i wiążąc pęczki. Jaruha zza płotu ukazała się, zagadując:

— Córuś moja, a to bym ci pomogła...

Dziewczę główką obojętnie rzuciło, ale stara weszła z wolna, na ziemi usiadła, nieproszona wzięła się do kupek leżących na ziemi i bardzo prędko i zręcznie składać je i wiązać zaczęła.

Milczała z początku, wpatrywała się jej w twarz, mrucząc coś niewyraźnie.

— O! O! — rzekła w końcu. — Ja bym tu na Lednicy nie wyżyła... Ciasno, cicho, świata nie widać, jak w kleci⁵⁰⁶...

Dziwa wiązała trawy i nic nie mówiła.

Czarownica, Wiedza, Los

weszmą I niech z nim ucieką... — zapewne oryginalna pieśń ludowa; znajduje się też w zbiorze Oskara Kolberga *Dzieła wszystkie*. [przypis edytorski]

⁵⁰⁵znać — tu: wiedzieć. [przypis edytorski]

⁵⁰⁶kleć — klatka. [przypis edytorski]

— Przy ogniu musicie się piec... Dym oczy wygrzyza. Krasy waszej szkoda... — coraz żywiej i śmielej ciągnęła. — Wy się tu męczycie, dziewucho! O! O! Ja znachorka jestem, ja wiem wszystko i znam... I przez gźło⁵⁰⁷ widzę, co się w człowieku dzieje... Tak! Tak!

Dziewczyna, zarumieniona mocno, spojrzała bojaźliwie.

— A cóż wy we mnie widzicie? Co? Co?

— Coś ja widzę... Coś... Ono się dopiero zawiązuje... Poczyna — mówiła dalej Jaruha — ale trawa byle z ziemi wylazła, prędko rośnie... Nie darmo tu dola znowu Domana przyniosła! Co komu przeznaczone, to nie minie...

Na wspomnienie Domana rzuciła się Dziwa, spuściła głowę ku trawom i przebiegać je prędko zaczęła, a stara widziała dobrze, że co je układać miała, to mieszała coraz gorzej.

— Znacie wy bajkę o pięknej królownie? — rzekła.

Dziewczę, nie śmiejąc jeszcze podnieść oczów, głową tylko, milcząc, potrząśło⁵⁰⁸, jakby mówiło, że jej nie zna, a Jaruha tak dalej ciągnęła:

— Jednego czasu była na świecie bardzo piękna dziewczka u króla, który ją kochał nad życie. Co tylko chciała, to miała, ptasiego mleka nawet jej nie brakło... Aż, gdy wyrosła, a ojciec mówić zaczął, że czas za mąż iść, wręcz mu powiedziała, że nie pójdzie za nikogo, tylko za takiego, który od niej rozumniejszy i zręczniejszy będzie, a jej się upodoba.

Więc nad dworem królewskim złote koło przybito i zaczęli do niej jechać w swaty; i jechali królowie, panowie, kmiecie, żupany, kneziowie, chłopaki dorodne, krasne... Ale, gdzie! Wolność jej była miła, żadnego nie chciała.

Jeden był za duży, to go obrem⁵⁰⁹ przeżywała; drugi za mały, to go krasnalkiem zwała; ten był za czerwony, tamten za błądy, jeden za mądry, drugi za głupi... Dosyć, że się nie spodobał żaden.

Po ogródku sobie chodząc, kwiatuszki zbierała, piosenki śpiewała, z ludzi się śmiała, w boki się brała i powtarzała:

— Nie będzie mnie miał żaden! Nie będzie!

Przyjechał który, wydziwiała srodze. Jednemu kazała sobie przynieść wody żywiącej, której smok o siedmiu głowach pilnował. Ten poszedł po wodę ze złotym dzbanuszkciem i nie wrócił; smok go połknął, a dzbanuszek sam do dworu przyplłynął.

Drugiego posłała po złote jabłka na górę lodową, ten jechał, jechał, wpadł w prze-rębłę i ryby go zjadły, tylko piórko od kołpaka pod dwór przyplłynęło.

Trzeciego wyprawiała, aby jej gwiazd na sznurek nanizal, do noszenia na szyi; ten poleciał wysoko i sępy go rozszarpały, co pilnują nieba, tylko sznurek kraśny upadł pode dworem.

Aż się wybrał w swaty do niej królewicz Siła, czarownik wielki; ten, gdy ją zobaczył, serce mu się zagotowało i rzekł w sobie:

— Bym i życie postradał, to ją muszę mieć!

Królowna, jak go tylko zobaczyła, srodze się ulęknęła, poczęła bardzo drzeć i płakać.

Kazała mu zaraz iść za morze i przynieść tego ziele, co umarłych odżywia, do którego dostąpić nie można, ino przez płomienie, a woda ich żadna nie gasi.

Królewicz zaraz ptakiem się stał, poleciał za morze, z góry na ziele padł, dziobem je pochwyił, uszczknął i przyniósł gałązkę. Właśnie był królowi synek zmarł i smutek we dworze wielki był, przyłożyli ziele do serca, aż chłopak wstał, oczy przetarł i zawołał:

— Dawajcie jeść, bo mi się bardzo dobrze spało.

A król, szczęśliwy, uściskał go i zawołał do córki:

— Inaczej już nie może być, musisz mi zaraz za niego iść.

Królowna zapłakała gorzkimi łzami.

— Kiedy muszę, to pójdę — rzekła — ale nie inaczej, aż mu się ja siedem razy schowam i siedem mnie razy wyszuka. Dopiero będę jego...

Była bowiem wiedźmą wielką, a mogła siebie i drugich przemieniać, jak się jej zachciało; ale królewicz też czarownik był jeszcze większy i umiał tak się przerzucić, jak zapragnął.

Drugiego dnia, przez okienko otwarte, królowna poleciała gołąbką po dworze, zamieszła się w stado i z ptastwem latała... A że ptaki czuły w niej innego ducha, że nie swoją

Kobieta, Mężczyzna,
Małżeństwo, Przemiana,
Ucieczka, Los, Obyczaje,
Wolność

Czary, Przemiana,
Zwierzęta, Czarownica

⁵⁰⁷gźło a. giezło — obszerna i długa koszula noszona przez kobiety. [przypis edytorski]

⁵⁰⁸potrząśło — dziś: potrząsnęło. [przypis edytorski]

⁵⁰⁹obr — olbrzym, ogr. [przypis edytorski]

im była, co się do gromady zbliżyła, stado się zaraz rozsypywało, a ona siedziała jedna. Królewicz się jastrzębiem uczynił i pogonił za nią... Ulękła się go strasznie, usiadła na ziemi, przemieniła w dziewczynę. Patrzy, jastrząb przy niej królewiczem stoi i za rączkę ją bierze...

Poszła więc, gniewna, zamknęła się w komorze, płakała, myślała nockę całą, nade dniem do ogródka się wsunęła, usiadła na grządce i lilią zakwitła... Wszystkie lilije koło niej jak śnieg białe, ona jedna, że krew miała, więc na grządce różowiła...

Królewicz z ojcem idą do ogrodu... Bieduje bardzo: gdzie jej teraz ma szukać, jak ją znaleźć?

Stanęli jakoś przy grzędzie, przy liliji; gdy się do niej zbliżyli, biała lilija ze strachu jeszcze mocniej pokraśniała.

Królewicz zaraz poznał ją po rumieńcu, rękę przyłożył do łodygi — aż tu panna stoi i płacze.

— Poznałeś mnie dwa razy, nie odgadniesz raz trzeci.

I do komory leci, zasuwają się, na łóżeczku siadła, płacze, płacze, aż z łez strumyk płynie. Myślała, myślała, płakała noc całą, nad rankiem okno odsunęła... I złotą muszką wyleciała.

Leci, leci, ale strach jej wielki. Ptaszki za muszkami latają, tylko co ją który nie dzióbnie. Królewicz może podpatrywał, może mu kto podszeptował, przemienił się w straszne go pająka, zasnuł w powietrzu pajęczynę ogromną — i czeka. Wróble muszkę napędziły i w siatkę mu wpadła... pająk do niej... Królowna stoi i płacze.

— O doloż ty moja, doleńko!

A pająk ją za białą rączkę trzyma.

— O! Ja nieszczęśliwa! Poznał mnie trzy razy... Co ja teraz pocznę... Gdzie ja się ukryję...

Znowu idzie do komory, siadła na łóżeczku, głowę nakryła i płacze a zawodzi.

— Doloż ty moja, doleczko!

Siostry do niej pukają, przyszły i powiadają:

— Popłyn ty rybka na morze... Morze szerokie, głębokie morze... Nie znajdzie tam ciebie...

A ona zawodzi:

— Poznał mnie trzy razy, co ja pocznę teraz, gdzie ja się ukryję? W morzu są potwory... I boję się morza...

Płakała noc całą, a gdy rozedniało, na brzeg morza biegła; nie widziała, jak królewicz patrzył zza drzewa.

Plusnęła w wodę rybka złotą, a on tuż w srebrną się przemienił. Gdzie się złota rybka obróci, srebrna goni za nią. Uderzyły się głowami; słyszy królowna słowa:

— Czwartyś raz przegrała i musisz być moją!

Gdy te słowa usłyszała, panna do brzegu płynęła i biegła do malowanego dworu, zamyka się w komorze i płacze.

Płacze znowu noc całą, nade dniem się namyśliła. U brzegu nad wodą tyle kamuszków leży... Któż mnie poznać tam może, gdy ja się białym kamuszkciem położę? Poleciała na brzeg do świtu, w kamyczek się obróciła śliczny i leży.

Królewiczowi piąty raz już bardzo było odgadnąć trudno, rozpaczal strasznie. Gdzie tu jej szukać, w powietrzu, na ziemi, w wodzie, pod ziemią czy nad ziemią? Szedł tedy nad brzeg morza, chcąc się topić. Chodzi, chodzi, narzeka, ręce łamie, wtem na kamyk nastąpił przypadkiem.... A jakie oczko śliczne! Schyli się do kamyka, a tu panna wykrzyka i z ziemi wstaje, z suknią przydeptaną, bo ją nogą ucisnęła.

— Znalazłem cię piąty raz... Musisz być moją — woła królewicz.

— Do siedmiu daleko! Będziesz mnie miał za siódmą górą i za siódmą rzeką!

Panna do dworu gniewna bieży, aż na ziemi w komorze leży... Tak się smuci, tak we łzach płynie. Postrzegła muszkę na podłodze, jak się zwinęła i do dziurki schowała, i myśli: „Myszką się stanę... Skryję się w norę... Tam on mnie nie wyszuka”.

Ale wróbel na oknie siedział, słyszał, jak szeptała, poleciał do królewicza, usiadł mu na ramieniu i szczebiocze:

— Panna muszką się stała... W dziurkę małą schowała!

Królewicz w kotka burego się odmienił, siadł i czatuje.

Myszce jeść się zachciało, prószyńki od korowaja pod stołem leżały, ledwie główkę pokazała, kotek, drogę zastępując:

— A tuś!

Złękła się królowna, aby jej nie połknął, nie schwycił, aż tu słyszy te słowa:

— Poznałem cię szósty raz... Moją musisz być teraz...

Padła panna na ziemię i płacze.

— Nieszczęśliwa godzina... Doloż moja, doleczko... Co ja pocznę z nim?

Na siódmy raz zeszyły się wszystkie siostrzyce i druhny, i czarownice; radzą, radzą cały wieczór i noc całą, dzień zaczyna i nic nie uradziły... Królowna z płaczu i ze wstydu się zachodzi. Wolałaby już była od razu za niego iść, niż siedem razy się sromać, a ósmy w niewolę popaść.

W okienku świta. Co tu począc, gdy słonko wnijdzie? Musi się przemienić! A słonka tylko nie widać! Radziły siostry, radziły, aż się królowna zmieniła w starą żebraczkę, pomarszczoną, żółtą, straszną jak ja i... Poszła żebrać na gościniec. Mówiła sobie:

— Nie pozna mnie...

Stoi, stoi na drodze, jedzie król na koniku... Co za baba stoi? Kazał dać jej miłosierdzie... Pojechał. Myśli sobie panna: „Ojciec własny nie poznaje! Wygrana moja...”.

Jedzie pan brat, jedzie, spojrzal na staruchę i rozśmiał się.

— A! Co za ropucha... Spędzić mi ją z drogi...

Panna się odstąpiła i raduje:

— Nie poznał mnie własny brat... Wygrana moja...

Jedzie królewicz na siwku, w boki się wzięwszy, i piosenkę nuci. Kołpaczek na ucho włożył, włosy mu wiatr złote rozwiewa... Nic się nie frasuje. Patrzy, żebraczka stara stoi... Rzuciła jej pierścień złoty.

Wtem panna ze trwogi, choć jej teraz poznać nie mógł, płachtę sobie na twarz zaciągnęła prędko. Tym się zdradziła. Patrzy panicz i wnet do niej przyskoczy, i podgląda jej w oczy... Oczów odmienić nie mogła, świeciły jak dwa słoneczka... Porwał ją wpół, na konika rzucił.

— Poznałem cię siódmy raz, musisz moją być teraz...

I sprawił król wesele, na którym ja też byłam, miód, piwo piłam — dokończyła Jaruha. — Hę? Hę? Co komu przeznaczone, nie minie!

Dziwa, słuchając, uśmiechnęła się i zamyśliła.

— Może — dokończyła — tak to będzie i z Domanem, próżno od niego uciekać! W malowanym dworze byłoby lepiej niż na Lednicy, na ostrowiu...

Rzuciwszy to słówko, Jaruha wstała prędko, zanuciła i poszła. Wiedziała, że się ziarno rzuci w ziemię i leżeć musi czasem długo, nim zejdzie.

Dobrej myśli, podśpiewując, poszła wróżyć pielgrzymom, leczyć, zamawiać, okurzać, byle się za to posilić i napoić.

Dziwa w ogródku siedziała, ręce opuściła, oczy w ziemię wlepiła, powtarzała po cichu:

— Przeznaczone nie minie!

V

Spokoju nie było u Polanów od Kaszubów i Pomorców, których podprowadzali i zmawiali Leszkowie. Zaledwie odpędzono jedną gromadę, wpadała druga, każda z nich coraz głębiej sięgała i niszczyła. Ludzie nie wiedzieli, gdzie ich szukać. Raz się wdarli od północy, to znowu od wschodu... Z prawej, to z lewej granicy, gdzie się ich nie spodziano.

A starszyzna się tymczasem na wiece ciągle to pod gród, to na uroczyska po lasach zwoływała, radziła, swarzyła i z niczym precz jechała; knezia sobie wybrać nie umieli. Nie było komu rozkazywać ni kogo słuchać, ni komu dowodzić a wrogów odpierać.

Ludzie się zabrali i do domów prędko rozbiegli.

Niebezpieczeństwo gnało w lasy, głód z nich wyganiał; spasio i stratowane pola stały odłogiem.

Było i takich wielu, co już Chwostka żałowali. Myszkowie dobrzy byli do obalenia, ale się do budowania nie zdali.

Władza, Wojna, Klótnia

Ledwie jeden zbór⁵¹⁰ rozszedł się daremnie, gdy już wici na drugi słano. Tłumnie gromadzono się na niektóre, na inne ledwie kilku się przywlokło, a po granicy miecz i ogień bujały, jako chciały.

Zwoływano starych. „Radźcie”, starszyzna stękała i rozpowiadała, jak to ono za dawnych czasów bywało.

— Starzy do niczego — mówiono — młodszych ściągnąć potrzeba.

Zbierali się młodszy, o wojnie i o łowach prawiąc, dzień zmarnowali... Pod wieczór piosnki śpiewali o dziewczętach.

Gdy Leszków napłynęło dużo, Myszkowie szli precz, kiedy się tych więcej ściągnęło, Leszków drużyna swoich odciągała.

Co począć było, nie wiadano, a przecież coś trzeba było poczynić.

Jednego wieczora, gdy się na Chwostkowym grodzisku znowu wiec kończył narzekaniem daremnym, spostrzeżono jadących ku niemu dwóch obcych ludzi, a ci, co u Piastuna byli na postrzyżynach, poznali w nich tych samych, z którymi tam biesiadowali.

A że właśnie jeść mieli i posilać się po całodziennym wołaniu i stękanu, wyszedł jeden z Myszków ku nim i w gościnę ich do wspólnego ogniska zaprosił.

Zsiedli więc z koni i przyszedli do gromady, pozdrawiając ją w imię Boga jedyne.

Zastawiono przed nimi kołacz i mięsiwo, piwo i miód. Mięsa jednak tykać tego dnia nie chcieli i chleba tylko ułamawszy, po trosze się piwa napili.

Młodszy z nich, widząc zasępione twarze i oblicza chmurne, zapytał, jaka by była przyczyna, że w tych mirach polańskich takie panowało zamieszanie, a oni też sami tak byli utraipieni.

— Jakże inaczej ma być — odezwał się Ścibor stary. — Otośmy się jednego zła pozbyli, a drugiego napytali. Nie chcieliśmy niewoli, a nastąpiło zamieszanie. Zrzuciliśmy z tego grodu plemię złe, które nas nękało, a innego sobie dobrać nie umiemy. Ziemię nasze niszczą wrogowie, my się im skutecznie obronić nie umiemy...

— Zaprawdę — odezwał się młodszy z gości — jest to wielkie zło, że mając wojnę, wodza nie macie... Przejechaliśmy ziem wiele, od Dunaju począwszy po Łabę i Odrę, a nigdzieśmy nie znaleźli ziemi, gdzie by knezia lub króla albo wodza i głowy nie było. Sasi i Frankowie⁵¹¹ naciskają nas wszędzie, bronić się im trzeba albo, jak Obodrycy⁵¹², trzymać z nimi przeciw swoim, lub ze swoimi wiązać przeciw nim... Inaczej pójdą ziemię w niewolę... Czymże się to dzieje — zapytał gość — że wodza sobie wybrać nie możecie?

— Tym — rzekł Ścibor — iż każdy z nas chciałby nim być... I każdy się lęka, aby, gdy równy mu wczoraj nim zostanie, jutro go nie nękał.

Myślał trochę młodszy z gości.

— Jeżeli możniejsi się nie godzą — rzekł — jedni drugim zazdroszcząc i lękając się siebie, dlaczegoż byście ze krwi waszej, ubogiego a małego człowieka dla jego pocziwości wynieść nie mieli?

Umilkli wszyscy, a zdziwili się mocno, iż obcy im tę samą radę dawali, którą przyniesiono od wyroczni. Spojrzeli po sobie i Ścibor zapytał:

— Czy wam to wyrocznia też powiedziała jaka, że małego wybrać mamy?

— Nie — odparł młodszy — ale kto ubogim być umiał, pokornym i zacnym, ten w szczęściu i wyniesion sprawiedliwym być potrafi...

A starszy dodał.

— Wszakże ubogim jest i ten, który nas czasu postrzyżyn syna swojego przyjmował u siebie, przecie go wszyscy szanujecie. A czemu by i ten waszym kneziem nie miał być? Rozum ma po temu...

— Piastun! — zawołali wszyscy razem — Piastun!

I jakby dopiero teraz przejeździł jasno, wszyscy poczęli mówić o nim, chociaż między kmieciami jednym z najuboższych był.

Ponieważ noc nadchodziła, obcy podróżni, wkrótce potem pożegnawszy obradujących, jechali stamtąd precz, gospody sobie szukając.

Władza, Zazdrość, Niewola,
Wojna, Bogactwo, Bieda,
Cnota

⁵¹⁰zbór — tu: zebranie, zgromadzenie. [przypis edytorski]

⁵¹¹Frankowie — zachodniogermańska federacja plemion. [przypis edytorski]

⁵¹²Obodrycy a. Obodrzyce — grupa plemion słowiańskich należąca do Słowian połabskich. [przypis edytorski]

Gromada długo naradzała się po cichu i stąd wprost niektórzy, na koń siadłszy, do chaty Piastuna jechali.

Stary właśnie we wrotach stał, stado z pola wracające oglądając, które rżało na widok pana. Patrzał, jak się do matek cisnęły żrebięta, jak młodzież między sobą gziła się i gryzła. Od bytności dwóch obcych i upadku Pepek smętne i dziwne myśli przechodziły mu po głowie.

Ścibor, Bolko i jeden z Myszków, przybywszy pod wrota, z koni zsiadli i weszli do zagrody, pozdrawiając starego gospodarza.

— Rad jestem gościom — rzekł do nich wesoło — chodźcie odpocząć pod strzechą... Ale was uraczyć czym nie bardzo będę miał. W domu u mnie pustki... Dopóki się coś nie zbierze, ubogim chlebem się przełamiemy... Czy z dobrą przynajmniej jedzicie nowiną, czyście nam pana dali?

Ci westchnęli, spoglądając po sobie.

— Pana dotąd nie mamy, swobody aż nadto. Tymczasem pomorskie wilki głodne kraj nam niszczą, ani się im opędzić... Ledwie tchniemy. Leszki pozostałe coraz nowych na karki ściągają... Czas schodzi marnie.

Wtem Bolko wtrącił:

— A wy, barci waszych patrząc, z nami nawet na radę iść nie chcecie? Siwe słowo wasze wagę by miało u ludzi.

— Cóż słowo pomoże tam, gdzie już krew mówiła, a tej nie posłuchano? — ozwał się Piastun cicho. — Jam człek mały i ubogi...

Słowa te z jego ust posłyszawszy ci, co Wizuna wyrocznie słyszeli i radę gości obcych, spojrzeli po sobie, jak gdyby dola sama przez usta jego przemówiła.

— Jam człek mały i ubogi!

Jakby trwoga jakaś ich ogarnęła, zdało im się, że wołą było niebios i bogów, aby ten a nie kto inny został wybranym.

— Jutro — zawołał Bolko — terazniejszego wiecu dzień ostatni... Nie może to być, ażebyście wy nie poszli z nami. Przybyliśmy tu po was, musicie iść... Wołają was wszyscy... Jeżeli wy nie pójdziecie, rozpełnie się znowu wiec, a narzekanie będzie wielkie...

Stary nic nie odpowiedział.

Siedzieli jeszcze, powzdychiwając, gdy w progu, blade jeszcze i słaby, ukazał się Doman, który z Lednicy powracał.

Widać po nim było, co przeżył, choćby nie mówił nic. Zaszyszano już tu coś o jego losie i wszyscy obścapił go zaraz, dopytując, co się z nim działo, a jak od Pomorców ocalał.

Zaczął im opowiadać, jako mu wesele sprawiano, a ledwie że się ono skończyło, gdy Pomorcy z Leszkami wpadli. Obnażył blizny, które mu pozostały od strzał i od sznurów, jakimi go krepowano do kości, począł się burzyć i wyrzekać, o pomstę nawołując.

Pytaniom nie było końca, jak ująć potrafił i ocaleć. Ledwie wierzyć chciano, iż o swej sile mógł potem na ostrów dopłynąć. Drudzy o Pomorców, ich siły, o Leszków i o Niemców badali, jak oni byli zbrojni, czy się na kraj odgrządzali. Na wszystko Doman odpowiadać musiał, starając się tą żądzą zemsty, jaką w sercu miał, natchnąć drugich. Rozżarzyli się też i odgrzązać poczęli.

Doman także wołał, iż pilno było wodza wybierać, i że najgorszy nawet lepszym był od żadnego.

— Jeżeli prędko go nie obierzecie — dodał — każdy o sobie pamiętać będzie. Pzbierają się kupy zbrojne i kto silniejszym się poczuje, drugich za łeb pochwyci. Ja sam ludzi, jakich mam, ściągnę do jednego, niech pola jałowieją, niech zdychają stada, niech je wilcy wyjedzą. Nam trzeba iść na tych, co nas nękają, do ich gniazda i wydusić tam to plemię, abyśmy raz pokoju zażyli.

Długo tak gwarzono u ogniska, a potem, pokładłszy się przy nim, na ziemi spali.

Z brzaskiem dnia po cichu Piastun sobie kobiałkę szykował do lasu, gdy Bolko i Ścibor, postrzegłszy to, wzięli go pod rękę.

— Ty musisz być dziś z nami — rzekli mu. — Gromada się tego domaga, a jej posłusznym być trzeba. Niechaj i Doman jedzie z nami, aby okazał rany i powiedział, co jego oczy widziały.

Koń

Słowo, Krew

Wojna, Zemsta, Wróg,
Przywódca

Chciał się jeszcze stary opierać.

— Jam do pszczół, nie do wieców zdatny — mówił.

Ale to nie pomogło, upominali się wszyscy głośno, ulec więc musiał.

Pobudzono tych, którzy spali, i wszyscy na koń siedli jechać do grodu. A że czeladź Piastunowa już się o brzasku do roboty rozeszła, na koniu więc z nimi jechał Ziemek młody, syn gospodarza, aby miał staranie o ojcowskiej świerzopie⁵¹³.

Pod wieżą obozem leżeli wiecujący, było ich tego dnia dosyć i coraz nowi jeszcze przybywali.

Grodzisko, na którego żuźlach i gruzach trawa już porastała, wygniecione było i jak tok ubite przez nieustannie obradujących, a jednak ze zborów tych nic dotąd nie wyszło.

Posłuch⁵¹⁴ o Niemcach i grożącym znowu najeździe napędził starszyznę niecierpliwą. Niektórzy przybywali ze skargami, bo się im już Pomorcy dali we znaki. Szukali oni najmożliwszych dworów i napadali na nie najczęściej, ubogim łatwiej z dobytkiem do lasów schronić się było.

Kołem już leżeli wszyscy, gdy Ścibor, Bolko, Myszek, Piastun i Doman nadciągnęli. Zobaczywszy starca, który w prostej siermiędze przychodził, tknięci wyroczni wspomnieniem i przez cześć dla siwych jego włosów, powstał.

Wnet go zaproszono do koła, miejsce mu czyniąc i wołając:

— Radź nam ojcie, ratujmy się, bo oto ginimy! Mówiliśmy już wiele, mówcie wy, niech usłyszymy, co nam przynosicie.

Zewsząd się głosy podniosły ku niemu, ażeby pierwszy mówić poczynął.

— Aż nie wiecie, co czynić? — zawołał. — Ja wam nowego nie powiem nic. Zgody potrzeba i prędkiego wyboru. Litujmy się sami siebie a dzieci naszych. Ładu nie mamy, nieład panem. Ład czyńcie.

Milczenie się stało długie.

Wtem jeden ze starszyzny, którego zwano Krakiem, a miał być starego kneziowskiego rodu, powstał z ziemi, czapkę uniósł do góry i wykrzyknął piersią całą.

— Ten nam kneziem będzie! Piastuna wybieramy!

Ucichło chwilę, a potem wnet buchnęło ze stron wszystkich.

— Piastuna obieramy!

— Kneziem Piastun. Krew nasza!

I nie było ani jednego który by nie powtórzył tego okrzyku, jednego, co by mu się sprzeciwił.

Stary cofnął się, rękami jakby odpychając od siebie głosy, które się rozlegały coraz silniej, a coraz radośniej.

— Jam bartnik, człek prosty i ubogi — zawołał — ja ludźmi rządzić nie umiem. Stary jestem, dłoń mam słabą. Wybierajcie innego, nie czyńcie szyderstwa ze mnie.

To mówiąc i gdy tłum się ścisnął a mieszał, stary skinął na syna, który z dala z końmi stał. Nim się opatrzone, co chce uczynić i zdołano zapobiec temu, wysliznął się im z rąk, gdy sądzili, że ku innym idzie okrzykującym go gromadom.

W mgnieniu oka, zanim pomyślano, by go zatrzymać, już dopadł konia i wraz z synem w cwał ku zagrodzie swej poleciał.

Rzucili się, kto żył, do koni, lecz nim je połapano, Piastun już dosyć odbiegł daleko, a świerzopa, czując domową zagrodę, cwałem ku niej zdążyła. Naówczas ujrano widowisko osobliwe: stu może jeźdźców w pogoń biegnących za obranym kneziem, gdy reszta pozostała na grodzisku, poprzysięgała, iż z niego nie znijdzie dopóty, dopóki kneź im zwrócony nie będzie i zmuszony do przyjęcia wyboru.

Biegli więc ścigający co tchu, nie tracąc z oka Piastuna, i udało się im tylko syna, którego koń mniej był rączy, w ręce pochwycić, przerażonego pogonią, gdyż nie wiedział, dlaczego ich ścigano i o ojca a siebie się lękając, łzami się zalewał.

Piastun, pierwszy dopadłszy do kraju lasu, znikł w nim z oczów kmieci, którzy go pochwycić chcieli. Zwolnili więc kroku, wiodąc ze sobą syna, a spodziewając się, iż w zagrodzie i ojca znajdą.

Władza, Ucieczka, Polak

⁵¹³mieć staranie o kimś, czymś (daw.) — doglądać, opiekować się kimś a. czymś. [przypis edytorski]

⁵¹⁴posłuch — tu: wieści, pogłoski. [przypis edytorski]

Przybywszy do dworu, na próżno pytali, nie wiedział o nim nikt, gdyż, nie zatrzymując się w domu, wprost do lasu uciekł i skrył się w nim, puściwszy tylko siwą, która swoim obyczajem do wrót przyszła i głowę na nich położywszy, rżała, aby ją do zagrody wpuszczono.

Wielki żal ogarnął wszystkich na grodzisku, gdy się o zniknięciu Piastuna dowiedzieli — lecz, jak zrazu postanowili, tak dotrzymać chcieli i nie ruszać z miejsca, dopóki by obranego nie znaleźli. Ci, co najlepiej lasy i okolicę znali, wnet poszli na zwiady w puszcze, sądząc, iż łatwo zbiega wynajdą. Minał jednak dzień jeden, drugi i trzeci, a Piastuna nie było. Powracali z pogoni za nim kolejną wszyscy, przyznając, iż tak się ukrył, że go wyszukać, a nawet na ślad trafić nie mogli.

A ci, co tak pragnęli władzy, dziwili się, iż był człowiek ubogi, który od niej uciekał i ofiarowanej przyjąć nie chciał.

Coraz to ktoś sam lub w kilku ich szło po lasach za Piastunem, zawsze nadaremnie. Młodego tylko syna jakoby zakładnika trzymanego, sądząc, że łatwiej tym sposobem ojca starego, który do jedynaka przywiązany był, do powrotu zmuszą.

Lecz ani w lesie znaleźć, ani go w zagrodzie, około której czatowano, przydybać nie mogli.

Upłynęło tak całych sześć dni, gdy około grodziska zjawiła się wędrująca wiecznie Jaruha.

Od czeladzi, która przy koniach stała, dowiedziawszy się, że Piastun uszedł w lasy i w nich się ukrywał, rozśmiała się starucha, nie wierząc temu, żeby ludzi tylu w pogoń za nim posyłanych z niczym wróciło.

Szła zatem do Ścibora i starszyny, którzy na nią i patrzeć, i mówić z nią nie chcieli.

— A ja go tu przyprowadzę — rzekła. — Lasów pewnie lepiej nie zna nikt nademnie, com nieraz obok z niedźwiedziem pod kłodą nocowała; przede mną się on nie skryje, ja go znajdę.

Tym bardziej, że się z niej śmiano, starucha się uparła iść Piastuna szukać, a że tak pewną siebie się być zdawała i drudzy pomyśleli w końcu, że bez przyczyny to być nie może, młodszych dwu z dala za nią pociągnęli.

Jak dzień⁵¹⁵ z grodziska ruszyła Jaruha, wprost się ku lasom kierując, z takim bezpieczeństwem, jakby zawczasu wiedziała, gdzie ma szukać kryjówki starego bartnika. Idący za nią z trudnością mogli podążyć i przedrzeć się przez gąszcze, wśród których ona drożyny przez zwierza dzikiego wydeptane знаła jak swe własne. W wielu miejscach puszcza jak zasiekami zawałona była połamanymi wichrem i starością drzewami, które całe wały nieprzebyte stanowiły, porosłe gęstymi chwasty i puszczałymi się na próchnie krzewami. Przebywać było trzeba moczary, gniłe strumienie leśne, niziny wodą zzieleniałą zalane. Spod stóp wyskakiwały spłoszone dzikie stworzenia, z trawy nagle do góry podnosiły głowy węże ogromne. Żaden z nich jednak nie rzucił się na Jaruhe, która do nich jakimiś dziwnymi przemawiała słowami. Około południa stara na kłodzie siadła spocząć, dobywszy z torby kawałek chleba, spożyła go, dała nogom się wyprostować i szła znowu. Las podnosił się nieco ku górze i składał z nadzwyczajnej wielkości dębów, lip i grabów, podszytych leszczyną, która także do niezwyklej wysokości się wznosiła. Uszedłszy nim kawał drogi, ujrzeli jakby wał stary, zieloną okryty trawą, porosły również drzewy, które wiek jego znaczyły. Wśród niego było jedno wnijście na stare hradyszcze⁵¹⁶. Jaruha wsunęła się nim, rozglądając dokoła, a idący za nią w ślad zatrzymali, podglądając.

W rogu, gdzie się dwie ściany wałów schodziły ze sobą, był szalas, a w nim, na suchym z liści posłaniu, ujrzeli Piastuna, który z łyka wiązał proste obuwie, jakiego naówczas najubożsi używali.

Jaruha weszła — a Piastun poruszył się jakby przelekły, gdy ją zobaczył.

Stała naprzeciw niego, spierając się na kiju.

— Tom was przecie znalazła — rzekła. — A pora! Tam się ludzie rozbijają, czekając, a mały Ziemko płacze, bo go jakby w niewoli trzymają! Zlitujcie się nad dzieckiem waszym a wracajcie.

Las, Czarownica, Król

Las

⁵¹⁵jak dzień — o świcie. [przypis edytorski]

⁵¹⁶hradyszcze — grodzisko; obronny gród. [przypis edytorski]

Piastun, nie odpowiadając, ręką jej wskazał, ażeby zamilkła, gdy tuż i posłani Bolko z Sobiesławem weszli na hradyszcze, kłaniając się kneziowi.

Ujrzawszy ich, ręce załamał stary.

— Jesteśmy po was posłani — rzekli. — Wszystek zbór czeka na was, ludzie proszą, wracajcie, gdy taka bogów wola. My bez was stąd nie pójdziemy.

Zbliżywszy się tedy, prosić go zaczęli usilnie, aby woli gromady zadość uczynił. Nie rzekł już nic, tylko:

— Pójdę z wami.

Jaruha siedząca na ziemi śmiała się z radości.

— A tom ja was, miłościwy panie, zdradziła — rzekła. — Niechaj ludzie znają, że baba coś może. Chodziliby miesiąc i nie znaleźli was, gdyby nie ja.

Gdy Bolko, Sobiesław i Piastun szli zaraz nazad, bo się już im ani opierał, ani sprzeciwiał, starucha siadła na hradyszczu, porozwijała nogi i sama jedna została tu spoczywać.

Nie lękała się tak samo zwierza dzikiego, jak węzów i wszelkiego stworzenia. Wygodnie umieściwszy się zaraz w opuszczonym szałasie, przygotowywała do noclegu.

Piastun sam poprowadził swoich towarzyszków ku zagrodzie przez łąkę, na której stado z pastuszkami znalazłszy, konie z niego dla pośpiechu wzięli. Lecz dla gąszczy w lesie pośpieszyć nie mogąc, ku nocy dopiero w zagrodzie Piastuna stanęli, skąd Sobek sam przodem na grodzisko ruszył, oznajmując⁵¹⁷, iż knezia znaleźli i jutro go przywiodą.

Milcząc, przesiedział cały wieczór gospodarz na ławie. O dniu Bolko, wstawszy wcześniej, już był na straży. Piastun też, nie przeciwiąc się, na konia siadł i jechali.

Na pół drogi do grodu starszyzna była wyszła na spotkanie.

— Miłościwy panie — zawołał, ręce ku niemu wyciągając, Krak — przecz nas opuściłeś? Wszak ci to woła było bogów, abys nam panował i rozkazywał. Na was jednego zgodziły się gromady.

— Nie czulem się na siłach i nie czuję — mówił Piastun — trwoga mnie ogarnia. Ulitujcie się nade mną. Wiem w ubóstwie, co czynię i jak idę, gdy mi moc dacie, azali ja sam znam, na co ją obrócić?

Wołanie wielkie go zagłuszyło.

— Piastun! Piastun!

Wtem tłum się rozstąpił i dwaj owi goście nieznani, których przyjmował w zagrodzie, stanęli przed nim. Zbliżyli się z uśmiechem i pokłonem.

— Przychodzimy jeszcze raz, aby mężowi sprawiedliwemu, w imię Boga jedynego, przynieść błogosławieństwo.

Krzyki znowu i im mówić nie dały, wesele stało się w tłumach. Myszkowie, którzy znać przygotowany mieli kołpak kneziowski z piórem, przecisnąwszy się przez ciżbę, przynieśli go Piastunowi — młodszy z gości, uczyniwszy nad nim znak, na siwe włosy starca go nałożył.

I znowu wrzawa powstała, radość, głosy, wołania. Starzec stał zamyślony, niemal smutny.

A gdy się doń cisnęli wszyscy — rzekł:

— Widzieliście sami, że władzy nie pragnąłem, anim się jej dobijał. Kazaliście mi ją wziąć, biore, dzierżyć będę tak, aby ład krzewiła, aby sprawiedliwość niosła, a jeśli surowym być zmusicie mnie, będę nim, pomnijcie, żeście mnie zmusili do tego.

— Rozkazuj i rządź! — zaczęto wołać ze wszech stron. — Niech będzie, jako rzekniesz, niech będzie.

Jeszcze raz okrzyknięto kneziem Piastuna. Ścibor mu rzekł, kłaniając się do kolan:

— Czuwaj nad nami, jakeś nad pszczołami swymi miał pieczę.

Gwar wielki wrzał dokoła.

Ujrano, że obrany miecza nie miał, Ścibor wnet swój odpasał i na znak władzy własnymi rękami go Piastunowi na biodrach zawiesił. Drugi laszkę białą dał w dłonie.

Proszono znowu gości obcych, aby miecz i laszkę błogosławili, i uczynili, jak żądano, oczy podnosząc ku niebu, składając ręce i szepcząc coś po cichu.

Tłum miał ich za jakichś wróżbitów z daleka.

Władza, Bieda, Bogactwo,
Strach

Władza, Król, Ojciec,
Obowiązek

⁵¹⁷oznajmując — dziś: oznajmiając. [przypis edytorski]

Piastun wciąż jeszcze — jakby przełękły tym, co się stało — nie wierząc uszom własnym i oczom, długo w niepewności milczał. Szepnął wreszcie do otaczających:

— Wola bogów i wasza niech się stanie. Jakoście mnie wybrali, tak pomoc mi winicie.

Jak do ojca cisnęli się doń wszyscy, wyrzucając mu, iż zbiegł od nich i opierał się woli losu. Po raz pierwszy w jednym kole Leszkowie i Myszkach, ocierając się o siebie, w zgodzie, razem okrzykiwali nowego pana.

Tymczasem oswobodzony syn Piastunów przybiegł, ojcu do nóg przypadając i ręce jego całując, i uczuwszy się oswobodzonym, chwycił konia, aby do matki z wieścią dobrą pośpieszyć.

Stara Rzepica właśnie po wyjeździe męża u dzieży stanęła, gdy Ziemek wpadł do zagrody wesół, zwiastując jej, że ojcu kneziowską czapkę na głowę włożono, że mu przypasano miecz i dano łaskę białą i że mu się wszyscy do nóg kłaniali.

Rozpłakała się niewiasta, ręce łamiąc, a czując, że się ich swobodne, ciche życie kończyło, a pełna trosk i niewoli służba ciągle rozpoczynała. Łzy jej z oczów pociekły, dziecię przytuliła do siebie, nie mówiła nic, a poznać łatwo było, że nie pociechę, ale smutek i troskę widziała przed sobą...

Otarłszy łzy fartuchem, pocałowała Ziemka w czoło i na powrót do dzieży swej szła, boć w domu chleba teraz więcej niż kiedy było potrzeba.

Godzina jedna i druga zeszły na oznakach radości — szli potem na gród znowu i radzić chcieli, a raczej o rozkazy pytać, co poczynąć.

— Dziś jedno jest do czynienia — odparł Piastun — kto żyw i silen⁵¹⁸, na koń niech siada. Dopóki wojna w domu, nic nie ma pilniejszego nad nią. Na koń więc, kto może. Starszyzna ludzi niech zbiera pod stanice i przywodzi.

Za czym wołać zaczęto z okrzykami wielkimi:

— Na koń!

To było pierwsze słowo i rozkaz nowo obranego pana.

Wnet powołał do siebie osobno starszyznę, naznaczając radę do boku swego, postanowił wojewodów po mirach i okolicach.

Wtem, gdy tak na gruzach grodu Pepeków rozrządzał kneź — zawołał ktoś, ażeby grodzisko, teraz do zgłiszcza tylko podobne, opasać na nowo tynem, odbudować je i w nim panu obranemu uczynić dwór, jaki dla knezia przystało.

— Nie — rzekł Piastun — miejsce to jest nieszczęśliwe i splugawione, nie chcę siedzieć tam, gdzie wspomnienia Chwostka i zgłiszcza stałyby między mną a wami. Tam będzie gród mój i stolica nowa, gdzie pierwsze odniesiemy zwycięstwo. Niechaj tu stołb pusty na wieki zostanie, świadcząc, jak niecnota ginie marnie... Niech chwastem zarasta plugawe śmietnisko.

Wieczorem, nie sam już, ale liczną otoczony drużyną, która go opuszczać nie chciała, powrócił Piastun do chaty swej, żegnany znowu przeciągłymi okrzykami.

Obcy goście, którzy mu błogosławili, wśród zamieszania powszechnego znikli niepostrzeżeni. Kazano ich szukać wszędzie, lecz nikt nie postrzegł ani się opatrzył, kiedy i jak się wysunęli i znikli.

Gdy orszak prowadzący obranego knezia stanął u wrót zagrody, zapłakana jeszcze wyszła przeciwko panu swojemu Rzepica. Los dawnych kneziów serce jej trwożyło, schyliła się ku ziemi i ściskając nogi, zachodziła się od płaczu.

— Kneźno miłościwa — podnosząc ją, rzekł stary — gotuj, co masz najlepszego, staw stoły i kadzie, aby ci, co mnie wynieśli, z głodem nie odeszli od progu.

Byłoby się jednak stało to, czego się lękał ubogi człek, gdyby od rana, jak skoro wieść poszła po świecie białym, że Piastuna obrano, nie pośpieszyli kmiecie z darami, aby ich krwi pan wstydu nie miał. Wiedzieli bowiem, że ubogi był. Komory więc pełne były i na niczym nie zbywało.

Thumy z okolicy, dworów sąsiednich i chat, jak po drodze już witały króla bartnika, tak teraz oblegały zagrodę, okrzykując go nieustannie, cisnąc się doń i uważając za dziw dziwów wybór nowego pana, którego im wyrocznie naznaczyły. Obcych owych gości jako posłańców bożych głoszono.

Ruiny, Miasto, Pamięć,
Przestrzeń, Zamek

⁵¹⁸*silen* (daw.) — dziś: silny. [przypis edytorski]

Pozapalano stosy łuczywa jak w noc Kupałową i dzień uczyniono świątecznym, bo przyniósł ze sobą nadzieję pokoju i zgody... Całą noc do białego dnia młodzież z żagwiami biegła, budząc po dworach wesolą nowinę, i co chwila nadbiegali kmiecie, pozdrawiając pana i okrzykując. Przez nich potem wici na wsze strony rozsyłano, aby, ktokolwiek oszczep mógł dźwignąć, stawiał się pod swego wojewodę z rodem i czeladzią.

Chwytając i mieniając po pastwiskach konie, lecieli parobczaki z wiciami od dworu do dworu, od chaty do chaty.

Cicha zagroda starego bartnika dzień i noc teraz wrzawy była pełna. Stąd wyruszyli tysiącnicy, setnicy, dziesiętnicy, starszyzna wyznaczona do dzielnic zwoływać i dobierać lud wszelki.

Nie upłynęło więcej nad ćwierć miesiąca, gdy ponad jeziorem tysiące młodzieży szeroko obozem leżało. Tych Piastun co dzień sam z wojewodami dzielił, ustawiał, opatrywał i zachęcał do boju.

Pomorcy z Kaszubami i Niemcami na czele, zniszczywszy wszczep i wzdłuż niemalą kraju przestrzeń, z łupem i niewolnikami wrócili wprawdzie spod Lednicy, obawiając się zasadzki i utraty grabieży, ale wiedzano dobrze, iż Leszkowie nie wyrzekli się praw swoich i zemsty, której pragnęli.

Zwykle idące za łupieżą kupy cofały się obławowane nią w lasy, aby spoczawszy i pozbywszy się ciężaru, na nowo rozpocząć najazd, nowych sobie przybrawszy ochotników.

Młodzi synowie Chwościska cofali się tak z garścią najemnika na Pomorze, ale ciągle czynnymi byli i nowe zaciągi sprowadzali.

Ludzie na zwiady wyprawieni za rubież⁵¹⁹ przynieśli wieści, że się nowa gotowała wyprawa.

Teraz się jej już nie lękano, owszem, żądano prawie, mając czym napastnika osaczyć i zwalczyć. Droga, którą on chodził, spustoszona była, nowej więc szkody uczynić nie mógł, a w lasach spodziewano się go oskoczyć i wymordować do nogi.

Synowie Chwostka mogli też łatwo wpaść w ręce.

VI

Wybór Piastuna w dni kilka po całej rozszedł się ziemi, podawano sobie wieść o nim z zagrody do zagrody. Dziwili się wszyscy, a im dalej od Gopła, tym powieść o osobliwszej bogów wyroczni i woli inaczej była opowiadana. Wierzyli wszyscy, iż to było zrządzeniem woli, która światem rządzi... Obcy ludzie jacyś, nieznani, przyszli jakby umyślnie zesłani rzucić słowo, możni nie mogli się im sprzeciwić, jednym głosem i wolą wywołano starego bartnika z lasu, uciekającego pochwyceno i zmuszono do panowania.

Leszkowie tylko i ci, co im sprzyjali a krwią byli związani, nie śmiejąc nic rzec, smucili się bardzo. Lękali się ci, co do ich rodu należeli, aby ich nie wytępiono i zemsty nad nimi nie szukano.

Na wiecach późniejszych Miłosz stary, głowa rodu, nie pokazywał się więcej. Ze ślepyim Leszkiem swym zamknął się w osamotnionym grodzie, obstawił strażą, podwoił załogę — siedział cicho. Starzec teraz jedną tylko żył nadzieją, że się po oślepionym dziecieniu potomka doczeka i we wnuku na nowo odrodzi.

Dla Leszka wyszukano żony, stara macierz stała się piastunką dwojga dzieci, czuwając ciągle nad nimi. Dano mu dziewczę piętnastoletnie, a że ślepotą i jego uczyniła dziecinnyim, bawiło się ich dwoje pod dębami starymi przy matce, jak gdyby zaledwie rozpoczynali życie. Leszkowa żona, którą Bielką nazywano, ślepemu swemu siedzącemu przy niej śpiewała, on grał na gęśli, a matka stara bajki im o bohaterach prawiała. I tak dnie schodziły powoli.

Ojciec, ukryty, przysłuchiwał się czasem wesołemu gwarowi smutnej pary, nie pokazując się i nie mieszając do rozmowy, aby słowem jakim nieostrożnym boleści i nieszczęścia nie przypomniał. Osłodzić chciano życie biednemu kalece, dla którego świat cały był w jednym głosie i sercu jednym.

Dni tak płynęły niepostrzeżone, jedne za drugimi, wszystkie do siebie podobne; rzadko głos obcego człowieka u wrót się odzywał, rzadziej jeszcze wpuszczono kogo do grodziska. Starszyzna z Bumirem kilka razy domagała się widzenia z Miłoszem. Raz jeden

⁵¹⁹rubież — kraniec jakiegoś obszaru; granica. [przypis edytorski]

Los, Władza

Małżeństwo, Kaleka

tylko wpuścić ich kazał, powiedział, że do niczego mieszać się nie chce, i odprowadził, a gdy potem z naleganiem wrócili, już im nawet wrót nie otworzono.

Jednego z pierwszych dni, gdy po obiorze Piastuna Leszkowie się niepokoić zaczęli o siebie — zastukano do wrót gwałtownie; było z południa.

Stary Miłosz leżał pod dębem na uboczu, za drugim Leszko z Bielką siedzieli o grubym pień oparci, stara matka była z nimi. Do Bielki z dębów stadem zlatywały się gołębie, a ona je, rzucając ziarno, karmiła. Przy Leszku leżały psy jego, które on pieścić lubił. U nóg starego Miłosza wyciągnięty mruczał niedźwiedź jego nieodstępny i dwie sroczki domowe skakały. Gdy u wrót hałas się dał słyszeć, gołębie pierzchnęły na drzewa, psy, szczekając i ujadając, się zerwały i niedźwiedź zaczął mruczeć, choć mu się łba z ziemi podnieść nie chciało; sroki narobiły wrzasku, biegając i podskakując po ziemi, to przysiadając na gałęziach. Tymczasem stróż u bramy wylazł na pomost górny i przypatrywał się, kto przybywał.

Stało tam dwóch ludzi, opończami lichymi otulonych, wyglądających biednie i ubogo, z pozasłanianymi twarzami. Przed chwilą straż chodząca na wałach ujrzała ich szybkim krokiem wychodzących z lasu, gdzie zapewne konie zostawić musieli, bo w zaroślach coś migotało.

Stróż nie mógł dopatrzeć twarzy, lecz z ruchów i głosu domyślał się młodych ludzi. Oba niecierpliwie domagali się, aby ich dla rozmowy do Miłosza wpuszczono.

Odźwierny im odmówił.

— Kneź chory, do niego nie wpuszczają nikogo.

Na próżno napierali się i łajali, nie pomogło nic.

W ostatku jeden z nacierających tak do bramy zdjął z palca pierścień i ukazując go, rozkazał stróżowi, aby natychmiast niósł ten znak do pana.

Przez otwór zasuwany we wrotach ująwszy pierścień, który był przepołowiony i na palcu łańcuszkiem się trzymał tylko, stróż powłókł się pod dęby do pana i bijąc mu czołem, oddał do ręki.

Miłosz popatrzał, westchnął, coś jak łza potoczyła mu się po policzkach i brodzie, skinął na żonę, aby dzieci precz do dworu odwiodła, i kazał wpuścić tych gości.

Pierzchnęło wszystko z podwórza, psy nawet powlekły się za Leszkiem. Odsunięto drągi, otwarto wrota i dwaj przybyli weszli z wolna. Tuż za wałem zmieniły im się zaraz postawy i twarze. Stali tam wprzód skurczeni i pokorni, tu się im wyprostowały barki, podniosły czoła, zaświeciły oczy.

Byli to Leszek i Pepelek, dwaj synowie Chwostka.

Oglądając się niemal pogardliwie dokoła, zbliżyć się poczęli do Miłosza, który się nieco podniósł, gdy ich zobaczył, ale nie wyszedł na spotkanie. Oczy tylko zwrócił, by się im przypatrzeć z daleka. Gdy przed nim stanęli, ręką ich powitał i czekał.

Natenczas starszy się odezwał do niego:

— Dostaliśmy i my się do was, kneziu, z niebezpieczeństwem życia, bo my, tutejszego pana dziedzice, jak zwierz dziki jesteśmy ścigani. Wy tu jesteście zamknięci, nie chcecie bronić praw swego rodu... Przyszliśmy was zmusić, abys siedł nam pomagać i dał ludzi.

Miłosz się popatrzał groźnie na obu.

— Wy? Mnie? Zmusić? — jęknął powoli.

— Tak — ciągnął dalej starszy — tak, ja po ojcu odziedziczyłem władzę, choć młody... Panem jestem i nad krajem, i nad wami. Przynajmniej rodowi własnemu i krwi nie dam się przeciwko sobie podnosić.

Miłosz słuchał, niekiedy mu oczy błysły — niedźwiedź u nóg jego leżący, głos obcy i ludzi czując nowych, mruczał dziko. Zdawał się czekać tylko skinienia, aby się rzucić na nich.

— My musimy — ciągnął starszy — i ziemię naszą, i gród odzyskać. Wszyscy Leszkowie muszą pójść z nami. Tę czerń i tłuszcę, co podnosi głowy, trzeba zgnieść i wytępić, wybić i spętać.

Mówił powoli, przestając co chwila i wyczekując, azali nie odezwie się Miłosz. Kneź milczał.

— Przyszliśmy oba zapytać was, czy z nami trzymacie czy z tą czernią i chłopstwem?

Zwierzęta, Pies, Ptak,
Przecucie,
Niebezpieczeństwo

Klejnot, Wiadomość

Przemiana

W starym Miłoszu widocznie się gotowało i burzyło już coś, choć wstrzymywał się z mową. Niekiedy oczy z krwawymi powiekami podniosły się i wąs siwy zakąsał⁵²⁰; ręka wychudła, ogromna, jakby z samych kości złożona, którą na kolanach trzymał, dygotała niecierpliwie.

Na ostatnie pytanie, wyzywająco rzucone, buchnął nareszcie.

Ręka się podniosła.

— Z wami ani z nimi trzymać nie chcę — krzyknął gwałtownie — znać was nie chcę, nie znam! Stoi was tu dwóch zdrowych i żywych przede mną, a gdzie synowie moi? Jakeście się ośmielili wniknąć tu... Wy... Wiecie, że ojciec mojego syna zabić, drugiego oślepić kazał? Przyszlście mi przypomnieć, że ja krwi dzieci moich winienem jednego z was kazać ściąć tu, zaraz, a drugiemu wylupić oczy i rzucić je psom.

Oba synowie Chwostka, szczerwieniwszy się, chwycili bezmyślnie za miecze u pasa — spojrzeli po sobie strwożeni nieco.

Stary też patrzył na ich twarze młode, kwitnące, na oczy ich jasne i gniew a żal oparowały go coraz mocniej. Młodzi kneziowie milczeli.

— Wy... Mnie... Tu, na moim podwórku, przychodzicie rozkazywać... Mnie, zmuszać! Wy... Mnie!

Starszy z gniewu pokraśniał cały.

— Mam to prawo, co ojciec! — zawołał, nogą tupiąc w ziemię i czoło dumnie podnosząc do góry. — Wołam was na wojnę za nasz i wasz własny ród. Ojciec mój kazał zabić syna twojego, bo mu się burzył i powstawał; oślepił drugiego, bo szedł za nim i robił toż samo... Łaska, że mu życie zostawił.

Miłosz nagle dźwignął się z ziemi, róg miał za pazuchą, podniósł go do ust i zatrąbił.

Ze wszystkich stron podwórza czeladź się zbiegać zaczęła.

Chwostka synowie niepewni, co się stanie, dłońmi tylko cisnęli miecze, ramię do ramienia się przyparli, twarze im pobladły nieco.

Przodem biegł stary smerda kneziowski, oczyma przerażonymi patrząc, co się z panem jego działo. Miłosz stał i drżał, rękę wyciągnął ku młodym i ukazując ich, wołać począł głosem zmienionym:

— Związać tych ludzi... I rzucić do lochu! Do lochu!

— Nas! Wiazać? — wrzasnął starszy, rzucając się ku Miłoszowi. — Ty byś śmiał?

— Samiście szukali tego, oddaliście się mi w ręce, abym pomścił synów moich... Krew ich żąda waszej... Jeden z was zginie, oślepie drugi.

Odwrócił się, ludziom nadbiegającym ręką ich wskazując.

— Związać ich! Do ciemnicy!

W mgnieniu oka czeladź się na kneziów rzuciła; ci, barkami oparłszy się o siebie, dobyli mieczów i stawali do obrony. Wtem jeden z pacholków rzucił się na ziemię i za nogi chwyciwszy, obalił młodszego, drudzy za ręce ich już chwyтали.

Powstał krzyk i wołanie. Związano obu mimo oporu leżących na ziemi.

Ze dworu na hałas ten powybiegały niewiasty, służba, z najdalszych kątów wysypywało się, co żyło, psy ujadać zaczęły, niedźwiedź zaryczał, spinając się na łapy. Dwu kneziów wiedziono do ciemnicy.

Była to nie izba, ale jama na pół w wałach, w pół pod ziemią wygrzebaną, dylami ostawiona, ciemna, którą drzwi ciężkie zamykały jak studnię. Długa szyja od wnijścia schodziła w dół do wilgotnej pieczary.

Chwostka synów na rękę niosąc, popychając, ciągnąc, pomimo rzucania się i oporu, rzucono do głębi i natychmiast zavalono drzwi, na które ciężki kamień się potoczył.

Wrzawa nagle ustała. Stary Miłosz począł chodzić po podwórzu, koszulę szarpiąc na piersi, dysząc i jęcząc straszliwie, tarł czoło i łamał dłonie; wiatr długą, siwą brodę mu rozwiewał.

Zdawał się walczyć ze sobą. Niekiedy wypogadzała mu się twarz, to dziczała, zasmucała i rozjaśniała. Myślał o pomście za własne dzieci, ale ci, na których chciał się pomścić, to były wnuki jego, sieroty bez ojca i matki.

Gdy Miłosz rzucał się tak, zbierając się co chwila zawołać Hulę dla spełnienia wyroku, we dworze, mimo ciszy, panował niepokój i trwoga.

⁵²⁰zakąsać — zagryzać, przygryzać. [przypis edytorski]

Ludzie knezia poznali dzieci ostatniego pana; i choć spełnili na nich, co im rozkazano, przerażeni byli, przełękli tym, co uczynić musieli.

Litość się w nich obudziła.

Wszystek dwór Leszków trzymał sercem z ich sprawą. Niewolniczo posłuszny, niewolniczo też przywiązany był do panów. Szemrano dziwnie, z dala spoglądając na Miłosza, który wielkimi krokami pod dębami chodził, sam coś mówiąc do siebie.

Hula, którego też Obrem zwano, stał już z dala, czując, że może być potrzebnym. Sam kneź Miłosz wzrost miał ogromny i siłę. Niejeden ród wówczas nią słygał, ale Hula, oprawca, wszystkich we dworze przechodził wzrostem i mocą. Mówiono, że był potomkiem tego rodu Obrów, co niegdyś byli ujarzmili Dulebów i znęcali się nad nimi, niewiasty ich do wozów sobie wprzęgając, aż póki z tych nieszczęśliwych zrodzeni własni ich potomkowie nie zwyciężyli i nie odegnali precz najezdźników. Hula Obrza ledwie na pół był człowiekiem, więcej obłaskawionym zwierzęciem, jak niedźwiedź, co się u nogi starego Miłosza wylegiwał. Do żadnej izby wnijść nie mógł, póki się nie nagiął na poły; wóz z sianem brał na barki i nosił go jak drugi wiązkę siana. Zwierz mu się nie oparł żaden, a ludzi gniótł w garści jak słomę. Cały gęstym włosom obrosły, ledwie potrzebował okrycia. Żywił się najczęściej mięsem surowym, a zimą sypiał w śniegu. Najokrutniejszy spełnić rozkaz było dlań najmiłą zabawką.

Zamiast mowy mručeniem jakimś się odzywał niezrozumiałym i śmiechem. Na grodzie Hula zastępował wielu, bo ani koń zdziczały, ani żadne stworzenie straszne mu nie było, byle je mógł pochwycić.

Kneź już oczy zwracał na Obrę, a ten stał niespokojnie, spoglądając ku niemu; skienienia mu tylko było potrzeba — czekał.

Trzy razy Miłosz głowę ku niemu skłonił, a słowo mu na ustach zamierało.

Wtem do wrót gwałtownie się dobijać poczęto i wołanie za nimi słyszeć się dało — aby kneziów wydano.

Straż, nad bramę wyszedłszy, ujrzała z lasu ciągnący oddział silny, który się powiększał coraz. Po strojach i orężu poznać było łatwo Niemców, Pomorców, Kaszubów i domowników Leszków, zmieszanych z nimi. Krzyki coraz silniejsze słyszeć było, domagające się kneziów.

Miłosz miał ochotę kazać Obrowi zdusić obu i trupy ich wyrzucić za wrota.

Co chwila tłum oblegający rosł⁵²¹, oddział w lasach ukryty na dane hasło ściągał się i zewsząd opasywał grodzisko. Stojący na przedzie groźnie dopominali się dwu panów swoich. Załoga, która powybiegała na okopy, obyczajem ówczesnym poczęła rozmowę i łajanie wzajemne.

Starszy smerda, z przerażeniem spojrzawszy, co się pod zamkiem dzieje, pobiegł do Miłosza, aby mu oznajmić, że całe wojsko u wrót stało, że obronić mu się nie będzie podobna. Ale stary, nie uląkłszy się wcale, sługę przekleństwem odegnał.

Nadbiegła żona, przyszedł oślepy Leszek do ojca, nikt z rozwścieczonym starcem mówić nie mógł. Przypomnienie dzieci pragnienie zemsty zaostrzało. Nie śmiał jednak wydać rozkazu, który mu błędził po ustach.

Wieczór tymczasem zapadał, mrok nadszedł i stojący poza okopami, ciągle wykrzykując, poczęli się kłaść obozem pod grodziskiem. Z obu stron nie rozpoczęto kroków zaczepnych, nie rzucił się nikt, bluzgano tylko nawzajem wszetecznymi słowy.

Noc nadeszła czarna, której gwiazdy rozjaśnić nie mogły. Kneź nic nie powiedział jeszcze, lecz Obrza zawołany stał za nim i patrzył mu w oczy.

Smerda już nocą przyszedł nad wrota i krzyknął starszyźnie, domagającej się wydania Leszków, że jeśli się na gród targną, głowy ich natychmiast spadną.

Mimo ciemności cała załoga uzbrojona na wałach się rozłożyła. Byli to ludzie, co od dziadów w służbie u rodu Leszków, z niewolników porodził, nawykli do nich, patrzali na to, co się działo, starych żałując czasów. Ci, których teraz miał Miłosz, pamiętali ojca Pepelkę i służbę swoją na jego dworze.

Miłosz surowy był, obawiano się go, życie tu było nędzne i niezdolne. U wrót nocą zaczęły się nieznacznie z łajaniem szeptu i namowy do zdrady.

Potwór, Okrucieństwo

Żołnierz,
Niebezpieczeństwo

Sługa

Sługa, Służalność, Zdrada,
Przekupstwo

⁵²¹rosnął — dziś: rósł. [przypis edytorski]

Gdy Miłosz jeszcze, chodząc z dala, burzył się, bijąc sam ze sobą, co pocznie, pomści się czy puści wolno, ludzi mu przekupywano, aby otworzyli wrota oblegającym.

Nad ranem wszystko ucichło, zdało się, że z obu stron znużone gromady posnęły, gdy cicho rozwarły się wierzeje i gromadka zbrojnych, a za nią cały tłum gęsty wpadł i wtłoczył się na podwórze. Chrząst wrót, które, cisnąc się, złamano, obudził starego Miłosza.

Gdy on z Obrem i garścią wiernych ludzi, których miał przy sobie, posuwał się z oszczepem ku wnijsciu, gród już był w ręku Pomorców i Niemców, z wrzawą i krzykami biegnących w podwórze i zalewających grodzisko. Ktoś odwalił kamień od lochu, w którym zamknięto młodych kneziów i wypuścił ich z ciemnicy.

Cizba zdziczała rzuciła się rznąć i mordować mściwie.

Pierwszy Miłosz stary padł przebity dzidą. Stojący przy nim Obr kilku ludziom, porwawszy ich, czaszki o pnie dębów podruzgotał, ale i jego w końcu przywaliła kupa nadciągających Pomorców i na ziemię obalonego zamordowała. Inni wpadli do dworu, gdzie ani niewiastom, ani dzieciom nie przepuszczono, plądrując razem, zabierając łupy, nim by kto ognia podrzucił.

Ranek wstał nad krwawym polem trupami zasłanym, zdrajcy nawet, co wrota otworzyli, gdy się rozwsiekleła cizba, pozabijani zostali, nie żywiono nikogo.

Dzicz pijana śpiewała i cieszyła się swojemu zwycięstwu.

Dwaj synowie Chwostka stali pod dębami, wśród trupów, bladzi i przerażeni jeszcze niebezpieczeństwem, z którego ocaleli i nieszczęściem, jakiego ich zuchwalstwo stało się przyczyną.

Ze dniem dopiero postrzegli, iż Bumir i inni Leszkowie, krewni ich, którzy im towarzyszeli, opuścili ich i znikli.

Zrozumieli, że to zwycięstwo i pomsta krwawa była klęską.

Ostatni, co im posiłkowali, odstąpili od nich. Zostali sami z garścią Niemców i z namnikami, którzy się na nich też rzucić mogli.

Podwórze zamkowe wyglądało straszliwie, jak pobojuwisko. Kupami leżały rozrzucone ciała odarte. Wśród nich osobno widać było siwobrodego Miłosza, starą jego żonę, ślepego Leszka, pobite psy, zgniecione go Obra, niedźwiedzia, w którym tkwiło kilka oszczepów. Wysoko na dębu gałęziach latały popłoszone gołębie i dwie sroki skrzeczały.

Resztki załogi, która się po zakątach skryła, wyciągano i wiązano. Kaszuby skępowaną powrozami Bielkę, we łzach, pokrwawioną, ocaliwszy, prowadzili w ofierze zwycięzcom. Padła biedna przy trupie Leszka na ziemię, twarz zakrywając rękami i ryczała płaczem okropnym, grobowym.

Dzicz już wyciągała precz juczne konie obciążone łupami i zdobyczą, wyśpiewując radośnie.

Wśród starych dębów płonęły spustoszone dwory. Dawano rozkazy do pochodu, tłum powoli wylewał się z okopów na równinę.

Długim sznurem płynął przez wrota, wchodząc i niknąc w głębi lasu. Naprzód się cisnął tłum gęsty, potem przeredzone kupy, na ostatku pijana cizba po kilku i pojedyncze zbójce, którzy się schwyconą zdobyczą dzielić nie chcieli.

Ostatni jeszcze przeciągnął wybitą przez pole drogą i zniknął w lesie.

Z drugiej strony z gąszczy ślepy gęślarz wyszedł z chłopięciem, które go ku okopom wiodło milczące. Wiatr niósł mu spaleniznę ze zgłiszcza. Stał we wrotach, kij jego dotknął leżącego trupa... Chłopak przytulił się doń drżący i płakał.

— Stary Miłosz leży z piersią rozbitą... Ślepy Leszek zakrwawiony... Trup na trupie... Żywego nikogo...

Gęślarzowi zadrzęły nogi, siadł na kamieniu we wrotach. Dłoń jego sama strun szukała, ale usta pieśni wyjąknąć nie umiały — zawodził tylko.

— Gdy na gniazdo piorun pada, czego grom w nim nie wybije, to się samo w nim zajada i swą własną krew wypije... Kiedy na ród wyrok padnie, że ma szczeznąć marnie z ziemi, brat na brata ręce kładnie, ojciec żre się z dziećmi swemi. Bez pogrzebu w polu leżą, krucy ciała poszarпали... Kości ich wiatr poroznosi i pamięć ich wsiąknie w ziemię...

Zbrodnia, Okrucieństwo,
Trup

Przekleństwo, Rodzina,
Poeta, Poezja, Pamięć

VII

Gdy się już na wyprawę przeciwko Pomorcom wybierano, rozproszonego ich niewolnika, w poprzednich zabranego potyczkach, Piastun kazał spędzić do grodu nad Gopło i zamknąć na wieży, bo tam go najłatwiej strzec było. Pilnować jeńców po zagrodach nie bardzo mieli komu, a trafiało się często, że i w dyby pozabijani, na polach się rozkuwali, szli w lasy i przekradali do swoich, prowadząc ich potem tym bezpieczniejszą na Polan, że tu drogi i osady poznali.

Ludek, Wiszów syn, wysłał też z innymi i Niemca swego, Henga, którego zabrał był z sobą. Ten, że się tu już dawniej włóczył po zagrodach, znał je dobrze, u Piastuna też bywał; wyprosił u czeladzi, co go prowadziła, żeby mu przed knezia pozwoliła iść wprzód i do niego przemówić. Strasznie mu się na wieżę z motłochem iść nie chciało.

Zręczny Niemiec ufał w to, iż językiem i układną postawą wyprosi się u niego.

Gdy go skrępowanego przyprowadzono, padł naprzód przed starym na kolana, żałując, że mu się tu od wszystkich straszna krzywda dzieła, że go Pomorcy naprzód spokojnie powracającego zabrali gwałtem ze sobą, podejrzewając, że Polanom sprzyja, że potem w ich obozie ujęty został w niewolę i posądzony niewinnie o prowadzenie Pomorców.

— Ja nie wojuję z nikim, niczym nieprzyjacielem nie jestem — mówił Hengo, wielką udając pokorę — żonę miałem z waszego rodu i mowy. Moja sprawa zamiana i zarobek, ludziom służę, wojny się lękam, mienia całego się pozbyłem, na żebraka wyszedłem. Litujcie się, panie, nade mną.

Wysłuchawszy żalów, Piastun odpowiedział spokojnie, iż wojna ma prawa swoje, kraj się bronić musi i bezpieczeństwo swe opatrywać.

— Gdyby cię puszczono wolno — dodał — a uchodząc, trafilibyście na Niemców, pytaliby was, co się u nas dzieje. Musielibyście swoim wyznać wszystko, a nas zdradzić. Lepiej więc dla ciebie i dla nas, abyś tu został, dopóki się wojna nie skończy.

Hengo począł błagać i zaklinać, żeby go przynajmniej na stołb nie sadzano, gdzie sroga nędza panować musiała, wołał w dybach czy w łykach, choćby związany, mleć gdzie w żarnach na zagrodzie.

A że Niemiec płakać umiał i czynić się niewinnym, serce starego skruszył.

Pozwolił mu u siebie w chacie pozostać, wymagając tylko przysięgi na Boga, którego Hengo wyznawał, iż uciekać nie będzie. Hengo, palce na krzyż złożony, klęknął i przysięgł, że się z zagrody nie ruszy.

Drugiego dnia nędzny ów jeńiec wojenny już coś poczynił mieniać, bo choć go ze wszystkiego niemal odarto, w łachmanach odzieży znalazły się jakieś cudownie ocalone resztki, i już niewiastom kolce ofiarował, a mężczyznom małe nożyki, które nie wiedzieć skąd dobywał.

Niewiele na to zważano. Uciekać nie myślał w istocie, owszem, wciskał się, gdzie było najludniej, do wszelkich posług ofiarował, a ciągle się z tym przechwalał, że miał żonę z tej krwi i mowy co Polanie i syna z niej. Głosił się przeto przyjacielem. Na Pomorców i Kaszubów strasznie wygadawał, dzikość im i łupiestwo zadając⁵²². Czynił się też użytecznym tym, że miecze i noże lepiej niż inni ostrzyć, złamane na nowo oprawiać, umiał i w czystości trzymać.

Zgłaszali się do niego ludzie różni, służył ochotnie każdemu, a brał, co mu dano, choćby mało wartą skóreczkę jagnięcia.

Raz, gdy pod szopką zajęty był swym rzemiosłem, nadszedł doń przybyły tego dnia po rozkazy knezia Dobek, poznał, a zobaczywszy około majsterstwa, bardzo bolał, że takiego sługi pod ręką nie miał, bo w domu wiele było niezdarnego łomu, z którym ludzie nie wiedzieli, co poczynić.

— A czemu żeście, mnie wzięwszy, nie zatrzymali sobie? — odezwał się Niemiec. — Teraz chybabyście poprosili miłościwego pana, żeby mnie do was na czas puścił pod przysięgą, ja bym porobił, co potrzeba.

Stało się tedy, że Hengo, przysięgę powtórzywszy, gdy i Dobek zaręczył, iż go sam pilnować każe, dostał pozwolenie jechania z nim. Wsadzono go z tyłu na konia za jednym z czeladzi i tak się na nowy dwór dostał.

Niemiec, Falsz

⁵²²zadawać — tu: zarzucać. [przypis edytorski]

Tu dziwne znalazł życie, inne niż u pospolitych kmićców po zagrodach. Dobek z dzieciństwa wojakiem był z upodobania, a choć znaczne ziemie miał pod sobą, sam się nimi, ani rolą, ani stadniną, ani barciami swymi nie zajmował.

Miał do tego włódarków, bartników, stadników, posługaczy, a sam tylko życia żył. Nie był też żonaty, chociaż kobiet dwór był pełen, które mu i śpiewać, i skakać musiały, gdy rozkazał.

W polu i na łowach szalony i niespracowany, gdy do domu przybył, zwykł był przy ogniu legiwać albo pod drzewem na murawie. Kubek pełny przy nim musiał stać, a wesółki mu prawili baśnie albo kobiety gadkami i pieśniami bawiły.

Całe godziny i dnie schodziły tak na wylegiwaniu się i na śmiechu, potem nagle na koń się zrywał, w las prowadził swych ludzi ze sobą i dni kilka o chłodzie i głodzie polując, do dwora ani zajrzał. Z kałuży gotów był się napić i lada czym pokarmić.

Tak samo, gdy na wyprawę ciągnął, dobry był do napaści gwałtownej, ale nigdzie nie strzymał długo.

Przyjacielem też umiał niekiedy być takim, że życie stawiał dla druha, a gdy najmniejsza waśń poróżniła go z bratem, ubić był gotów na razie... I potem żałować.

Choć tak gwałtowny i dziwaczny, Dobek razem przebiegłym był bardzo; zataić się umiał do czasu, z człowieka wyciągnąć, a samemu się przycisnąć cicho.

Z tej strony mało go kto znał oprócz własnych ludzi.

Hengo, poznawszy się z nim, począł bardzo mu się przypatrywać bacznie, po drodze nie spuścił go z oka ni z ucha, postrzegał pilno, a gdy do dwora przybyli, zdało się Niemcowi, iż go już całego miał.

Poczęło się tu od tego, iż gorąco się zabrał do czyszczenia, naprawiania i ostrzenia. Wszystek łom leżący w komorze przyprowadził do dobrego stanu. W kilka dni, choć łamaną mową, umiał Dobka tak zabawić, iż się o niego upominał i z kąta go sobie wyciągnąć kazał. Prawił mu, jak to po świeciecale⁵²³ inaczej niż u Polan było, jak tam ludzie żyli, jak się niewiasty nosiły, jak się wojacy uzbrajali, jak panom było wygodnie. Umiał to wszystko w takim świetle przedstawić, iż Dobka ochota brała niezmierna widzieć te ciekawości.

Urabiał go tak powoli Niemiec, powolnym znajdując, zachodził z różnych stron, szczególnie gdy ani bab, ani czeladzi nie było, co by podsłuchiwała rozmowę. Dobkowi pod lipami kładziono skóry, na których się wyciągał, miód mając pod ręką; i tak na brzuchu leżąc, gadek lub pieśni słuchał.

Gdy inni, się zabawiając, pana zmęczyli, podkładał się Niemiec. Próbował zrazu tak nieśmiało coś przebąkiwać o Niemcach, obyczajach swojego kraju, a Dobek ciekaw, do czego idzie, puszczał go, jeszcze mu dopomagając. Czuł, że to nie daremne. Niemcowi zaś zdawało się, że na prostaka trafił.

— Świat to cale u nas inny — prawił Hengo. — Takim ludziom jak miłość wasza tam by żyć, tu ciężkie życie bardzo, głód nierzadki, napaści, wojny, ludzie się rozbiegają po lasach, niczego dostać, nic zobaczyć, ino ziemia, woda i lasy. Tu wszyscy ludzie jakby równi żyją, panów nie ma, niewolnika mało. Kneziom nawet gromady wielkiej woli nie dają, a tam u nas wojownik panem. Królewskie, cesarskie dwory od złota, srebra i drogich kamieni świecą, domy z muru, z ciosu⁵²⁴... Wspaniałe i rozkoszne.

Dawał mu Dobek mówić, jeszcze go zachęcając.

— Praw⁵²⁵ no, praw, ciekawym słuchać.

— U nas ludzie, tak jak zwierzęta rozpierzchłe, po lasach nie siedzą, do kupy się pod grody z domami zbierają... Kamienice budują wielkie i w środku jasne. Chramy boże wyniosłe i złociste. Piją tam i jedzą inaczej. Niewiasta, gdy się ustroi, dziesięć się razy piękniejsza jeszcze wydaje. Gdybyście zobaczyli miasta nasze, z podziwu byście krzyknęli. Rzemieślnicy też u nas z kruszcu, co zamyśla, zrobić umieją.

Tak mu to wszystko zachwalał, że się Dobek aż z ziemi podnosił, słuchając, oczy mu się paliły; szczególnie gdy opisywać zaczął, jak tam rycerze chodzili zbrojni, obwieszani łańcuchami, jakie nosili żelazne zbroje i tarcze malowane, na kołpakach żelazo, a gźła

Niemiec, Podstęp

Społeczeństwo

⁵²³cale (daw.) — całkiem, zupełnie. [przypis edytorski]

⁵²⁴cios — odpowiednio ociosany blok kamienny służący do wznoszenia budowli. [przypis edytorski]

⁵²⁵prawić (daw.) — mówić. [przypis edytorski]

z łusek żelaznych. Opowiadał też dziwy o kobietach jak śnieg białych, z oczyma jak węgiel czarnymi, które przedziwnie na gęślach grały i śpiewały.

Dobek się pocieszał tym, że to wszystko i u Polan być miało, ale myślał, na co Niemiec tak nastawał, chwalać mu swoje kraje? Nie było to bez przyczyny!

— Byłoby to i u Polan pewnie — mówił Hengo — ale wy tego sami nie chcecie. Mielicie kneziów spokrewnionych z niemieckimi, którzy by byli ten sam porządek i tu zaprowadzili; ano ich precz wyrzuciliście i natomiast⁵²⁶ wybraliście prostego kmiecia.

Dobek teraz zrozumiał dobrze, do czego mowa zmierzała i że Niemiec, zdrajca, go próbował; udał więc, iż i on podobnie myślał, dodał nawet, że wybór Piastuna przyjął jako inni, chociaż mógł mu być nie bardzo wygodnym.

— Kmieć kmieciowi równy — rzekł — jeśli mogli go wybrać, czemuż nie mnie?

Niemcowi zdało się, że go już ma w garści całego, z wolna więc popuszczać coraz zaczął językowi wodze, na stronę Leszków go nawracając, czemu tamten się nie przeciwiał. Prawił o dworze teścia Chwościkowego, jaki on piękny był, ilu przy nim rycerzy się znajdowało, jakie życie wesołe wiedziono.

Dobek, wciąż mu potakując zdradliwie, przodem go puszczał.

Nazajutrz sam już zagadnął o to, a Hengo bez obawy pleść zaczął, namawiając na stronę młodych kneziów.

Wiców nie byłoby żadnych, a posłuszeństwo i ład wyborczy...

Dobkowi niekiedy, słuchając, pięść świerzbiała, ale go ciągle poduszczał, próbując, jak też zajdzie daleko. Hengo się po cichu przyznał, że był w służbie u dziada młodych Pepelków — odważył się nawet szepnąć, iż Dobek widzieć by się z nimi powinien, a wziąć ich stronę i drugich namawiać, za co by mu się potem wielkie ziemie obszary dostały, osypy z nich i daniny.

— A jakże się to dobić do nich? — spytał chytry Dobek.

— Gdyby tylko miłość wasza chciała to uczynić — szepnął Niemiec — znaleźlibyśmy sposoby.

Nastęczała się tedy zręczność⁵²⁷ poznać bliżej nieprzyjaciela przed wojną i Dobek, który lubił osobliwe wyprawy, nie mógł się strzymać, aby nie zapragnąć dokazać tego, co nikt. Obawy nie znał, tylko za zdrajcę uchodzić mu się nie chciało. Trzeciego dnia pod pozorem myślistwa z domu wyruszył, nic nie mówiąc Niemcowi, i pobił Piastuna się radzić, co miał czynić. Powrócił z postanowieniem, aby korzystać z Niemca, przekraść się do obozu nieprzyjaciela i co można w nim wypatrzeć.

Nazajutrz Hengo i on naradzali się na osobności, tak aby ich nie podsłuchano. Dobek starostę swojego zawołał i w domu pilnować polecił — sam na koń siadł, dawszy Niemcowi drugiego, i w lasy ruszyli, nie opowiadając się nikomu, dokąd i po co.

Cieszył się Niemiec, nie domyślając, jakie mu niebezpieczeństwo groziło, i uszy nabijając Dobkowi tym, że on u młodych kneziów będzie ręką prawą, panem na ich dworze, że pozyszcze⁵²⁸ bogactwa wielkie, weźmie ich krewną za żonę — byle stałe z nimi trzymał i drugich też do tego po cichu nakłaniał, aby, kmiecia rzuciwszy, dawnych panów się jęli. Dobek, milcząc, głową potakiwał, a co się w nim działo, tego z oczów nie można było wyczytać. Czasem się tylko, ukośnie spojrzawszy, uśmiechał.

Jechali tak, lasami przedzierając się, po uroczyskach pustych nocując, dni kilka, aż wjechali do puszczy na granicy pomorskiej ziemi. Tu Hengo znał drożyny lepiej jeszcze, wiedział, gdzie szukać ludzi — a przez nich do obozu Pepelków trafić już było łatwo.

Właśnie tam jeszcze na Kaszubów i inne gromady ludzi nawykłych do napaści i wojny czekano, gdy Hengo z Dobkiem manowcami ku obozowisku się zbliżyli.

Dwaj młodzi kneziowie z wujem Kłodwigiem stali na granicy w lesie, który zwano Puszczą Dziką.

Miejsce na obóz wybrane samo przez się było obronne, bo je dwie rzeczki, spływające się tu, w widłach obejmowały, a z dala szerokie otaczały błota. Na starym horodyszczu porozbijane były szałas i namioty płócienne. Niemała zbrojnych ludzi kupa już się tu zebrała, inni przyciągali.

Zdrada, Niemiec, Fałsz,
Podstęp

Szpieg, Podstęp

⁵²⁶natomiast — zamiast tego; na to miejsce. [przypis edytorski]

⁵²⁷zręczność — tu: sposobność. [przypis edytorski]

⁵²⁸pozyszcze — dziś: pozyska. [przypis edytorski]

Gdy się u straży, stojącej na wąskiej haci wiodącej do obozu, opowiedzieli — wziął ich jakiś starszy i do młodych panów prowadził. Dla kneziów w pośrodku horodyszczu naprzedce była sklecona szopa, na nieociosanych słupach oparta, lada jako deskami i gałęzmi pokryta, której ściany płotami i oponami ostawiono.

Kręciło się około niej rycerstwo po niemiecku odziane, w sukniach pstrych, naszywanych, z żelazem u pasa, a niektórzy i na głowie je mieli. Dzidy też nosili okute żelazem, niektórzy z proporczykami, chociaż na kamiennych młotach i obuchach nie zbywało.

Dopiero pod szopę wszedłszy, kędy młodzi kneziowie z niemieckim swym krewniakiem siedzieli na pieńkach, sukнем poprzykrywanych, Dobek mógł dostrzec istotnej różnicy tej, o której mu Hengo prawił tyle — i owego bogactwa, jakie mu opisywał⁵²⁹.

Na deskach pozbijanych, które za stół służyły, postrzegł naczynia kowane złociste i opony czerwone, szyte we wzory, na samych też odzież misternie szytą, obszywaną i bramowaną. Oba suknie mieli niebieskie do kolan, blaszkami złocistymi po brzegach naszywane, płaszcze spinane na ramionach kolcami grubymi, na nogach obcisłą odzież sznurami pięknie objętą i skórnie też ozdobne.

Czemu najwięcej się dziwił i czego im najbardziej zazdrościł Dobek, to mieczów prostych, długich, z kruszcu świetnego, pasów do nich sadzonych i stojących z dala, u ścian tarczy guzami nabijanych, spod których skór prawie widać nie było. Inne, czerwono malowane, lśniły dokoła prętami z kruszcu do nich poprzybijanymi. Na głowach też mieli kneziowie czapki pozłociste, kunsztownie wyrobione.

Pełno tu było Dobkowi nieznanego sprzętu, którego on nawet w prostocie swej użytku odgadnąć nie umiał.

Gdy weszli, a Hengo przypadł do ziemi, czego Dobek wcale naśladować nie myślał, stojąc i rozglądając się swobodnie — poczęło się naprzód długie, niezrozumiałe szwargotanie. Niemiec zalecał tego, którego tu przyciągnął, jako swą wielką zdobycz i zasługę, za którą mu się znaczna nagroda należała. Wuj i młodzi kneziowie lękać się zdawali, ażeby przybyły nie okazał się szpiegiem i zdrajcą, podesłanym, aby ich siły obliczył i dał o nich znać Polanom.

Dopiero po długiej z Hengiem rozmowie Leszek starszy, który języka lackiego niezupełnie zabył⁵³⁰ jeszcze, do Dobka się zaczął odzywać, jaką to srogą niewdzięcznością naród się ich ojcu wypłacił za tyle dobrodziejstw, które otrzymał od niego, jak oni oto teraz u swoich nawet zamiast pomocy znaleźli się prześladowani i, w niebezpieczeństwie życia będąc, ledwie je ochronili, przez co dziad ich Miłosz zginął, że zostali zmuszeni szukać poparcia od rodziny matki lub sobie zakupywać je, aby powrócić do dziedzictwa swojego.

Zatem drugi z nich z Kłodwigiem wujem kląć zaczęli okrutnie Polanów, pięściami w stół waląc i odgrażając się wściekle.

Dobek słuchać musiał cierpliwie, nic nie mogąc odpowiedzieć. Stał prawie niemy, dopóki rozmowa spokojniejszą się nie stała, a panowie nie ostygli.

Starszy, złagodniejszy, zaczął go namawiać, aby i on, i przyjaciele, których mógł przeciągnąć, na stronę ich przeszli. Kłodwig powtórzył to po niemiecku, a Hengo tłumaczył, dodając od siebie obietnice łask wielkich.

— Z was jednego — mówił wuj — choćbyście z nami szli, pociechy jako żywo mieć nie będziemy, chybałyście nam drogę ukazywali, a do tego mamy ludzi. Z dwojga rąk, choćby najdzielniejszych, pomoc mała. Jeżeli ochotę macie, inaczej nam posłużyć powinniście.

Powracajcie nazad do domu, weźmijcie⁵³¹ dowództwo, ciągnijcie z ludźmi na wyprawę przeciw nam, stańcie na tyłach. Gdy do bitwy przyjdzie, rzucicie się na nich z jednej, my z drugiej strony. Weźmiemy ich w kleszcze, aby nic nie uszło. Innych, co przedniejszych, namówcie, aby toż samo uczynili.

Dobek, choć w nim wrzało i kipiało, słuchał cierpliwie. Poczuli go obietnicami obsypać, przyrzeczono mu ziemi wiele, władze, namiestnictwo, skarby znaczne, a gdy Hen-

Niemiec, Bogactwo,
Żołnierz, Broń, Strój

Niemiec, Przywódca, Strój,
Broń

Zdrada, Przekupstwo,
Podstęp

Przekupstwo

⁵²⁹mógł dostrzec istotnej różnicy tej (...) i owego bogactwa — dziś: mógł dostrzec istotną różnicę tą (...) i owo bogactwo. [przypis edytorski]

⁵³⁰zabyć — zapomnieć. [przypis edytorski]

⁵³¹weźmijcie — dziś: weźcie. [przypis edytorski]

go coś podszeptnął, śmiejąc się, nawet mu panną niemiecką, pokrewną, za żonę obiecano, z posagiem, którego by na dziesięć wozów nie zabrał.

Dobek tylko słuchał, kłaniał się, na Niemca swego spoglądając z ukosa, i choć go gniew dusił za gardło, zmógł się, aby przyjąć te łaski, jak było potrzeba.

Posadzili go potem z uprzejmością wielką na ławie podle⁵³² siebie i zaczęli go poić. Leszek, pierścień z palca zdjawszy, dał mu go na znak przymierza, drugi mieczem pięknym obdarzył, a trzeci, chcąc też hojnym być, kubek mu kruszcowy, przepiwszy nim do niego, podarował.

Dopiero gdy miód i wino przyniesiono, a przy uczcie podochočili sobie, Dobek się na lepszą myśl zdobył i ciesząc się w duchu, że Niemców w pole wyprowadzi, począł rozprawiać, przedrwiwając, jakby głuptaszkciem był. Leszek, czego nie rozumieli, innym tłumaczył.

Tak około dzbanków czas przeszedł do wieczora niemal, a w umowie stanęło, iż Dobek miał powracać do domu, o dowództwo się zgłosić koniecznie (które mu też należało) i innych na stronę Leszków przeciągać. Wszystko to, półgębkiem wprawdzie, Dobek przyrzekał. Cekał tylko, rychłoli się wyrwie, aby się obozowi cokolwiek przypatrzeć.

Tak obdarzonego i podochoconego Hengo potem zaprowadził pod szalas na horodyszczu, zawczasu dla nich opróżniony, i tu go na spoczynek złożywszy, sam jeszcze do swoich powrócił.

Miał Dobek czas i zręczność przypatrzeć się temu, czego był ciekawy, gdyż zewsząd go obozujący otaczali. Z miejsca, na którym szalas stał, wojsko dokoła rozłożone widać było, jazdę, której znaczna część miała odzież z żelaznych łubek i blach, i piechotę z tarczami, uzbrojoną w dzidy, oszczepy, miecze i obuchy. Nade wszystko tu podziwiał porządek wojenny, którego u Polan nie znano. Wszystek ten lud jak niewolników starszyzna ostro trzymała, a za najmniejszą winę jednych prętami smagano, drugich obarczano ciężarami. Byli i tacy, co w dybach za przestępstwa chodzić musieli. Obchodziła się z nimi starszyzna jak z jeńcami, a gdy który z sotników⁵³³ huknął, drżało przed nim, co żyło. Zmiarkował Dobek, że choć taki wojak nie był pewny czasu⁵³⁴ porażki, wojnę nim prowadzić łatwiej było, gdyż do czasu ze strachu był posłuszny.

Z miejsca, na którym szalas stał, liczbę wojska niełatwo rozpoznać było, ale nie zdała mu się zbyt znaczna: zbroją tylko i orężem Polan przechodziła.

Gdy Dobek dobrze się już był przyjrzał ludziom i porządkowi, późno w noc nadciągnął doń Hengo i przy nim się na straży położył, dopytując się ciekawie, jak mu się tu podobało. Dobek, choćby był miał ochotę w miejscu go ubić, chwalił młodych panów, iż gładczy byli, piękni, ochoczy i weseli. Z przyjęcia się niby wielce radował, a Hendeze obiecywał sowitą nagrodę.

Podarki, które dla niepoznaki przyjąć musiał, jak ogniem go piekły.

W obozie kneziów młodych wiedzano już, iż Piastun z całą siłą dążył ku granicy, aby naprzeciw nim stanąć i zaprzeć im drogę, zaraz też nazajutrz i oni wysyłać mieli gońców po ludzi zaciężnych i wyprzedzić go chcieli napaścią niespodzianą.

Nazajutrz, rano bardzo, z nikim się już nie widząc i nie żegnając nikogo, Hengo i Dobek ruszyli przez obóz nazad ku lasom, przy czym tak się pokierował Dobek, aby się jeszcze piechocie i jeździe przypatrzeć. Hengo miał mu wszędzie towarzyszyć.

Wziął ze sobą różnych darów dosyć, aby nimi do pozyskania więcej ludzi Dobkowi dopomagać. Zarania tego dnia gromady niektóre już się w obozie ruszały, a te miały przodem iść, drudzy, z posiłkami wnet ciągnąć za nimi, chciano bowiem koniecznie wprzód wkroczyć od pomorskiej granicy, nimby się do niej Polanie zbliżyli.

Ruch był wielki, ochota dzika i odgrazania się straszne. Dobek, przerynając się przez kupy tego motłochu, musiał się tego nasłuchać za wiele i ledwie mogąc powstrzymać od okazania gniewu, konia tylko parł, by co rychlej znaleźć się na swobodzie.

Minąwszy obóz i pola, wjechali nareszcie w lasy. Hengo skory był wielce do rozmowy, Dobek milczał posepnie. Pierścień na palcu go piekł, miecz u boku zawadzał, kubek za

Szpieg, Żołnierz

Falsz

Zemsta

⁵³²podle — tu: podług, obok. [przypis edytorski]

⁵³³sotnik a. setnik — dawniej dowódca sotni, czyli oddziału wojskowego liczącego stu żołnierzy. [przypis edytorski]

⁵³⁴czasu — tu: podczas, w czasie. [przypis edytorski]

nadrą⁵³⁵ go dusił — tak mu pilno było pomścić doznaną zniewagę. Do nocy odjechali od obozowiska daleko, o znalezienie drogi już się Dobek nie obawiał — myślał tylko, co z Niemcem zrobić.

Przebić go mieczem było nader łatwo, ale rozbolałemu człowiekowi tej zemsty było za mało.

Gdy nocą już stanęli na nocleg i konie pętać przyszło, aby je puścić na paszę, Dobek się zakręcił, powiadając, że postronki pogubił, a kilka tylko pęczków zapaśnego⁵³⁶ łyka⁵³⁷ znalazło się u siodła. Niemiec, człowiek zawsze przezorny, swój sznur mocny ofiarował — ale Dobkowi wydał się on za cienki.

We dwóch więc wzięli się z niego grubszy skręcić — Hengo pomagał ochoczo. Ogień już był wielki pod starym dębem rozpalony i płonął jasno.

Bardzo zręcznie pętlę splótłszy, Dobek, milcząc, przystąpił do Niemca i nim się ten spostrzegł, zarzucił mu ją pod pachy. Wziął to sobie za żart Hengo, niedomyślający się jeszcze niebezpieczeństwa, gdy drugi koniec sznura przez gałąź przerzuciwszy, chwycił Dobek i szarpnąwszy nim, już krzyżącego Niemca nad ogniem zawiesił, skrępowanego tak silnie, iż się wywinąć nie mógł. Sznur potem Dobek umocował, a sam nieco opodał spokojnie się położył na trawie, ogień tylko podkładając, aby Hengo upiekł mu się żywcem.

Stało się to tak szybko, iż Hengo, rażony nagle, przytomność prawie utracił. Dobek zbyt był zburzony, aby nawet mógł łajać; iskrzyły mu się oczy, leżał, patrzył i nasyczał się.

Jęczącym głosem Niemiec się śmierci wypraszał — lecz nie otrzymał słowa odpowiedzi, ogień tylko podkładał Dobek coraz silniejszy, rzucając węń, co mógł ściągnąć gałęzi. Dym i płomień, coraz się wyżej podnosząc, już zdrajcę ogarniały. Jęczał coraz słabiej i sznur poruszany okręcał się z nim wśród płomieni.

Tymczasem, gdy jęki ustawać poczęły, mściciel konie oba na powrót ściągnął z paszy, pokładł ładunek na nie, nałożył uzdy i wyczekiwał tylko, rychłoli Hengo w męczarniach skona, aby się od trupa oddalić.

Miotając się jeszcze, Hengo coraz słabszym odzywał się głosem.

Oczekiwanie znużyło znać Dobka, bo chwyciwszy oszczep, rzucił nim w piersi i dobił nieszczęśliwego.

Odszedł potem od ogniska, a wkrótce ciało urwane z gałęzią padło w ogień, żar i iskry rozpryskując do koła, objęły je płomienie. Najmniejszej już wątpliwości nie było, iż Hengo odżyć nie może, skoczył więc Dobek na koń, splunąwszy na trupa i szybko się oddalił.

Lżej mu się potem zrobiło, a że noc dosyć jasna dozwalała ciągnąć dalej, ledwie cokolwiek koniom na polance spocząwszy, ruszył, spiesząc nie do domu, ale na prost ku jezioru Lednicy, gdzie się spodziewał znaleźć w pochodzie już wojewodów i ziemie⁵³⁸.

Kto by go był ujrzał naówczas, pędzącego niecierpliwie ku swoim z wieściami, jakie zdobył na wyprawie — myślałby, że go jędze i wiły⁵³⁹ lasami gnały, tak pilno mu było co najprędzej dostać się do Piastuna i swojej gromady.

Ze wszystkich polańskich mirów, co do oszczepu i procy zdatnym było — Piastun naprzód zebrał u Gopła. Tu mnogi ten lud, tysiącznikom, setnikom, dziesiętnikom, rozkazawszy podzielić, nad oddziałami stawiać dowódców, wojewodów, którzy jemu tylko winni byli posłuszeństwo. Piastun zebrał wojsko daleko liczniejsze niż obrona wymagała. A choć wojakiem nie był, ale prostym bartnikiem, z rojami tymi tak sobie umiał poradzić, iż po raz pierwszy, zamiast kup bezładnie rozbiegających się po lasach i polach, złożył wojsko, które i Niemcom mogło być groźnym.

Uzbrojenie też, choć proste, lepsze teraz było, bo wojewodowie i ich tysiącznicy sami każdego opatrywali, aby z gołymi nie szedł rękami. Ci, którym koni nie stawało, szli pieszo, uzbroiwszy się w cięższe oszczepy, pociski i tarcze.

Ponieważ innej zbroi na ciele nie mieli, tarcze te służyły w zastępstwie. Sporządzono ich mnogość wielką, z kory lipowej i drzewa, jakich długo potem jeszcze używano.

⁵³⁵nadra a. nadro — pazucha, zanadrze. [przypis edytorski]

⁵³⁶zapaśny — tu: zapasowy. [przypis edytorski]

⁵³⁷łyko — tu: sznur konopny, skręcony z łykowatych części łodyg konopi. [przypis edytorski]

⁵³⁸ziemie — tu: oddziały z poszczególnych obszarów kraju, ziem. [przypis edytorski]

⁵³⁹wiła — południowosłowiański i ruski odpowiednik południcy, mamuny czy rusalki. [przypis edytorski]

Jesiennego dnia, wystąpiwszy na pagórek, gdy wszystek lud już z wojewodami stał w polu, a każdy mir i ziemia ze swymi bogi i stanicami na wysokich dzidach wetkniętymi — rozeznąć było można i policzyć — uradował się Piastun w duszy: gromady w ładzie stały i wesołymi głosy mu odpowiadały.

Rozkazanie tedy szło po wszech ziemiach, aby Międzyrzeczenie, Kujawiacy, Poznani-
czycy, Bachórcy⁵⁴⁰ z innymi ciągnęli w porządku pod swymi wojewodami, posuwając się
trzema drogami ku granicy. Jedne o drugich ziemie wiedzieć miały, nie przeszkadzając
sobie w ciągnięciu i na pastwiskach, a nie pustosząc własnego kraju. Iść mieli w cichości,
nie rozbiegając się, tak aby nieprzyjaciel zawczasu się o nich nie dowiedział, nie uszedł,
nie osaczył, zasadzki nie miał czasu zgotować. Sam Piastun z synaczkiem, którego mimo
lat młodych do wojny zaprawiał, szedł w pośrodku, aby własnymi na wszystko patrzeć
oczyma.

Ujrano też rzecz osobliwą, iż wojewodami mianował ludzi, którzy się tego nie spo-
dziewali, a tych, co nimi chcieli być, pominął. O Dobku jeden on wiedział, gdzie się
znajdował, drudzy różnie przebąkiwali, dano więc zastępstwo drugiemu.

Gdy się to działo, a wszystkie siły ławą wielką sunęły się ku granicom, jednego wie-
czora stanęli na nocleg pod lasem. Piastun z synem i kilku starszszyny u ognia grzać się
usiedli. Piekli sobie na drewienkach mięso zabitego kozła i gwarzyli po cichu, gdy niespo-
dzianie zaszeleściło niedaleko i kneź ujrzał stojącego przed sobą Dobka z bladą twarzą,
poruszonego wielce, widocznie wysiłonego podróżą, bo się na nogach chwiały, stojąc.

— Dobek! — spojrzawszy nań zawołał Piastun, jakby o niczym nie wiedział. —
Gdzież to bywał? Co się działo z tobą? Ludzie się o was troskali, czy nieszczęścia jakie-
go nie mieliście?

— Działo się zaprawdę ze mną — rzekł Dobek — co trudno z dala odgadnąć, cze-
mu by uwierzyć trudno, ale się przecie nic złego nie stało. Wracam oto wprost z obozu
Leszków w puszczy dzikiej, tak jako mnie widzicie, jeszcze śmierzdę Niemcami.

Wszyscy krzyknęli zdziwieni, a Dobek opowiadać zaczął:

— Wziąłem u was, miłościwy panie, Niemca do naprawy mieczów takiego, który
o mało mnie samego nie popsuł. Chytra gadzina, chciała mnie dla Leszków i do zdrady
namówić. Wtędym za wiedzą waszą udał, że się biorę na wędę, jechałem z nim aż na
granice pomorską do obozowiska Leszków. Dobrze było podpatrzeć z bliska, jakie siły
mają i co myślą. Stało się tak, że mnie przypuścili do siebie, a do zdrady namawiać jęli,
udawać musiałem, język sobie kłując, że im sprzyjam. Przepatrzyłem ich zbroje, ludzi
i wojsko. Chcieli mnie przekupić darami — dodał, rzucając z kolei pod nogi Piastunowi
piersień, miecz i kubek — oto one są. Obietnic mi nie żalowali. Wyrwałem się im,
spatrzawszy wszystko, i otom ja jest.

Tchnął mocno Dobek, dziko rzucając oczyma.

— A Niemiec co z wami był? Co się z nim stało? — zawołała starszszyna.

— Jużem go nie mógł dłużej ścierpieć przy sobie — odparł Dobek. — Na noclegu
dla wilków upiekłem go na gorących węglach, aby smaczniej im jeść było, inaczej by go
może nie chciały.

Słuchali wszyscy w podziwieniu wielkim, nim się posypały pytania — jak Pomorcy,
jak Niemcy, jak cały obóz nieprzyjacielski był zbrojny, co mówili, jak i dokąd ciągnąć
myśleli. Opowiedział Dobek, iż spieszyli posiłki zbierać, zwykłą drogą ku Lednicy mając
ciągnąć, dokąd już przodowników wysyłano, aby Polanom drogę zabiegli od granicy.

Z drugiej więc strony także nadążać było potrzeba, aby się im nie dać wyścignąć.
Z tego, co Dobek wiedzieć mógł i miarkować, z tego co słyszał, cała Leszków drużyna
zebranej przez Piastuna siły równać się nie mogła, orężem tylko straszna była. Serca na-
brała starszszyna i wielkiej do boju ochoty, i jak na brzask kazano dać znak do ciągnięcia
w cichości ku jezioru, ku Lednicy.

VIII

Lasami, polami, ostępy posuwały się gromady zbrojne ku jezioru w takim milczeniu, jakby
zwierza spłoszyć się obawiały. A stało się, zrządzeniem dziwnym, że choć wojewodowie

Władza

Podstęp, Szpieg, Fałsz

Droga

⁵⁴⁰Bachórcy — lud znad Bachorzy, zamieszkujący okolice rzeki oraz podmokłe tereny między Wisłą a Gopłem.
[przypis edytorski]

mało o sobie wiedzieli w pochodzie, z różnych stron ciągnąc — o jednym dniu i godzinie wyszli z okalających puszczy na równinę. Mogło się to nazwać wróżbą szczęśliwą i gdyby nie nakazane milczenie, radość by była z piersi wyrwała im okrzyk wielki.

Piastun ze wzgórza oglądać mógł, jako miry i ziemie szły w porządku i jedne przy drugich się kładły.

Tu postanowiono zatrzymać się do jutra, czekać na nieprzyjaciela, a jeżeli by nie nadszedł, sunąć zastępem wielkim ku puszczy od Pomorza.

Nie było jeszcze południa, dzień jesienny, ni skwarny, ani zimny, po chłodnej nadchodził nocy, w lasach stała jeszcze na liściach rosa, w polu wesoło świeciło słońce. Z trzech stron ściągały się miry i szykowały powoli — gdy stojący na wzgórzu postrzegli u skraju lasów poruszające się gromady, które naprzeciw nich występowały z puszczy.

Byli to Leszkowie i ich siły.

Nie spodziewali się znaleźć Polan w gotowości przeciw sobie i pierwsze ich kupy z lasów wychodzące, ujrawszy obóz rozłożony na równinie, stanęły wryte.

Zmieszali się widocznie najeźdźcy, obiegać zaczęli konni na boki, rozpatrując się w sile nieprzyjaciela. Nad obu zastępami wielka, uroczysta panowała cisza.

Polanie, wcale nie ulękłszy się wroga, nie ruszyli się nawet z miejsc swoich. Pomorcom też, choćby się byli może cofnęli radzi — uchodzić za późno już było.

Na tej więc dolinie nad Lednicą do stanowczej rozprawy przyjsć miało między Leszkami a kmieciami. Młodzi kneziowie, ufni w Niemców, których ze sobą mieli, w oręż i w to może, iż Dobek im zdradę przyrzekał, kazali swoim dalej wysuwać się na pole. Gromada ta, zrazu niewielka, w oczach Piasta rosła poczęła, rozciągać się, zwiększać i posuwać naprzeciw Polan; on z wojewodami swoimi stał a patrzył — nie wydając jeszcze rozkazów.

Zrazu w cichości stojący Leszkowie, wnet ubezpieczeni przewagą, w którą ufni byli, dali hasło do okrzyków, które, bitwę poprzedzając, służyły do strwożenia przeciwnika. Dzięki wrzask rozniósł się ponad szeregi. Polanie cicho stali jeszcze.

Obok Piastuna sześciu wojewodów, starców z brodami białymi i siwymi — patrzyło w milczeniu, jak tam zastęp najeźdźców rósł, wyciągał się, rozdymał i odgrzązał.

Ze starców pierwszym był Ścibor, który lud prowadził od Warty, dorodny, mężny i silny — mąż do rady i do boju, milczący, wytrwały, twardy dla siebie i dla ludzi. Siedział na koniu, przygarbiony nieco, a że czapki nigdy nie zwykł był nosić, gęsty i bujny włos ogromny wiatr mu jak grzywę rozwiewał. Odkryta pierś, porośła gęstym włosem, nosiła ślady blizn starych.

W rękę miał dzidę okutą żelazem, a na szyi obręcz miedzianą dawną, które dziadom jeszcze służyły.

Drugi przy nim, jak on prawie biały, w którego włosach jasne jeszcze, dawniej rude, pasami się przebijały, rumiany i świeży na twarzy, choć latami od Ścibora był starszy, zwał się Nagim. Na głowie miał czapkę z wilczej paszczęki. Gorąca w nim krew ruchami niecierpliwymi grała. Oczyma wodził to po swoich, to po wrogach, usta miotają przekleństwa i obelgi. Gdyby on rozkazy dawał, już by się rzucił na Pomorców, nie dając im czasu rozwinąć. W rękę miotał oszczepem jakby mu palił dłonie. Podrzucał go i chwycił, a koń pod nim, jakby z panem czuł jedno, podskakiwał do góry i ledwie go naprężona uзда utrzymać mogła.

Za nim stał Luty, Międzyrzeczan wiodący, suchy, blady, wysoki, prawie bez włosów na brodzie i głowie, żółtej skóry, oczu małych, czarnych i niskiego czoła. Łowiec to był, tak jak wojak, zapalczywy i niejedną raz na swoją rękę z garścią⁵⁴¹ małą wdzierał się od granicy Pomorzan, we wnętrzości im, łupiąc nielitościwie. Ten do dzidy nie bardzo był nawykły, obuch ogromny miał w rękę, a siekiere u pasa, bo wodzowie owych czasów nie tylko rozkazywali wojskom, ale sami przodować im do walki musieli.

Czwartym był Bolko Czarny, któremu nazwanie to zostało z czasów, gdy włos i brodeń miał kruczają. Dziś oboje na pół siwizna objęła. Na małej głowie, w której oczy, nos i usta pod zasklepionym siedziały czołem, kędzierzawy włos nastrzępiał się wysoko — krępy był i szeroki a silny. Ogorzałą twarz ledwie wśród zarostu dojrzeć było można. Bolko czarny rzadko usta otwierał, mówił, gdy był zmuszony, krótko a nakazująco. Mąż był do pracy,

Przywódca, Żołnierz

⁵⁴¹garść — tu: grupa, oddział wojowników. [przypis edytorski]

nie do słowa i słuchać też próżnych wyrazów nie lubił — ale go nikt nie widział doma ni za domem z założonymi rękami. Gdy czynić co nie miał, cepy strugał.

Z drugiej strony stał Myszko zwany Kulikiem, jak wszyscy z tego rodu wyrosły bujno, zdrów, gorący do boju i do rozprawy na języki; uparty przy swoim, ale nieustraszonego męstwa. Znano go, że gdy się przy czym uparł, a rzekł, iż tak być ma, nie cofnął się, choćby życiem przyszło płacić. W zgodzie z nim długo trwać było trudno, lecz komu braterstwo przyrzekł raz, strzymał je we wszystkim i do końca. Nigdzie mu weselej nie było jak tam, gdzie się bić miano. I teraz też usta mu się śmiały, jak do najmilszej słodczy, bo wiedział, że krwi zakosztuje.

Na ostatek najmłodszy z wojewodów, Poraj, konia pod sobą ledwie utrzymać mogąc, patrzył ku Piastunowi, czekając rychłoli rzeczy, aby lud szedł na spotkanie.

Był to mąż w sile wieku, dziwnie zręczny, z koniem jakby zrosły, z oczyma błyszczącymi ogniem wesołym, z usty uśmiechniętymi, strojny pięknie, bo się lubił ubierać i błyskotkami obwieszać. Wszędzie, gdzie wszedł, rad był pierwszym być i starał się o to, potu i trudu nie żałując. Kilka razy już szepnął kneziowi, że godziło by się dać znak do boju, lecz Piastun nie śpieszył, rozpatrywał się w tej sile, która, ciągle z lasu płynąc, mnożyć się jeszcze nie przestawała, jakby ją puszcza na zawołanie rodziła.

Po namyśle zwrócił się kneź nareszcie, wejrzeniem zdając pytać, co począć mają — czekać, aż się Pomorcy rzucą pierwsi, i odpierać, czy iść na nich ławą całą?

Dwa zastępy stały na dwu wzgórzach, w pośrodku których była dolina. Nieznacznym, prawie wyschłym strumieniem kręto biegł jej środkiem. Żaden z wojewodów ze słowem się nie wyrwał, gdy o kroków kilkanaście ujrano zdążającego ku nim Wizuna, z dzidą okowaną w rękę. Szedł rażno, wesoło, jakby odmłodzony i wysiadłszy zaledwie z łodzi, pośpieszał z twarzą jasną ku wodzom.

— Z chramu idę od ognia i wyroczni! — zawołał. — Niosę wam wróżbę dobrą. Pytałem losów przez ogień, przez wodę, przez ptasi lot, przez воск lany i dym świętego ogniska... Odpowiedziały mi, że wroga zguba czeka! Spójrzcie! Oto nad głowami waszymi ptak się unosi jak gołąb biały, a tam pod lasem gęste kruków widać stada! Łado! Kolado! — krzyknął. — Idźcie na nich! Na nich! Następujcie! Niech ich noga stąd nie ujdzie. Łado! Na nich!

Za Wizunem i wodzowie, i bliższe szeregi ten okrzyk wróżby szczęśliwej powtórzyły. Piastun ręką wskazywał ku lasom.

Ścibor natychmiast z ludźmi stojącymi po lewicy ruszył, okalając nieprzyjaciela od lewego boku, Luty poszedł z prawego, Bolko Czarny z nim podążał, Myszko za pierwszym, Poraj i Nagi około Piastuna zostali w pośrodku. Gromady ochotnie, jak jeden człowiek, poczęły się ruszać i kupić; podnoszono stanice, tysiącznicy i co dorodniejszy lud na czoło wychodził, tarcze chwytały z ziemi, oszczepami najeżały się szeregi.

— Łado! — wołali wszyscy.

Z przeciwnej strony rozeznąć już było można przodem jadących trzech wodzów w płaszczach czerwonych i czapkach pozłocistych, a przy nich żelazem obwieszanych Niemców, którzy rękami wskazywali coś, wywijając na prawo i lewo. Za nimi w jedną gromadę zbity tłum mieszał się i rozsypywał, jeszcze niepodzielony. Niemcy, a tych odróżnić było łatwo, stali przy młodych kneziach w liczbie niewielkiej, za nimi zwijali się Pomorcy z żelaznymi mieczami i pękami sznurów u pasa, przeznaczonymi do wiązania niewolnika i łupu.

Gdy Polanie ruszać się zaczęli, wołając: „Łado!”, Pomorcy też posunęli się naprzód z okrzykiem, którego rozeznąć nie było można. Dowodzący w płaszczach czerwonych skryli się razem z Niemców orszakiem w środek szyków, a na przód wyskoczyli co najzjadlejsi, nawykli do wypraw Pomorcy. Wywijając mieczami i dzidami, poczęli biec, jakby wyzywali Polan, którzy czekali na nich u pochyłości wzgórza.

Wyschły strumień, ciekący w dolinie resztką wody, dzielił ich we dwa zastępy. Ścibor i Luty, rozstąpiwszy się szeroko, zabiegli Pomorcom z boków. Z lasów już nie było widać wyrastających sił nowych, ostatnie wysunęły się nieśmiało i dognały tych, co je poprzedzili.

Wrzawa, zwiastująca spotkanie, rosła coraz, lajano się psami i gadzinami, padalcami i ścierwem zgniłym, najobrzydliwszymi wyrazy... Idący przodem pluli na siebie i pięści pokazywali, a gdy z obu stron rozjuszenie wzrosło do szału, pierwsze młoty głucho po

Bijatyka, Krew, Radość

Prorocstwo, Los, Obrzędy

Bitwa, Walka, Wojna

Przekleństwo

tarczach zadźwięczały, ci, co stali w pierwszych szeregach, zwarli się, naskoczyli na siebie i zmieszali wnet w jedną gąszcz ludzką, w których wrogów od swoich rozeznąć nie było podobna.

Z tych przodowników wkrótce powstał tylko wał dogorywających i trupów, który dalszym drogę hamował. Na ziemi leżący jeszcze się dusili i mordowali, gdy już drudzy, depcząc ich i biegnąc po nich, nową rozpoczynali walkę.

Luty, który z boku swych ludzi prowadził, najrzuwszy przeciw sobie na koniu siedzącego Kłodwiga, wprost się przebił przez ciżbę na niego i spadł nań jastrzębiem. Po czapce i płaszczu poznał w nim wodza. Obuch podniósłszy do góry, zwijając nim, rzucił się na Niemca; ten z koniem z miejsca, na którym stał, zerwał się szybko, zabiegł i mieczem uderzył Lutego po obnażonym karku. Krwawa pręga pokazała się na szyi, ale krew nie trysnęła, a Luty swym obuchem w piersi zmierzwiwszy Kłodwigowi, z konia go na ziemię zwałił.

Niemcy krzyknęli z przerażeniem, całą gromadą otaczając Lutego, który, obuchem na wsze strony wywijając, obraniał się im zjadle. Siekły go ich miecze, nie mogąc zadać ran większych nad pierwszą. Zdało się, że stwardniałej skóry jego żelazo nawet wziąć nie mogło, bliznami zaledwie ją znaczyło.

Spółrodka tej gromady, która go opadła, Luty cofać się musiał, a Kłodwiga konającego porwali na ręce towarzysze. Ustami lała mu się krew.

Bolko Czarny także wparł się we środek razem z Myszkiem, goniąc za młodymi Pełkami. Lecząc przerażeni losom Kłodwiga Niemcy i dwór okrzykli Leszków i murem ich opasywali.

Buta i wściekłość Pomorców wnet jakoś ostygąć zaczęły, gdy przy pierwszym starciu nie złamali nieprzyjaciela. Bili się, ale zarazem cofali, gdy gromady Polan następowały i parły silnie, a z obu boków zająwszy wzgórza, ścisnęły ich coraz ciasniej. Droga swobodna ku lasom zwężała się co chwila. Leszkowie ujrzeli z przestachem, że dwie gromady już prawie kraj lasu zajmowały. Pomorcy coraz żywiej też cofać się zaczęli.

W samym środku poboju najszybsza toczyła się walka; tu zwarli się ludzie, którym nie szło o zwycięstwo, ale tylko o to, by się nasycić mogli i namordować.

Dokoła nich trupy leżały okopem krwawym; razem z końmi zmieszane ciała ludzi, w których tkwiły potraskane pociski. Ku rzeczce ciekły stąd wężykami jakby czarne strumyki krwi zagęślej. Tu zacięta walka nie ustawała. Jeśli ją przerwała chwila znużenia, wnet powracała wściekłość. Widać było z tych kup martwych ciał wstające nagie trupy, które życie odzyskiwały, aby się z nową zjadłością rzucić na nieprzyjaciela i lec znowu zgniecione. Konie gryzły się ze sobą i napadały wściekle na ludzi, psy Pomorców i kneziowskie wyły, rzucając się na wojaków i padały, przebijane oszczepami.

Słońce się już dawno ku zachodowi chyliło, wrzawa i bój trwał jeszcze, ale Pomorców niedobitki już tylko cofały się coraz żywiej, coraz widoczniej chcąc uciekać na lasy. Leszkowie z obawy, aby ich nie pochwycono, już przodem z małą garścią uszli niepostrzeżeni. Dla reszty droga była zaparta. Luty biegnących spychał nazad ze wzgórz w poboju, ze wszech stron obejmowali ich Polanie.

Niewolnika brać całe⁵⁴² nie chciano, poczęła się więc dzika rzeź a rozbijanie tej garści rozpaczliwie broniących się ludzi, którym czaszki trzaskały młoty, a oszczepy piersi.

Cała dolina i dwie wzgórzów⁵⁴³ pochyłości okryte były ciałami, a gdy mrok padł, nie stało już walczyć komu ani kogo zabijać. Starszyzna konno jeździła po polu, a gromady upojonych szaleńcem dobijały tych, co jeszcze drgali i jęczeli.

Ostatnie brzaski wieczora przerażający obraz oświecały, pola zasłane pobitymi, których śmierć chwyciła w różnych walki wysiłkach. Jedni twarzami leżeli na ziemi, drudzy ku niebu zwróconą, jakby się jeszcze dźwignąć chcieli, sparci na rękach skostniałych, z nogami podniesionymi w górę. Gdzieś tam wróg leżał razem z tym, co go dobił, nie mogąc wyrwać się z ostatniego uścisku. Nad wielą stały wierne konie, wachając trupy i szukając poległych panów.

Piastun i krwawi wojewodowie patrzali na wzgórza, kupy otaczające ich, podnosząc zbroczone dłonie, okrzykiwały zwycięstwo.

Walka, Morderstwo,
Okrucieństwo

Zwycięstwo, Krew

⁵⁴²całe — wcale, w ogóle. [przypis edytorski]

⁵⁴³wzgórzów — dziś forma D. Im: wzgórz. [przypis edytorski]

Gdy noc zapadła, Polanie rozłożyli ogniska i pieśni śpiewać zaczęli. Gromady czeladzi z zagwiami w rękach obchodziły pobojowisko, odzierając pobitych.

Nie spieszono grzebać, aby i ptakom, niespokojnie unoszącym się górą, dać się napaść do syta.

Wyszedł później księżyc zza chmur i zaświecił nad szerokim trupów polem. Zdało się, że trupy powstaną, gdy promienie blade poczęły je dobywać z ciemności, ale pozostały martwe, a z lasu wilcy ciągnęli, na biesiadę, wyjąc z daleka i upominając się o część swoją.

U ognia zasiadł Piastun, otoczony wojewodami. Radzili, co poczynąć — iść dalej czy spoczywać?

Stary kneź długo, wedle obyczaju swego, słuchał, co mówili inni, nie śpiesząc ze słowem. Gdy kołem obiegly głosy, rzekł w ostatku:

— Dwu z wojewodów pójdzie pogonią za zbiegami i pomści najazd na Pomorcach. Tego starczy dla grozy... My tu, gdzie nam Bogi dały zwycięstwo, na kościach najeźdźców założym gród, stolicę, a nazwany będzie Kneźnem⁵⁴⁴. Jutro pogrzebiemy ciała, aby nie kaziły powietrza i ziemi, a gdy lud spocznie, wnet grodzisko obsypywać i budować począc trzeba.

Uradowani wszyscy powtórzyli okrzykiem: „Kneźno!”, a wojewodowie wstali, jeden przed drugim dobijając się tego, by na Pomorze iść mogli. Każdy z nich coś miał za sobą i o mało do sporu nie przyszło, gdy Piastun rozstrzygnął⁵⁴⁵ rozkazem, aby Luty i Bolko Czarny ruszyli nazajutrz sami. Umilkła reszta, choć zazdrosnym na nich patrzyła okiem.

Przy ognisku na uboczu leżał ranny Dobek; przy nim stali Ludek, Wiszów syn, i Doman. Z zajądlnością wielką walczył on dnia tego i nabił wrogów kupy, ale jeden z nich, już obalony, ostatnim wysiłkiem oszczep mu wraził w nogę. Choć z rany zaraz wyjęto drzewce, rana została głęboka, noga była poszarpana, a liście i huba przykładane krwi nawet całkiem zatamować nie mogły. Leżał blady, sycząc tylko z bólu, ale twarz mu się śmiała i oczy błyskały radością, a gdy słabł na chwilę, rzeźwiła go wnet myśl, że się przecie pomszczono na dziczy, która kraj niszczyła.

— Hej — odezwał się Doman — tu leżeć na wygonie i na trupy patrzeć niezdrowo. Wizun już na ostrów powrócił, dzidę we krwi zmaczawszy... Zawieziemy cię do niego, na ostrów. On ci rany lepiej opatrzy i świętą wodą zaleje... Mnie tam tak uratowano życie. Ja cię powiozę i wiosłami robić będę.

Sambor, który za Ludkiem stał, odezwał się też:

— I mnie byście wzięli... Ja mu będę głowę na kolanach trzymał.

Wszyscy się dokoła na ostrów prosili, Doman, Ludek, Sambor, a wszystkich ich tam ciągnęła Dziwa, którą radzi zobaczyć byli.

— Ja bym rad jechał — rzekł brat, Ludek — ale mnie serce zaboli widzieć tam siostrę rodzoną do ognia przykutą, gdy gdzie indziej by panowała doma... Nie pojedę... Pozdrowicie ją ode mnie... A ty, Domanie?

— Ja pojedę — zawołał Doman — pojedę. Raniła ona mnie i krew moją przelała, ale gdybym potem ranny i chory przyplynał, ratowała mnie i pielęgnowała.

— Pozdrowicie ją ode mnie! — powtórzył Ludek. — Ode mnie, od braci, od siostr i ścian, i progę, i ogniska domowego.

Dobek nie rzekł nic, wzięto go na ręce i do czółna niesiono. Doman sam głowę jego położył na swych kolanach, Samborowi, który nogi otulał, zostawiwszy wiosło.

Popłynęli powoli. Noc była jasna, widzieli, jak w promieniach księżyca bogunki się po wodzie rzucały, jak z dala nad powierzchnią jeziora ich główki wyskakiwały, niktąc, gdy się zbliżali, jak białe ich ręce nad wodą zbierały warkocze, z których krople spadały jasne; zdało im się, że śpiew ich słyszeli, a przyplynąwszy bliżej, znajdowali tylko zmarszczoną powierzchnię i wir, w który ją tanecznicę wprawiły.

Pokazał się wreszcie ostrowi brzeg i drzewa, a nad chramem dymu słup czerwieniejący w oddali i chat czerwone okienka, a na łące obozy ludzi, co się tu przed Pomorcami schronili, a bitwę słyszeli tylko w wichrów szumie. Gdy czółen⁵⁴⁶ zaczął się zbliżać do brzegu, czekała nań ciekawa gromada, a wśród niej Dziwa, patrząca w dal, jakby się kogo spodziewała.

⁵⁴⁴Kneźno — aluzja do pierwszej historycznej stolicy Polski, Gniezna. [przypis edytorski]

⁵⁴⁵rozstrzygnął — dziś: rozstrzygnął. [przypis edytorski]

⁵⁴⁶czółen — dziś r.n.: czółno. [przypis edytorski]

Trup, Ptak

Trup, Księżyc, Zwierzęta

Choroba, Obyczaje, Rana

Woda

Doman pierwszy poznał ją, nim zobaczył.
— Ona stoi tam! — zawołał — Dziwa! Dziwa! Któża by inna wzrost ten miała? Tak głowę niosła? Tak królowała jak ona?

Czółen się już zarył w piasek.

Sambor skoczył na ląd, aby go wyciągnąć, Dziwa przystąpiła ku nim, niez dumiona wcale, spokojna, jakby się ich spodziewała i przeczuła.

Gdy Sambor do nóg jej przypadł, rąbek sukni całując, przyjęła go uśmiechem, Doman rumieńcem, a nad Dobkiem schyliła się ciekawie, gdy jęknął z bólu. Stał tu i Wizun, i stara Nania, i dziewcząt stróżek kilkoro.

Wróżbit⁵⁴⁷, który zawczasu przed bitwy końcem powrócił do chramu, w ofierze niosąc włócznię krwawą, nie pytał o jej dalsze losy. Patrzył dumnie i zwycięsko.

— Pobiliśmy ich! — zawołał Doman, powstając z czołna. — Dobrzeście nam wyrzogli. Niewielu z nich żywymi uszło... Padł wódz jeden, ale Leszkowie uciekli w lasy...

Wizun nie słuchał prawie, schylił się do rannego, patrząc, gdzie go wróg skaleczył. Dobek wskazał mu na nogę.

— A ty... Gdzie mu ten raz oddałeś? — zapytał.

— Leży on tam w polu i krucy nim się cieszą... Gardło dał pod tym samym niemieckim mieczem, którym mnie obdarzyli.

— Nieście go do źródła świętego — rzekł starzec — woda go sama uleczy, gdy ten, co ranił, nie żyje...

Wzięto więc Dobka, unosząc go pod ręce, i szli wszyscy, a Dziwa im przodowała. Niekiedy obejrzała się za siebie i rumieniła, spotykając ścigający wzrok Domana.

W milczeniu zbliżyli się ku chacie Wizuna i chramowi. Tu, na tym samym miejscu, gdzie wprzód leżał Doman, złożono rannego, a Dziwa pobiegła zaczerpnąć wody, bo do źródła przystęp był trudny.

Doman wymknął się zaraz za nią, stała u źródła zadumana, poprawując⁵⁴⁸ kosy i wianek, gdy nadchodzącego ujrzała. Lice jej pokraśniało, zwróciła się, spuściła oczy.

— Ja wam czerpać pomogę... Ja za was wodę zaniosę — szepnął Doman, za dzbanek chwytając.

Nie odpowiedziała mu nic, oczy jej przebiegły po jego twarzy i zawstydzony wzrok padł na ziemię.

— Co ludzie pomyślą? Co powiedzą — zamruczało dziewczę — gdy was tu zobaczą?

— Że ja wam od brata przyniosłem pozdrowienie... Ludek kazał rzec wam od siebie dobre słowo i od braci i sióstr pozdrowić, od ścian, progu i ogniska.

Westchnęła Dziwa.

— Im tęskno wszystkim za wami...

Ciągle słuchając, odwracało się dziewczę, potem, jakby co rychlej ujść chciało od rozmowy, pochwyciło dzbanek z wodą i poczęło iść żywo, nie śmiejąc obejrzeć za siebie.

Ze spuszczoną głową śpiesząc, biegnąc prawie, wracała do Wizuna chaty, gdzie około łoża pełno było ludzi. Stara Nania ranę obwiązywała, Wizun zioła dobywał; weszła z wodą świętego źródła, ustąpili wszyscy, zmaczała chustę i, milcząc, położyła na ranie.

— Rychło będziecie zdrowi! — szepnęła po cichu, uśmiechając się do niego. — A teraz spoczywajcie tylko...

Wizun też na drzwi wskazywał i wszyscy wychodzić zaczęli. Dziwa znikła pierwsza, tak że i Doman nawet nie dostrzegł, kiedy mu się wymknęła.

Nie mógł też odejść, bo kołem otaczali go, nagląc, dopytując, badając, aby mówił im o zwycięstwie, jak się potykano i wielu zginęło.

Siadł więc na kamieniu pod chatą i gdy go kołem otoczono, począł powieść o bitwie: jak się wszystkie ziemie zeszyły cudownie ze stron różnych o jednej godzinie, jak wróg nieopatrzny sam wpadł im w ręce, jak szli, warcząc, do boju, a młoty uderzyły o tarcze i miecze, o obręcze miedziane, jak wojewodowie sami cudów dokazywali, lud prowadząc za sobą...

— Gdyśmy ich zewsząd objęli i ścisnęli jak wąż pierścieniem — mówił — nie mieli gdzie uchodzić, bronili życia, musieli bić się wściekle. Padali jak snopy, walili się jak drze-

Choroba, Wierzenia, Woda,
Zabobony

Krew, Rzeź

⁵⁴⁷wróżbit — dziś popr.: wróżbita. [przypis edytorski]

⁵⁴⁸poprawując — dziś: poprawiając. [przypis edytorski]

wa, jęczeli jak zwierz dziki, gdy go oszczep dobija. Nie chcieliśmy jeńców, padli wszyscy bez mała, ledwie kto życie wyprosił. Ręce nam już złożone nieśli, abyśmy im wkładali pęta, kłaniali się do nóg, bijąc głowami o ziemię... Nie pomogło... Czaszki ich pękały jak orzechy... Krew lała się jak po deszczu potoki... Płynęła do strumienia, a ze strumienia do jeziora, które się zarumieniło od brzegu.

Opowiadał Doman, jak biały ptak unosił się nad Piastuna głową, a czarne kruki nad Leszkami, jak wilkom i psom głodnym na noc zostawiono ciała... Mówił, ustawał, a słuchająca ciżba wołała:

— Jeszcze, mów jeszcze... Mów więcej!

Późno w noc mógł zamilknąć Doman, a Bogom chcąc jeszcze złożyć obiadę, do chramu poszedł, u ognia może spodziewając się zobaczyć dziewczkę, która mu z oczów znikła. Ale tu jej już nie było. Stara Nania z siwymi włosami bacznie go tylko śledziła, nie ustępując i kroku.

Wyszedł więc Doman z chramu na łąkę i ciągnął ku brzegowi, aby się w czólnie położyć, gdy za sobą szelest posłyszał.

Śmiejąc się, szła za nim stara Jaruha. Widząc, że stanął i zwrócił się ku niej, zatrzymała się także, potrząsała głową.

— Ciągnie was tu... Ciągnie... — mruknęła. — Oj, wiem ja, co! A com obiecała, pamiętacie... Dotrzymam. Umieć zaczynać i odczynić, paneczku... Umieć...

— A cóżście zaczęli dla mnie? — odparł Doman. — Dziewka tak ode mnie ucieka, jak bywało!

— Oj! Oj! — zawołała stara. — A tegoż to wy nie rozumiecie, że która ucieka, chce, by ją goniono?

Zbliżyła się doń, oglądając dokoła, jakby się lękała być podsłuchaną, dłonią zasłoniła usta, a w ucho mu rzuciła:

— Już teraz, jak ją porwiecie, nie będzie się opierała... Nie skaleczy.

— A jakże ja ją od chramu porwać mogę? — zapytał.

— Bywało i to... Bywało! — rzekła Jaruha. — Popytajcie Wizuna. Zabierali mu stróżki kneziowie, brali je i kmiecie, a do chramu się okupywali.

Ledwie dokończywszy tych słów, Jaruha obejrzała się niby przelekła, palce położyła na ustach, płachtę zasunęła na czoło, skryła się w zarośla i znikła.

Doman, zadumany, powłókł się do czólna, legł w nim, ale sen przez całą noc oczów mu stulić nie chciał. Nade dniem wyrwał się niespokojny ku kontynie.

U słupa, przy malowanym tynie, z dala stojącą postrzegł Dziwę. Nie widziała go, głowę miała spuszczoną, ręce zwisały i cicho śpiewała sobie:

— Latka moje, latka młode i piękna uroda poszły z wiatry, poszły z wodą, spłynęły jak woda. Zakładajcie siwe konie, zakładajcie gniade, usiedę ja i pogonię lata moje młode. I dognała młode lata na kaliny moście, wracajcie się mi ze świata, choćby do mnie w goście.

Coraz ciszej brzmiała stara ta dziewicza piosenka i rozplynęła się nuceniem tęsknym. Doman się zbliżał ostrożnie, niepostrzeżony, aż zakaszła, aby nań zwróciła oczy.

I podniosła je, jakby się go tam spodziewała, zarumieniona nieco a smutna. Fartuszek przyłożyła do ust, wzrok się jej niby błakał, jakby go nie chciał spotykać, a nie uciekała.

Zbliżył się, pozdrawiając ją wesoło.

— Gadkę bym wam powiedział — odezwał się — gdybyście jej posłuchać chcieli.

— Jakąż? — spytała.

— O was i o mnie — rzekł chłopak. — Co by to było, gdybym ja za was okup złożył, a was z Lednicy zabrał do mojej świetlicy? Noża bym nie miał u pasa... Czym byście się wy bronili?

Zarumieniona Dziwa spuściła oczy, potrząsała głową.

— Nie może być, co nie może — odezwała się cicho — nie możecie wy tego!

— A jakby się stało?

Gdy Doman podniósł oczy, odpowiedzi czekając, dziewczyny nie było u tynu; wcisnęła się do chramu, siadła na kamieniu, serce ręką cisnęła, na ognisko patrzyła, a poza siebie rzucała okiem strwożonym. Doman przez szparę między oponą a słupem, przyległszy blisko do ściany, patrzył na nią długo, potem, w ręce uderzając, odskoczył.

Kobieta, Młodość,
Przemijanie

— Bywało to nieraz... Stać się może teraz... Nie pójdzie po dobrej woli, ale mi nie będzie krzywą... Bez niej mi żyć trudno... — W piersi się dłonią bił. — Stanie się, co się stanie... Muszę ją mieć, krwią ją moją zapłaci!

Zerwał się do czołna iść, nie patrząc już przed siebie, gdy silną dłonią Wizum go za ramię pochwycił.

— Co się ty wijesz i kręcisz?

— Jeszcze mi wczorajsza bitwa szumi w głowie... Ot... I różne sprawy, o których nocą, gdym usnąć nie mógł, ludzie prawili. Prawda to, stary, że kneziowie Leszkowie dziewczki od ognia porywali?

Wizun głową rzucił.

— Że się to i kmiociom trafiało? — dodał Doman.

Stary milczał i, wyczekawszy, rzekł ponuro:

— Żli ludzie źle robili... Co za dziw? A tobie co po tym?

— A co im się stało za to? — pytał Doman.

Popatrzyli sobie w oczy. Wizun kijem bił w ziemię, patrzył po niebie i po słońcu.

— Tobie pora powracać — rzekł — nie czas baśnie prawić.

Odwrócił się i odszedł.

Zerwawszy liść z drzewa, Doman za nim popatrzał prawie szydersko.

W czołnie nań Sambor czekał. Płynęli więc na powrót w milczeniu oba, tylko się mierząc oczyma, a Doman w duchu powtarzał: „Musi być moja!”.

IX

Z dała już widać było, jak gromady trupy układały stosami i pagórki z nich rosły, które mogiłami pokrywano. Roili się tam ludzie, a choć praca smutna była, śpiewali pieśni, wznosili okrzyki:

— Gdzie odgróźki wasze, o rodzie zbójce? Gdzie wasze zwycięstwo i łupy a jeńce? Garść ziemi na oczy, oszczep w piersi się tłoczy, to wasza zapłata... Żony stoją w progu, na powrót czekają, wypatrują oczy, wypłaczą żrenice. Wrócą wilkołakami krew ssać ze swych braci.

I sypali, śpiewając, mogiły, mieniając się cały dzień, sypali drugi, sypali trzeci, aż ziemia litościwa wszystkich pokryła. Na stosach pocztynych spalono Polan, których ciała osobno złożono.

Gdy pole oczyszczone zostało, a wiatr odniósł dymy ze zgłiszczów, u brzegów jeziora zebrał Piastun wojewodów i starszyznę.

— Gdzie pierwsze zwycięstwo, tam będzie stolica, tam gród... Takom rzekł, tak się stanie. Ano jeszcze nie pora okopy sypać i drzewo zwozić, póki nasi nie powrócą, pomstę wzięwszy. Nie pora okopy sypać i drzewo w zrąb kłaść, dopóki Leszków nie pobierzemy w niewolę, aby na nas sąsiadów nie zmawiali. Niech gromady spoczną, niech dzidy nowe i oszczepy zasmolą... Naszych nie widać od granicy, pójdziemy i my na Pomorze i na Leszki...

Wolę kneziowską przyjęto ochotnie, do oszczepów jęli się wszyscy. W chacie Mirszowej, znowu naprędce skleconej z niedopalonych szczątków, gościł kneź-bartnik u starego zduna.

Stali tak dzień i dwa, a na trzeci wojewodowie przyszli się opowiedzieć, iż ludzie i oszczepy do pochodu gotowi. Czwartego rano ruszyć mieli.

We wszystkich ziemiach i gromadach z Leszków nie było nikogo; ani Bumir, ani żaden spowinowacony z nimi, na wojnę przeciw synom Chwostka ciągnąć nie chciał. Zostawiono ich w pokoju, krew swej krwi nie bije.

O świtanii, czwartej doby, gdy na obozowisku gwaro być poczynano, ze wzgórza od lasów ukazała się drużyna w kilkanaście koni. Bumir przodem jechał, a za nim Leszkowie.

Ścisnięci w kupkę, posuwali się milczący, z pochmurnymi czołami, oczyma spuszczone, nie pozdrawiając nikogo. Nikt też ich słowem ni ręką nie witał. Obejrząwszy się wkoło, dojechali do chaty, przy której wojewodowie już na koniach stali. Tu, zatrzymawszy się, zsiadli.

Trup, Wampir

Krew, Rodzina

Czterej wojewodowie zmierz yli ich oczyma srogimi, ale Bumir teŹ wzroku nie spuścił. Skinął na swoich i kołpaków nie zdejmując, weszli do chaty, w której Piastun za stołem siedział, chleb łamiąc czarny.

Stanęli przed nim rzędem, Bumir na przodzie.

— Znacie nas — rzekł. — Leszki jesteřmy, dawni jak wy na tej ziemi ojczyce⁵⁴⁹.

— A dziś kmiecie jeszcze starszych na tej ziemi ojczyców nieprzyjaciele — odrzekł Piastun.

Bumir tchnął ciężko.

— Nie mów tak — zaczął z dumą — krew naszą przelewaliście wy pierwsi.

— Nie, myřmy własną mścili — mówił Piastun spokojnie — przelewał ją Leszek, Pepek stary i młody... Napili się jej duŹo, nimeřmy ją pomścić mogli.

Bumir popatrzał na swoich.

— Gorzej niż krew, wy nam wiece nasze, zabory i swobody wziąć chcieliście, a tych my odebrać nie damy. Po ojcach to spuścizna.

— Piastunie — odezwał się Bumir porywczo — my do was idziem dziś nie z wařnią, nie z gniewem a Źalami, ale z pokojem.

— Mówcie, z czym idziecie — rzekł kneŹ.

— Pokój niesiemy i zgodę — ciągnął Bumir — mieściliřmy się od wieków na ziemi jednej, Źyli z sobą i łączyli. Stało nam dla wszech powietrza, wody i chleba. Chcecie Leszków ród wytępić i wygubić do szczętu? Mówcie!

— Leszki nas z obcymi najeŹdzają — rzekł Piastun. — Poczęli sobie synowie Pepekła jak wrogi, wojujemy jak z wrogami.

— Ojca mścili i matkę, a krew rodzica świętą jest dla dzieci — mówił Bumir.

— Mająli już dosyć tej, którą przelali? — spytał Piastun.

— My pokój niesiemy — powtórzył Bumir — pokój uczynimy i poprzysięřmy sobie na ogień święty, na „kamień w wodę”. Leszkowie i kmiecie niech Źyją w zgodzie. Dajcie powrócić Pepekła synom i siedzieć na swej ziemi, i nam teŹ wszystkim, co do ich rodu naleŹym, mir⁵⁵⁰ dajcie...

Zadumał się Piastun głęboko.

— A dlaczego wy prosicie za nich? Nie ci, co nam wprzódy wojnę i niepokój nieřli?

— Przyjdą i oni — rzekł pędkiem Bumir.

— Niech przyjdą swobodnie, niech staną przede mną i starszyzną, i kmieciami, niech rzekną, czego chcą. Nie ŹoŹy się mir, damy im odejść całym. Dziř iść mieliřmy ku granicy; stoimy tu i czekać będziemy, jeŹeli mir i zgoda z nimi przyjść mają.

Bumir ręki chciał na to, co mówił Piastun, i kneŹ mu rękę dał przy řwiadkach.

— Idźcie — rzekł — i przywieđźcie ich.

Z tym odeszli Leszkowie w pokój, na koń siedli i jechali wśród ludzi, niezaczepiani ręką ni słowem.

Piastun za nimi wyszedł w podwórko ku wojewodom.

— Widzieliście ich — rzekł — zgodę nam przynoszą. Radźcie, co czynić mamy.

Szmer powstał między starszyzną i wojewodami.

Zapaleńszym wojny się chciało, innym kary srogiej na całym rodzie, niektórzy ani ich słowu, ani przysiędze wiary nie dawali.

Zasępiły się twarze na samą tę wzmiankę, aby wojsko od pochodu wstrzymać, czekając na obozowisku.

Piastun po raz pierwszy spotkał się z ludźmi, co inaczej chcieli niż on poczynać — rzekł jednak spokojnie:

— Wstrzymamy pochód, a gdy przyjdą Leszkowie, radźcie wszyscy; ja słuchać będe i wybiorę, co słuszna.

Posłańców wnet rozpuszczono po obozie i ludzie znów przy ogniskach się pokladli, ale mrućzało wielu. Z wojewodów Źaden nie był rad zgodzie, Myszkowie jątrzyli przeciw Leszkom, zemsty się ich na sobie obawiając. Piastun milczał.

Dzień jeden i dwa, i trzy nikogo nie było, zwiększało się szemranie, wielu odzywało się, iŹ Leszkowie na czasie tylko zyskać chcieli i kłamstwem starego bartnika podeszli.

⁵⁴⁹ojczyc (daw.) — prawny syn ojca, syn ojczyzny, obywatel, rodak. [przypis edytorski]

⁵⁵⁰mir — tu: pokój. [przypis edytorski]

Kilku z wojewodów i starszyzn wyrzuty poczęli robić kneziowi, iż się dał oszukać, ale na to nie odpowiadał. Domagano się rozkazów do wystąpienia w pole, rzekł im krótko i spokojnie, że stać będą, póki on im iść nie każe.

Piątego poranku już nie małeńka gromadka, ale orszak okazały Leszków, na drodze od lasu się ukazał. Nieśli stanice swoją z potworą smoczą nad głowami. Środkiem jechali Leszek i Pepek, dwaj bracia — odziani skromnie i bez oznak kneziowskich, za nimi Bumir i co było do krwi i rodu należącego. Ciągnęli tak poważnie, w milczeniu, ściśniętą ławą jedną aż pod chaty; tu stanęli gromadnie w milczeniu.

Z dała ich już ujrawszy, Piastun wojewodów zwołał i starszyznę.

Sam wdział siermięgę starą, miecz tylko przepasawszy do boku.

A że do rady kołem zasiadać było potrzeba, kazał dla siebie jak panna młoda, na pamięć, że bartnikiem był, ul postawić wywrócony na siedzenie.

Wojewodowie zaś wdziali każdy z sukni i oręża, co kto najlepszego miał. Z dzidami w dłoni, w kołpakach, opończach, przy mieczach i obuchach, otoczyli knezia dookoła. Z obu stron nieufnie, długo niechętnymi mierzono się oczyma.

Leszkowie, powoli podszedłszy, stanęli, a Bumir przed nich do rozmowy wystąpił.

— Oto jesteśmy — zaczął — przychodzimy z mirem i zgodą.

— Radźmy, jako je uczynić mamy — odparł Piastun — niechaj starszyzna daje swe głosy.

Jeszcze po sobie patrzali, gdy z drugiej strony, przez ciżbę nagromadzoną, która się temu widokowi przypatrywała ciekawie, przecisnęli się dwaj goście obcy, ci sami, co już po trzykroć w stanowczych zjawiali się chwilach, zbliżając się z poszanowaniem do Piastuna.

Ten, ujrawszy ich, powstał z ulla, na którym siedział, witać ich idąc. Zdumieni, poczęli go pytać zaraz, co to była za narada i zbiegowisko.

— Waśń to domowa dwu rodów, na jednej ziemi siedzących — odezwał się kneź stary. — Dużo ona już nas krwi kosztowała. Dziś Leszkowie nam pokój niosą i zgodę, żądając miru i ręki.

— A wy? — zapytał gość młodszy.

— Starszyzna radzić będzie — wnijdźcie, usiędźcie, słuchajcie a głosy swe dajcie...

Szli tedy pobratymcy owi do koła, których gdy poznano i przypomniano, wszyscy ich uprzejmie witając, cieszyli się z mężów onych do swej rady.

Odezwali się potem najgorętsi, którym słowo usta paliło, ze słowami groźby i wyrzutów przeciw Leszkom, ciskając im w oczy winę ojca i zarzucając, że znowu sobie panowanie przywłaszczają chcieli.

Niektórzy, szczególnie z Myszków, występowali gwałtownie, niepomiarowanie, złość swą wywierając na nienawistny ród. Zaczęli jątrzyć a podpalać, twarze bladły i ręce drgały u mieczów, gdy wśród wrzawy młodszy z gości wstał i prosił, aby mu, jako druhowi, słowo rzec było wolno.

— Jesteśmy goście i przychodnie — rzekł — ale w waszej mowie wspólna wszystkim nam matka przemawia do wnętrzości każdego z nas. Mężowie zacni, uspokójcie serca wasze, podajcie sobie dłonie, przebaczone urazy, zapomnijcie krzywd, żyjcie zgodnie. Sami mówicie, że szeroka ziemia wszystkim starczy i wykarmi. Macie wspólnych nieprzyjaciół obcej mowy i plemienia, przeciwko którym bronić się powinniście. Komuż na korzyść pójść wasnie i walki, jeżeli nie wrogom, którzy z nich będą korzystać? Nie lepiejże podać sobie dłonie? Bronić wspólnymi siłami! Uczynicie pokój i zgodę, uczynicie!

Mówił tak długo i gorąco gość obcy, a choć zrazu starszyzna się burzyła i szemrała, miał taki dar trafiania do duszy, iż się ludzie z wolna uśmierzali, uspokajali, łagodnieli i z lica im już widać było, że się skłaniali do przejednania.

I rzekł Bolko Czarny pierwszy:

— Niechaj więc stanie zgoda i mir między nami, ale jakąż nam dacie załogę⁵⁵¹ i pewność, że dochowacie miru, gdy my go wam przyrzeczemy? Dziadowie lub stryjowie nie-mieccy Pepeków zmówią się jutro na nas, gdy lud rozpuścimy i wojnę nam wniosą...

— Siedzimy i my, a siedzieć będziemy rozbrojeni wśród was — odezwał się Bumir — głowy nasze każdego czasu są załogiem.

Zgoda

⁵⁵¹załoga a. załóg — tu: rękojmia. [przypis edytorski]

— Któż zaręczy — dodał Myszek — że miasto braterstwa, którego żądacie dziś, jutro nie zapragniecie panowania?

— Uczynimy uroczystą przysięgę na „kamień w wodę” — odparł Bumir. — Cóż więcej dać możemy nad słowo, głowy i przysięgę?

Szły narady i powtarzały się głosy różne, a Piastun słuchał w milczeniu i goście obcy także, dopóki się nie przebrało słów i przypomnień gorzkich.

Natenczas wstał z kmiecia — kneź i rzekł:

— Idźmy więc do jeziora świętego, niech każdy z nas weźmie kamyk na znak przysięgi i rzuci go wobec bogów na dno wody, mówiąc, jak zwykli byli ojcowie nasi: „Jak kamień w wodę niech przepadną w niepamięć waśni i nieprzyjaźnie nasze”. Jak kamień w wodę!

— Jak kamień w wodę! — zawołali uroczyście Leszkowie wszyscy głosem jednym.

Wojewodowie i starszyzna milczała, lecz kneź spojrzał na nich nakazująco i odezwał się, biorąc kamyk u nóg swoich.

— Idźmy wszyscy.

Ruszyli więc Leszkowie przodem, za nimi wojewodowie i Piastun ze starszyzną pochodem uroczystym nad brzeg jeziora, niosąc wszyscy kamyki w rękach — a przyszedłszy nad wodę, gdy kneź pierwszy kamień rzucił, cisnęli je wszyscy z okrzykiem wielkim i radosnym, którym się rozległa okolica.

Zaczęto potem dłonie sobie podawać i stała się chwila wesela, gdy poszła wieść po gromadach, że wojny nie będzie więcej, a zgoda i pokój panować mają u Polan, między Leszkami i kmieciami na dawnym zakonie⁵⁵² żyć mającymi po bratersku.

Synowie Chwostkowi, choć im bolesną i upokarzającą była ta zgoda, bo dawniej panując, dziś się kłaniać musieli i ulegać — przyjęli ją i milczeli. Inaczej ród by się ich wyrzekł cały.

Żywili też może jakąś nadzieję, iż rzeczy się później lepiej dla nich obrócą.

Legło wszystko, jak stało, obozem nad jeziorem, a czeladź posłano po dworach kmieciych, aby ze stad i komór, co potrzeba dla uczy wspólnej, przywiozła.

Święto zgody razem i zakładziny grodu obchodzić miano. Pierwszego dnia czekali wszyscy w polu, szalasy i szatry⁵⁵³ skleciwszy, drugiego dopiero uroczystość rozpocząć się miała. Słano więc po gęślarzy i śpiewaków starych, i wróżbitów, po Wizuna na Lednicę i ogień święty dla zapalenia pierwszego ogniska, po wodę ze źródła świętego. A gdy się to działo, jak po dwakroć wprzód, i teraz znikli niepostrzeżeni goście obcy.

Nadszedł tedy dzień zakładzin grodu, a słońce wstało jasne i wesołe, aby mu przyświecać. Piast ze starszyzną, wojewodami, gęślarzami i wróżbitami wyciągnął w pole, gdzie, starym obyczajem, parą wołów czarnych oborać miano granice przyszłego grodu.

Lecz stało się, że gdy o wszystkim zawczasu miano staranie, o wołach i pługu nie pamiętał nikt i teraz dopiero postrzeżono, iż ich brakło. Frasunek więc był wielki.

Wtem, gdy się tak rozbiegają na wsze strony, oczyma szukając człowieka, co by zaradził na to, patrzą, na polu stoi beapański pług nowy, parą wołów czarnych zaprzężony i czeka na pana, przewrócony do góry.

Przyszedł tedy doń ze śpiewającymi pieśni gęślarzami Piast i starszyzna, kmiecie z Leszkami pomieszani — ujął go w rękę, odwrócił, zapuścił w ziemię, a woły, jakby nań czekały tylko, iść poczęły wolnym krokiem, odwalając skibę czarną i lśniącą.

Wtem, jak owego dnia walki, dwa ptaki białe okazały się wysoko, lecąc nad głową orzącego, a dwa bociany z obu stron pługa idąc towarzyszyły mu, nie trwając się ani śpiewem, ani gromadami ludu. Szli wszyscy za pługiem Piastunowym i kneziowską pierwszą skibą, którą wyorawszy na staję, najstarszemu po sobie oddał kneź pług, rzekąc:

— Skiba moja pierwszą niech będzie, ale nie jedyną, niech się wszelka siła składa na gród i stolicę, niech każdy do pługa ręki przyłoży, aby robota była zgodna i silna.

— Łado! — wykrzyknęły gromady.

Wziął tedy najstarszy z wojewodów pług naprzód po kneziu, po nim drudzy, aż do ostatniego, dalej kto chciał i mógł się docisnąć, choć na chwilę pługa dotykał. Tak obrano dokoła gród przyszły, zostawiając⁵⁵⁴ tylko miejsce jedno na wrota.

Przysięga

Miasto

⁵⁵²zakon (daw.) — prawo. [przypis edytorski]

⁵⁵³szatry — namiot. [przypis edytorski]

⁵⁵⁴zostawiając — dziś: zostawiając. [przypis edytorski]

Na wzgórzu nad jeziorem zapalono ogień święty, z Lednicy przyniesiony, gdzie już przywiezione podwaliny na przyszły dwór kneziowski złożone były. A było obyczajem prastarym, iż dla odegnania złych duchów ofiarę, domy, dwory i chaty zawsze „na głowy” zakładano. Komu na inną nie stało, koguta zabijał pod pierwszą belką.

I tu więc dwunastu jeńców niemieckich stało już pogotowiu dać głowy pod podwaliny, gdy ujrzano, iż w miejscu, które odkopano, leżała moc wielka ludzkich kości, co za najlepszą wróżbę ogłosił Wizun i życia jeńców nie potrzebowano, gdyż ofiarę sam los Kneźnu już przed laty zgotował.

Padły więc belki na to zgłiszcze prastare i zrąb się zarysował na ziemi. W pośrodku jego już wystawiony był stół, ręcznikami sztytami pokryty, chleb leżał na nim, aby go doma nie brakło. Gdy zrąb założony został i progi, a pierwszy człowiek miał je przestąpić, wpędzono przodem barana i tego u progu zabito na ofiarę, po czym wszedł bezpiecznie kneź, a za nim starszyzna. Zaczęto częstować wszystkich, ktokolwiek przyszedł, karmiono i pojono dzień cały i noc całą, przy śpiewaniu pieśni i radości wielkiej.

Nazajutrz gromady wojsk rozpuszczać zaczęto po dworach i chatach, odprowadzać wojewodów z nimi, zostawiając tylko małą część dla obrony nowego grodu i osoby nowego knezia. Szły one, śpiewając po lasach i błogosławiąc pokój, który po najazdach i burzy zaświtał.

Okolo grodu natychmiast ludzie się krzątać zaczęli, wznosić szybko chaty i budować. Nie tylko dla knezia, ale dla drużyny jego stawały dwory nad Jeleniem⁵⁵⁵ i poblizu zamku, tak że w oczach prawie rosła nowa osada, która już tu raz niegdyś wedle podań istnieć miała.

Piastun zaś, dopóki dwór dlań nie był skończony, w prostym szałasie przebywał, do starej swej chaty leśnej dojeżdżając niekiedy, po której tęsknił zawsze. Gdy wreszcie dach stanął i drzwi zawrzeć było można, a na ognisku nanieść ognia, przewieziono znad Gopła wszystkie mienie Piastunowe na gród nowy, aby pierwsze ubóstwo jego i prostota obyczaju, zawsze jemu i potomstwu przypominała, iż ze stanu kmieckiego wyniesionym został.

Chociaż płaszcz kneziowski i czapkę włożył stary, w komorze swej siermięgę wieszał, aby mógł na nią patrzeć, pod oknem malowanego dworu ul kazał postawić, aby mu jego barcie leśne przypominał. A na wiosnę stała się rzecz dziwna — bocian, który na chacie starej mieszkał, gniazdo na dworcu założył.

Syna też jedynego, Ziemowita, tak chował ojciec, aby obyczaju ziemiańskiego nie zapominał, i na równi z ubogimi mógł życie małym opędzać — pracy, głodu, znoju i zimna się nie lękając.

Pozostaje nam tylko dopowiedzieć o losach Domana i Dziwy, które się też wkrótce rozstrzygnęły.

Gdy się kmiecie po dworach rozjechali, a Doman też powrócił do siebie — chodził długo a myślał, co ma począć, aby albo z serca zbyć dziewczynę, albo ją znowu porwać i uwieść a w domu panią uczynić.

Dobek leżał jeszcze na Lednicy ze swą raną, powoli do zdrowia i sił przychodząc, zajrzeć więc do niego miał powód druh i nikt tym odwiedzinom dziwić się nie mógł. Lecz nie wybrał się sam. Najodważniejszych z czeladzi swojej dobrał kilku i kazał jechać ze sobą.

Właśnie Kneźno i gród ściągnęły tam na brzegi znaczny napływ ludu, cieśli i robotnika, Piastun też dozierał, jak się osada wznosiła. Przybywszy więc tu, Doman znalazł więcej świadków, niż mu było potrzeba, i musiał szukać brzegu dalej samotniejszego, skąd by na Lednicę popłynął.

Dobrano między wzgórzami jeziora łachę, okrytą trzinami i zaroślami, wśród których konie stanęły. Rybacy czołen dostarczyli i Doman dnia jednego pod wieczór puścił się samoszost na Lednicę, ludziom wprzódki nakazawszy, co czynić mają.

Przybito w takim miejscu poza chramem, gdzie rzadko kto dopływał — i tu ludzie czołna w trawach wysokich pochowali, a Doman pieszo naprzód udał się do chaty Wizuna.

Król, Chłop

⁵⁵⁵Jeleni właśc. Jelonek — niewielkie jezioro w obrębie Gniezna. [przypis edytorski]

Ten, skoro go postrzegł, wstał, ręce doń wyciągając, bo kochał zawsze wychowańca i radował mu się wielce. Nie wątpił też, iż przybył dla zobaczenia Dobka, który choć jeszcze dobrze nogą nie władał, na próg już mógł wyniść i o kiju się przechadzać.

Gdy się potem stary oddalił, Doman przyznał się przyjacielowi, z czym przybywał.

— Starego — rzekł — gdy powróci, zabawiajcie, a choćbyście krzyk jaki usłyszeli, starajcie się, aby rychło za mną pogonić nie mógł, dopóki łódzie moje nie odbiją od brzegu. Złożę okup do chramu za nią, jakiego zażądata, a wziąć ją muszę. Krwią ją sobie kupię.

Ponieważ ku wieczorowi się miało, szedł więc Doman do chramu, gdzie się Dziwę znaleźć spodziewał, bo najczęściej przy ogniu przesiadywała.

Tu jej nie było.

Wybiegł więc co rychlej, szukając u wniścia około ogródka, niemal cały ostrów prze- trzyskując, a nie śmiejąc jednak nikogo zapytać o nią.

Już mrok padać zaczynał, gdy w końcu z dala postrzegł ją, idącą nad brzegiem jeziora, i pospieszył do niej Doman. Poznawszy go, chciała zrazu Dziwa przyspieszyć kroku, aby się z nim sam na sam nie spotykać, ale chłopak tak zręcznie zaszedł jej drogę, że mu się wymknąć nie mogła.

Wolała tedy stanąć, aby mu nie okazać, że się go lękała. Doman podszedł do niej, nie witając nawet, jakby ją wczoraj dopiero widział.

Złożyło się tak szczęśliwie, iż właśnie od miejsca tego nieopodal stały ukryte łódzie; przystąpiwszy więc Doman w milczeniu — myślał już tylko, jakby ją w tamtą pokierować stronę, aby nie obawiając się pogoni, mógł ją, schwyciwszy, do łodzi zanieść, nimby ludzie nadbiegli.

— Po Dobka przybyłem tu — odezwał się wesoło — ale on biedny, jeszcze się nie wylizal z rany. Żleście go tu pilnowali.

— Pilnował go stary Wizun, Nania i ja — odezwała się cicho Dziwa — ale ranę miał srogą, może od jadowitego oszczepu, która się długo goić nie chciała.

— Moja, choć na piersi, daleko się rychlej zamknęła! — rzekł Doman.

Dziwa oczy spuściła i zamilkła. On zbliżył się ku niej — zaczęła się więc cofać ku brzegowi i szli tak kilka kroków. Strach jakiś widocznie ją ogarniać zaczynał — oglądała się, czy kto nie nadejdzie i którędy by od niego uciec mogła. Tymczasem szła nad brzegiem, a on coraz przysuwał się bliżej.

O kilka kroków postrzegł Doman głowę jednego z ludzi swych, który, ostrożnie podniósłszy się z sitowia, podglądał i słuchał — kto się zbliżał.

Dokoła jakoś pusto było i w chwili, gdy Dziwa, uniósłszy nieco fartuch, puścić się miała uciekać, Doman przyskoczył, porwał ją w pół, podniósł od ziemi, a choć krzyknęła, wołając ratunku, biegł z nią wprost do czółna swego.

Ludzie już gotowi czekali. Przez wodę rzucił się ku nim, niosąc ją na ramionach, łamiącą ręce, skoczył do czółna, które przymocowane było do dwóch mających je ciągnąć za sobą — i kazał odbijać od brzegu.

Dziwa, oczy zakrywszy, płakała, ale się nie wyrywała Domanowi, upadła na dno łodzi, osłaniając twarz ze wstydu.

Pierwszy jej krzyk znać posłyszała Nania, gdyż wnet zjawiła się u brzegu, gdy już o mroku czółna ze trzciny i zarośli na czyste wody wypływały. Nie mogła dostrzec nic z dala, oprócz łodzi, które szybko uciekały. Stała więc, słuchając i patrząc na próżno — gdy i stary Wizun, czegoś się domyślając może, nadążył.

Ten bystrym okiem wnet dopatrzył i odgadł, co się stało, i kij podniósł, grożąc do góry. Ale czółna pędziły, co starczyły wiosła i wkrótce znikły w mroku wieczora.

Nocą już Doman dowiózł narzeczoną do łądu. Płakała ciągle, milczała, ale się nie opierała temu, co za dolę i przeznaczenie swe uważała. Wiózł ją więc ze sobą na koniu nie do własnego dworu, ale do chaty Wiszów, choć nic nie mówił jej o tym.

Z domu rodzicielskiego brać ją chciał, aby nie mówiono, że porwał dziewczkę, po rozbójniczemu. Gdy nad ranem, zza łoża patrząc, ujrziała Dziwa znaną okolicę, usta jej się rozśmiały, zapłakane poweselały oczy. Spojrzeniem cichym podziękowała Domanowi.

Ranek był jesienny, chłodny, gdy u wrót zagrody stanęli.

Porwanie

Na podwórku u studni czerpała wodę Żywia i bratowe, we drzwiach Ludek sposobił się wyjść na łowy. Gdy ujrzeli nadjeżdżających i poznali Domana, wiozącego niewiastę z twarzą zakrytą, wszyscy się ku nim rzucili.

Wtem Dziwa skoczyła na ziemię i zapomniawszy o wszystkim, ręce podnosząc, witać zaczęła swoich rozrzewniona i szczęśliwa. Dwie siostry rzuciły się sobie na szyję z krzykiem radości — bratowe cisnęły się ją witać — brat biegł pytać, co się stało.

Doman zsiadał u wrót.

— Ludku, bracie — rzekł. — Siostrę wam odwożę, los mi ją przeznaczył, moją być musi, ale ją chcę mieć z rąk waszych i spod ojcowskiej strzechy. Sprawcie więc wesele i pobłogosławcie!

Dziwa twarz zarumienioną tuliła na siostry ramionach, płacząc i śmiejąc się razem. Ludek z drugim bratem, który wybiegł z chaty, w ręce klaskali.

Przyszły więc wprędce swaty, sproszono družbów, przyjechał w królewskim orszaku pan młody, sprawiono wesele, na którym siedem dni goście jedli, pili, śpiewali, skakali i weselili się.

I ja tam byłem, miód, piwo piłem, bo każda stara baśń tak się przecie kończyć powinna.

Obyczaje, Wesele

DOPISEK. DZIEJOWE LEGENDY

Jak trudne są do opowiedzenia dzieje dziecięcego wieku człowieka, tak i pierwszych dni, tych tajemniczych, wzrostu i rozwijania się, które świadków, co by je wypowiedzieli, nie mają. Jak dziecię po przyjściu na świat rośnie olbrzymio i sił nabywa szybko, tak naród, wśród tych mroków pierwobytu, obdarzony jeszcze całą potęgą z kolebki wyniesioną, niepojętym sposobem kształtuje się do przyszłych swych losów.

Nic też trudniejszego, jak podnieść zasłonę okrywającą pierwociny bytu narodu. Te chwile mało po sobie pomników zostawiają i śladów. Analogia tylko, porównanie, pewne stałe prawa, którym byt ludzkości podlega, coś o tym pozwalają wnioskować.

Z rodzin urastają rody, plemiona, gminy, narody wreszcie, ale tajemniczy proces ten nie pozwala się dośledzić faktycznie i embriologia narodu pozostanie zawsze tylko prawdopodobieństwem i hipotezą.

Dzieje Słowian w ogólności długo są prawie nieprzebitą mgłą okryte, nie zna ich nikt, nikt o nich nie wspomina. W tej ciszy, wśród której pewne skazówki tylko, pewne cechy charakterystyczne widocznie się istnienia ich domyślać każą na tych samych ziemiach, na których później występują — rosną niezliczone plemiona jednej krwi i mowy; to nieznanne i ukryte, to fałszywie do innych zaliczane.

W Herodotowej Scytii czuć Słowiańszczyznę spowiniętą, widzimy ją tak samo daleko później zagarniętą Germanią Tacyta. Nie jest to bez znaczenia.

Gdy plemiona i narody inne dobijają się sławy i rozgłosu, Słowianie chcą spokoju i kryją się, w domowym ognisku znajdując wszystko, co ich życie stanowi.

Zupełnie zgodne z tym ich charakterem w przeszłości jest pierwsze zjawienie się w dziejach.

Posłuchajmy tego świadectwa o nich, które ma w sobie coś mistycznie przejmującego, gdy zważymy, że to jest *pierwsze* objawienie się Słowian światu.

Około roku 629 pisze Teofilakt Simokata⁵⁵⁶: „Następnego dnia zostało przez straż królewską schwytanych trzech mężów, rodem Słowian (Sklabenoj). Nie mieli oni przy sobie żadnego żelaza ani żadnej broni, ale nieśli w rękach gęśle, zresztą zaś niczego przy sobie nie mieli. Zatem król (cesarz grecki Maurycy) rozpytywał ich o narodzie i gdzie sobie obrał siedziby, i dlaczego uwijają się około rzymskich granic. Oni zaś odpowiedzieli, że są rodem Słowianie, że zamieszkali na krańcu Oceanu Zachodniego i że Chagan (chan Awarów⁵⁵⁷) aż do owych to stron wyprawił posły celem pozyskania posiłków wojennych, zasyłając władcom narodu liczne dary. Ci tedy władcy dary przyjęli, ale przymierza zawrzeć

⁵⁵⁶ *Teofilakt Simokata* (pierwsza poł. VII w. n.e.) — urodzony w Egipcie, sekretarz i prefekt w cesarstwie bizantyńskim za rządów Herakliusza I (610–641); historyk, autor ośmiotomowej *Historii*, opisującej panowanie cesarza Maurycego (ok. 539–602), który sprawował władzę w Bizancjum od 582 r. n.e. [przypis edytorski]

⁵⁵⁷ *Awarowie* — lud koczowniczy należący do grupy altajskiej, w VI w. znad granicy Chin przeszedł do Europy, docierając na tereny dzisiejszych Węgier, skąd prowadził wyprawy łupieskie głównie przeciw Bizancjum; w IX w. pokonani przez Franków Awarowie znikli z kart dziejów. [przypis edytorski]

nie chcieli twierdząc, iż uciążliwa im jest dalekość pochodu; i posłali tych właśnie teraz pojmanych do Chagana, żeby się przed nim uniewinnić. Jakoż w piętnastu miesiącach dokonali tej podróży. Ale Chagan, niepomny na prawo posłów, postanowił przeszkodzić ich pochodowi do kraju. Oni zaś nasłuchawszy się o narodu rzymskiego — tak z bogactw jak z ludzkości — największej sławie (jak to śmiało rzec się godzi), skorzystali z dogodnej chwili i uszli do Tracji. Mówili dalej, że *chodzą z gęslami, gdyż nie przywykli przypasywać mieczów*, ponieważ kraj ich nie zna żelaza i pozwala im przeto żyć w pokoju i zgodzie, grają tedy na gęslach, nie umiając uderzać w trąby. Bo komu obca jest wojna, słuszna, mówili, ażeby taki podobał sobie w ćwiczeniach muzycznych. Słyszając to samowładca populił naród i gościnnym przyjęciem zaszczycił ich, samych jednych z pomiędzy wszystkich barbarów, którzy się z nim zetknęli, a podziwiając ich wzrost i dorodność ciała, odesłał ich do Heraklei”.

W tak idealnym świetle zjawia się nam po raz pierwszy to plemię Słowian, nieznające mieczów, z pieśnią i gęślą idące przez świat i życie do chana Awarów, na dwór cesarza Maurycego.

Ten sam charakter dawnej społeczności słowiańskiej, miłującej pokój i niewprawnej do wojny, potwierdza Jornandes⁵⁵⁸, pisząc o nich *armis disperiti*⁵⁵⁹.

W tej ciszy i przy tych śpiewach wyrabia się tam idealna jakaś społeczność, której instytucje później zetknięciem się z innymi narodami nadwerżone i zepsute, zdradzają właściwą i wielce rozwiniętą cywilizację. Im głębiej sięgamy w ten mityczny byt, tym idealniejszym się on przedstawia.

Wiara w jednego Boga, małżeństwo, czystość obyczajów, poszanowanie własności posunięte do tego stopnia, iż domy nie potrzebowały zamknięcia, gościnność nieograniczona, patriarchalne rządy⁵⁶⁰ i organizacja gmin, i połączenie ich z sobą rodzajem federacji, wszystko to na dnie starej Słowiańszczyzny dotykalnie jest widoczne⁵⁶¹. Wojny, potrzeba obrony od nieprzyjaciela, przypasanie oręża do boku, wciskanie się obcych pojęć i obyczaju, jak tylko wyszczerbiły ten cały w sobie organizm słowiański, natychmiast następuje proces rozkładu jego, psucie się i wyrabianie czegoś, co musi się stosować do bytu, do temperatury, jaka Słowiańszczyznę otacza. Zostają tylko szczątki dawnej organizacji, która postradawszy siłę samoistną do dalszego wyrabiania się, przechodzić musi przesilenie nowej metamorfozy.

Odosobnienie tylko, w jakim owi Słowianie z gęslami żyli, dozwalało im zgodnie z ich naturą wyrabiać się i tworzyć sobie cywilizację własną, zetknięcie z obcymi zmienia warunki.

Nie ma najmniejszej wątpliwości, że pierwsze chwile takiego przesilenia w narodowym organizmie są zawsze upadkiem i osłabieniem, abdykacją i chwilowym obłędem.

W całej walce Słowiańszczyzny, szczególnie z plemionami germańskimi, widzimy w niej zabytek starego organizmu — który nieprzyjaciele nawet wynoszą wysoko — i jako pierwszy skutek nowej cywilizacji: obezwładnienie, chorobę, upadek. Tracą oni to, co wyrobili w sobie sami, a nie mogą od razu przyswoić tego, co im w formie mało pojętnej i do ich natury niezastosowanej przychodzi.

Ci ludzie gaśli, nieznający żelaza, przez długie wieki zdradzają w sobie swe pochodzenie, pozostają marzycielami, a dają się podbijać, zawojowywać i ujarzmiać.

W późniejszych wiekach plemiona słowiańskie różne ulegają wpływom sąsiedztw rozmaitych, klimatu, warunków życia i kształtują się odrębnie. Słowiańszczyzna dzieli się na niezliczone nie narody, ale grupy drobne, które potrzeba obrony skupia w małe całości. Jest to właśnie ta epoka tajemnicza, w której się tworzą pierwiastki Lechię składające mające.

U tej drugiej kolebki Polski panuje ta sama ciemność, która okrywa początki Słowiańszczyzny. Tu i tam, podanie, legenda, to jest poezja stanowi materiał dziejowy. Dru-

⁵⁵⁸Jornandes a. *Jordanes* — żyjący w VI w. n.e. urzędnik rzymski i historyk, znany przede wszystkim jako autor historii Gotów. [przypis edytorski]

⁵⁵⁹*armis disperiti* — w orężu niedoświadczeni. [przypis edytorski]

⁵⁶⁰*rządy patriarchalne* — tu: rządy oparte na władzy najstarszego z rodu, patriarchy. [przypis edytorski]

⁵⁶¹*wszystko to na dnie starej Słowiańszczyzny (...) jest widoczne* — Ob[acz]. Prokopa [Prokop, Procopius (500–565) — uczonego i historyka bizantyńskiego, autora dzieł opisujących panowanie cesarza Justyniana I (483–565); Red. WL]. [przypis autorski]

gim jest to, co się odgrzebuje z ziemi po mogiłach, choć tu epoką zabytków oznaczyć stanowczo bardzo trudno.

Prawie aż do tej chwili, gdy się Lechia ochrzczona ukazuje po raz pierwszy w walce i przymierzu z Germanami, nie mamy o niej tylko podania⁵⁶² ciemne.

Podania te nawet czerpać już dziś musimy nie u źródła, z ust ludu, który o nich zapomniał, ale z kart kronik, co je napisały niewiernie, starając się stworzyć coś pojęciom swojego wieku odpowiedniego⁵⁶³.

Godzą się na to wszyscy badacze nasi, iż podania o pierwotnych dziejach narodu są mieszaniną rozmaitego pochodzenia żywiołów, sklejonych w nieforemną całość. Można z nich jednak coś wydobyć, tak jak z grobowych szczątków...

Nie ma wątpliwości, iż dzieje Leszków, Popielów, podania o Wandzie, Krakusie itp. odnoszą się do pewnych zwrotów i stanowczych zmian w przeszłości narodu, a raczej części jego składowych, gdyż przed Piastem i jego potomstwem nie istnieje ani⁵⁶⁴ pojęcie całości jakiejś państwowej. W głębi puszczy, w ciszy lasów, tworzą się dopiero małe grupy pierwotne, których połączenie ma stanowić późniejsze państwo Bolesławowskie⁵⁶⁵.

Kronikarze nie umieją nawet zrazu jednostajnie nazwać kraju, który z kolei Polanów, Lachów i Lechów przybiera imię. Gdy nagle za Mieszka i Bolesława, syna jego, występuje to państwo na karty dziejowe, pojmujemy łatwo, że to zjawienie się jego poprzedzić musiało wewnętrzne urabianie się, które mu dało siłę do życia.

Długosz⁵⁶⁶, który w piętnastym wieku według idei ówczesnych układał dzieje polskie, spisał i uporządkował podania poprzedzające epokę historyczną, równie swobodnie i bez krytyki, jak późniejsze przedstawił w świetle swojego czasu. Nie można mu tego mieć za złe, bo każdemu pokoleniu zdawać się musi, iż ono jest w posiadaniu prawdy wyłącznym.

Dla Długosza więc podanie najstarsze poczyną się od Lecha, od niego idzie nazwisko ziemi, Lechii i Lechitów. Wie jednak Długosz, że rozmaite plemiona spokrewnione z Lechitami, a raczej do nich należące, różnymi się imionami od miejscowości zwały.

Ten mityczny Lech Długosza schodzi bezdzietnie. Nie wiadomo właściwie kiedy istniał, jak długo ród jego panował, dosyć, że zgasł bezpotomnie.

Po tych pierwszych rządach monarchicznych, a raczej patriarchalnych ojca rodu i narodu, który rodziną rozrodzoną władał, następują rządy gminowładne⁵⁶⁷ tak zwanych dwunastu wojewodów.

Podanie stawiające rządy patriarchalne w początku, a po nich ów rząd małych jednostek gminowładny, nie jest wcale w niezgodzie z naturą rzeczy. Takim porządkiem owszem musiał się odbywać ów proces tworzenia narodu. Dwunastu wojewodów, naczelników mirów, gmin itp. w wykładzie pragmatycznym⁵⁶⁸ Długosza niewłaściwą przybierają fizjonomię⁵⁶⁹.

Wtrącony po nich Krak, który widocznie jest pochodzenia czeskiego, nie ma związku z legendą lechicką. Służy on w budowie podaniowych dziejów do związania Lechii ze słowiańszczyzną i charakter powieści o nim zupełnie jest odmienny. Miesza się w niej baśń ludowa słowiańska, potargany jakiś poemat stary, z wysiłkiem niedołącznym do historycznego oddechowania⁵⁷⁰ epoki. Krak panuje zarazem Polanom i Czechom i zakłada Kraków, który pierwotne Gniezno wydziedzicza. Życie całe skupia się w tym mieście

⁵⁶²nie mamy o niej tylko podania — nie mamy o niej żadnej innej informacji, jak tylko podania. [przypis edytorski]

⁵⁶³odpowiedni — tu: odpowiadający. [przypis edytorski]

⁵⁶⁴ani — tu: nawet. [przypis edytorski]

⁵⁶⁵państwo Bolesławowskie — państwo Bolesława Chrobrego (967–1025), księcia Polski od 992 r., koronowanego w 1025 r. [przypis edytorski]

⁵⁶⁶Długosz, Jan (1415–1480) — polski historyk, autor *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae* (*Roczniki, czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego*) opisujących historię Polski od czasów legendarnych do r. 1480 i obejmujących także dokładny geograficzny i hydrograficzny opis ziem polskich; sekretarz biskupa Zbigniewa Oleśnickiego, kanonik krakowski od 1436 r., od 1480 r. arcybiskup lwowski; dyplomata, podróżował jako poseł do Rzymu, Czech i na Węgry, od 1467 r. wychowawca synów króla Kazimierza Jagiellończyka. Pochowany na Skałce. [przypis edytorski]

⁵⁶⁷rządy gminowładne — rządy gmin, rządy demokratyczne. [przypis edytorski]

⁵⁶⁸wykład pragmatyczny — tłumaczenie pewnych zjawisk mające na celu wyjaśnienie wewnętrznych zależności między poszczególnymi faktami, ich przyczyn oraz skutków; wykład (objaśnienie) praktyczne. [przypis edytorski]

⁵⁶⁹fizjonomia — twarz, wygląd. [przypis edytorski]

⁵⁷⁰oddechowanie — odznaczenie, wskazanie cech charakterystycznych. [przypis edytorski]

polsko-czeskim. Ale na Wawelu pod zamkiem, w jaskini zjawia się potwór niesłychanej wielkości bajeczny smok (*olophagus*⁵⁷¹), który połyka bydłęta i trzody, i ludziom nie przepuszcza.

„Gdy zaś długim zmorzony głodem — pisze Długosz — nie znajdował przygodnej albo podrzuconej sobie pastwy, wtedy z dziką wściekłością, w dzień biały i na jawie, wypadając z łożyska i zionąc z paszczy przeraźliwe ryki, rzucał się na najroślejsze bydłęta, konie, woły zaprzęzione do wozu lub do płużyny⁵⁷², dusił je i dławił, niemniej srogi pożerca⁵⁷³ ludzi, którzy łakomstwu jego ująć nie pośpieli⁵⁷⁴...”

Wszyscy mieszkańcy trwogą przejęci chcą opuszczać Kraków. Krak wpada na myśl nakarmienia potwora ścierwem wypełnionym siarką i próchnem, woskiem i żywicą, w które nieco zapuszczono ognia. Smok pożera łakomie rzuconą mu pastwę i płomieniem w trzewiach dręczony zdycha. Krak, wybawiwszy tym sposobem kraj od klęski, panuje wśród szczęśliwości i pokoju, a lud, po zgonie, wdzięczny sypie mu mogiłę na górze Lassocie pod Krakowem, taką właśnie, jak dawnym swym władcom pod starą Upsalą w Szwecji sypał naród na pamiątkę. Z tej to mogiły zrodzona jest legenda o Kraku. Dlaczego jedna ze trzech córek pozostałych po Kraku panuje potem oddzielnie w Czechach, podanie nie tłumaczy. Jest to znowu węzeł, który ma łączyć Kraka i Polskę ze słowiańszczyzną i legendą już posiadającą prawo obywatelstwa.

Z trzech córek Kraka widzimy tylko dwie występujące w podaniu. Libuszę i Wandę. Oprócz tego zostawia on dwu synów: Kraka i Lecha, których by można uważać za przedstawicieli dwóch później połączonych dzielnic, chrobackiej i lechickiej.

Zazdrosny Lech zgładza zdradziecko starszego brata Kraka, rąbie ciało jego na części i zasypuje piaskiem udając, jakoby go zwierz dziki rozszarpał na łowach. Panuje więc Lech oplakawszy lży fałszywymi brata, a nawet panowanie jego trwa lat wiele, ale w końcu zbrodnia się wydaje, znajdują jej dowody i Polacy strąconego ze stolicy skazują na wieczne wygnanie. Inna legenda opowiada, że wcale nieukarany, w zgryzotach sumienia, bezpotomnie dokonał żywota.

Bratobójstwo to, w pieśniach starych powtarzające się, ma charakter ludowej powieści. Godna uwagi, że w daleko późniejszej legendzie o żywocie św. Stanisława powtarza się to rozczwartowanie ciała na części.

Jako spadkobierczyni po bracie występuje córka Kraka Wanda, o której powieść utworzona, mimo późniejszych dodatków, ma cechy podania mogilnego i pierwotnie była pewnie utworem ludowym. Legenda ma w sobie tyle wdzięku, że nęciła już nieraz poetów, ale sprowadzenie tej powietrznej postaci na ziemię, zawsze ją umniejsza i odbiera jej urok, jaki ma w powieści ludu. Wanda nie chce znać męża, pragnie pozostać swobodną i panią swoich losów, dziewictwo swe ślubuje bogom. O granicę panujący książę Allemanów Rytogar, znakomity rodem i bogactwy, wysłał posły prosząc o rękę Wandy, która dziewosłęb⁵⁷⁵ te z odmową odsyła. Rytogar nie mogąc ją skłonić inaczej do poślubienia, wkracza z ogromnym wojskiem w granice. Wanda staje na czele sił swoich i przyjmuje wyzwanie.

Jeszcze raz Rytogar stara się ją skłonić do zamężcia, a Długosz wie nawet, jak wymownie przemawiali jego posłowie i jak pięknie im odpowiadała królowa. Potem trąby dają hasło do boju, ale Niemcy przypatrzwszy się pięknej królowej, z zabobonnym strachem pierzchają przed tym zjawiskiem. Wanda zwycięża ich potęgą niewieściego, dziewiczego swojego wdzięku. Rytogar nie mogąc ich skłonić do bitwy, z rozpacz, po pięknym monologu, sam się mieczem przebija. Wanda, z Niemcami zawarwszy przymierze, przez dni trzydzieści obchodzi zwycięstwo i dobrowolnie siebie na ofiarę bogom poświęca, rzucając się do Wisły. Zwłoki jej wydobyte z wody lud pogrzebie nad Dłubnią, o miłą od Krakowa, sypiąc jej taką jak ojcu mogiłę.

⁵⁷¹*olophagus* właśc. *holophagus* (z gr. *hólos*: cały, *phagus*: pożeracz) — całożerca, tj. pożerający zdobycz w całości. [przypis edytorski]

⁵⁷²*płużyna* — plug. [przypis edytorski]

⁵⁷³*pożerca* — dziś: pożeracz. [przypis edytorski]

⁵⁷⁴*pośpieć* — zdążyć. [przypis edytorski]

⁵⁷⁵*dziewosłęb* — swat. [przypis edytorski]

W wyrobieniu kunsztownym powieści o Wandzie znać późniejsze czasy, mnogie szczegóły i upiększenia; niewątpliwie jednak jest to podanie stare, popsute tymi ozdobami misternymi, jakie mu narzucono.

Powracający po zgonie Wandy znowu wojewodowie, doskonale oznaczają, gdzie powieści wciśnięte zostały, powieści mogilne, które kronikarze z ust ludu wzięwszy, posłużyć się nimi chcieli do związania dziejów tych bajecznych z podaniami słowiańskimi, a mianowicie czeskimi.

W rozwoju narodu wracające gminowładne rządy wojewodów do rzeczywistości nas zbliżają. Na tle tej prawdy występuje znowu nie już chrobacko-czeska, ale lechicka powieść, niemniej wyglądająca podaniowo, jak poprzednie.

Napaści nieprzyjaciół — mówi podanie — Węgrów i Morawian, zmuszają Polanów do szukania sobie wodza. „Był naówczas — pisze Długosz — między Polakami rycerz dzielny, imieniem Przemyśl (imię jest lechicko-czeskie, a raczej starosłowiańskie), wyćwiczony w żołnierce i nad stan swój świadomy sztuki wojennej, a wyższy dowcipem i przemysłem niż znakomitym rodem, który oprócz tego dał się być poznać z poczciwości i wielu zacnych przymiotów, a stąd wielką miał u ludzi wziętość. Osobliwsze więc w rodakach wzbudzał zaufanie, że z wrodzoną zdatnością łączył wprawę nabytą w licznych przygodach i bitwach. Ten postrzegłszy, że nieprzyjaciół poczynił sobie niedbale i nieostrożnie, wziął przed się zamiar więcej dowcipny niż śmiały... Z pierwszym brzaskiem wschodzącego słońca kazał na wzgórzach przeciwległych obozom nieprzyjacielskim porozwieszać w wielkiej ilości błyszczadła (?) do szyszaków podobne, na które gdy uderzyły promienie słoneczne, nieprzyjaciele tak się przerazili, że czym prędzej za broń porwawszy, bez należytego szyku i porządku, bieżeli⁵⁷⁶ ślepo i zapalczywie w tę stronę, gdzie mniemane świeciły hełmy, chciwi nowego nad Polakami zwycięstwa”.

Długosz opisuje obszernie, jak Przemyśław wwiódłszy tym sposobem nieprzyjaciela w zasadzkę, napadł nań i pobił. Za to szczęśliwe zwycięstwo Przemyśław okrzyknięty jest królem i nazwany Leszkiem.

Cała ta powieść zdradza jakąś fabrykację potrzebną do połączenia znowu legendy z Leszkami i z Lechem pierwotnym.

Na dnie podania jest jakaś głucha tradycja. o panowaniu Lechów plemienia czy stanu nad krajem. Godna uwagi tylko, że tradycja o prostym pochodzeniu Przemyśława wspomina i że poczucie narodowe ciągle podnosi zasługę nad krew, jak później w legendzie o Piaście.

Przemyśław także jest ubogim żołnierzem, niewielkiego rodu. Ludowego tu pierwiastka nie czuć bardzo, raczej kronikarską robotę i niezbyt foremną.

Ten Przemyśław Leszek zmiera znowu bezpotomny, przyszyty jest na tle gminowładztwa dwunastu wojewodów jak fantastyczna jakaś ozdoba, dla przypomnienia Leszków.

Następują wybory nowego króla (w czym już znać jagiellońskiej epoki Rzeczypospolitej natchnienie). Kandydaci do korony zjawiają się w wielkiej liczbie, rodzą się współzawodnictwa i niesnaski, wybór trudny, dla uniknięcia więc ich „po długich sporach (Długosz) zgodzono się dla skrócenia rozruchów na taki środek, aby obrano słup za metę, do której by wszyscy ubiegający się o panowanie, w pewnym oznaczonym czasie, na koniach różnej maści i różne mających odmiany, ścigali się rączy pędem w zawody, a kto w tym wyścigu pierwszy stanął u słupca, temu, bez względu na stan, lecz wskutek szybszego biegu, przyznać miano godność książęcą”. Wyścigi te miały się odbyć w pobliżu Krakowa nad Prądnikiem, na darni pokrytej równiną. Sędziami miała być starszyzna wybrana ku temu. Przebiegły młodzieniec, *imieniem Leszek*, w nocy drogę ponatykał żelaznymi kolcami, które po wierchu przysypał piaskiem, z boku dla siebie zostawiając sobie tylko wiadomą ścieżkę. Zdradę tę odkryli dwaj młodzi, którzy pieszo chcieli się zabawić biegając do mety — ale o tym nikomu znać nie dali. Wyścigi naznaczone zostały na dzień 15 października i ogromne tłumy ludu zebrały się na nie. Długosz powiada, że dla starszyny urządzone były ławice, a widzowie, gorąco przejęci, wcześniej już zajmowali się wypadkiem gonitwy. Zaraz w początku konie innych zapaśników poranione padać

⁵⁷⁶bieżyć — podążać, iść. [przypis edytorski]

zaczęły, gdy tymczasem Leszek, który oprócz tego *konia swojego podkuł*, wiadomą ścieżką pierwszy doścignął mety i za słupek pochwycił.

Razem z nim wszakże pieszo i ów, co odkrył zdradę, wśród śmiechów powszechnych, doszedł do słupek. (Leszek miał jabłkowitego konia, o tym na pewno wie Długosz⁵⁷⁷). Zdrada i kolce wydały się, Leszka rozszarpano, a pieszy ów, skromny chłopak, został okrzyknięty.

Legenda, w której jest wzmianka o podkutym koniu, zdaje się wskazywać czasy, gdy już heraldycy ową tak pospolitą w herbach polskich podkowę, czuli się w obowiązku wytłumaczyć. Dziwnie niezręcznie ściąga się to wszystko do Leszków. Przemysław przewany jest Leszkiem, ten, który zdradą dobiega do słupek, Leszkiem się zowie i ów ubogi chłopak także otrzymuje to miano — „było bowiem — dodaje Długosz — w owym czasie powszechne i nadawano je książętom wysadzonym do rządów *jakoby miano godności*”. Ciekawa to tradycja o znaczeniu wyrazu, a równie zajmująca jest powieść Długosza, który charakterystykę kreśli Leszka tego z wielkimi szczegółami. Przypisuje mu przymioty nadzwyczajne, rycerskie zdolności, zaprowadzenie ćwiczeń wojskowych, skromność obyczaju i stałą pamięć swojego ubożego pochodzenia. „Często na zebraniach publicznych — pisze — gdy konieczność wymagała przybrania się w szaty książęce, dawną grubo tkaną kiereję⁵⁷⁸ i przyodziewek lichy, w którym był wzięty na stolicę państwa, w miejscu najwidoczniejszym rozwiesić kazał, aby oczom jego obecne, przypominały mu pierwotnego stanu prostotę”. Nie zdaje się, że to wprost z bajki wyjęty szczegół o jakimś biedaku, o jednym z kilku braci, co skromnością swą na wywyższenie zasłużył?

Od tego to Leszka drugiego, przez syna jego, pochodził Popiel (Pompilius). Podanie mówi, iż był prawym synem Leszka III, z żony jego, a że oprócz niego z nałożnic dwudziestu, zostało po nim inne potomstwo, Bolesław, Kaźmirz, Władysław, Wratisław, Oddon, Barwin, Przybysław, Przemysław, Jaksa, Semian, Ziemowit, Ziemomysł, Bogdał, Spicygniew, Spycimir, Zbigniew, Sobiesław, Wizymir, Czestmir, Wisław.

Imiona te także zdają się być przez heraldyków dla wywodu rodzin szlacheckich stworzone, co w Jaksie, Wizymirze, Barwinie i innych widocznie się czuć daje. Potomstwo miało się rozsiać na Rugii, u Połabian, Obodrytów, Kaszubów itp.

Historia Popielów nader obszernie i z wielkimi szczegółami przez Długosza jest obrobiona. Zmusiła potrzeba przenieść już stolicę z Krakowa do Gniezna i kronikarz przechodzi tu, a raczej przeskakuje, znajdując naturalnym, że się okolice góryste sprzykrzyły Popielowi, a wreszcie i Gniezno także, skąd wynosi się do Kruszwicy. Po tym Popielu, który się nie wsławił niczym, następuje jeszcze jeden Popiel, którego dwudziestu stryjów (dwadzieścia plemion słowiańskich) osadzają na państwie.

Młody ów dziedzic wielkich przodków, okazuje zaraz za młodu jak najgorsze skłonności, a Długosz znowu charakteryzuje go jak najdobitniej mówiąc, że „gonił za nieprzyzwoitą zabawą i rozpustą, zajmował się urządzaniem biesiad, przeciągłych pijatyk, hulanki i tańców, rad pilnował wianeczków a nie broni”. Oprócz tego gnuśnym był do boju i zniewieściałym, za co go Chwostkiem, to jest nikczemną istotą przezwano. Ożeniono go z księżniczką niemieckiego rodu z sąsiedztwa, wielkiego pochodzenia, powabną, ale dumną i chciwą, która naturalnie męża opanowała. Przyjście na świat dwóch synów, Lecha i Popiela, wzmogło jeszcze jej znaczenie i przewagę...

Stryjowie na próżno starali się upadłego tak nisko synowca podźwignąć, nie wymogli na nim nic, a zjednali sobie nienawiść żony jego, która obawiając się, aby oni kiedy w miejsce jej synów nie doszli do rządów, namawiać męża zaczęła na zgładzenie ich ze świata. Długosz umieścił z tego powodu całą jej przemowę do męża wielce przekonywającą i dowodzącą, że koniecznie pozbyć się stryjów powinien.

Przebiegła niewiasta postawiła na swoim, Popiel udaje ciężką chorobę i stryjów do siebie zaprasza, a niby czując się bliskim zgonu, żąda, aby z nim razem stypę, to jest ucztę pogrzebową odbyli.

⁵⁷⁷o tym na pewno wie Długosz — Kraszewski zwraca uwagę na szczegóły, które podaje w swej kronice Długosz, a które, ubarwiając opowieść, muszą stanowić element dodany do przekazu tradycyjnego; trudno uwierzyć, żeby kolor konia czy przytoczone co do słowa długie przemówienia postaci należały do przekazu, raczej stanowią autorskie uzupełnienie spisującego ustne podania kronikarza. [przypis edytorski]

⁵⁷⁸kieraja — opończa z kapturem. [przypis edytorski]

Udawane jęki i rozpacz nad jakoby już umierającym księciem, miały być tak rozwzniające, że „nawet posągi spiżowe⁵⁷⁹ zdobiące zamek królewski na tak rzewliwe płacze i narzekania *łzawym potem spłynęły*”. Te posągi spiżowe na zamku Popiela są zaprawdę rzeczą osobliwą.

Odbyto więc ów jakiś obrzęd pogrzebowo-religijny, a potem zastawiono hojną biesiadę. Komedia owa choroby, rozpacz, polecenia pozostać mającej wdowy opiece stryjów, przeciąga się długo. „W ciągu tych rozmów — powiada Długosz, który układa powieść swą nie skąpiąc szczegółów — słońce poczęło blask swój usuwać z niebokręgu, a Popiel skończył już grę całą kuglarstwa, które przebiegła żona jego dla podejścia stryjów i panów wymyśliła. Stryjowie też i panowie dopełniwszy tego wszystkiego, co przy umierającym lub zmarłym książęciu czynić się zwykło, czekali, według upewnienia o objawionym bogów wyroku ostatecznej zgonu chwili. Wtedy Popiel, na pożegnanie niby ze stryjami i starszyzną, każe przez sługi podać sobie miodu, aby przy ostatnim uścisku zatwierdzić spełnieniem czary umówione z nimi przymierze. Miał zaś puchar złocisty, przemyślną i pracowitą robotą ryty misternie, a podstawiony zręcznie przez królową, w którym napój acz w niewielkiej ilości podany, pienił się i burzył tak, iż z połowy naczynia występując z szumem do góry, po zdmuchnięciu piany opadał i wracał stopniami do równowagi, jak to widzimy na wrzącym ukropie, gdy się spod niego ogień usunie. Napój śmiertelny wsączony do tego pucharu podano najpierw królowi Popielowi, aby go pokosztował, a drudzy uważali za czysty i zdrowy. Król udaje, jakoby pił do obecnych panów, a zdmuchnąwszy pienne belty, podnoszące się ze środka naczynia, wypróżnia je na pozór; rzeczywiście ani dotknął się usty, a tym mniej pokosztował napoju, pozostała zaś połowa, która mocną zaprawioną była trucizną, każdy z stryjów, dając pocałowanie królowi, spełniał po kolei”.

Przywiedliśmy⁵⁸⁰ tu cały ten ustęp, aby o powieści Długosza dać wyobrażenie. Stryjowie szaleją z bólu i umierają, a Popiel śmierć tę ogłasza jako zasłużoną karę za zbrodnię knowaną przeciw bratankowi.

Zakazuje oprócz tego ciała ich chować, sam zaś dalej wiedzie życie rozpustne, zastawia biesiady, zalewa się winem i wonnościami, upaja rozkoszą. Tymczasem z trupów stryjów, wylęga się mnóstwo niesłychane myszy, które napadają Popiela i jego rodzinę „biesiadującego przy stole”. Służba na próżno je odpędzić się stara, kupami nachodzą, dniem i nocą nie dają im spoczynku, rzucają się nawet na odpędzające straże, przeciskają przez nałożone dla odstraszenia ich ogniska. Popiel chroni się na statku wśród jeziora, potem do „drewnianej wieży”, zewsząd wodą otoczonej, myszy płyną za łodzią, pędzą na wieżę, zjadają dzieci w oczach rodziców, potem żonę, na ostatek Popiela, którego tak na drobniuchne kawałeczki rozniosły, iż szczątku najmniejszego z niego nie zostało. Następuje pogrzeb reszty ciał stryjów i zwołanie zjazdu do Kruszwicy dla obioru nowego króla.

Zrodziły się tu ze współzawodnictw niezgody i zatargi, potworzyły stronnictwa. Nie chciano nikogo ze zohydzonej wybrać rodziny. Tymczasem sąsiedzi najazdami kraj trapili.

W takim to położeniu kraju opatrność znowu nastrocza, jak w kilku poprzednich powieściach, człowieka niskiego, pospolitego stanu, dla uratowania go...

Piast, wedle opowiadania kronikarza, nazwany tym imieniem dla wzrostu niskiego i krępej a silnej budowy ciała — był człowiekiem prostych obyczajów i wrodzonej poczciwości, ubogim, żyjącym z kawałka roli, którą uprawiał. Żona jego, równie pocziwa, zwała się Rzepica. Mieli tylko jednego syna.

Jeszcze za życia Popiela raz dwaj nieznani pielgrzymi, na próżno prosząc o schronienie u księcia, gdy go im odmówiono, udali się do chaty Piasta. Tu ich gościnnie przyjęto, sądkiem miodu i utuczonym prosiakiem, które przygotowane były dla uraczenia sąsiadów zaproszonych na postrzyżyny syna. Uboga ta uczta, jak w Kanie galilejskiej stała się cudowną pomnożeniem za sprawą pielgrzymów napoju i mięsiwa. Synowi nadali oni imię Ziemowita. Długosz widzi w nich aniołów albo apostołów Jana i Pawła, gdyż sami, zapytani, mieli się tymi nazwać imionami.

Oznajmują oni Piastowi o przyszłym jego wyborze — i upewniają, że tłum zgłodniały zebranych na wiec nakarmi i napoi... To nakarmienie i napojenie... (wielce charaktery-

⁵⁷⁹spiż — stop miedzi i cynku z dodatkiem cyny i ołowiu, odporny na korozję, przysłowiowo trwały materiał, twardszy od żelaza; w starożytności stosowany do wyrobu broni, w średniowieczu przede wszystkim dzwonów, a następnie armat. [przypis edytorski]

⁵⁸⁰przywieść — tu: przytoczyć. [przypis edytorski]

styczne, gdy się wspomni sejmy późniejsze) skłania umysły do wyboru ubogiego Piasta... Wzbrania się on przyjąć władzy, aż nareszcie ulega wyraźnemu zrządzeniu opatrności.

Piast, jak ów Leszek, co suknię kazał rozwieszać swoją dla przypominania mu ubóstwa, wziął z sobą swoje chodaki z kory dębowej urobione, kazał je zachować w pałacu i wszystkim potomkom pokazywać, aby się wyrzekli pychy i próżności...

Na tym się kończą legendy poprzedzające dzieje pewniejsze u Długosza, legendy już u niego tak wypełnione, tak pełne drobnych rysów dobitnych, jak gdyby czerpane były z jakiego źródła prastarego, które z taką barwą je przechowało.

Trudno zaprawdę dziś oznaczyć, co kiedy do opowiadań ludu, służących im za tło i podstawę, przyrosło. W wielu epizodach widać heraldyczne przyrostki, powieści z czasów rycerskich, może Krzywoustego, w innych późniejszych jeszcze tkaniny, na ostatek rękę historyka, który upięknia, wypełnia, rozszerza, dramatyzuje te baśnie stare, a zarazem zaciera ich pierwotną prostotę.

Skuba, który Krakowi dopomógł do zatrucia smoka, Jaksa, stryj Popiela, są to postacie z legend herbowych pobrane. Powieści o wyścigach Leszka, o Przemysławie i hełmach, widocznie są już nowsze, same szczegóły w nich to poświadczają. Długosz, szukający znaczenia moralnego w tych opowiadaniach, nadaje im barwę, jaką mają całe jego dzieje.

Baśń u niego staje się historią budującą, wykazującą, że sprawiedliwość Boża ściga winnych, że kara nigdy nie mija występku, prędzej czy później, a cnota zostaje nagrodzona.

Całość tych legend, jak się z pierwszego wejrzenia na cały ich ciąg przekonać się łatwo, nader nieforemnie się składa. Usiłowanie połączenia ich z jakąś chronologią, z dziejami pewniejszymi innych państw, nie wytrzymuje najbardziej pobłażającej krytyki. Szczegóły niemal jedne powtarzają się kilkakrotnie, scena przenosi z Krakowa do Gniezna i z Gniezna do Krakowa bez widocznej przyczyny. Leszkowie znikają i wracają. Jawnym jest, że podanie o mogiłach Kraka i Wandy i czeskie tradycje zostały wszyte w miejscu dowolnym.

Pomimo to wszystko w legendach tych nie tylko imiona, ale główne rysy podań ludu jeszcze dziś są widoczne. Na próżno by tylko usiłował kto z tej tkaniny potarganej i sklezionej dowolnie, stworzyć ciągłe następstwo wypadków.

Leszkowie i ich panowanie, rząd gminowładny pierwotny, obalenie książęcej władzy Lechów przez kmieciów, których Piast przedstawia, są jedynymi jasnymi pozostałościami historycznymi, które mają znaczenie.

W tym wszystkim pełno jednak poezji, pełno pomysłów pięknych, na które się składały wieki, i wartość artystyczna tego płodu wyobraźni i natchnienia narodowego jest niezaprzeczoną. One są kwiatem tym wyrosłym na mogiłach, który coś przecie ma w sobie z ciała i ducha szczątków pokrytych nimi...

Koniec

Wszystkie zasoby Wolnych Lektur możesz swobodnie wykorzystywać, publikować i rozpowszechniać pod warunkiem zachowania warunków licencji i zgodnie z **Zasadami wykorzystania Wolnych Lektur**.

Ten utwór jest w domenie publicznej.

Wszystkie materiały dodatkowe (przypisy, motywy literackie) są udostępnione na **Licencji Wolnej Sztuki 1.3**. Fundacja Wolne Lektury zastrzega sobie prawa do wydania krytycznego zgodnie z art. Art.99(2) Ustawy o prawach autorskich i prawach pokrewnych. Wykorzystując zasoby z Wolnych Lektur, należy pamiętać o zapisach licencji oraz zasadach, które spisaliśmy w **Zasadach wykorzystania Wolnych Lektur**. Zapoznaj się z nimi, zanim udostępnisz dalej nasze książki.

E-book można pobrać ze strony: <http://wolnelektury.pl/katalog/lektura/stara-basn>

Tekst opracowany na podstawie: Józef Ignacy Kraszewski, *Stara baśń*: powieść z IX wieku, tom I, Spółka Wydaw. Księgarzy w Warszawie Gebethner i Wolff: M. Glücksberg [etc.], Kraków 1876

Wydawca: Fundacja Wolne Lektury

Publikacja zrealizowana w ramach projektu Wolne Lektury (<http://wolnelektury.pl>). Reprodukacja cyfrowa wykonana przez Bibliotekę Narodową z egzemplarza pochodzącego ze zbiorów BN.

Opracowanie redakcyjne i przypisy: Aleksandra Sekuła, Aleksandra Żurek, Elżbieta Sekuła, Marta Niedziałkowska, Sekuła Aleksandra.

ISBN 978-83-288-0456-2

Wesprzyj Wolne Lektury!

Wolne Lektury to projekt fundacji Wolne Lektury – organizacji pożytku publicznego działającej na rzecz wolności korzystania z dóbr kultury.

Co roku do domeny publicznej przechodzi twórczość kolejnych autorów. Dzięki Twojemu wsparciu będziemy je mogli udostępnić wszystkim bezpłatnie.

Jak możesz pomóc?

Przekaż 1,5% podatku na rozwój Wolnych Lektur: Fundacja Wolne Lektury, KRS 0000070056.

Wspieraj Wolne Lektury i pomóż nam rozwijać bibliotekę.

Przekaż darowiznę na konto: [szczegóły na stronie Fundacji](#).